

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

1787-1792 OSMANLI-RUS HARBI'NDE ŞİKÂYET MEKANİZMASI

Ziya AŞÇIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

1787-1792 OSMANLI-RUS HARBİ'NDE ŞİKÂYET MEKANİZMASI

Ziya AŐCIOĐLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

01/06/2022

Ziya AŞÇIOĞLU

I “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Fatih Yeşil danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ziya AŐCIOĐLU

TEŞEKKÜR

Şikayet mekanizmasıyla ilgili ilk merakım bir TTK kongresinde aldığım Murat Tuğluca'nın Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması adlı kitabıyla oldu. Bu merakla başladığım Hacettepe Üniversitesi yüksek lisans eğitimim bu tez ile sonuçlandı. Tezin yazılabilmesi için birçok fikirsel altyapıya ve akademik yeterliliğe ihtiyacım vardı. Bunun sağlanmasında gerek almış olduğum dersler ve yapmış olduğum okumalar gerekse hazırlamış olduğum ödevlerle bu altyapının oluşmasını sağlayan başta Prof. Dr. Mehmet Öz, Prof. Dr. Rüya Kılıç ve Dr. Hulusi Lekesiz çalışmanın bu hale gelmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Bu vesileyle lisans döneminde düşünce dünyamı genişleten Hacettepe Tarih Bölümü'nün değerli hocalarına üzerimdeki emekleri için şükranlarımı sunuyorum.

Yine yüksek lisansta aldığım ders sayesinde çalışmanın savaş ile ilgili bölümlerin oluşmasında danışmanım Prof. Dr. Fatih Yeşil'in büyük etkisi olmuştur. Tezin konusu dahil kurgusu ve şekillenmesinde emeklerini asla unutmam. Kendisine karmaşık ve uzun süren bu tez sürecindeki desteği, yönlendirmeleri, eleştirileri ve sonsuz sabrı için minnettarım.

Tez savunma jürimde yer alan Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü hocama lisans yıllarımdan itibaren üzerimdeki emeği ve takıldığım bölümlerdeki desteği için teşekkür ederim. Yine jüri üyelerimden Doç. Dr. Murat Tuğluca'ya başta kitabı sayesinde alana girmemdeki motivasyonu, çalışmada takıldığım noktalarda ve literatür konusundaki yardımları için şükranlarımı sunarım.

İhtiyacım olan kaynaklara erişimimde katkı sağlayan Türk Tarih Kurumu'nun değerli çalışanlarına ve pandemi şartlarında özellikle yazım sürecinde sessiz bir araştırma ortamı sunan Lisansüstü Araştırma Merkezi Medrese Davutpaşa'ya, başta İbrahim Cihangir olmak üzere değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

Yüksek lisans süresince yaptığım çalışmalarda gerek arşiv belgeleriyle cebelleşirken gerekse tezin giderek yorucu ve sıkıcı hal aldığı zamanlarda her daim yardımına koşan, her yeni fikirde heyecan içerisinde tartışabildiğim değerli dostum ve arkadaşım Osman Onur Genç'e bu noktada teşekkürü borç bilirim.

Değerli dostlarım Batuhan Bayhan, Nisa Gül Buharalı Çelik, Beste Kaya, Füsün Özüğür, Ömer Demir ve Ayşenur Demiray'a büyük kısmı pandemi sürecinde geçen bu tez esnasında yanımda oldukları ve desteklerini esirgemedikleri için teşekkür ederim.

Başta annem Gönül Aşçıoğlu ve babam Remzi Aşçıoğlu olmak üzere kardeşlerim Sümeyye ve Kemal Aşçıoğlu bu süreçte sağladıkları imkanlarla maddi ve manevi yanımda oldular. Gösterdikleri sonsuz sabır ve destek için minnettarım. Ailemin bu desteği olmasaydı bu çalışma ortaya çıkamazdı.

18 yaşında İstanbul'dan ayrıldığımda gri ve kasvetli bir şehre alışması pek kolay olmamıştı. Bugün dönüp baktığımda ise anı ve yaşanmışlıklarla bezenmiş rengarenk bir şehir görüyorum. Hacettepe vesilesiyle edindiğim arkadaşlıklar sayesinde oluşan bu tablonun büyük bir kısmını renklendiren Tuğçe Özkılınç'tır. Kendisi şehirdeki ilk yıllarımdan itibaren her zaman yanımda olup desteğini hissettirdi. Araştırma ve yazım süreçlerinde boğulup kaybolduğumda beni bu girdaptan çekip çıkardı. O olmasaydı ne bu tez bitebilir ne de Ankara maceram bu kadar uzun sürebilirdi. Bu hayattaki en büyük huzurum ve şansım Tuğçe'ye sabrı, sevgisi ve arkadaşlığı nedeniyle teşekkürü borç bilirim.

Ziya Aşçıoğlu

İstanbul/Fatih

Haziran 2022

ÖZET

AŞÇIOĞLU, Ziya, *1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

1787-92 Osmanlı-Rus Harbi yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerinden merkeze aktarılan şikâyetleri temel alan bu çalışma; savaş yıllarında merkez bürokrasisini meşgul eden şikâyetlerin hangi bölgelerde yoğunlaştığı ve çözümünde muhatap alınan görevlilerin kimler olduğunun ortaya çıkarılmasını amaçlar. Şikâyet bürokrasisinin sefer yıllarında ordu ve rikâb olarak ayrılması, bu sayede savaş şartlarında daha fazla başvuru merciinin ortaya çıkması sefer şartlarında şikâyet meselesini ilgi çekici kılar. Ayrıca şikâyet hükümlerinin bulunduğu defterlerin sefer yıllarındaki serencamı da bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu çalışmada şikâyet sonucunda divanlardan çıkan hükümlerin muhatap alındığı görevlilerin ve özellikle 18. yüzyılın en önemli aktörlerinden biri olan âyanların şikâyetlerin çözümünde aldıkları rol incelenmiştir. 1787-92 harbinden kısa süre önce kaldırılan âyanların yerine getirilen şehir kethüdaları ile savaş şartlarında tekrar kucak açılan âyanların şikâyetlerin çözümünde aldıkları rol karşılaştırılmıştır. Çalışma, temelinde bir arşiv çalışmasıdır. İlgili yıllarda şikâyet hükümlerinin yer aldığı atık şikâyet, rikâb, ordu defterleri ve eyalet ahkâm ve rikâb ahkâm defterleri çalışmanın ana kaynak grubunu oluşturur. Buradan elde edilerek tasnif edilen bilgiler harita, grafik ve tablolarla anlamlandırılmıştır. Şikâyet defterlerinin yanı sıra Osmanlı arşivindeki diğer tasnifler ile konuyla ilgili literatür çalışmada kullanılmıştır.

İncelenen defterlerdeki 8.800'e yakın hükmün yaklaşık 5.500'ünün Balkan eyaletleri ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid eyaletine bağlı kaza ve nahiyelere gönderildiği tespit edilmiştir. Bu eyaletlerden Rumeli'ye 1.911, Özi'ye 1.412, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e 1.225 hüküm gönderilmiştir. Bu hükümlerin %66'sı ehl-i şer' olan kadı ve nâibe, %4'ü ehl-i örf olan idarecilere, %30'u ise iki gruba birlikte gönderilmiştir. Ehl-i örfün dahil olduğu %34'lük hüküm grubunun içerisinde âyanlara 94, şehir kethüdalarına ise 54 hüküm gönderilmiştir. Fakat Tepedelenli Ali Paşa, Yenipazar Âyanı Haseki Osman Ağa gibi daha sonra dergâh-

ı mualla kapıcıbaşılığı, hasekilik, derbendat nazırlığı, mîr-i mîrânlık elde eden âyanlarda bu tasnife alındığında şikâyetlerin çözümünde bu kişilere 300'e yakın hüküm gönderildiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler; şikâyet hakkı, şikâyet defteri, 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi, Balkanlar, 18. yüzyıl, âyan, şehir kethüdası

ABSTRACT

AŞÇIOĞLU, Ziya, *1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022

This study is based on the complaints transferred from the Balkan provinces of the Ottoman Empire to the center during the Russo-Ottoman war in 1787-92. Thus, it is aimed to reveal in which regions the complaints that occupied the central bureaucracy during the war years were concentrated and whom the officials were interlocutors in the solution process. The division of the complaint bureaucracy into army and rikab during the campaign years, and thus the emergence of more appeal authorities in war conditions makes the Ottoman complaint mechanism interesting. In addition, the fate of the records (defters) in which the complaint provisions were found during the campaign years can only be revealed by the historians to solve this mechanism.

In this study, the role of the official authorities which were addressed by the judgments that came out of the diwans because of the complaints, and especially the Ayans who were one of the most important actors of the eighteenth century, in the resolution of the complaints were examined.

Shortly before the Russo-Ottoman war of 1787-92, the Ayans were abolished, and the urban stewardships were replaced. However, the Ayans returned to their duties again due to the war conditions. At this point, the role of the Ayans in solving the complaints was compared with the urban stewardship.

The study is basically an archival study. The leading source group of the study is the records books of complaint (atik, ordu, rikab, eyalet and rikab ahkam) which contain the provisions of the complaint in the relevant years. The information obtained from here and classified has been interpreted with maps, graphics, and tables. In addition to the records books of complaint (şikayat defteri), other classifications in the Ottoman archives and the literature on the subject were used in the study.

It has been determined that approximately 5.500 of the 8.000 provisions in the examined defters were sent to the Balkan and Cezair-i Bahr-i Sefid provinces and their subdistricts. From these provinces, 1.911 provisions were sent to Rumelia, 1.412 to Ozi and 1.225 to

Cezair-i Bahr-i Sefid. With these provisions, 66 percent were sent to the qadi and naib who were called ehl-i şer. Administrators who were called ehl-i örf, were sent to 4 percent. And remaining 30 percent provisions were sent to two groups together. Among the 34 percent provisions group, which includes the ehl-i örf were sent 94 provisions to Ayans and 54 to urban stewardship. However, when Ayans such as Tepedelenli Ali Pasha of Epirus and Osman Agha of Ayan of Yenipazar who later obtained the imperial gatekeeper (kapıcıbaşılık), sergeant (hasekilik), mountain guard (derbendat nazırlığı), lords of lords (mir-i miran), were included in this classification, it turns out that nearly 300 provisions were sent to these people for the resolution of complaints.

Keywords

Right to complaint, records of complaint, 1787-1792 Ottoman-Russian War, the Balkans, 18th century , ayan, urban stewardship.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
HARİTALAR DİZİNİ	xiv
GRAFİKLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: YÜCE KAPIYI ÇALANLAR; ŞİKÂYET HAKKI, MEKANİZMASI VE DEFTERLERİ	5
1.1. ÖZNE ÜZERİNE; REÂYA VE ASKERİLER	17
1.1.1. Adâletnâmeler	20
1.1.2. Kapusuz ve Bacasuz Levendât: 17-18. yüzyıl Yol Güvenliği Üzerine Tartışmalar	29
1.1.3. Mesafe, Zaman ve Masraf.....	37
1.1.4. Bâbüssaâde'ye Irak Olmak; Şam Eyaleti Ahkâm Defteri	42
1.2. ŞİKÂYET VE MEKÂN; DİVANLAR VE MAHKEMELER	47
1.2.1. Şikâyet Hükümü Bulunan Divan Defterleri	52

2. BÖLÜM: SAVAŞI ŞİKÂYET DEFTERLERİNDEN OKUMAK	63
2.1. 1787-92 OSMANLI-RUS SAVAŞINDA OSMANLI SEFER	
BÜROKRASİSİ VE DİVAN DEFTERLERİNİN SERENCAMI.....	68
2.2. SAVAŞIN BALKAN COĞRAFYASI ÜZERİNE ETKİSİ;	
MERKEZE AKTARILAN ŞİKÂYETLER.....	79
2.2.1. Şikâyetin Çözümündeki Muhataplar	79
2.2.2. Eyaletler	89
2.3. 1787-92 SAVAŞI YILLARINDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI;	
RUSÇUK ÖRNEĞİ.....	102
3. BÖLÜM: TAŞRANIN MUKTEDİR SEÇKİNLERİ VE ŞİKÂYET	
MEKANİZMASI.....	133
3.1. ŞİKÂYET MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ ÂYANLAR VE ŞEHİR	
KETHÜDALARI.....	146
3.2. ÂYANLARA YOLLANAN HÜKÜMLER VE MUHTEVASI.....	159
3.2.1. Eşkîyalık.....	165
3.2.2. Gasp	176
3.2.3. Zulüm	178
3.2.4 Vergi Meseleleri.....	182
3.2.5. Borç-Alacak	186
3.2.6. Miras	194
3.2.7. Kurda Teslim Edilen Sürüler: Şikâyet Mekanizmasında Bir Âyan, Yenipazarlı Osman Ağa.....	197
3.2.8. Derbendat Nazırı Tepedelenli Ali Paşa ve Vekili Alipaşazâde Veliyüddin	205
SONUÇ.....	218

KAYNAKÇA.....	223
EKLER.....	244

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e. Adı geçen eser
a.g.m. Adı geçen makale
B. Receb
Bkz. Bakınız
Boa. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C. Cemâziye'l-âhir
c. Cilt
Ca. Cemâziye'l-evvel
Çev. Çeviren
Ed. Editör
h. Hüküm Numarası
H. Hicrî tarih
haz. Hazırlayan
L. Şevvâl
M. Muharrrem
N. Ramazân
R. Rebî'ül-ahir
RA. Rebî'ül-evvel
S. Safer
s. Sayfa
S. Sayı
Ş. Şa'ban
Z. Zilhicce
Za. Zilka'de

HARİTALAR DİZİNİ

Harita I: Balkanlar Harita.....	91
Harita II: Ordu Şikâyet Defterlerinde Hüküm Gönderilen Bölgeler.....	93
Harita III: Edirne Bostancı Ocağı	94

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik I:192-199 Şikâyet Defterlerinde Eyaletler.....	40
Grafik II: Şam Eyaleti Hükümleri Bulunan Defterler Arası Tarih Boşlukları.....	42
Grafik III:4 Numaralı Şam Ahkâm Defterinde Hükümler	43
Grafik IV: Şam, Mısır, Hicaz Eyaletlerine Gönderilen Hükümler	44
Grafik V: Şam, Mısır, Hicaz Eyaletlerine Gönderilen Hükümlerin Muhatapları	45
Grafik VI: Şam Eyalet Ahkâm Defteri'nde Başvuru Şekli.....	46
Grafik VII: Mühimme ve Şikâyet Defterleri.....	57
Grafik VIII:İlk 22 Şikâyet Defteri ve Defter Parçaları (H.1059-1109)	59
Grafik IX: Şikâyet Defterlerinde H. 1204 Senesi Hükümleri	60
Grafik X: Sefer Yıllarında Eyalet Ahkâm Defteri	76
Grafik XI: Savaş Yıllarında Defter Türleri	78
Grafik XII: İncelenen Defterlerde Muhataplar – Ehl-i Şer' Grubundaki Dağılım.....	79
Grafik XIII:Balkanlar'da Mollalara Gönderilen Hükümler.....	85
Grafik XIV: Ehl-i Örf Grubundaki Dağılım	86
Grafik XV: Toplam Hükümler İçerisindeki Oran.....	87
Grafik XVI:Defter türlerine göre muhataplar	88
Grafik XVII:Tüm Defterlerde Eyaletler.....	89
Grafik XVIII:Kazalara Gönderilen Hükümler	92
Grafik XIX: 1787-92 Yıllarında Şikâyetlerin Balkan/Anadolu Tasnifi.....	96
Grafik XX: 13, 16, 21, 29 numaralı Atik Şikâyet Defterlerinin Eyalet Oranları.....	97
Grafik XXI: Rikâb ve Ordu Şikâyet Defterlerine Göre Eyaletler.....	98
Grafik XXII: Ahkâm, Ordu ve Rikâb Şikâyet Defterlerinde Eyaletlere Göre Dağılım..	98
Grafik XXIII: Sivas'a Gönderilen hükümler	99
Grafik XXIV: Selanik 1787-92 ve 1749-50.....	100
Grafik XXV: Yıllara Göre Rusçuk'a Gönderilen Hükümler.....	106
Grafik XXVI:Rusçuk Şikâyetçiler	108
Grafik XXVII: (Rusçuk) Şikâyet Edilenler ve Sınıf İçi/Arası Şikâyet.....	108
Grafik XXVIII: (Rusçuk) Şikâyet Hakkı nasıl kullanılıyor?	109
Grafik XXIX: (Rusçuk) Defter Türlerine Göre Divana Başvuru.....	110
Grafik XXX: (Rusçuk) Divana sunulan belgeler	111
Grafik XXXI: (Rusçuk) Şikâyet Konuları	111
Grafik XXXII:Şehir Kethüdalarına Gönderilen Hükümler.....	152
Grafik XXXIII: Âyanlar Ana Konular	163
Grafik XXXIV: Derbendler Nazırlığına Gönderilen Hükümler	207

GİRİŞ

KONU, KAPSAM VE AMAÇ

En temel anlamıyla şikâyet, haksızlığa uğradığını düşünenlerin yakınmasıdır. Genellikle bu yakınma, sonuç alabileceği makama veya yetkili bir merciye başvurarak gerçekleştirilir. Osmanlı İmparatorluğunda şikâyet hakkı olarak söz edilen şey kişilerin kendi aralarında veya devletle ilişkilerinde uğradıkları haksızlıkların giderilmesi için doğrudan padişaha veya onun divanı olan Divan-ı Hümâyun'a başvurabilmesidir. Bu bağlamda herkesin arz sunma hakkı vardır. Müştekiiler daha önce başvurduğu mercilerde sonuçlandıramadıkları veya adil sonuçlandığına inanmadıkları davaları da Divan'a taşıyabilirdi. Halk şikâyetini Divan'a bizzat gelerek, arz-ı hal ya da arz-ı mahzar göndererek veya kadı mektubu aracılığıyla iletebilirdi. Şikâyet mekanizması temel olarak padişahın otoritesini temsil edenlerin reâyaya karşı zulümlerini engellemeyi amaçlamaktadır. Toplumdaki haksızlıkların giderilmesinde en yüksek otorite de padişahın kendisidir. Sultanın temsilcilerinin halka yaptığı zulümleri tanımlayan mezalim, Osmanlılarda tek bir başvuru merciine indirgenmemiştir. Kadı mahkemesi dahil veziriazam divanları, eyalet ve şehzade divanlarına da başvuruya açık hale getirilerek şikâyetlerin sisteme ulaştırılabilmesinde kolaylık sağlanmıştı. Çalışmanın birinci bölümünde Daire-i adliye bağlamında şikâyet hakkı incelenmiştir. Yine bu bölümde 18. yüzyılın sonlarında halkın Divan-ı Hümâyun'a başvurusunda izlediği süreç, güvenlik, mesafe ve masraf kaygısının şikâyetin merkeze ulaştırılmasındaki etkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın zaman aralığı olarak 1787-92 Rus Harbi seçilmiştir. Ağustos 1787'de ilan edilen ve Ocak 1792 Yaş Antlaşmasına kadar olan savaş yılları içerisinde şikâyet defterlerine kaydedilen hükümler incelenmiştir. İlgili yılların seçiminde öncelikle savaş yıllarında şikâyet mekanizmasının kullanımının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ikinci bölümde sefer sürecinde merkez bürokrasinin ordu ve rikâb olarak ikiye ayrılması ve başvuru mercii olarak ordu divanının bulunması savaş yıllarında şikâyet mekanizmasının anlaşılabilmesi için en önemli fırsatlardan biridir. 18. yüzyılda sefer bürokrasisinin şikâyet mekanizmasındaki rolü ve katkısının yanında şikâyetlerin yazıldığı defterlerin sefere götürülerek kaynak olarak kullanılması tezin ayrı bir hikayesini

oluşturmaktadır. İlgili yıllara ait hükümlerin atik şikâyet, ordu, rikâb ve eyalet ahkâmlarına ayrılmış olması şikâyet bürokrasisinin farklı merhalelerini göstermesi açısından önemlidir. Yine ikinci bölümde Balkan coğrafyasından merkeze (İstanbul ve ordu) aktarılan şikâyetlerin bölgesel olarak dağılımı (eyalet, sancak, kaza, nahiye) incelenmiştir. Bu incelemede ay ve yıl tasnifiyle şikâyet bürokrasisinin performansı ve şikâyetlerin çözümünde yer alan görevlilerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Bunların yanında 1787-92 harbinin kendi içinde birtakım kırılmalara sahne olması konunun bu savaş kapsamında daraltılmasına neden olmuştur. 18. yüzyılın en önemli meselelerinden biri olan ve yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli düzenlemelere konu olan âyanların İstanbul'a akan şikâyetler gerekçe gösterilerek savaştan birkaç yıl önce kaldırılması ilginin bu savaşa yoğunlaşmasının sebeplerinden biri olmuştur. Klasik dönemden çekip çıkarılan ve âyanlığın yerine konulan şehir kethüdalığı; savaş yıllarında merkezin sefer ihtiyaçlarından doğan taleplerine cevap verememesi, eski âyanların şehir kethüdalarının işlerine engel olması, sefer şartlarında âyan birliklerine duyulan ihtiyaç ve belki de bunların tamamının bir sonucu olarak halkın İstanbul'a gönderdiği şikâyetlerinin devam etmesi merkezin tekrar âyanlara kucak açmasına neden olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında şikâyetlerin müsebbibi olarak değil, fakat şikâyetlerin çözümünde âyan ve kethüdaların muhatap olduğu hükümler çalışmanın bir diğer merak konusunu oluşturmaktadır. Şikâyet mekanizmasında ayânların rolü ve amaçları çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendirilmiştir. Savaş yıllarında şehir kethüdalarına ve âyanlara gönderilen hükümlerin eşkıyalık, gasp, cinayet, zulüm, borç-alacak vb. konulardaki dağılımı, şikâyetçilerin kimliği, statüsü, bölgesi vb. alanlarda hükümlerin içerik analizi yapılmıştır. Tasnif kapsamında öne çıkan Derbendat Nazırı Tepedelenli Ali Paşa ve Haseki unvanıyla şikâyetlerin çözümüne katkı sağlayan Yenipazar Âyanı Osman Ağa meselenin örneklemini oluştururken kısa hayat öyküleri konunun canlandırılmasında etkili olan iki figür olmuştur.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Doğrudan şikâyet hükümlerinin kaydedildiği ilk defter serisi olan (Atik) Şikâyet Defterleri Osmanlı toplumunun ürettiği adli yargı, vergi, savaş ve vakıf gibi çeşitli konularında hükümler barındırmaktadır. 1742 yılında Koca Ragıp Paşa'nın

reisülküttâblığı sırasında ise merkeze gelen şikâyetlerin artması ve artan bürokratik işleri kolaylaştırmak için yeni bir defter serisi oluşturuldu. İmparatorluğun eyaletlerine göre düzenlenen yeni defterler, Divan'a mahalli sorunlar karşısında daha hızlı cevap verebilme imkânı sağladı. 1742 yılında Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif ve Trabzon ve Mora ahkâm defteri ile şikâyetler toplam 16 eyalet defterine ayrılmıştır. Bunun yanında Atik şikâyet defterlerine imparatorluğun genelini ilgilendiren şikâyetler kaydedilmiştir. Rikâb ve ordu şikâyet defterlerine ayrı bir parantez açmak gerekir. Rikâb şikâyet defterleri tıpkı rikâb mühimmelerinde olduğu gibi veziriazamın sefer ya da çeşitli nedenlerden ötürü başkentten ayrıldığı zamanlarda tutulurdu. Veziriazam İstanbul'dan ayrıldığında yerine rikâb veya sadaret kaymakamı adı verilen bir vekil bırakırdı. Bu görevli veziriazamın yokluğunda Divan'a başkanlık ederdi. Rikâb kaymakamının başkanlık ettiği Divan'dan çıkan hükümlerin kaydedildiği defterler rikâb defterleri olarak adlandırılmaktadır. Ordu şikâyet defterinde ise sefere çıkan veziriazamın sefer sırasında topladığı divanıdan çıkan hükümler yazılırdı.

Çalışmamızda temel kaynak grubu 192 numaralı atik şikâyet defteri,¹ 193, 194, 195 ve 196 numaralı rikâb defterleri,² 197, 198 ve 199 numaralı ordu şikâyet defterleri,³ 42 numaralı Rumeli ahkâm defteri,⁴ 43, 44 ve 45 numaralı Rumeli rikâb ahkâm defterleridir.⁵ Bunların yanında savaş yıllarının hükümlerini barındıran 5 numaralı Adana⁶, 6 numaralı Bosna,⁷ 8 ve 25 numaralı Cezâir ve Rakka,⁸ 4 ve 5 numaralı

¹ BOA, DVNS.ŞKT.d, 192.

² BOA, DVNS.ŞKT.d, 193-196.

³ BOA, DVNS.ŞKT.d, 196-199.

⁴ BOA, A.DVNS.AHK.R.d, 42.

⁵ BOA, A.DVNS.AHK.R.d, 43-45., Rumeli Ahkâm defteri olarak ciltlenmiş olsalar da defterlerin başlığı "...Kuyud-ı Ahkâmü'ş-Şikayat mecmu' Rumeli ve Cezayir der-rikâb-ı müstetab ve der-zaman..." şeklinde kaydedildiğinden bunlar eyaletlerin birleştirildiği ahkâm defterleri olarak görülmektedir. Bu çalışmadaki defterler Devlet Arşivi kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır. 44 numaralı Rumeli defteri Gizem Tunç tarafından yüksek lisans tezi olarak transkript edilse de çalışmadaki veriler için Tunç'un çalışması kullanılmayarak verilerin ana kaynaktan elde edilmesi tercih edilmiştir. Zikredilen tez için bkz. Gizem Tunç, *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2017.

⁶ BOA, A.DVNS.AHK.ADN.d, 5.

⁷ BOA, A.DVNS.AHK.BN.d, 6.

⁸ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, 8 ve 25.

Diyârbekir,⁹ 8 numaralı Erzurum,¹⁰ 5 numaralı Haleb,¹¹ 20 numaralı Karaman,¹² 14 numaralı Mora,¹³ 30 numaralı Özi ve Silistre,¹⁴ 18 numaralı Sivas,¹⁵ 4 numaralı Şâm-ı Şerif,¹⁶ 2 numaralı Trabzon,¹⁷ 11 numaralı İstanbul¹⁸ eyalet ahkâm defterleri çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca savaş yıllarındaki hükümleri ihtiva eden 93-101 numaralı Anadolu eyalet ahkâmlarından¹⁹ defterlerin kapak ve başlıklarındaki farklılıklara değinilmek için faydalanılmıştır. Temel kaynak gruplarının yanı sıra divan defteri bölümünde 1-22 numaralı atik şikâyet defterleri ve defter parçaları,²⁰ 86-103, 187-188, 209 numaralı mühimme defterleri²¹ nicel veriler elde edebilmek için kullanılmıştır. Özellikle sefere götürülen defterlerin incelendiği bölümde ve taşranın ileri gelenlerine gönderilen şikâyet hükümlerinin daha anlaşılabilir hale getirmek için Topkapı Sarayı arşivi,²² Cevdet²³, Ali Emiri,²⁴ Hatt-ı Hümayun²⁵ tasnifleri, Beylikçi,²⁶ Reisülküttâblık,²⁷ Başmuhasebe kalemleri²⁸ ve Maliyeden Müdevver defterler²⁹ kullanılmıştır.

⁹ BOA, A.DVNS.AHK.DB.d, 4-5.

¹⁰ BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, 8.

¹¹ BOA, A.DVNS.AHK.H.d, 5.

¹² BOA, DVNS.AHK.KR.d, 20.

¹³ BOA, A.DVNS.AHK.MR.d, 14.

¹⁴ BOA, A.DVNS.AHK.ÖZSİ.d, 30.

¹⁵ BOA, A.DVNS.AHK.SS.d, 18

¹⁶ BOA, A.DVNS.ŞM.d, 4.

¹⁷ BOA, A.DVNS.AHK.TZ.d, 2.

¹⁸ BOA, A.DVNS.AHK.İS.d, 11.

¹⁹ BOA, A.DVNS.AHK.A.d, 93-101.

²⁰ BOA, DVNS.ŞKT.d, 1-22., 981-986, 2/1, 13/1.

²¹ A.DVNS.MHM.d; 86-103, 187-188, 209

²² BOA, TS.MA.e, 7016-15.

²³ BOA, C.ML 22-1047, 693-28376., 110-4896, 757-30804, 280-27930, 85-3912., C.AS., 1173-52256, 130-5785, 951-41293, 494-20624, 1181-52677., C.ZB. 37-1819, 10-456, 10-488, 81-4007, 7-345, 15-748, 51-2549, 4-172, 77-3822, 81-4027, 86-4267, 64-3151, 58-2869., C.DH. 276-13771, 36-1784, 283-14130, 349-17475, 282-14068, 119-5926, 11-527., C.HR, 29-1443., C. EV, 31-1548, 222-11056, 396-20098., C.NF, 44-2193., C.ADL. 104-6220., C.BLD. 38-1875., C.SM. 85-4259.

²⁴ BOA, AE.SMST.III; 286/22979., AE. SABH.I; 24-1947, 23-1925, 56-3979, 84-5811, 248-16616, 71-4891, 215-14208, 161-10720., AE.SSLM.III; 433-24680, 366-20926, 366-20927, 237-13782, 10-546, 10-546, 163-9766, 157-9395, 168-10030, 157-9396, 157-9397, 366-20917, 245-16341.

²⁵ BOA. HAT. 1463-60, 1411-57359, 1411-57359, 1395-55916, 178-7940, 1386-55045, 1459-5, 1458-14.

²⁶ BOA, DVN.d, 842.

²⁷ BOA, A.RST. 5-57.

²⁸ BOA, D.BŞM.d, 05672, 6276., D.BŞM.MHF. 95-150, 80-22

²⁹ BOA, MAD.d. 8531.

1. BÖLÜM

YÜCE KAPIYI ÇALANLAR; ŞİKÂYET HAKKI, MEKANİZMASI VE DEFTERLERİ

*Pek sakın mazlûmun ahından hele
Şâh olursan tahtını verir yele³⁰*

Şikâyet hakkı kişilerin kendi arasında veya devletle ilişkilerinde uğradıkları haksızlıkların giderilmesi için doğrudan padişaha veya onun divanı olan Divan-ı Hümâyun'a başvurabilmesidir. Kişiler daha önce başvurduğu mercilerde sonuçlandıramadıkları veya adil sonuçlandığına inanmadıkları davaları divana taşıyabilirdi.³¹ Osmanlı toplumunda herkesin arz sunma hakkı vardır. Divan'a bireysel şikâyetler için verilen arz-ı hallerin yanında aynı şikâyet için tüccar, esnaf ve köy ahali gibi topluluklar tarafından arz-ı mahzar da sunulabilirdi.³² Şikâyet mekanizması temel olarak padişahın otoritesini temsil edenlerin reâyaya karşı zulümlerini engellemeyi amaçlamaktadır. Toplumdaki haksızlıkların giderilmesinde en yüksek otorite de padişahın kendisidir. Osmanlı siyaset düşüncesinde adalet halkın şikâyetlerini doğrudan padişaha iletebilmesi ve padişah emriyle haksızlıkların giderilmesi anlamına gelir.³³ Mekanizmanın bu temel işleviyle beraber farklı amaçlar taşıdığı söylenebilir. Bunlardan en önemlisi divana gelen her şikâyetin aslında padişahın otoritesini ve meşruiyetini onaylamasıdır. Şikâyet sürecinde

³⁰ *Taleb-i Adl ve İctinâb-ı Zulm; Kimseye zulm eyleme sen âdil ol/ Nâkıs olma her hususda kâmil ol, Kâ'inatın kulu var azadı var/ Herkesin haddince âdl u dadı var, Destin altında olana sen şehâ/ Kudretince eylegil adl u atâ, Adle sa 'y et tâ ki yetdikce elin/ Kimseyi incitmeye dahi dilin, Pîşe etse eyliği ger bir kişi/ Râzî olur cümle hep erkek dişi, Denir âdil ol kişiye ey hümâm/ Olucak bu haslet ile subh u şâm, Âdil olsa her aga beg u paşa/ Diye âlem devlet ile bin yaşa, Herkes eyler zâlimine bed-du 'â/ İnkisârı birinin ere ana, Pek sakın mazlûmun ahından hele/ Şâh olursan tahtını verir yele, Gel fakîrin alma gözü yaşını/ Gark edip bitirmeye tâ işini, Kangı şahın işi adl ü dâd ola/ Dü cihânda hurrem ü dil-şâd ola, Uluların adl u dâd ola işi/ Ana dâ'im hayr okur erkek dişi.* Mehmet Arslan, *Pendname-i Zarîfi*, Dicle Kitabevi, Sivas, 1994, s.60., Rusçuk'ta doğan ve 1795 yılında yine burada vefat eden Zarîfi, *Pendnâme* (Nasihatnâme) yazarı olmakla birlikte divanı da vardır. Hüseyin Gönel, "Bir Zarif Âşık: Rusçuklu Zarîfi ve Divânı", *Turkish Studies*, c.8, s.1, 2013, ss.1449-1483.

³¹ Hülya Taş, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine", *Memleket, Siyaset, Yönetim*, c.2, s.3, 2007. s.186.

³² İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul, Kronik. 2018, s.65.

³³ "a.g.m.", s.63.

hükümdarın reâya ile kurduğu diyalog bu otoriteyi onaylar ve reâyanın hükümdara itaati sağlanır.³⁴

Hakkı yerine getirmek, herkese hakkını vermek, birbirine eşit olmak gibi anlamlara gelen adalet³⁵, İslam idari örgütlenmesine göre hilafete yüklenmiş önemli görevlerden biridir.³⁶ Kutadgu Bilig’de (1069-70) reâyanın hükümdar karşısında üç hakkı olduğundan bahsedilir. Bunlar; paranın ayarının korunması, yolların emniyetinin sağlanarak haydutların ve yol kesicilerin ortadan kaldırılması ve son olarak halkın adil kanunlar ile idare edilmesidir.³⁷ İbn Haldun mukaddimesinde sultanın adaleti sağlaması gerektiği ve aksi takdirde reâyanın mahvolacağından bahsederek memleket ve devlet düzeninin, ülkeyi düşmandan korumakla ve reâya üzerinden zulmün kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini söyler.³⁸ 15. yüzyıl başlarında Ahmedî ve Ahmed Dâî’de adaleti devletin temeli olarak görmüşlerdir. Yine Fatih dönemi müelliflerinden Tursun Bey’in Mahmud Paşa’dan naklettiğine göre hükümdarın saltanatına şükrederek zulme uğrayanlara adaletle yetişmesi gerektiğinden bahseder.³⁹

Daire-i Adliye

Adil hükümdar imgesi diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı siyaset düşüncesinde de önemli bir yer tutar. Adalet mülkün temelidir şeklinde son halini alan ve kökeni adalet dairesine dayanan bu siyaset düsturu, Osmanlı yönetim elitinin zihninde hâkim bir anlayıştır. Kısaca bahsetmek gerekirse adalet dairesi veya daire-i adliye: hükümdarın gücünün askere; askerin gücünün hazineye, hazinenin gücünün reâyanın ürettiği vergiye; verginin ise reâyanın adaletle yönetilmesine bağlı olarak bir daire şeklini

³⁴ Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, İstanbul, Alfa, 2016, s.21., Reâya sözlükte sığır/koyun sürüsü anlamına gelen raiyye/raiyyet kelimesinin çoğuldur. Kuran-ı Kerim’de bu anlamının yanında “birinin çıkarlarını gözetmek, bakmak, mukayyet olmak, gütmek” anlamında da kullanılmıştır. Mehmet Öz, “Reâyâ” *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.34, İstanbul, 2007, s.490. Reâyanın sürüye Çobanın Tanrıya/Krala benzetildiği anlatısı Antik Doğu toplumlarına kadar götürülür. Burada gösterilmeye çalışılan imge hükümdarın sürüsünü (reâyayı) toplayacağı, yol göstereceği ve önderlik edeceğidir. Emine Özünlü, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde İktidar-İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c.14, s.1, 2006, s.218. Benzer amaçlarla padişah yer yer terazi tutan kimseye, gemi reisine, bahçivana veya bekçiye benzetilmektedir. “a.g.m.”, s.219.

³⁵ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1999, s.39-40.

³⁶ *A.g.e.*, s.42.

³⁷ Mehmet Öz, “Kutadgu Bilig’de Toplum ve Ahlak Anlayışı”, *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş, Kimlik ve Siyasi Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, s.114.

³⁸ Halil İnalcık, “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.13, S.4, 1958, s.74.

³⁹ “a.g.m.”, s.75.

alır. Nabi'nin özetlediği haliyle ise “*Mülk durmaz eğer olmazsa rical/ Lazım amma ki ricale emval*”⁴⁰ Böylece üretimin devamı ancak reâyaya adalet ile davranılmasıyla sağlanabilir.⁴¹ İktidar ile adalet arasındaki bu bağ devletin devamlılığı için adaleti zaruri kılar.

Şeriatın üstünlüğünü kabul eden bir İslam Devleti olan Osmanlı özellikle II. Mehmed'den sonra idari alanda kanun yapma yetkisini sultana özgü alan olarak kabul etmiştir.⁴² Osmanlı örfi hukuku temelde üç kaynaktan beslenmektedir. Bunlar nesiller boyu halk tarafından uygulanan yerel örf ve adetler, eski İran ve Türk kaynağından gelen uygulama ve kavramlar ve zamanın ihtiyaçlarına karşın çıkarılan fermanlardır.⁴³ Hükümdarın kendi iradesine dayanarak şeriatın alanına girmeyen konularda kanun koyma hakkı olan örf-i sultani, ya da yasağ-ı padişahi Tursun Bey'e göre nizam-ı alem için gereklidir.⁴⁴ Örf, genellikle ulema tarafından *İslam cemaatinin hayrı ve selameti ile adalet* prensibiyle meşrulaştırılır.⁴⁵ Mehmet Öz'e göre kanunun kökeni de geleneğe dayanmakta ve öteden beri uygulanan kuralların hükümdar tarafından kanunlaştırılmasıdır.⁴⁶ 16. yüzyıl Anonim Kitâbu Mesâlihil-Müslimin ve Menâfi'il-Mü'minin'de müellif; “*Evvelden oligelmemiştir demek fâide virmez, ol zamân bu zamâna uymaz(...)*her husus zamânına göre olmak evlâdır.”⁴⁷ Diyerek, aynı zamanda kanunlarda zamana ve şartlara göre değişiklik yapılabilmesinin de önünün açık olduğunu göstermektedir.

⁴⁰ Mehmed Öz, “Osmanlı Çözülme Literatüründe İktisat Boyutu” *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş, Kimlik ve Siyasi Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, s.201.

⁴¹ “a.g.m.”, s.203. adalet dairesiyle ilgili detaylı inceleme için bkz. Linda T. Darling, *Ortadoğu'da Sosyal Adalet ve Siyasal İktidarın Tarihi: Mezopotamya'dan Küreselleşmeye Adalet Çemberi*, (çev. Hakan Erdagöz), Alfa Kitap, İstanbul, 2022.

⁴² Halil İnalçık, “Şeri'at ve Kanun, Din ve Devlet”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul, Kronik. 2018, s.50.

⁴³ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s.11., Türk töresinin değişmez prensipleri Kônilik (Adalet), Uzluk (iyilik, faydalık), Tüzlük (eşitlik), Kişilik (insanlık Üniversalite) için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1997, s.238.

⁴⁴ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.13, S.2, s.103

⁴⁵ “a.g.m.”, s.104.

⁴⁶ Mehmed Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi”, *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş, Kimlik ve Siyasi Düşünce*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2019, s.175.

⁴⁷ “a.g.m.”, s.176.

16-17. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinin çoğu, yaşanan sıkıntıların çözümünü daire-i adliye kavramında arar. Mustafa Ali, anonim Hırzû'l-Mülûk⁴⁸ ve Kitab-ı Müstetab⁴⁹, Hasan Kâfi⁵⁰, Kadı Veysi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa⁵¹ ve Koçi Bey gibi nasihatname türünde eserler kaleme almış kişiler daire-i adliyeye büyük önem atfederler.⁵² Hırzû'l-Mülûk'de padişah, reâyanın durumuna özen gösterip, adaletle davranmazsa düzenin bozulacağından bahsedilir.⁵³

Virginia H. Aksan 18. yüzyıl ikinci yarısında yazılan felsefe risalelerinde daire-i adliyeden eskisi kadar söz edilmediğini belirtirken Carter Findley 18. yüzyılda da daire-i adliyeye referansların devam ettiğini savunur.⁵⁴ Buna örnek olarak o zamanlar yeni yeni ilgi gören İbn Haldun Mukaddimesinde, Sadık Rıfat Paşa'nın Müntehabât-ı Âsâr'ında ve son olarak Namık Kemal'de bile daire-i adliyeye referans verildiğini işaret eder.⁵⁵ Yüzyılın sonlarında 1768-74 savaşının hemen ardından Nahifî Mehmed Emin Efendi tarafından 1775 yılında çevrilen Selâhaddîn-i Eyyûbî için Şayzarî tarafından yazılmış olan adab kitabında daire-i adliyeye atıflar vardı.⁵⁶ Bu yıllarda adalet dairesi devletin ilerlemesi için uygulanması istenen bir plan olarak olmasa da yetersizliğe karşı bir sitem halini almıştı. 1787-92 Rus-Avusturya savaşının başında halk duvarlara astıkları ve camilere dağıttıkları afişler hakkında Darling, bunların adalet dairesiyle ortak anlayışını kullanmada yeni yöntemler olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

⁴⁸ Öz, "Osmanlı Çözülme Literatüründe...", s.210-11.

⁴⁹ Saltanatın reâya, hazine ve asker ile ayakta durduğunu bunlar için ise adalet, kanun-i kadim üzere hareket ve saltanat işlerinde nedim ve hizmetkarlarla iş görmemeyi gösterir. Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.77.

⁵⁰ Hasan Kâfi, bozulmanın temel sebebi olarak adaletin ihmali olduğunu belirtir., *a.g.e.*, s.71.

⁵¹ Nesayihü'l-Vüzerâ'da tüm idareciler ve padişahın adaletle hareket etmesini, böylece hazinenin bollasacağı, reâyanın artacağını ve ülkenin mamur olacağını belirtir., *a.g.e.*, s.100.

⁵² Kınalızâde'de daire adliye şu şekilde görülmektedir; Adldir mucib-i salah-ı cihan; cihan bir bağdır divarı devlet, devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ melik, melik zaptetmez illâ leşker, leşkeri cem' edemez illâ mal; mali cem' eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder padişah-ı âleme adl.", Öz, "Osmanlı Tarihi Üzerine...", s.202.

⁵³ Öz, "Osmanlı Çözülme Literatüründe...", s.210-11.

⁵⁴ Virginia H. Aksan, "Ottoman Political Writing: 1768-1808", *International Journal of Middle Eastern Studies*, XXV (1993), s.53-69; karşı. Carter Vaughn Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk", *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası, 2018, s.491-504

⁵⁵ Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde...", s.494.

⁵⁶ I. Hüseyin'in veziri Bozargmehr'in sekiz dizeli ve açıklamaları adalet çemberini de içinde barındırmaktaydı. Darling, *Ortadoğu'da Sosyal Adalet...*, s.367.

⁵⁷ Darling, *Ortadoğu'da Sosyal Adalet...*, s.368-9., Özellikle Özi'nin Rusların eline geçmesi sonucunda "memleketleri kâfire verdin" şeklinde padişahı suçlayan ve "Sultan Abdülhamid. Bizim tâkatımız kalmadı. Aklın başına gelmiyor", "Sonra işi sana dayaruz" gibi padişahı tehdit eden bildirin 1789'un ilk ayları olduğu tahmin edilmiştir. Sarıcaoğlu, "a.g.m.", s.910-912.

Öte yandan kavram, ekseriyeti askeri konularda olmasına karşın 1792 civarında yazılan Nizam-ı Cedid layihalarında da müelliflerin düşünce dünyasındadır. Örneğin (Çelebi) Mustafa Reşid Efendi; askerin talim ettirilerek güç kazanacağını ve böylece zalim ve eşkiyanın eline düşmüş halkın kurtarılacak adaletin tesis edileceğini ve böylece halkın güç kazanarak devlete daha çok vergi verebilecek duruma geleceğini, son olarak da bu gelirlerle daha fazla asker istihdam edilebileceğini belirtir.⁵⁸ Benzer bir öneriyi Hakkı Bey Efendi'de getirmiştir.⁵⁹ Bunlar standart bir adalet dairesi okuması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkân-ı Erba‘a

Adalet aynı zamanda Osmanlı yönetici elitinin zihninde kadim bir düşünce sistemi olarak yerleşen ve klasik İslam felsefesinin temel kavramlarından biri olan erkân-ı erba‘a (dört direk) anlayışı ile birlikte değerlendirilmektedir. Denge içerisinde bir toplum tasavvuruna uygun olarak, 4 ana sınıfın varlığı üzerine kurulu bu düzende, toplum; asker, ulema, tüccar-esnaf ve reâyadan oluşmaktadır. Siyasi hayatın güvenliği bu sınıfların denge içerisinde var olmasıyla ilintilidir. Bu toplum yapısına göre, reâya temel vazifesi olan üretimle ilgilenerek yönetici sınıfına geçmek için çabalamamalıdır. Aksi takdirde nizam-ı alemin bozulmasına neden olur. Bu aynı zamanda temelde yöneten ve yönetilen olarak ayrılan bir toplum ortaya çıkarır.⁶⁰ Kanuni devri vezîriâzamlarından Lütfî Paşa, erkân-ı erba‘a'ya uygun olarak sınıf mensuplarının yerli yerinde kalmasını savunur. Paşa, reâyanın askeri sınıfa geçmesinin engellenmesini savunurken aynı zamanda yöneticilerinde tüccarlık ve esnaflıkla ilgilenmemesini, soydan sipahizâde olmayanların sipahi yapılmamasını savunur.⁶¹ Bu meselenin şikâyet konusu olması ve çokça dillendirilmesi Mehmet Öz'e göre pratikte aykırı örneklerin sıklıkla karşılaşılmamasının bir işareti olarak görülmelidir.⁶²

Cemal Kafadar konuya daha farklı bir pencereden bakarak yapının askeri/yönetici kişilerin ticaret ve üretim ile ilişkisinin tamamen koparılması anlamına gelmeyebileceğine işaret eder. Sembolik de olsa saray bahçesindeki ürünlerin yiyecek

⁵⁸ Ahmet Öğreten, *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.125

⁵⁹ *A.g.e.*, s.148.

⁶⁰ Öz, "Klasik Dönem Osmanlı...", s.178.

⁶¹ Öz, "Osmanlı Çözülme Literatüründe...", s.209.

⁶² Öz, "Klasik Dönem Osmanlı...", s.173.

karşılığı sattırması gibi doğrudan padişahın,⁶³ kendilerine tevcih edilen haslardan toplanan aynı vergilerin nakde çevrilmesi sürecinde vezirlerin⁶⁴ ticaretle ilişkisi bulunmaktadır.⁶⁵ Yeniçerilerin de erken dönemde ticari alanda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.⁶⁶ Kafadar bu noktada Barkan'ın 1546'dan itibaren Edirne Terekeleri üzerinde yaptığı çalışmasını örnek göstererek tarımsal-ticari girişimlerde kul ve yönetici sınıfından kişiler bulunduğuna dikkat çeker.⁶⁷

Erkân-ı erba'a'nın insan vücudu veya tabiatla ilişkilendirilerek anlatılması üzerine birçok örnek görülmektedir. Bunlardan birisi de Kınalızâde Ali'dir. (d.1510-ö.1572) Ali, bu dört unsurdan ehl-i kalem, (ulema, kadı, kâtip, şair, vs.) suyun insan vücudu için gerekliliği gibi ilmin insan ruhunu beslediği düşüncesiyle su ile, ehl-i kılıç, (kumandan, asker vs.) düşmanlara karşı ülkeyi savunduğu için ateş ile, tüccar ve zanaatkarlar ihtiyaçları karşıladığı için hava ile, çiftçiler ise yiyecek ihtiyacını karşıladığı için toprak ile ilişkilendirir. Buna benzer Kâtip Çelebi'de (d.1609-ö.1657), ulemayı kana, askeri balgama, tüccarı safraya, reâyayı ise sevdaya benzettir.⁶⁸ İnsan vücudu ve tabiat gibi toplum sağlığı için de bu unsurların dengede olması gerekmektedir. Aksi durumda hastalıklar ortaya çıkar, reâyâ ve toplum zarar görür. Burada temel unsur toplum paydaşlarındaki her bir unsurun kendi sınıfında kalarak toplumsal dengenin

⁶³ Sembolik de olsa saray bahçesindeki ürünlerin yiyecek karşılığı sattırması gibi doğrudan padişahın ticaretle ilişkisi bulunmaktadır. Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken? Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, 2009, s.31; Cemal Kafadar, "On the Purity and Corruption of the Janissaries", *Turkish Studies Association Bulletins*, c.15, s.2, 1991, s.274.

⁶⁴ Bazı vezirlerin bu sürece daha aktif katıldığı ve bu sebeple eleştirilmedikleri, Çandarlı'nın düzenli bir mali bürokrasi oluşturması eleştirilirken "gâvurlarla" ticari ilişkileri, Kanuni'nin sadrazamları İbrahim ve Rüstem Paşaların ticari ilişkileri de eleştirilmemekteydi. *a.g.e.*, s.32.; Derviş Mehmed Paşa'nın ekonomik faaliyetlerini konu alan çalışmasında Metin Kunt, 17. yüzyılda Paşa'nın aksine çoğu Osmanlı vezirinin ekonomik girişimlerden ziyade siyasi güçleriyle servet edindiklerinden bahseder. İbrahim Metin Kurt, "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: a Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, c.9, s.1, 1977, ss.197-214

⁶⁵ Bu konuda Suraiya Faroqhi yönetici elitin tarım ve ticaret alanının vergi mükellefi tebaaya bırakılma fikrini desteklemekle birlikte bu alanlarda pratik bir hareketliliğin olduğunu belirtir. Suraiya Faroqhi, "Siyaset ve "Ekonomi" Arasındaki Yönetici Seçkinler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), Eren, İstanbul, 2006, ss.671-75.

⁶⁶ II. Bayezid döneminde Ayasofya Vakfı'na ait dükkanları kiralyanlar arasında Yeniçeriler de vardı. Kafadar, "On the Purity...", s.276

⁶⁷ "...aktif askeri hizmet çağında olduğu aşikâr yeniçeri, "sipâhi oğlanı", silâhdar ve çavuş...gibi padişahın Hassa ordusunu teşkil eden Kapı Kulu bölükleri mensuplarının bu devrede kasaba ve köylere yerleşmiş bir halde yaşayarak zirâatle olduğu kadar ticaret ve sanayile de meşgul bulunmaları, izahı güç ve üzerinde durulması gerekli mühim bir problem teşkil etmektedir." Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri", *Belgeler*, c.3, s.5-6, 1966, s.59; akt. Kafadar, "On the Purity...", s.276.

⁶⁸ Öz, *Klasik Dönem Osmanlı...*, s.174.

gözetilmesidir. İstikrarın korunması da adaletin sağlanmasındaki en önemli unsurlardan biridir.⁶⁹

Kutadgu Bilig’de Beğ “*ben işleri doğruluk üzere hallederim. İnsanları bey veya kul olarak ayırmam ben işleri bıçak gibi keser atarım hak arayan kimsenin işini uzatmam, Zulme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bulan kimse benden tatlı tatlı ayrılır.*” der. Bu anlayışın devamı niteliğinde benzerini 18. yüzyılın sonunda görmek mümkündür. Sultan III. Selim bir hattında “*Herkesin maslahatı hakkı hakkınca görülsün şer’ ile görülecek şer’e havale olunsun on beş günden öteye bir maslahat kalmamasına sa’y idesiz bana dua aldırasız.*” demektedir.⁷⁰

Bunun yanında adaletin yerine getirilmesi yine Kutadgu Bilig’de hükümdarın bağışlama hakkı olarak görülmektedir. Hükümdarın mutlak otoritesi büyük divanında lütuf ve ihsan şeklinde tezahür etmekle birlikte⁷¹ sistem bu mutlak otoriteyi dengeleyecek unsurlar da barındırmaktadır. Örneğin Koçi Bey reâyaya yapılan zulümlerden padişahın ahirette sorumlu tutulacağını altını çizmektedir.⁷² Tursun Bey’in aktardığı üzere Mahmud Paşa; hükümdarın yumuşak huylu oluşunu överken, acizliğine yönlendirecek dereceye varmamasını belirtir. Buna benzer devlet korkusunun tebaayı ürkütecek boyutlara ulaşmaması gerektiğinden bahseder.⁷³

Reâyanın padişaha Tanrı’nın emaneti olduğu “vedayi-i halık-ı kibriya” şeklinde ifade edilirdi.⁷⁴ Hükümdara yüklenen bu görevin üstünde nasihatnamelerde sıklıkla durulmaktadır. Örneğin Kınalızâde’ye göre padişah perde arkasında gizlenmeyip meydanda olmalı ki reâyanın halini bilsin, zulüm ve haksızlıklardan haberi olsun, muhtaçların ihtiyaçlarını gidersin, haksızlığa uğrayanları korusun ve mağduriyetlerini giderebilsin.⁷⁵ Şikâyet mekanizmasında temel amaç hükümdar otoritesini temsil

⁶⁹ Nihal Altunç, *8 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Batman, 2019, s.16., Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.28.

⁷⁰ Bkz: EK I. BOA, HAT. 1365, Yücel Özkaya, “III. Selim’in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı hümayunları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.1, s.1, 1990, s.338.

⁷¹ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet...*, s.24.

⁷² İnalçık, “Osmanlı Padişahı...”, s.78, Koçi Bey Sultan İbrahim’e sunduğu risalesinde köylüleri adaletsizlik ve baskıya karşı korunması gereken padişahın hazineleri olarak tasvir etmişti. Darling, *Ortadoğu’da Sosyal Adalet...*, s.354.

⁷³ “a.g.m.”, s.75.

⁷⁴ Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine...*, s.210.

⁷⁵ Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”, *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.113., Nizamü’l-mülk Siyasetnamesinde padişah haftada iki gün doğrudan halkın şikâyetlerini dinler

edenlerin reâyaya karşı zulümlerinin engellenmesidir. Osmanlı toplumunda haksızlığı giderebilecek en yüksek otorite de padişahın kendisidir.⁷⁶

Daire-i adliye çerçevesi içerisinde incelendiğinde adalet, iktidar ve meşruiyet ile doğrudan ilintili bir kavramdır. Sultanın adalet ile özdeşleştirilerek meşruiyet sağlaması halk gözündeki yerini tayin ederdi.⁷⁷ Böylece hem gelirin korunması hem de halkın huzursuzluğunun çözümünde meşru bir yol yaratılmış oluyordu. Şikâyet mekanizması aynı zamanda emniyet sübabı olarak halkı toplumsal yapının içerisinde tutmuş, huzursuzluğun olası taşkınlık ve isyanlara varmamasını sağlamaktaydı.⁷⁸ Bu anlamda mekanizma, şikâyetin kökten çözümünün aksine düzeltmelerle geçiştirmekle toplumsal rahatlamayı sağlamaktadır.⁷⁹

Barkey, erken modern dönemde Batı Avrupa'daki köylü isyanlarının Osmanlılarda görülmemesi konusunda toplumsal yapı ve devletin faaliyetlerine işaret etmiştir.⁸⁰ Şikâyet hakkı yolunun kolaylaştırılması hükümdarın tebaa ile arasındaki bağı sağlamlaştırmaktadır.⁸¹ Mekanizmanın sadece reâyayı değil aynı zamanda kamusal-özel ayrımı⁸² olarak bakıldığında askerilere de çok fazla yer vermesi bu durumu destekler

ve yerine getirir. Böylece zalimler zulmetmekten çekinir der. Bu temel düşünce Osmanlı'da da aynen önemini korumuştur. İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet...*, s.21.

⁷⁶ İnalçık, “Şikâyet Hakkı...”, s. 63.

⁷⁷ Feridun Emecen, “Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2018. s.391., halkın gözünde padişahın meşruiyetini yükselten diğer kaynakları için bkz. Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), Eren, İstanbul, 2006, ss.731-743.

⁷⁸ Halkın şikâyetleri dikkate alınmadığında veya şikâyet sonucunda aynı durum devam ettiğinde taşkınlıkların yaşanması kaçınılmazdı. Örneğin 1751 yılında Rusçuk ve Hezargrad kazalarında Hristiyan ve Müslüman halk âyanın salmaları toplarken hırsızlık yaptığından ayaklanmış, göze batan kişilerin mallarını yağma edip, işkencelerde bulunmuştu. İstanbul ise olayın büyüüp bir köylü isyanına dönüşme riskini dikkate alarak olayla alakalı toplam 25 kişiyi idam etmişti. Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.8, s.14, 1963, s. 60.

⁷⁹ Örneğin Ahmet Mumcu, İdarecilerin devlete yaptığı hizmetlerin karşılığını halktan toplaması zulüm yolunun açık bırakıldığını savunur. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, Phoenix, 2007, s.7.

⁸⁰ Gül Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek 112 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1727)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s.52; Karen Barkley, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok) Kronik, İstanbul, 2021, s.25.

⁸¹ Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum...*, s.51.

⁸² Şikâyet ve mühimme defterleri arasındaki ayrımı İnalçık, kamu/özel olarak görür. Mühimmelere kamuyu ilgilendiren şikâyetler, şikâyet defterlerine ise özel/kişisel şikâyetler yazılmaktadır. İnalçık, “Şikâyet Hakkı...”, s.69.

niteliktedir. C. Woodhead toplumun tamamını kapsayan hükümdarlık imgesinin “adaletin dağıtıcısı ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenleyicisi” olduğunu belirtir.⁸³

Şikâyet mekanizması reâyayı zulümden korumak temel amacını taşısa da bir takım yan amaçlar taşıdığı veya bu amaçlar içinde kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan en önemlisi padişaha gelen her şikâyetin aslında onun otoritesini ve meşruiyetini tekrar tekrar tasdik etmesidir. Şikâyet sürecinde tebaa ile hükümdar arasındaki diyalog bu durumu onaylar ve reâyanın itaati sağlamış olur.⁸⁴ Bu durum arşivin büyüdüğü diline de sirayet etmiştir. Murat Tuğluca çalışmasında şikâyet mekanizmasının toplumsal, ekonomik ve siyasi devamlılığa⁸⁵ katkı sağlarken idari denetim,⁸⁶ mahkeme kararlarının kontrolü⁸⁷, hukukun yeniden üretimi⁸⁸ ve siyasi işlevleri⁸⁹ de bulunduğunu belirtir.

⁸³ Osmanlı padişahının üç önemli imajından Gazilik ve Sünniliğin koruyucusu olanlar dar bir çerçeve sunarken adaleti dağıtan ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenleyicisi imajı çerçeveyi dini açıdan daha az referanslara dayanan ve tüm Osmanlı ahalisini kapsayan bir imajdı. Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum...*, s.60; Christine Woodhead, “Murat III and The Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography”, H. Karateke, & M. Reinkowski, (Ed.), *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.85.

⁸⁴Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.21., Bu dönemde karışıklık ve haksız uygulamaların Padişah'ın değil onun vezir ve yöneticilerinin hatası olduğu bir anlayış hakimdir. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. TTK Yayınları, Ankara, 2016, s.100., Huricihan İslamoğlu'da padişahın adaletine olan incancın sürekli yenilenmesinden bahseder. Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.94.s.95.

⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. *a.g.e.*, ss.99-102.

⁸⁶ Divan kitalara yayılmış imparatorlukta idarecilerini denetleyebilmek için şikâyet mekanizmasını kullanmıştır. 1594'te Diyarbakır beylerbeyi divana akseden bir şikâyet neticesinde azlolmuştu., *a.g.e.*, s.87., Bu konuda bir örnekte padişahın denetimi üzerinedir. IV. Mehmed'in tahtan indirilme sürecinde cepheyi bırakarak İstanbul'a gelen askerler ulema, âyan, eşraf ve ocak ağalarına hitaben mahzar kaleme almışlardır., *a.g.e.*, s.89.

⁸⁷ Osmanlı Devleti'nde temyiz kurumunun olmaması Divan'ın üst mahkeme olarak konumlanmasına neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. *a.g.e.*, ss.89-93.

⁸⁸ Çeşitli konularda gelen şikâyetlerin artması kapsamlı yasama faaliyetlerini doğurabilirdi. Mevcut kanunlarda değişiklik veya Adâletnâmelerin yanında yerel örfe göre uyarlanan vilayet kanunnameleri de sorunlarla karşılaşılması ve halktan gelen şikâyetler üzerine şekillenebilirdi. *a.g.e.*, s.93., 18. yüzyılın sonunda kadı ve nâiblerle ilgili şikâyetlerin artması konuyla ilgili yeni düzenlemelerin ve cezaların teşekkülüne sebep olmuştu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.119.

⁸⁹ Devletin üst makamlarında yaşanan hizip çatışmalarında da mekanizma etkin kullanılmıştır. Köprülü'nün Deli Hüseyin Paşa'yı gözden düşürme çabası için şikâyet mekanizmasını kullandığı yol için bkz. Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.103., Sivas Valisi Pehlivan İbrahim (Baba Paşa) Malatya'daki malikaneleri ziyaretinde köylülerin Rişvanoğlu'ndan şikâyetçi olduğunu ve merkezden Rişvanoğlu'nun malikanelerinin iptal edilmesini istediklerini belirterek Malatya'nın kendisine verilmesi için lobi yapmaktaydı. Ali Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, Stanford University Press, 2016. s.83., ayrıca âyan seçimlerinde şikâyetlerle yapılan lobi faaliyetleri için bkz. Yaycıoğlu, *a.g.e.*, s.141.

Adaletin Simgeleri; Ye'vâ ileyhi küllü mazlûm

1433'te Edirne Sarayı'nın kapısında adalet hükümdarın kapısında dağıtılır töresine uygun olarak kadı tarafından askerilerin adli davalarına bakılmaktaydı. Bu uygulama daha sonra İstanbul'da da kadıaskerler aracılığıyla devam edecekti.⁹⁰ İlk dönem padişahların şikâyetleri doğrudan kendileri dinleyip çözümledikleri bilinmektedir. Özellikle Orhan Bey⁹¹ ve II. Murad'ın sabahları saray kapısının önünde yüksekçe bir yerden halkın şikâyetlerini dinledikleri ve hüküm verdikleri bilinmektedir.⁹² II. Mehmed⁹³ zamanına kadar devam eden bu adet hükümdarın divandan giderek uzaklaşması ve sonunda Divan-ı Hümâyun'un başkanlığının vezîriâzama geçmesiyle son bulmuş ve şikâyetin çözümü konusunda yetki padişah adına divana devrolmuştur. Artık şikâyet mekanizmasında padişahın yeri; Cuma namazında, av ve sefer için saraydan çıktığında halkın dilekçelerini kabul ederek şikâyetin Divan'a ulaşmasında bir kanal işlevi görmektir.⁹⁴ Dilekçeleri padişaha doğrudan vermek Divan'da görüşülme şansını arttırmaktaydı. Padişaha verilen arzuhaller kapıcılar kethüdası tarafından toplanırdı. Koçi Bey, padişah saraya geldiğinde toplanan bu arzuhalleri teker teker okuyup, hepsini bağlayarak mühürlü şekilde vezîriâzama yollaması gerektiğini önerir. Fakat bu ayrıcalıklı imkândan sadece İstanbul'da yaşayanlar ve başkente arz-ı hal vermek için gelebilecek güce sahip olanlar faydalanabiliyordu.⁹⁵

Asker veya halk belirli sebeplerden şikâyetlerini doğrudan padişaha dinlettirmek istemeleri ayak divanın kurulmasına neden olabilirdi.⁹⁶ 1651'de tağşiş edilmiş paranın

⁹⁰ Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*, (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul, 2007, s.110.

⁹¹ Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a ülkeyi adalet ile yönetmesi için verdiği vasiyeti Hoca Saadeddin Tâcu't Tevarih'te aktarır. “*Dilerim ey sâhib-i ikbâl ü câh./ Etme sen cânib-i zulme nigâh./ Adl ile bu alemi âbad kıl./ Resm-i cihâd ile beni şâd kıl/ Râh-ı cihâd içre edip ictihâd/ Memleket-i Rum'da kıl adl-ü dâd.*” Kazıcı, *a.g.e.*, s. 41.

⁹² İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet...*, s.98., Ahmet Mumcu, bu hükümdarlara 1. Bayezid'i de ekler ve I. Bayezid'e kadar bu adetin devam ettiğini belirtir., Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.3.

⁹³ Solakzâde Fatih'in divan başkanlığını vezîriâzama bırakışını şu olaya dayandırır. “*Bir gün, Fatih'in divan başkanlığında divan toplandığı sırada işini takip etmek üzere devlet merkezine gelmiş olan bir Türk köylüsü, divan çavuşlarının elinden kurtularak divan yerine girip “devletlü hünkâr kangınızdır şikâyetim var” demiş. Böyle bir olay padişahın canını sıkımsı. Gedik Ahmet Paşa'nın tavsiyesiyle padişah divanı perde arkasında dinlemesi kabul edilmiştir.*” böyle bir olay yaşanmış olsa bile padişahın divanın başkanlığından çekilmesini Fatih'in ideal devlet yönetimi anlayışına uygun olarak görmek gerekir. Kazıcı, *a.g.e.*, s. 169.

⁹⁴ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.32-33., Bu eylemler sultanın şahsının sergilenmesi olarak görülmelidir. Suraiya Faroqhi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu imgenin Algılanması*, (çev. Gül Çağalı Güven), Alfa, 2011, s.13.

⁹⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.79.

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK, 1984, s.225.

yarattığı bir sorun karşısında esnafın ayaklanarak Bâbüssaâde'ye toplanması karşısında ayak divanı toplanmak zorunda kalınmıştı. Esnaf; “*padişahım bu zulme takatimiz yoktur; lalana vardık, bize kafirler diye sitem eyledi; halen sana geldik, halife-i rûy-ı zeminsin, hakkımızı hak edip üzerimizden zulmü def eyle*” demişlerdi. IV. Mehmed buna karşın “*böyle bir zulme rızam yoktur*” diyerek esnafa hattı-ı hümayun vermiş ve sadrazamı azletmişti.⁹⁷

Padişah tebdil-i kıyâfet halkın arasında dolaşması da şikâyetler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.⁹⁸ Örneğin I. Abdülhamid tebdil-i kıyâfet Şehzâdebaşı'nda dolaşırken ağlayarak şikâyetini aktaran bir kadın hakkında veziriazama yazı yazmıştı. Gelen cevapta kadının şikâyet ve isteklerinin karşılandığı yazılmaktaydı.⁹⁹

Bunların yanında padişah Divan'daki davaları Kasr-ı 'Adl'den¹⁰⁰ takip ederek Divan-ı Hümayun'u denetlemektedir.¹⁰¹ İncalcık'a göre Kasr-ı 'Adl'den Divan'a bakan kafesli pencerenin yapılış amacı da padişahın temel görevlerinden olan şikâyetleri şahsen dinlemekten vazgeçmemesinden ötürüdür.¹⁰² İstanbul'da yaşayanlar veya çeşitli sebeplerle gelmiş olanlar imparatorluğun yönetim merkezi olan sarayın en yüksek yapısı olarak adalet kulesini görecektir. Topkapı Sarayı'nın en yüksek ve en göze çarpan yeri olan Adalet Kulesi sembolik olarak tüm saraya hâkim görünmekte ve tüm ülkeyi gözetlemektedir.¹⁰³ İsmi ne zaman aldığı tam olarak bilinmese de Gülru Necipoğlu; Cafer Çelebi'nin (ö.1515)¹⁰⁴ bir şiirinde¹⁰⁵ Kasr-ı 'Adl'in ilk zamanlardan itibaren sultanın adaleti ile simgesel bir bağı olduğunu belirtir.¹⁰⁶

⁹⁷ Naima Tarihi, n.5 s.97. akt; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı...*, s.228.

⁹⁸ Uğur Ünal, “İdari ve Sosyal Alanda Nizam-ı Cedit Çabaları”, *OTAM*, S.14, 2003, s.288

⁹⁹ Fikret Sarıcaoğlu, “Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasi Bildiriler”, *Bellekten*, c.64, s.241, s.905.

¹⁰⁰ Abbasi ve Harzemşahlarda buna benzer kafes denilen gizli alanlarla toplantıları gizlice dinledikleri bilinmektedir. Mumcu, *Divan-ı Hümayun...*, s.120., kafesin arkası denetimin önemi, bu uygulamanın daha sonra Edirne sarayındaki divanda da yapılmasıyla anlaşılabilir. *A.g.e.*, s.120.

¹⁰¹ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.32-33.

Aynı amaçla IV. Mehmed Edirne Sarayındaki divanında bir adalet köşkü yaptırmıştı. Halil İncalcık, “Adâletnâmeler”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul, Kronik, 2018. s.98.

¹⁰² Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), YKY Yayınları, İstanbul, 2016, s.95,

¹⁰³ İncalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet...*, s.12,

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. İsmail E. Ürünsal, “Tâcizâde Câfer Çelebi” *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.39, İstanbul, 2010, ss.353-356.

¹⁰⁵ “Nedür her câm bir çeşm-i cihân-bin/Temâşa itmeğe tertîb ü âyîn// Nedür her küngüre ser tâ kadem dil/K'ider medh ü senâ-yı şâh-ı âdil”, Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı...*, s.119.

¹⁰⁶ 16. Yüzyıl kaynaklarında “*köşk-i 'adl, köşk-i 'adâlet, köşk-i nasfet, kasr-ı 'adl, kasr-ı adâlet*” adlarıyla anılmaktadır. *a.g.e.*, s.119.

Kasr-ı ‘Adl’in Divan’a bakan penceresinin üzeri adalet temalı ayetlerle bezenmiştir. Kulenin onarılmasının ardından kulenin hareme açılan kapının üstüne IV. Mehmed’in adaletini öven beyitler konulmuştur.¹⁰⁷ Yine kulenin harem girişinde “‘*adlū sā’atin hayrun min ‘ibâdeti seb’ ne sene*” hadisi padişahları Kasr-ı ‘Adl’e çıkarken adaletle çağırır.¹⁰⁸ Aynı şekilde divanhanenin avluya bakan girişinde III. Selim ve II. Mahmud’un adalet temalı kitabeleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve II. Mahmud döneminde asılan kitabede Sasani hükümdarı Hüsrev Anuşirvan’a atıfla sultanın adaleti vurgulanır. Necipoğlu, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yeni eklenen simge ve sembollerle adalet kulesinin sultanın adaletini simgelemeye devam ettiğini belirtir.¹⁰⁹

Kasr-ı ‘Adl haricinde sarayın farklı bölümlerinde de adaletle referanslar vardır. Harem girişi ve III. Murad Köşkü’nde “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Ayeti, sultana adil olması gerektiğini hatırlatır.*¹¹⁰ Halkın sarayla ilk karşılaştığı kapı olan Bâb-ı Hümayûn’un iki yanında bulunan “*es-Sultânü zıllullâhi fi’l-arz, Ye’vâ ileyhi küllü mazlûm*”; “*Sultan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi ve dünyadaki bütün mazlumların da koruyucusudur.*”¹¹¹ Kitabeleri de adil hükümdar imgesinin mimariyle buluşması olarak değerlendirilir.

Adalet Kulesi’ne benzer bir yapı padişahların ikinci ikamet yeri olan Edirne Sarayı’nda da görülmektedir. Kanuni devrinde Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı söylene de bu bilgi kaynaktan yoksundur. Ayrıca Sinan’ın eserlerini içeren tezkirelerde de bu kasra rastlanılmadığı belirtilir.¹¹² Kulenin üst katında sultanlara özel süslü bir havuzlu oda

¹⁰⁷ A.g.e., s.120.

¹⁰⁸ “‘*adlū sā’atin hayrun min ‘ibâdeti seb’ ne sene*”; “*Tek bir saatlik âdilâne yönetim, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır.*”, Murat Sülün, “Osmanlı Mimarisinde Akidevî ve Siyasî Hat Uygulamaları” *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, Kur’an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 03, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, Haziran-2011, İstanbul, s.177.

¹⁰⁹ “*Müşebbek revzeni zincir-i ‘adlun bir ‘adlidür./ Bilâ tahrîk ider hak sâhibinin ol hüsre ve îmâ.*”, Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı..., s.120. *Divanhane arşiv olan üçüncü kubbe haricinde avludan seyre açık bir şeffaflıktadır. La Croix bu şeffaflığı adaletin ulaşılabilirliğinin tezahürü olarak yorumlamıştır.*, a.g.e., s.118.

¹¹⁰ Sülün, “Osmanlı Mimarisinde...”, s.177.

¹¹¹ Semavi Eyice, “Bâb-ı Hümayun”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.4, İstanbul, 1991. s.359., Bir diğer adalet atfı da Kanuni Sultan Süleyman devrinde yeniden inşa edilen arz odasında tavandan sarkan ve *afallatacak derecede pahalı* olan küredir. Küre Osmanlı adaletinin evrenselliğini simgelemektedir. Darling, *Ortadoğu’da Sosyal Adalet...*, s.342.

¹¹² Semavi Eyice, “Adalet Kasrı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.1, İstanbul, 1988, s.345, krş; Nesrin Çiçek Akçıl, “Sarây-ı Cedîd”, *İslam Ansiklopedisi*, 2009, İstanbul, 126-128.

bulunmaktaydı.¹¹³ Rıfat Osman'ın aktardığı üzere kasır, önünde dilekçe vermek için gelen ihtiyaç sahiplerinden dolayı bu adı almıştır. Şikâyetçiler dilekçelerini bostancılara verir onlarda bu dilekçeleri kasırdaki memura teslim ederlerdi.¹¹⁴ Kulenin önünde seng-i hürmet'e (saygı taşı) dilekçeler bırakılırken ikinci taş yani seng-i ibret'e (ibret taşı) boğdurulan devlet adamlarının başları sergilenmekteydi.¹¹⁵

Yukarıda zikredildiği üzere kasır veya saraylarda kullanılan mimari, padişahın reâya karşısındaki meşruiyetine hizmet ederken, padişahın reâyanın koruyucusu olduğu ve adil hükümdar imajına uygun olarak tebaasına karşı adaletli olması vurgulanmaktadır. Devlet adamları için ise Edirne Sarayı'ndaki saygı taşına atılan bir şikâyetin yeri geldiğinde ibret taşında birinin idamına sebep olabileceği sistemin dışı vurumlarından biri olmalıdır.

1.1. ÖZNE ÜZERİNE; REÂYA VE ASKERİLER

*Kâ'inatın kulu var azadı var
Herkesin haddince âdl u dadı var*

Klasik dönem Osmanlı toplumu; reâya ve askeri olarak ikiye ayrılmıştı. Bunlar meşru siyasi alanın tekeline sahip askeriler ve üretici/vergi mükellefi reâya idi. Bu bağlamda reâyanın askeri olma girişimleri düzensizlik olarak görülmekteydi.¹¹⁶ Buna karşın Faroqhi, şikâyet hakkıyla sıradan halkın nispeten siyasi alana dahil olabildiğini belirtmektedir.¹¹⁷

Osmanlı toplumunda reâya ya da askeri, Müslim ya da gayrimüslim, kadın ya da erkek fark etmeksizin herkesin arz sunma hakkı vardır. Bireysel şikâyetler için verilen arz-ı hallerin yanında toplu şikâyetler için arz-ı mahzarlar da kullanılmaktaydı. Daha geniş bir kitleyi içine alan mahzarlar, içlerinde şahısların mühürlerini barındırmaktadır. Mahzarlar

¹¹³ Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, (Yayımlayan Süheyl Ünver), TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.101, çizimlerinde buradan tenezzül odası olarak bahsetmiştir., Edirne sarayı adalet kulesini Rıfat Osman tarafından saray kompleksi içerisinde iki su terazisinden biri olarak gösterse de üst katındaki havuzlu odaya su temini için duvarlarından geçen su yolları nedeniyle yanılmıştır. Osman, *Edirne Sarayı*, s.27. krş; Akçıl, "Sarây-ı Cedîd", s.126-128.

¹¹⁴ Semavi Eyice, "Adalet Kasrı", s.345.

¹¹⁵ Akçıl, "Sarây-ı Cedîd", s.127.

¹¹⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, YKY, İstanbul, 2018, s.285.

¹¹⁷ Detaylı örnekler için bkz. Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.37.

aynı dertten mustarip tüccar, esnaf, köy ahalisi tarafından meydana getirilirdi.¹¹⁸ Şikâyetçi, Divan'a sunmak için ferman, berat, hüküm gibi belgelerin yanında müftüden fetva alarak da elini kuvvetlendirebilirdi.¹¹⁹

Şikâyetçiler merkezdeki yöneticilerin uygun gördüğü bir dille ve padişaha reâyanın koruyucusu olduğunu hatırlatarak şikâyetini sunmalıydı. Bu dil “aciz reâyanın hamisi” olarak padişaha atıf içermektedir.¹²⁰ Divan katipleri, ürettikleri her belgede bir hükümdar imajı yaratıyor ya da bu imajı destekliyorlardı. Bu belge dilinde, hükümdarın kullarının yaşadıkları baskıları gidermeye çalıştığı, memurlarının kötü eylemleriyle ilgisi olmadığı ve reâyanın koruyucusu olduğu vurgulanmaktadır.¹²¹ Faroqhi'ye göre “Padişahın bir yandan yozlaşmayı azaltırken, bir yandan hazinenin çıkarlarını koruyan imgesi, Osmanlı resmî ideolojisinin en önemli parçasını oluşturuyordu.”¹²² Bu noktada Faroqhi, şikâyet mekanizmasındaki taraflara katipleri de eklemektedir. Memurlar tarafından oluşturulan belgelere eleştirel bir mesafe koymanın altını çizmektedir. Memurlar kişisel çıkarlarının yanında Osmanlı kalemiye sınıfı olarak da ortak çıkarlara sahiptir.¹²³

Şikâyetçi ile bunu kabul eden merci arasındaki meşruiyet meselesine III. Murad'a sunulduğu tahmin edilen Anonim Hırzû'l-Mülûk'te değinilmektedir. Müellif “Başvurulacak, sığınılacak tek kişi ben olayım diye bütün şikâyetçileri kendisinin dinlemesi de veziriâzam için uygun değildir. Şikâyetçilerin çoğunu ikinci vezire yollayıp kendisinin arzla ilgili durumlar ve diğer önemli işlerle”¹²⁴ meşgul olmasını tavsiye eder.¹²⁵

¹¹⁸ İnalçık, “Şikâyet Hakkı...”, s.65.

¹¹⁹ “a.g.m.”, s.67.

¹²⁰ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.21

¹²¹ Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek...*, s.295.

¹²² A.g.e., s.306.

¹²³ Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında...*, s.307.

¹²⁴ “ve ol müşir-i kam-yab ve eşref-i nuvvâba münasib değildir ki heman merci' ve me'ab ben olayın diyü cümle erbab-ı şekvayı dahi kendüler işğa ideler, belki şikâyetçinün ekserin vezir-i saniye irsal idüp kendüler 'arza müte'allik ahvale ve sayir emr-i mühimme ve husul-i amale mukayyed olalar.” Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar; Kitâb-i Müstetâb - Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'mimîn - Hırzû'l-Mülûk*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.184.

¹²⁵ Şikâyetin sağladığı meşruiyetten faydalanmak isteyen Atina Voyvodası Ali Ağa, hukuki meselelerin kadı ve voyvoda aracılığıyla çözülebileceğini ve bu konularda İstanbul'a gidilmesine gerek olmadığını halka ilan etmişti. Meşruiyetten bağımsız olarak hakkındaki şikâyetlerin İstanbul'a ulaşması onun gözden çıkarılmasına neden olabiliyordu. Öyle ki Ali Ağa, İstanbul'a gönderilen şikâyetler sonucunda görevinden alınmıştı. Özer Küpeli, “Bir Voyvodanın Serencamı: Atina Voyvodası Haseki Ali Ağa”, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar I*, Palet Yayınları, s.466.

Suraiya Faroqhi'ye göre klasik dönem Osmanlı toplumunda reâyaya vergisini öder ve hükümdarın tekelindeki ayrıcalıklı siyasi alandan uzak dururdu.¹²⁶ Toplumsal düzenin sağlayıcısı olarak görülen erkân-ı erba'a anlayışı nedeniyle Osmanlı askeri sınıfı reâyanın dikey hareketliliğini düzensizlik olarak algılamaktaydı.¹²⁷ Ehl-i örfün angaryalar, çeşitli bahanelerle salgunlar, tefecilik ve vergi toplamada usulsüzlük gibi zulümlerinin yanında bazı durumlarda ehl-i şer'inde vali ve adamlarıyla beraber, asi ve eşkiya ile birlik olup, *karye be karye* gezerek halka zulmettikleri bilinmektedir.¹²⁸ Zulmün engellenmesi hükümdarın temel görevlerindedir. Bu görev 1609 Adâletnâmesinde de “Reâyâ tâifesi ki tanrının bir emanetidir, onları himaye etmek ve kimsenin zulüm yapmasına müsaade etmemek padişahın vazifesidir.” şeklinde açıklanmıştır.¹²⁹

Osmanlı'da zulüm, şeriat ve örfçe tanınmamış bid'atlerin¹³⁰ hükümdar otoritesinin temsilcileri tarafından reâyaya uygulanmasıyla oluşan suçlardır.¹³¹ Başka bir ifade ile askerilerin reâyaya karşı işlediği suçlardır.¹³² Kanunsuz vergi toplamak,¹³³ devre çıkmak,¹³⁴ zor kullanmak,¹³⁵ sahtecilik ve dolandırıcılık,¹³⁶ eşkiya ile iş birliği ve irtikap yoluyla zulüm¹³⁷ gibi örnekler zulüm suçu olarak değerlendirilmiştir.¹³⁸ Mumcu'ya göre bu görevlilerin hizmet karşılığını, halktan almaları nedeniyle sistem zulüm yolunu açık

¹²⁶ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.21.

¹²⁷ 18. Musul'undan bir atasözü bu durumun nasıl algılandığını göstermektedir. “Ben paşa çocuğuyysam, sen paşa çocuğuyysan bu eşekleri kim güdecek?”. Dina Rızık Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*, (çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.134.

¹²⁸ İncalcık, “Adâletnâmeler”, s.160.

¹²⁹ İncalcık, “Osmanlı Padişahı...”, s.74.

¹³⁰ bid'at, “daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey” anlamına gelir. Rahmi Yaran, “Bid'at”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.6, 1992, s.129. Osmanlı'da ise “şer'e ve örf'e ve emr-i pâdişâhiye ve kanûn-i kadîme ve deftere aykırı olan şeylerdir.” İncalcık, “Adâletnâmeler”, s.103.

¹³¹ Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s.6.

¹³² *a.g.e.*, s.7.

¹³³ *a.g.e.*, s.11.

¹³⁴ Görev merkezinden ayrılarak soruşturma, inceleme ve keşif gibi nedenlerden kendi görev alanını dolaşmak anlamına gelir. Devre yalnızca fermanlarla ya da davacıların isteği üzerine çıkılmasına izin verilirken, yönetici ve kadılar kazanç elde edebilmek için bu kurala uymazlardı. *a.g.e.*, s.15

¹³⁵ Mumcu, bu duruma “Zulüm ve hırsızlık yapan din adamları, zorla ev basıp para çalan yeniçeriler, kendi işi için reâyayı kullanan, onların tahillerini akçelerini alan, zorla odun taşıyan müteferrikalar...” vb. örnekler verir. *a.g.e.*, s.16-17.

¹³⁶ Ürettikleri sahte belgelerle, memurmuş gibi halktan para ve mal toplamak gibi sahtecilik olayları. *a.g.e.*, s.17., 1783'te defterhane kâtibi Yesri'nin taşradaki alaybeyilerle anlaşarak uydurma belgeler düzenlemiş anlaşıldığında Bozcaada'ya sürgün edilmişti. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*. TTK Yayınları, 2014, s.134.

¹³⁷ Memuriyetin sağladığı gücünü kötüye kullanarak kazanç elde edilmesi. Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s.19.

¹³⁸ *a.g.e.*, s.11-19.

bırakmıştır.¹³⁹ Ayrıca şeriat içerisinde kalındığında zalimler ancak ta'zîr¹⁴⁰ edilebilir ve zulümle elde ettikleri malları iade ederlerdi. İslam hukukçularına göre ağır ta'zîr ve hapis, ulema için azil bu suç için verilebilecek cezalardır.¹⁴¹ Osmanlı'da ise zulüm suçu şer'i ta'zîr cezaların yanında bu cezaların hafif kaldığı düşüncesinden dolayı örfi hukukla da cezalandırılır. Hazarfen Hüseyin Efendi, zulmün bir bey veya beylerbeyi gibi üst düzey yönetici tarafından gerçekleştirilmesi halinde “sağlık ile azil yoktur....siyasetle katli gerektir.” derken benzer suçlar hakkında ulema için azil cezasını yeterli bulur.¹⁴² Osmanlı'da zulüm suçuna verilen cezalar arasında tenbihname gönderilerek haksız kazancın sahiplerine iade edilmesi¹⁴³, daha çok düşük rütbeli askerilere uygulanan dayak, görev yerinin değiştirilmesi ve azil¹⁴⁴ gibi hafif cezaların yanında örfi yetkiye dayanılarak hapis, küreğe koyma¹⁴⁵, bazen azille birlikte verilen sürgün, idam¹⁴⁶ ve genellikle idamla birlikte verilen müsadere dir.¹⁴⁷ İşlenen suç ve cezalar hakkında belirsizlik, hangi eylemin ağır ceza gerektireceğinin bilinmemesi idarecilerin rahat davranmasını sağlamıştır. Öyle ki zulüm suçlarına idam verilebildiği gibi af da edilebilir.¹⁴⁸

Arz-ı hal/mahzarların artması ve imparatorlukta genel bir adaletsizlik havası estiğinde (yani hükümdarın otoritesini temsil eden grupların halka karşı adaletsiz tutumları karşısında) hükümdar mutlak otoritesiyle haksızlığı gidermek için Adâletnâme yayınlardı.¹⁴⁹ Bu adâletnâmeler zulüm gören reâya için mahkemede veya divanlarda kullanılacak bir argüman olarak çıkış yolu olabilirdi.

1.1.1. Adâletnâmeler

Adâletnâmeler, yöneticileri ve hakimleri adil olmaya çağırın ayrıntılı ve şiddetli uyarılar içerirdi. Oktay Özel, adâletnâmelerin sıklaştığı dönemde bu belgeleri tersine okuyarak *zulümname* olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan adâletnâmeler devlet aygıtının, sultan ve

¹³⁹ *a.g.e.*, s.7.

¹⁴⁰ “Ta'zîr fıkıhta had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder.” Tuncay Başoğlu, “Ta'zîr”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.40, İstanbul, 2011, s.198.

¹⁴¹ Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s.23.

¹⁴² *a.g.e.*, s.24.

¹⁴³ *a.g.e.*, s.28.

¹⁴⁴ *a.g.e.*, s.29.

¹⁴⁵ *a.g.e.*, s.30.

¹⁴⁶ *a.g.e.*, s.31.

¹⁴⁷ *a.g.e.*, s.32.

¹⁴⁸ Kanunu bilmediğinden fazla akçe toplayan Mir Hüseyin hakkında bkz. *a.g.e.*, s.53.

¹⁴⁹ İnalçık, “Adâletnâmeler”, s.95.

vezirlerin ülkeyi yönetemediklerinin çaresizlik içinde dışarı vurumu olarak da algılanabilir.¹⁵⁰ Adâletnâmeler halka karşı okunur, reâya istediği taktirde ücretsiz olarak kopyasını alabilirdi.¹⁵¹

Adâletnâmeler doğrudan emri alan kadı veya beylerbeyi/sancakbeyine hitap eder.¹⁵² Yaygın hal alan yolsuzluğu önlemeyi amaçlar ve böylece aslında geniş bir kitleyi ve genel bir meseleyi barındırırdı. Adâletnâmeler bazı yolsuzluklar için canlı örnekler sunduğundan yayınlandığı dönem içerisinde hangi suçların yaygın olduğu konusunda bir izlenim verebilir.¹⁵³ Adâletnâmeler otorite sahiplerince zulüm gören halkın, dertlerini dile getireceği meşru bir yol bulmada yardımcı olmuştur.¹⁵⁴ Toplumun bazı kesimlerine hareket imkânı sağladığı da söylenebilir. Reâya, ehl-i örf ve adamlarının ve aynı zamanda eşit güce sahip olmadığı diğer askeri görevlilerin zulmünden çoğu zaman bu adâletnâmelerden faydalanarak kurtulmayı amaçlamıştır.¹⁵⁵

18. yüzyılda çıkarılan adâletnâmelerde imparatorluk genelinde yol kesme, soygun, rüşvet, iltimas gibi yolsuzlukların arttığı, merkezden gönderilen mübaşirlerin gereksiz teftişlerle davaları çözmekten ziyade, halkın daha fazla soyulmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Paşaların, âyanların ve diğer idarecilerin kapılarında besledikleri levendlerin sayısı arttıkça halka daha fazla salma¹⁵⁶ ödettikleri görünmektedir.¹⁵⁷ Yüklenen vergileri

¹⁵⁰ Oktay Özel, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.139.

¹⁵¹ İnalçık, "Adâletnâmeler", s.161.

¹⁵² "A.g.m.", s.159., Boğaç Ergene, adâletnâmelerin hükümdarın meşruiyetini korumasının yanında vergi tabanının güvence altına alınması ve korunmasını amaçladığını belirtir. Her imparatorluk emri verginin riske girdiği somut bir şikâyeteye karşı yazılmaktadır. Boğaç Ergene, "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)", *Islamic Law and Society*, c 8, S 1, 2001, s.65.

¹⁵³ "A.g.m.", s.162.

¹⁵⁴ Faroqhi, "Osmanlı Vergi Mükellefleri...", s.54-55.

¹⁵⁵ 1609'da Denizli bölgesinde bir halveti şeyhi olan Şeyh Ali, vergi memuruyla anlaşmazlığa düşmüştü. Kendini İstanbul'dan gönderilen adâletnâmeye dayanarak ahaliyi valinin adamlarından koruyan kişi olarak tanıtmıştı. Vaazlarında Müslüman ahaliye telkinlerde bulunması bir devlet görevlisiyle çekişmeye başlamasına sebep olmuş, memurun Kıbrıs'a sürmek için çalışmalarını Adâletnâme ve İstanbul Kocamustafapaşa halveti şeyhi aracılığıyla savuşturmayı başarmış ve kendini garantiye alan bir ferman çıkartırmayı sağlamıştır. Bu adâletnâmenin reâya ve askeri arasında bir statüde bulunanların elini güçlendirdiğini göstermektedir., Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Vergi Mükellefleri Arasındaki Siyasal Faaliyetler ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s.54-55.

¹⁵⁶ "Salgun veya salma reâyadan istenen olağanüstü nakdi veya aynı vergilerdir. Genellikle, hane başına belli miktarda arpa ve buğday ve başka yiyecek şeyler toplamaktan ibarettir." İnalçık, "Adâletnâmeler", s.129

¹⁵⁷ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, c.38, s.151, 1974, s.445.

ödemek için faizle borçlanan köylüler ise borçlarını ödeyemediklerinde yerlerini tefecilere terk etmek zorunda kalmaktaydılar.¹⁵⁸

Kadınların görev yerlerine gitmeyerek atadığı nâibler hem kendilerinin hem de vekili oldukları kadınların gelirini çıkarmak için haksız kazanç gayesiyle paşa ve âyanlarla anlaşarak vergi defterlerine ekstra yük eklemekteydiler.¹⁵⁹ Hırzû'l-Mülûk'de benzerleri saymakla bitmez denerek kadınların zülüm ve adaletsizliklerine örnek olarak; kadılığın cahil, zalim ve rüşvetçi birine verildiğinde, görev yerine gider gitmez ehl-i örf ve bölgenin ileri geleniyle anlaşarak zengin olduğu bilinen birine suç yükleyerek malını ele geçirmesinden bahseder.¹⁶⁰ Uzunçarşılı niyabet usulünün XVII. yüzyılın sonundan itibaren bozulduğuna işaret eder; liyakatsiz ve cahil kadı ve nâiblerin para karşılığı verdiği hükümlerle haklıyı haksız çıkardıklarını, âyanlarla anlaşarak veya onlardan çekinerek âyanların suçlarını gizleyip halkın memnuniyetine dair sahte ilamlar gönderdiklerini belirtir.¹⁶¹ 18. yüzyılın ortalarında Hazarfen Hüseyin Efendi (ö.1691)¹⁶² kadınlar konusunda *kurt gibi reâyâyâ saldırırlar* minvalinde uyarılarda bulunmaktaydı. III. Selim tarafından 1789'da arpalık nâibleri özelinde, 1792'de ise daha genel anlamda cahil kimselere nâiblik verilmemesi hususunda hazırlanan kanunlarla bunların önüne geçilmeye çalışılsa da engel olunamamıştı.¹⁶³

Konuyla ilgili Nisan 1793'te Şeyhülislam Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (1740-1800) III. Selim'e sunduğu arîza, kabul edilerek fermanlaşmıştı.¹⁶⁴ Ferman daha öncekileri takiben bazı kadınların cahil taifesinden olduğu bu nedenle verdikleri hükümlerin gayr-i şer'i olduğu, buldukları kazaların âyan ve erkanıyla olan davaları mütegalibenin arzularınca sonuçlandırdıkları, devletin devamı adaletle olduğundan tayin

¹⁵⁸ "a.g.m.", s.447.

¹⁵⁹ "a.g.m.", s.446., kadınlar kaza dahilindeki nahiyeleri iltizamla nâiblere verir onlarda nahiyenin şer'i muamelelerine bakardı. Bunun haricinde büyük kadınların maiyetlerindeki bab nâibleri, esnafı kontrol için seyyar ayak nâibi, kadınlara verilen arpalıklara atanan arpalık nâibleri gibi nâibler bulunmaktadır. Arpalık nâibleri kazadan topladığı hasıllardan görevi almak için verdiği parayı çıkardıktan sonra kendi ihtiyacına harcardı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.118.

¹⁶⁰ Ayrıca verilen örnekte kadının padişaha şikâyet edilme korkusuyla mağduru üç talakla şart ettirerek hapisten çıkartmışlardı. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s.164.

¹⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.118.

¹⁶² Halkı soyma gayesiyle kadılıkların dolduğundan ve bu gibi kadınların "*aç kurt gibi reâyâyâ saldırırlar... zalimi reâyâ üzerine tasallut eylemek kurtları koyun sürüsüne salıvermektir...*" der. *a.g.e.*, s.252-253.

¹⁶³ *A.g.e.*, s.119. Fermanında, III. Selim, ihtiyar ve hastalıklı kişilerin nâib olarak atanmalarını, kadılıklara hizmetkar ve cahil taifesinden tayinlerin olmamasını, tayinlerin imtihan neticesinde gerçekleşmesini ve halka zulüm yapanların isimlerinin kadı defterinden silinerek münasibinin tayin edilmesini buyurmuştur. *a.g.e.*, s.255-256.

¹⁶⁴ *A.g.e.*, s. 257.

edilen kadıların alim ve hükme kadir ve adil kişiler olmaları, nâiblerin bu sıfatları taşımaları gerektiği, kadı/nâiblerin zulüm yaptığı duyulursa azletmekle kalınmayarak hakkından gelinmesi gerektiği, arpalık sahiplerinin ahaliden fazla akçe toplamaları bunun devam etmesi halinde nâiblerin ve arpalık sahiplerinin yola getirileceği, 5-6 bin kadı mevcudunun mansıb¹⁶⁵ verme usulünde sınırlandırmaya giderek düzene sokulması gerektiği ve imtihansız kadı tayin edilmemesi kararlaştırılmıştı.¹⁶⁶

1795 Mayıs'ında kanuna yeni maddeler eklendi. İsim benzerliğinden dolayı yüksek dereceli kadılıkları elde etmek isteyenler sebebiyle tevcih kağıtlarına isimleriyle birlikte şöhret ve vilayetleriyle kaydedilmeleri ve eski tevcih belgelerinin şerh koyularak mühürlenmesi istenmekteydi. Daha çarpıcı olan ise kazasker divanında ismini bile yazamayacak kadar cahil kadıların varlığının itirafıydı. Bunların şer'i hükümleri infaz edemeyecekleri gibi ilam veremeyecekleri açığa çıktığından bundan sonra tayin edilecek kadıların dilekçelerini bizzat kendilerinin imzalaması, eğer başkalarına imza attırdıkları ortaya çıkarsa hem attıran hem de atanın cezalandırılacağını bildiriyordu. Taşradan gelen ilam ve hüccetlerin şer'e uygun olmayanların uygulanmaması, kadıların nâib kullanılmayarak kazalarına bizzat gitmeleri, yaşlı ve hasta kadıların ise atadıkları nâiblerin şeyhülislam tarafından onaylandıktan sonra atanmaları unsurları da yinelenmiştir.¹⁶⁷

1794-95 tarihlerinde yazıldığı tahmin edilen anonim Nizam-ı Cedid layihasında imparatorluğun taşra idaresinde büyük önem atfedilen kadı ve nâiblerin adaletsizliklerinden şikâyet edilmekteydi. Kazaların büyük çoğunluğunu ellerinde tutan nâibler hükümlerini *âhkam-ı şer'-i şer'ife* göre değil bölge âyanın isteğine

¹⁶⁵ “Osmanlı devlet teşkilâtında vakıf görevleri dışındaki memuriyetler için kullanılan terim.” Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Mansıb”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.28, Ankara, 2003, s.4.

¹⁶⁶ Aralık ayında yeni bir hatt-ı hümâyün hazırlanarak kanuna ilaveler yapılmıştı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye...*, s.257-258., “*Bi'l-fi'il şeyhü'l-islam ve müftiyü'l-enam olan Dürrîzâde es-Seyy'id Mehmed 'Arif edamallahu faza'ilehuya hükküm ki mahrus-e-yi Rumili ve Anadolu'da vaki' kazalarda olan hükkam-ı şeri'atın bazıları güruh-ı cehleden olmaları hasebiyle icra-ı ahkâm-ı şer'i şerife adem-i iktidarları Devlet-i 'Aliyyeme vürud iden senedat-ı na-meşru ve hareket-ı na-sezalarından zahir ve bedidar...hükümet-i şer'iyye ile taşra memalikine giden kuzar ve nuvvâb 'alim-i bi'l-mesa'il olub hakk ve 'adl üzere icra-yı ahkâm-ı şer'i şerife sahib-i ikdar ve dindar olmak ehemm ve elzem olmağla... rica ve şefa'at ile her kim olur ise olsun bir ferde mansıb verilmemek...bila-imtihan tarike dühul ettirmemek...*” Fatih Yeşil ve Yunus Koç, *Nizâm-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, TTK, Ankara, 2012, s.104-106.

¹⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye...*, s.258-260.

şekillendiriyordu. Lâyiha'nın çözüm önerisi klasikleşen bir temenniydi; ehil olmayanlara mansıb verilmemesi ve kadıların görev yerlerine gitmelerinin sağlanması.¹⁶⁸

1787-92 yıllarını kapsayan şikâyet defterleri üzerinde yapılan çalışmamızda Balkanlara ve Ege adalarına gönderilen ve yalnızca kadı ve nâibe gönderilen 3.191 hükmün 1.460'ı (%45) yalnızca kadılara gönderilirken 1.731'i (%55) nâibe gönderilmiştir. Bu oran diğer ehl-i şer ve örf üyeleri dahil edildiğinde ortaya çıkan 5.528 hükümde 2.759 (%50) kadı, 2.516 (%45) nâib şeklindedir. Bunlar imparatorluğun taşrasında yüksek nâib nüfusunu da göstermektedir. Öyle ki merkezin sorunların çözümünde yalnızca nâibi yetkili kıldığı hükümler kadılara oranla daha fazladır. Bu, lâyihada bahsi geçen soruna işaret etmektedir. Müellif çözüm olarak nâib atamalarının zorlaştırılması için kadılar tarafından nâiblere verilen yetki belgelerinin (*mürâsele*) görev yerine göre Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından imzalanmasını ve kadı ve nâiblerin sınavdan geçirilerek yetkilendirilmesini önermekteydi. Ayrıca görevdeki kadılardan kanun dışına çıkanların azledilip rütbeleri düşürülerek cezalandırılmalarını savunmaktaydı. Müellif mevcut kadı ve nâiblerden ümidini kesmiş halde olacak ki durumlarını anlamak için teftiş veya sınava gerek olmadığını, sadece Bâb-ı Âli'ye ulaşan ilamlarda kadıların verdiği hükümlerin onların yetkinliklerini ortaya çıkardığını dile getirmekteydi.¹⁶⁹

Bu yüzyıla ait adâletnâmelerin çoğunluğunda idarecilerin tekâlîf-i şâkka¹⁷⁰ türünden vergiler almamaları, kapısız leventlerin ve eşkıyaların yakalanmaları istenmektedir.¹⁷¹ Merkezden gönderilen adâletnâmelerin yanında beylerbeylerinin de adalet buyrukları¹⁷² gönderdikleri bilinmektedir. 1768'de Anadolu Valisi Ali Paşa, Ankara mutasarrıfına ve diğer görevlilere hitaben işlerin kanuna göre görülmesi, zulmün

¹⁶⁸ Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar", *Belleten*, c.76, s.275, 2012, s.86.

¹⁶⁹ Yeşil, "III. Selim Devri Siyasî...", s.87.

¹⁷⁰ Tekâlîf-i şâkka; "güç yetirilemeyecek kadar ağır vergiler" anlamına gelir. Hakkında şer'i bir onay olmayan ve çoğu zaman haksız olarak görülen yükümlülüklerdir. Genellikle memurların halktan talep ettikleri teftiş akçesi, devir akçesi, hil'at baha, kaftan baha vb. kanunsuz vergiler için kullanılır. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf" *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.40, İstanbul, 2011, s.336-337. Tekâlîf-i şâkka'nın yerine önceleri sefer masraflarının karşılanması için konulan fakat 18. Yüzyılın sonlarından itibaren örfi hale gelen imdâdiyyeler almıştır. Belgelerde tekâlîf-i şâkka diye anılan çeşitli vergilerin yerini tutmak için ihdas olunduğu açıkça belirtilmektedir. Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", *İslam Ansiklopedisi*, TDV c.22, 2000. s. 221-222.

¹⁷¹ Özkaya, "XVIII. yüzyılda Çıkarılan...", s.449.

¹⁷² "Osmanlı diplomatiğinde yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılan bir terim." Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyruldu", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.6, İstanbul, 1992, s.478.

engellenmesi, mübaşirlerin kanunsuz para toplamaları ve kendi başlarına teftiş yapmamalarını emrettiği adalet buyruğudur bunlardan biridir.¹⁷³

Reâya haksızlıkların giderilmediği durumlarda kaçma tehdidini koz olarak elinde tutmaktaydı. Resmi yasaklara rağmen reâyanın köyünü terk etmesi kolaydı ve bu sayede daha fazla risk taşıyan isyana fazla rağbet yoktu.¹⁷⁴ Arzuhal ya da mahzar olarak gönderdikleri belgelerde reâya, *perakende* olup yerini terk edeceği tehdidinde bulunduğu üstü kapalı olarak yönetime meydan okumuş oluyorlardı. Faroqhi'ye göre bu meydan okumalardan fazlaca örnek bulunmasına rağmen yetkililer yanıtlarında bu tehdidi dikkate almayıp dilekçedeki sorunla ilgileniyor veya öyle görünmeyi tercih ediyordu.¹⁷⁵

1796 Temmuz ayında çıkarılan bir adâletnâmede, bazı kişilerin intikam maksadıyla suçsuz kimselerin cezalandırılması için yalana başvurarak halkı rahatsız ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu kişiler kendi çıkarları için arzlar temin edip, dilekçeler yazdırarak Divan'a şikâyetler gönderiyorlardı. Bu şikâyetlerin asılsız olduğu mübaşir mahalline gönderilince ortaya çıkmaktaydı. Bu sebeple asılsız şikâyetlerde mahalline gönderilen mübaşirlerin masraflarının davacıya yüklenmesi için fetva çıkarılmıştı.¹⁷⁶

Mazlum Sipahi'nin şikâyeti buna örnek olabilir. Mazlum, Leskofça nâibine giderek şikâyetinde bulunmuş, nâib ise mektup ile Divan-ı Hümâyun'a başvurmuştu. Kızı Aişe 1785/86 (H.1200) senesinde hane, dükkân, çiftlik vesairenden oluşan mirasını, iki hissesi kızı Fatıma'ya kalan hisseleri de babası Mazlum Sipahi ve eşi Molla Mustafa'ya pay etmişti. Mazlum damadının kendisine kalan 4/1 hissesini *hilaf-ı şerle* ele geçirdiği iddiasıyla payının kendisine verilmesi için mahkemeye müracaat etmişti. Molla Mustafa ise “*zevcem mezbure Aişe müteveffa oldukda babası merhum Mazlum Sipahi'ye dört sehinden bir sehîm isabet andan sekiz yüz kırk yedi guruş yigirmi para hissesini eşya bahasından ve nakden*” ödediğini belirtmiş ayrıca “*bir kıt'a hüccet-i şer'iyye dahi ita olmuştur deyu*” mahkemedan hüccet aldığını da eklemiştir. Mustafa hüccetin yanında

¹⁷³ Özkaya, “XVIII. yüzyılda Çıkarılan...,” s.478.

¹⁷⁴ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.23.

¹⁷⁵ Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek...*, s.302., reâya yerini terk etme tehdidinin yanında dükkân kapatma, fiyat ayarlamalarını protesto etme, iş bırakma gibi boykot, grev ve protestolar gerçekleştirmekteydiler. Darling, *Ortadoğu'da Sosyal Adalet...*, s.345, Bu bağlamda Huricihan İslamoğlu'da reâyanın merkezin isteklerine karşı pasif kalan ve sindirilmiş bir kesim olmadığını belirtir. İslamoğlu, *a.g.e.*, s.94.

¹⁷⁶ Özkaya, “XVIII. yüzyılda Çıkarılan...,” s.456.

ehl-i vukuf... kimesnelerle bu durumu ispat etmesine rağmen Mazlum ‘*adem-i kanaat ve tekrar nesne mütalebesiyle* düşmanlıkta ısrar etmekteydi. Zorbalardan güç alan Mazlum’a karşın Mustafa, dayanacak gücü olmadığından müdahalelerinin *men ve ref*’ olması için emr-i şerif çıkarılmasını *ilam edi vir deyu* ısrar ve rica ederek hükm-i hümâyun verilmesini istemektedir. Divan 5-13 Nisan 1791 tarihinde Alacahisar Mutasarrıfına ve Leskofça nâibine gönderdiği hükümlerle mahallinde *şer’ ve kanun üzere* görülmesini emretmiştir.¹⁷⁷

İstanbul’a şikâyetçi akını bürokratik yoğunluğa sebep olduğundan, bu konuda 1798 Aralık’ında adâletnâme yayınlanmıştı. Suiistimallerden dolayı halkın rahatının sağlanamadığı ve haklı-haksız kişilerin İstanbul’a şikâyet için geldiği vurgulanmaktaydı. Adâletnâme ile şikâyet ve şahitlerin doğruluğu netleşmeden İstanbul’a arz ve ilamla gelinmemesi istenmekteydi.¹⁷⁸ İstanbul’a göçün engellenmesi için de tedbirler alınmaktaydı. Şehir işlerini görmek için gelenlerin arz ve mahzarla gelseler bile bir-iki kişiden fazla gelmemeleri, kendi işleri için gelenlerin ise belge ile gelmeleri istenmekteydi.¹⁷⁹

18. yüzyılda çıkarılan adâletnâmeler sayesinde şikâyet konuları hakkında genel bilgiler edinmekteyiz. Diğer bir açıdan adâletnâmeler Divan-ı Hümâyun’a gelen şikâyetler ve taşraya gönderilen mübaşirler gibi bilgi kaynakları sayesinde İstanbul’un taşra hakkında hangi konularda bilgisi olduğunu veya yöneticilerin zihnindeki kırmızı çizgilerin neler olduğu hakkında da bilgi vermektedir. Ayrıca adâletnâmelerde merkez bürokrasisinin veya yöneticilerin olaylara bakışını da gözlemlemek mümkündür. Örneğin 1774’te çıkarılan adâletnâmede eşkıyanın ortaya çıkış sebebini sefere bağlayarak eşkıyaların yerlerinde olmayan beylerbeyi, vezir ve zabıtlardan fırsat bulduklarından bahsedilir.¹⁸⁰ 1776’da leventlerin üç yüz ila bin kişilik gruplar halinde yol kesmek, adam öldürmek, gasp gibi olaylarla karışıklık çıkarmayı âdet edindikleri vurgulanır.¹⁸¹ 1751’de eyalet ve sancak mutasarrıflarının kendilerine ayrılan imdâd-ı seferiyye, hazariyye ve haslara yetinmeyerek halktan haksız para talep ettiklerinden bahsedilirken, 1775’te valiler tarafından kendilerine gönderilen fermanlarda yazılıdan fazla akçe talep edildiğinden

¹⁷⁷ BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.7, h.14. (205 Ş Evail)

¹⁷⁸ Özkaya, “XVIII. yüzyılda Çıkarılan...,” s.457.

¹⁷⁹ “a.g.m.,” s.460.

¹⁸⁰ “a.g.m.,” s.465.

¹⁸¹ “a.g.m.,” s.467.

bahsedilmektedir. 1776'da hazariyyenin mârifet-i şer'le âyan tarafından toplanıp valiye teslim edilmesi emredilmektedir.¹⁸² 1783 Eylül'ünde ehl-i şer'in âyanlarla anlaşarak önemli işlerin aksamasına sebep olacak şekilde asker, zahire affı gibi konularda ilamlar verdiği, hüccet harcı gibi ücretler toplayarak haksız kazanç temin ettiği ve bu tarz eylemlere başvurulmaması tekrarlanmaktadır. 1785'te mübaşirlerin gittikleri yerlere daha varmadan yolda halkı soymaya başlamaları, kadı ve nâiblerin halktan kanunsuz akçeler talep ettikleri ve dava için rüşvet alarak kim fazla akçe verirse davayı onun lehine verdiklerinden bahsedilmektedir.¹⁸³

Faroqhi sıradan halkın şikâyet mekanizması vasıtasıyla taşrada verilen kararlarda etkin olmaya çalıştığına işaret eder.¹⁸⁴ Örneğin Celali İsyancı döneminde Kastamonu Âyanı tarafından şehir için bir sur inşa edilmesi talebine karşılık İstanbul neredeyse tüm sancak kaynaklarını, göndereceği eminin himayesinde surun tamamlanması için yönlendirmiştir.¹⁸⁵ Faroqhi, reâyanın genelde şikâyeti için sıklıkla kadim olana (*ve daima ola geldiği gibi*) dayandığını belirtir.¹⁸⁶ Örneğin Sultan Mehmed Han vakfına tabi Çorlu'daki Kırköpüklü köylüleri *kadimden berü* hayvanlarına mahsus meralarında müdahaleye gerek yokken Sarılar köyünden Hacı Abdizâde Mehmed ve oğlu Molla Mustafa köylüleri tahrik ederek Sugeçdi deresi denilen mera yerini *hilaf-ı kanun u kadime mugayir* zapt etmeye çalışmıştı. Meranın Kırköpüklü köylülerinin *kadimi kanun ve sair...mahsus ve müstakil meraları olduğu şer'en sabit* iken ve hatta konu hakkında hüccet ve mürâsele-i şer'iyeye alınmışken müdahalelere engel olamıyorlardı. Hacızâdeler, Bayramoğlu Mustafa ve yanındakilerle Sarılar köylülerini kışkırtmaktaydı. Bunların yanında meradan yüz yetmiş beş kuruş elde etmişlerdi. Müdahalelerin engellenmesi için kadı mektubu verilmesine ve H.1202 (M. 1787-1788) senesinde rikâb-ı hümâyun tarafından hüküm çıkmasına rağmen hükme itaatsizlik edilerek silahlarla Köpüklü köylülerinin hayvanlarını defetmişlerdi. Aralık 1789'da Edirne Bostancıbaşısına ve Çorlu nâibine gönderilen yeni bir hükümlerle konu *kanun u kadim'e* göre değerlendirilip meraya

¹⁸² "a.g.m.", s.468-469.

¹⁸³ "a.g.m.", s.483.

¹⁸⁴ Faroqhi, "Osmanlı Vergi Mükellefleri...", s.37

¹⁸⁵ "a.g.m.", s.42.

¹⁸⁶ 1609'da Ferhad'ın kale duvarına bitişik kahvehane açmasının kale dizdarı tarafından engellenmesine karşın Ferhad kendini uzun süredir kale duvarlarına yakın binaların varlığını öne sürerek savunmuştur. Diğer bir örnekte ise 1610'da Şebinkarahisar'da Şeyh soyundan gelenlerin avarız-ı divaniye muafiyetini kanıtlamak için I. Süleyman dönemindeki muafiyetnameyi *daima ola geldiği gibi* yani kadim olana dayandırmışlardır., Faroqhi, "Osmanlı Vergi Mükellefleri...", s.51-52.

müdahalelerin engellenmesi istenmişti. 2 Mart 1790 tarihinde hükme eklenen derkenarda; yüz yetmiş beş kuruşun Sarılar köylülerinden toplanarak Kırköpüklü köylülerine teslim edildiğini ve meraya müdahalelerin engellendiği belirtilmektedir. Abdizâdelilerin Çorlu'da olduklarından söz edildiği de kadı ilamıyla öğrenilmişti.¹⁸⁷ Derkenarla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise hükmün cevaplanma hızıdır. Yaklaşık iki ay içerisinde Çorlu nâibine giden hüküm ile alacak ödenmiş ve müdahaleler engellenmiştir.¹⁸⁸

Kadim olana referans zimmi ahalinin kilise tamiri ve inşası taleplerinde de karşımıza çıkar. Islahat Fermanı'na kadar Osmanlıların kilise politikasına nazaran, İslam Hukuku'nun uygulanışına göre yeni kilise inşalarına izin verilmez, var olanlar ise aslına uygun tamir edilebilir ya da yenilenebilirdi. Ancak tamirat ve yenilenmeler padişahın iznine bağlıydı. Ayrıca yenilenen kiliselerin yükseltilmesi veya genişletilmesi de yasaktı. Sonradan inşa edilenlerin ise aslına uygun olmayan kısımları yıkılmaktadır. Teorideki bu durumun aksine 16-18 yüzyıllarda Rumeli kırsalında padişahın iznine dair kayıt bulunmayan yeni kilise ve manastırlar yapılmış¹⁸⁹ özellikle 18. yüzyıldan sonra yeni kiliselerin yapımına iç ve dış etkilerle izin verilmiştir.¹⁹⁰

1791'in sonlarında Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşlarından Tekfurdağı Mübayacısı Çelebi Mehmed'e ve Tekfurdağı nâibine gönderilen bir hükümde klasik politikaya uygun olarak hareket edildiği görülmektedir. Tekfurdağı'na bağlı Nâib? Köyü'nde yeni bir kilise inşasına cesaret edildiği ve inşaatın ihbar edildiğinden bahsedilir. Köye bir saat mesafede kadim bir ayazma¹⁹¹ olduğu fakat civarında kilise olmadığı, kadimden bir ahır, bir papaz odası ve bir fırın mevcut olduğu öğrenilmişti. Yeni kilise inşasının şeriata aykırı olduğu ve bu yüzden padişahın rızası olamayacağından bahisle mübaşir mârifetiyle sonradan eklenen ve gizlenmiş duvarlar yıkılarak, bu inşaya kimin ruhsat verdiğinin araştırılması ve inceleme sonucunun İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.¹⁹²

¹⁸⁷ BOA, DVNŞKT.d. 197, s.24, h.82.

¹⁸⁸ Evasıt Rebiyülahir 1204'te (28 Aralık 1789-7 Ocak 1790) divandan çıkan hükme cevap olarak derkenar 15 Cemaziyelahir 1204'te (2 Mart 1790) divana ulaşmıştır.

¹⁸⁹ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 12, s.16, Bahar 2014, s.37.

¹⁹⁰ "a.g.m.", s.38.

¹⁹¹ "Rum Ortodokslar'ın kutsallaştırıp bir kült yeri haline getirdikleri su kaynaklarına verilen ad." Semavi Eyice, "Ayazma", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.4, İstanbul, 1991, ss.229-230.

¹⁹² "Tekfurdağı kuralarından Nâib Karyesi'nde müceddeden bir kilise inşasına mücaseret olunduğu bundan akdem ihbar olunmağla husus-ı mezkuru istilamını havi kaimmakam alemmakamı tarafından...olunan bir kaime led'l-vusul karye-i merkuma bir saat mesafede vaki...kadimden ayazma tabir olunur.....kilise olmayarak kadimden bir baba hur ve bir bab papaz odası ve bir bab firun mevcut olduğu ve sen ki

1.1.2. Kapusuz ve Bacasuz Levendât: 17-18. yüzyıl Yol Güvenliği Üzerine Tartışmalar

İstanbul'a ulaşan şikâyet (arz-ı hal/mahzar, mektub) veya şikâyetçilerle birlikte ulaşamayanlar da düşünülmelidir. Şikâyetin İstanbul'a ulaşabilmesi için en azından yolların güvenli olması gerekir. Devlet, ticaret ve diğer temel önceliklerin yanında reâya ile irtibatını korumak içinde güvenli bir yol sistemine ihtiyaç duyar. Bu sebeple birtakım kurumlar oluşturulmuştur. Taşrada geçit/yol güvenliği için kurulan derbent teşkilatı bunlardan biridir. Geçit anlamındaki “der” ile tutma anlamındaki “bend” kelimelerinden oluşan derbendler, tahkim edilmiş, etrafı duvarla çevrili, ufak bir kale görünümündedir. Bazılarının yanında han, cami, mektep ve dükkanlar kurulmuş böylece kasaba görünümünü almışlardır.¹⁹³ Derbendler genellikle korkulu, tehlikeli ve eşkıya baskınlarına maruz kalan bölgelerde yolların kavşak noktalarına veya merkezi bir yere kurulurdu. Bir yerin derbend olması için bölgenin kadısı veya başka birinin teklifi gerekirdi. Merkezin araştırması sonucunda izin verilirse teklifi yapan kişiye iltizamla verilir, bölge halkının bir kısmı ya da tamamı derbendçi olarak görevlendirilir ve tekâlîf-i örfiyye, avâırız-ı dîvâniyye ve gayrimüslim ise acemi oğlanı vermekten muaf olurdu.¹⁹⁴

Derbendler haricinde yol güvenliğinde zaviyelerin de büyük rolü vardı. Zaviyeler şehirlerde, ıssız yol ve geçitlerde yolcu ağırlama vazifesi görmek için ve bir şeyh/derviş tarafından hayır kurumu olarak kurulurdu. Devlet diğer işlevlerinin yanında yol güvenliği için zaviyelere vergi muafiyeti gibi destekler sağlıyordu. Fakat daha 16. yüzyılda bu işlevlerini yitirmişlerdi.¹⁹⁵ Derbendler ise eşkıyalığın yayılmasıyla 17. yüzyılda gücünü kaybetmeye başlamıştı. İlk iki kuruma menzil sistemini de dahil ettiğimizde bu üçlü ayağın tamamı 17 yüzyıl genel kargaşasından nasibini almış görünüyor. Naima'ya göre

kapucubaşı mumaileyhsin senin sefer-i hümayuunda olunmağın hasbiyle...bu makule müceddeden kilise bina ve ihdası münafti-i şeriat ve muğayır-ı rıza-yı aliyem olmağla mübaşir mârifetiyle mahal-i mezburda bina ve inşa olunan muhdes duvar-ı poşide hedm olunmak (?) mezkure fi'l-hakika mesfur ayazma bina ve inşa olunmuştur bulunması aher kimesnelerin ruhsatıyla mı inşa olunmuştur ruhsat ve berat gereği gibi tashih ve tahkik ve keygiyet ale'l-vuku dersaadetime inha olunmak fermanım olmağın imdi sen ki mübayacı ve kapucubaşı ve Mevlana-yı mumaileyhsin...”. BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.107, h.441.

¹⁹³ Yusuf Halaçoğlu, “Derbend”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.9, İstanbul, 1994, s. 162.

¹⁹⁴ “a.g.m.”, s.162.

¹⁹⁵ Mesud Küçükcalay, “Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu ile Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, s.2, 2003, s. 156.

17. yüzyılın ortalarında sancak beyleri bile yollardaki eşkıyaları öne sürerek görev yerlerine gidemeyip mütesellim gönderiyorlardı.¹⁹⁶

Haberleşmeyi sağlayan menzil teşkilatı 1539 yılında vezîriâzam Lütfî Paşa döneminde eski ulak sistemi yeniden teşkilatlandırılarak oluşturuldu. 3 ila 28 saat arasında belirli noktalara menzilhâne denilen konaklama tesisleri kuruldu. Menzil emininin sevk ve idaresine verildi ve çevresindeki ahali menzilci tayin edildi.¹⁹⁷ Menzillerin masrafı; devlet hazinesinden, ulak ücretlerinden, menzilci tayin olunan halkın avarız ve nüzullerinden, bazen de mukātaa veya gümrükten karşılanmaktaydı. 1777 yılından itibaren menziller kiralama yoluyla menzil emini yerine kiracıbaşına devredildi. Artık menzillerden beygirler kira ile alınacak, ulak veya diğer devlet memurları beygir ücretini nakit olarak ödeyecekti. Menzile gelen ulaklar yem ve yiyeceklerini de kendileri karşılamak zorundaydı. Düzenlemenin sebepleri arasında ulakların ellerindeki hüküm tarihlerini değiştirerek veya tarihsiz ulak hükümleriyle fazla seyahat yapmaları ve aldıkları beygirlerle tüccarın malını taşıyarak beygirleri telef etmeleri vardı.¹⁹⁸ İncelenen dönemde kiracıbaşının şikâyetleri için Divan'a geldikleri görülmektedir. Mîr-i mîrân-ı kiramdan Yusuf'a Ocak 1791'de gönderilen hükümde Edirne'nin kiracıbaşısı zimmiye beygir ücreti ile beraber borçlandığı 764 kuruşun kendisinden talep etmesine rağmen vermediği yazılmıştı. Divan, Yusuf'un 764 kuruşu eksiksiz şekilde kiracıbaşına teslim etmesi için emr-i şerif göndermişti.¹⁹⁹

Menzillerin özel kullanımı yasak olmasına rağmen dönem dönem bu yasağa uyulmadığı bilinmektedir.²⁰⁰ II. Mahmud döneminde menzil ıslahına sebep olarak; yerli yersiz herkesin bu yolu kullanması, emtia ve eşyaların tatarlarla gönderilerek menzil beygirlerinin bu maksatla kullanılması,²⁰¹ menzillilerin ulakları menzil ücreti haricinde bahşişe zorlamaları, hayvan yemleri için fahiş fiyat istenmesi sıralanmıştır.²⁰² Menzillerin ıslahı için III. Selim devrinde yazılan anonim layihada bir takım çözüm önerileri bulunmaktadır. Taşra idaresinin büyük çoğunluğunu âyanlara devretmek/ihale etmek

¹⁹⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Yayınları, 2014. s.81.

¹⁹⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.29, 2004, 159.

¹⁹⁸ "a.g.m.", s.160.

¹⁹⁹ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.24, h.63. (1205 CA Evail)

²⁰⁰ 1739'da menzillerin devletin önemli işleri ve ulaklar için olduğunun altı çizilerek Anadolu ve Rumeli'deki menzillere hüküm gönderilmişti. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, c.2, s.2, 1981, s.129.

²⁰¹ "a.g.m.", s.131.

²⁰² "a.g.m.", s.132.

isteyen müellif menzil sisteminin de âyanlara havale edilmesini, verimliliğin düşük olduğu mevcut durumun hem devlete hem de halka zarar verdiğinden bahsetmektedir. Müellif, mültezim ve tüccarların menzilleri kullanarak masraflarını halka ve devlete yüklemekte olduğuna, halkın ödediği menzil imdâdiyyesi ve hazineden ödenen in'amlarında âyan ve mütegalibe tarafından paylaşıldığına işaret etmektedir. Önerisi ise beygir ve sürücünün âyanlar tarafından tedarik edilmesi, tatarların beygir ve sürücü ücretlerini kendi ceplerinden ödemeleri, sonrasında kethüda kâtibi tarafından kendilerine menzil ücretlerinin ödenmesi, böylece halkın imdâd-ı menzil akçesi yerine sadece menzilhânenin giderlerinin yarısını ödemesinin yeterli olacağıdır. Burada kilit nokta menzilin başındaki âyanın İstanbul tarafından sürekli denetim altında tutulmasının zaruriyetidir.²⁰³

Menzil sistemi gibi derbend sistemi için de 18. yüzyılda devlet ihya çalışmaları başlatmıştı. 1720 yılında bu konuda bir takım yeni tedbirler alındı.²⁰⁴ Fakat bunların pek sonuç vermediği I. Mahmud'un 1744'te gönderdiği fermanın anlaşılmaktadır. Sultan, yollardaki eşkıyalardan “Memalik-i Osmaniye'den eşkıya adının tamamen kalkması ile halkın ve yolcuların güvenliğini sağlamak muradıdır” diyerek bahsediyordu.²⁰⁵ Derbendler 18. yüzyılın sonunda yeniden düzenlendi ve bu düzenlemeyle birlikte derbendât başbuğluğu/nâzırlığı teşkilatı altında idare edilmeye başlandı. Başbuğlar bir yıllığına göreve gelir ve yılda bir defa bölgelerini teftiş ederdi.²⁰⁶

1683-99 savaşlarının ardından paşaların azli veya kapısını azaltması gibi sebeplerle boşa kalan *kapusuz ve bacasuz levandat* büyük sorunlar ortaya çıkarmıştı.²⁰⁷ Bu “*yaramaz ve haramzede*” güruhun yol kesip adam öldürmek gibi eylemlerle halkı tedirgin ettikleri bilinmektedir. Fakat valilerin bu konuda acziyet göstermeleri ve yetersiz kalmaları halkın valilere olan güvenini de sarsmıştı.²⁰⁸ Bu mesele uzun yıllar çözülemeyecek 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise *kapusuz* veya âyanların kapısındaki sekban ve Arnavutların taşkınlıkları ve eşkıyalık faaliyetleri Balkan coğrafyasında kargaşaya neden olacaktı.

²⁰³ Yeşil, “III. Selim Devri Siyasî...”, s.87.

²⁰⁴ Halaçoğlu, “Derbend”, s.163.

²⁰⁵ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*. İstanbul: Alfa Kitap, 2018, s.54.

²⁰⁶ Halaçoğlu, “Derbend”, s.163.

²⁰⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.87-88.

²⁰⁸ *A.g.e.*, s.90.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise İmparatorluğun Balkan coğrafyasındaki en önemli sorunlarından biri dağlı eşkıyasıydı. Rumeli’de Kırcaali dağlarında ortaya çıkan ve zamanla diğer eşkıyaları da cesaretlendirerek farklı bölgelere yayılan bu eşkıyalar dağlı eşkıyası adıyla anılmaktaydı.²⁰⁹ İlk olarak ne zaman adlarını duyurdukları konusunda Uzunçarşılı 1792 yılını gösterirken,²¹⁰ Özkaya ise 1791 tarihine işaret eder.²¹¹ Fakat şikâyet defterlerinde bu tarihlerden daha evvel Temmuz 1790 tarihli hükümde dağlı eşkıyası ibaresi geçmektedir.²¹² Dağlı eşkıyasının çoğu Kırcaali dağları ve Deliorman bölgesinde bulunmaktaydı.²¹³ Dönemin şahitleri eşkıyanın ortaya çıkışında âyanların kendi aralarındaki mücadeleleri ve eşkıyaları himaye etmeleri, devlet adamlarının adaletsizliği,²¹⁴ âyanın tahrikleri, artan vergiler, Edirne Bostancıbaşı ocağının yetersizliği, Bektaşilikten ötürü yeniçeriliğe yakın olan halkın Nizam-ı Cedid’e karşı çıkışı,²¹⁵ III. Selim’in yeni ordusundan rahatsızlığın yanında küffar casusların halkı kışkırtması²¹⁶ gibi nedenler sıralamaktadır. Cevdet Paşa ise dağlı isyanlarını Rumeli İhtilali olarak tanımlayarak âyanların *tevaif-i mülûk* gibi hareket etmeye başladıkları ve aralarındaki çatışmanın isyanları tetiklediğini, eşkıyalığı bitirmekle görevlendirilen kişilerin mütegalibeden olmasının sorunları büyüttüğü, yaşanan acziyetten ötürü affedilen eşkıya elebaşları nedeniyle halkın zor durumda kalarak eşkıyanın yanına meylettiğinden bahseder.²¹⁷

Konu hakkında ilk müstakil eseri ortaya koyan Yücel Özkaya’da çoğunlukla Cevdet Paşa’ya görüşlerine uygun olarak isyanların nedenleri arasında âyanların faaliyetlerini görür. 1768-74 harbinde sefere katılarak vezir ve paşaların acziyetlerini görmeleri, istihdam ettikleri sekban ve Arnavutların taşkınlıkları, rakip gördükleri âyanlar ile aralarındaki mücadeleler, elde ettikleri kapıcıbaşılık, vezirlik ve mîrâhurluk rütbeleriyle İstanbul’dan yollanan kapıcıbaşılıkların etkilerini kaybetmesi vb. olaylar isyanların âyan kaynaklı nedenleri arasındaydı. Özkaya, âyanların haricinde vali, vezir ve hakimlerin

²⁰⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, TTK, Ankara, 2020, s.2.

²¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Vezir Hakkı Mehmed Paşa 1747-1811”, *Türkiyat Mecmuası*, c.6, İstanbul, 1939, s.188.

²¹¹ Özkaya, *Dağlı İsyancıları...*,1

²¹² BOA, DVNSŞKT.d, 197, s.178, h.614. (1204 ZA Evail)

²¹³ Özkaya, *Dağlı İsyancıları...*, s.3.

²¹⁴ Alper Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa: Kırcaalili Emin Ağa*, Çizgi, 2014, s.13.

²¹⁵ *A.g.e.*, s.13-14.

²¹⁶ *A.g.e.*, s.15.

²¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.7, Matbaa-i Amire, İstanbul H.1288, s.233-37. Akt; Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa...*, s.15-16.

nüfuzlarının azalması ve itibarsızlaşmaları, cahil arpalık nâiblerinin artması, asayişî sağlayacak askerin yetersizliği ve 18. Yüzyılın son çeyreğinde yaşanan iki büyük savaş sırasında bölgenin harap hale gelmesi dağlı isyanlarını tetiklediği ve yaydığı kanaatindedir.²¹⁸

Dağlı eşkıyası bölgenin sosyo-politik şartlarında doğmuş ve âyanların fazlasıyla işine gelen bir gürûh olarak görülmektedir. Dönemin şahitleri ve Cevdet Paşa gibi araştırmacılar da eşkıyanın yayılmasında âyanların sebep olduğu veya onlar tarafından kullanıldıklarını yazmaktadırlar. Âyanlık iddiasında bulunan kişilerin etraflarına Deliorman eşkıyasını topladığı ve bizzat onlar tarafından kollandıkları bilinmektedir.²¹⁹ Bunların yanında âyanlar veya onlar aracılığıyla İstanbul'a gönderilen arzlarda dağlı eşkıyasının bir tarafı yaftalama aracı olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Âyanlar veya onları destekleyen kaza ahalisi rakip âyanı engellemek veya İstanbul'un gözünden düşürmek amacıyla dağlı eşkıyası ile iş yaptığını iddia edebilirlerdi.²²⁰

İsyanların insan kaynağına bakıldığında Eric J. Hobsbawm'ın savaştan dönen askerlerin topluma uyum konusunda zorlandıklarına dair görüşüne²²¹ nazariye olarak Başer, eşkıyanın 1768-74 Rus harbi sonunda ortaya çıkmasının ve 1787-92 Harbinde Avusturya'nın savaştan çekilmesiyle yaygınlaşmasının bu görüşü destekleyebileceğini belirtir.²²²

Balkanlardaki eşkıyalık ve yol güvenliği meselesine Mehmed'in şikâyeti örnek olarak gösterilebilir. Sofya kadısı ve Şehirköy nâibinin rikâba gönderdiği arzuhallerinde; Şehirköy Voyvodası Osman ve Mehmed mukâtaa ve cizye malının²²³ İstanbul'a nakli için Çukadar Mehmed Emin'e teslim etmişti. Bu sebeple Mehmed Emin Sofya menzilhânesine gitmiş, burada vücûh-ı memleketin tayin ettiği cebelülerle Cedid Han bölgesine intikal etmiştir. Buradan Samakov'da derbendçi memur edilen ahalinin olduğu

²¹⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, TTK, Ankara, 2020, s.11-16.

²¹⁹ Özkaya, *Dağlı İsyanları...*, s.14.

²²⁰ Yenipazar ahalisi ayanları Osman Haseki'yi korumak için Hezargrad Âyanı Ömer Ağa'nın başına topladığı Deliorman eşkıyasından adamlar ile etrafa zarar vereceğinden, Ömer Ağa'yı destekleyen kaza ahalileri ise Osman Haseki'nin başına eşkıya toplayarak yol kesip, köy bastığından şikâyetçi olarak Divan'a arzlar göndermekteydiler. BOA, AE.SSLM.III. 163-9766. (20.08.1209) ve BOA, AE.SSLM.III. 157-9395. (20.10.1209)

²²¹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, (çev.Osman Akınhay), Agora, İstanbul, 2011, s.49-51., Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa...*, s.18.

²²² Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa...*, s.18.

²²³ 18.511 kuruş ve üç yük hazine

derbende gelmiştir. Fakat Samakov'un nazır, âyan ve zabiti güvenliği sağlayacak sekban tayin etmediklerinden bir saat mesafede Samakov köylerinde bulunan eşkiyadan Hacı Soyтары²²⁴ otuz kırk süvari ile Mehmed Emin'e saldırmıştı. Yanındaki cebelüler ise firar etmiş, böylece hazinenin ve Mehmed'in üzerindeki eşyaların gasp edilmesine zemin hazırlamışlardır. Divan, mübaşir mârifetiyle gasp edilen malların tahsili için Samakov civarındaki kadılara ve nâiblere, Sofya mütesellimine ve Derbendat başbuğu vekiline²²⁵, âyana, zabitlere ve vücûh-ı memlekete hüküm göndermiştir.²²⁶ Yaklaşık bir buçuk ay sonra gönderilen ikinci hükümde gasp edilen eşya ve miri malın bulunamaması halinde “*lazım gelür ise*” tamamen kazaların hâkim, zabıt, âyan ve vücûhtan tahsil edileceği vurgulanmaktadır. Bu esnada neredeyse her hükümde olduğu gibi olaya dahil olmayan ahalinin *rencide* olunmaması istenmiştir.²²⁷

Devlet hazinenin peşine düşerken olayın gerçekleştiği Samakov'da ahali perişan hallerinden dolayı İstanbul'a dilekçeler göndermekteydi. Samakov Nazırı Mehmed Emin aracılığıyla gönderilen arzuhale göre ahali, dağlı eşkiyasının takibi sırasında zarar görmüş ve zayıf hallerinden dolayı zahire bakayasının affı talep edilmiştir. Samakov kadısı da İstanbul'a benzer bir yazı göndermiştir. Fakat bu talebe karşılık, 26 Mayıs 1791 tarihinde defterdar efendiye yazılan Hatt-ı Hümâyun'da “*zehair-i mezkurenin avfi bir vechile caiz olmamağla...*” şeklinde menfi bir cevap verilmiştir.²²⁸ Bunun yanında 30 Eylül 1792'de Samakova gelen Tatar Hüsnü'nün yine Hacı Soyтары tarafından soyulması ve zararın Samakov'a yüklenmesi ahaliye yeni bir yük daha bindirmişti.²²⁹ 11 Aralık 1791'de eşkiyanın cezalandırılması için Ağrıboz Mutasarrıfı Halil Paşa görevlendirilmişti. Halil Paşa, Samakov'a dört saat mesafede bir çiftlikte saklandıklarını fakat eşkiyanın idamı ve etkisiz hale getirmekle görevli Çirmen Mutasarrıfı Mehmed Tahir Paşa'nın gerekli gayreti göstermediğinden şikâyetçiydi.²³⁰ Samakov'daki eşkiya meselesi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 21 Ağustos 1795'te dağlı eşkiyalarından Hacı Manav ve Koca

²²⁴ Daha sonra yazılan bir Hatt-ı Hümâyun'da eşkiya başının Hacı Soyтары isimli şaki olduğu belirtilmekteydi. BOA, C.ML. 22-1047. (H.13-10-1206)

²²⁵ Bu tarihlerde Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu, Veliyüddin Bey bu görevi üstlenmektedir. 14-24 Nisan 1791 BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.10, h.22. hükümde vekil olarak, 12-22 Haziran 1791'de ise Derbendat nazırı olarak hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.33, h.119. Derbendat Başbuğu/nazırlığı ve vekilliği bir ayırım olmadan kullanılmaktadır.

²²⁶ BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.88, h.368. (206 M Evail)

²²⁷ BOA, DVNSAHKR.d, 45, s.138, h.569. (206 RA Evahir)

²²⁸ BOA, C.ML. 22-1047. (H.13-10-1206)

²²⁹ BOA, C.ZB. 37-1819. (H.13-02-1207)

²³⁰ BOA, C.DH., 276-13771.(H.14.03.1206)

Ahmed çetesi bölge köylerini istila etmiş ve köylüler de çevre kazalara göç etmeye başlamışlardı.²³¹

28 Ekim 1796'da Samakov'un mahalle sakinleri ve köylüleri, Müslim ve gayrimüslim reâya, eşkiyaya yardım etmeyeceklerine dair birbirlerine kefil olmuşlardı. 93 sayfalık kefalet defterinde; “*Defter oldur ki...reâyalarının eşkiyaya gitmeyeceklerine ve ianet-i*²³² *eşkiyada bulunmayacaklarına yedi yaşından yukarusu*” birbirlerine kefil edilmişti. Vezîriâzam buyrulduyuyla mübaşir tayin edilen kaftan ağası Ahmed Bey, kadı ve Somakov Nazırı Mehmed Raşid Ağa mârifetiyle kefalet işleri halledilmişti. Defterdeki ilk kefalet ise “*Nazır Mehmed Raşid Ağa ibn Mehmed emin Ağa -Kefil- Mehmed Hamid Ağa ibn Mehmed Emin Ağa*”dır.²³³

Taşra yönetiminin Enderun'dan âyan kökenli valilere geçmesiyle beraber şikâyet mekanizmasının varlığı daha da önem kazanmıştır. İstanbul, şikâyetleri taşradan haberdar olmak için de kullanılmıştı. Klasik Osmanlı taşrasında reâya valiye karşı âyanların aracılığıyla korunmaya çalışırken, âyan kökenli valilerin ortaya çıkmasıyla reâya padişahın/merkezin gücüne daha fazla ihtiyaç duymuş olmalıdır. 18. yüzyıl içinde âyanlar ile ilgili şikâyetlerin artması, var olan kargaşanın yanında reâyanın sisteme bir denge unsuru gibi katılması olarak da değerlendirilebilir.

Örneğin yukarıda zikredilen Nizam-ı Cedid devrinde kaleme alınan lâyiha, taşrada var olan adaletsizliğe karşı fiili olarak önemli roller üstlenen âyanların, hukuki ve idari olarak da ön plana çıkarılmalarını önermektedir. Nitekim söz konusu lâyihada kaza idaresinde birçok yönetici ve tahsildar olması (âyan, yeniçeri serdarı, mukâtaa voyvodası, zeamet subaşı, cizyedar vs.) idari-mali karışıklığa sebep olduğundan her kazada tek *tahsildar* ve *söz sahibi* olması savunulmaktaydı. Bu bağlamda âyanların güçlenmesine izin verilmesiyle bir taraftan devlet işlerinin daha hızlı çözümlenebileceği gibi diğer taraftan da tebaanın rahatlayacağı ön görülmekteydi. Müellif bu konuda Tatarpazarı voyvodası Ahmed Ağa, Aydın bölgesinde Karaosmanzâdeler gibi isimleri örnek göstermekteydi.²³⁴

²³¹ BOA, C.ZB. 10-456. (H.05-02-1210)

²³² İanet: yardım

²³³ BOA, DVN.d, 842. (H.25-04-1211), kefalet uygulaması derbentçi seçiminde de uygulanarak eşkiya ile ittifak etme ihtimali olmâyan nezre bağlanarak mahalline kaydedilen kefilli bekçiler mahalle muhtarı tarafından seçilmekteydi. Görevleri konusunda taahhütte bulunur ve bu taahhüt kayda geçirilerek İstanbul'a bildirilmekteydi. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul, 1990. s.142.

²³⁴ Yeşil, “III. Selim Devri Siyasî...”, s.87.

Müellifin taşra idaresine yönelik önerisine göre, kazaya köklü aileler/hanedanlar âyan olarak atanmalı ve kaza idaresinde âyan ve yeniçeri zabıtinden başka ehl-i örf ve tahsildar bulunmamalıydı. Bu şekilde taşradaki güvenlik tamamen âyanlara ihale edilecek, âyanlar birbirleriyle ittifak halinde eşkıyalığı durduracak ve sağlanan güvenli ortam sayesinde üretim artacaktı. Ayrıca mukātaa, tımar ve zeamet, cizye, avarız, nüzul vb. vergileri âyanlar toplayacak, böylece güçlenen âyanlar devletin imkanlarından daha fazla faydalanmak için ahaliye adil davranacak ve taşradaki zulüm engellenecekti. Verilen tüm bu yetkilerden âyanlara yüklenen sorumluluk ise ahalinin canına ve malına gelecek bir zarar olursa bu zararın kendileri tarafından tazmin edilmesiydi.²³⁵ Bu anlayış, iltizam sistemi nedeniyle tahrip olmuş vergi kaynaklarının ıslahı ve yatırımların teşviki için mukātaaların kayd-ı hayat şartıyla mültezime devredildiği malikane sistemine²³⁶ geçişte yeni sistemin yaratıcısı yönetici elitin düşüncesine uygun görülmektedir. Nitekim malikanecilere verilen serbestiyet beratıyla yalnızca kadı ve merkezin denetlediği malikaneci tipi lâyiha müellifi tarafından kaza yönetiminde de özerk bir yapı oluşturmak veya fiili durumu hukuki hale getirmek için araçsallaştırılmış olabilir.

Şikâyet mekanizmasının âyanlarla ilişkisine dönülecek olursa, İnalçık, âyanın yerinde kalmasını kendi lehlerinde İstanbul'a gönderilen mahzarlara bağlı olduğunu ve halkın şikâyetçi olması durumunda âyanın mütegalibe durumuna düştüğünden bahseder.²³⁷ Bu nedenle bazı dönem ve bölgelerde şikâyetler bizzat âyanlar tarafından engelleniyordu. Zorla ayânlık iddiasında bulunan kişiler yolları tutmak suretiyle şikâyetlerin İstanbul'a ulaşmasına mâni oluyorlardı.²³⁸ Âyanlığın yerine ihdas edilen şehir kethüdalığı da benzer şikâyetler doğurmaktaydı. Örneğin dergâh-ı muallâ gediklilerinden Rikâb-ı Hümâyun'da görevli Mehmed, Ahmed, Mustafa ve diğer Mehmed divana sundukları arzuhallerinde; Timurhisar kazasında Kurşova köyünde mutasarrıf oldukları reâyanın Siroz ve Timurhisar kazası şehir kethüdaları Abdullah tarafından rahatsız edildiğini ve subaşının engellemesine rağmen birkaç senedir zeamet köylerini zapt ettiğinden şikâyetçilerdi. Subaşı geri dönerken Abdullah'ın ittifak içinde olduğu Arnavud eşkıyası Numan ve Hasan peşlerine taktığı bin kadar eşkıya ile kaza ahalisine saldırarak iki-üç bin kese akçe gasp etmişti. Bu olaydan sonra ahalinin *perakende ve perişan* olmasından dolayı eşkıya

²³⁵ "a.g.m.", s.88-89.

²³⁶ Özvar Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul, 2018. s.27.

²³⁷ İnalçık, "Şikâyet Hakkı...", s.78.

²³⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.256.

tembihlenmesine rağmen kanuna aykırı davranmaya devam etmişti. Eşkîyalar Siroz ve Timurhisar kadılarını da korkutup susturarak reâyaya zulmetmişlerdi. Divan, Selanik mollasına ve mütesellimine gönderdiği hükümde tayin olunan mübaşir ile birlikte gasp edilenlerin eşkıyadan tahsil edilmesini ve Abdullah Paşu'nun Selanik'e gönderilmesini emretti. Divan ayrıca olay hakkında bilgi talep ederek, *ihkak-ı hak* olunması yönünde hüküm göndermişti.²³⁹ Yine Kethüda Abdullah hakkında Dergâh-ı muallâ gediklilerinden Ahmed Divan'a gelerek şikâyetinde bulunmuştu.²⁴⁰ Abdullah 1787-88 yıllarında Kurşova ve bağlı köylere musallat olup iki yüz kuruş değerinde öşür mahsulünü ve vergilerini toplamıştı. Divan alacakların tamamen tahsil edilip gönderilmesi için Temmuz 1789'da emir göndermişti.²⁴¹ Hükümün üstünde yer alan derkenardan²⁴² Aralık 1790'da yeni bir hüküm gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁴³ Kasım 1790'a ait başka bir hükümde alacağın tahsil edilemediği ve *ihkak-ı hak mümkün* olmadığından bahsedilmektedir. Konuyla ilgili kuyûd-ı ahkâma bakılarak daha önce gönderilen emr-i şerif gereğince hareket edilmesi için yeni bir hüküm gönderilmişti.²⁴⁴

Şikâyetin İstanbul'a ulaşmasında ilk göze çarpan güvenlik faktörünün yanında müşterikilerin Divan'a uzaklığı ve Dersâdet'e ulaşabilmek için yükledikleri masraflar bir başka zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3. Mesafe, Zaman ve Masraf

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Osmanlı siyaset düşüncesinde şikâyet mekanizması bir ayırım olmaksızın tüm tebaanın şikâyeti için hükümdara başvurabileceği anlayışına dayanıyordu. Müşteki, mahallinde bulunan kadının mektubuyla veya bizzat, arz-ı hal/mahzar ile başvuruda bulunabiliyordu. Fakat bu imkanların her biri kendi içinde ayrı bir mârifet ve külfet gerektiriyordu.

Kadı mahkemesine başvurularda bile kazanın uzak köylerinden ulaşım bir günden fazla sürebilirdi. Dolayısıyla köy halkı genellikle olağanüstü durumlarda şikâyetinde bulunurdu. Bu bağlamda hükümdara şikâyet, sorunun çözümünde çok etkili yöntem olmalıdır. Öyle

²³⁹ BOA, DVNSŞKT.d, 195, s.40, h.161., (H. 203 ZA Evail)

²⁴⁰ BOA, DVNSŞKT.d, 195, s.42, h.166. (H. 203 ZA Evail)

²⁴¹ BOA, DVNSŞKT.d, 195, s.40, h.161., (H. 203 ZA Evail)

²⁴² "derkenarı mucebince tekidi havi emir yazılmıştır."

²⁴³ BOA, DVNSŞKT.d, 195, s.42, h.166. (H. 203 ZA Evail)

²⁴⁴ BOA, DVNSAHKR.d, 44, s.111, h.446., (H. 205 RA Evasıt)

ki masraf ve mesafelere rağmen defterler göz önüne alındığında her yıl binlerce insan İstanbul'a giderek dertlerine çare aramaktaydı. İstanbul'a şikâyet gerekli görüldüğünde tüm köy aralarından birkaç kişi seçer ve giderleri ortaklaşa öderlerdi.²⁴⁵ Örneğin 1678-79 yılında Ankara'dan İstanbul'a arzuhal ulaştırmak için 3 kişiye ödenen bedel 300 kuruştur.²⁴⁶ Divan'a gitmek için aşması gereken yol ise 92 saatlik bir mesafeyi kapsıyordu. Günün aydınlık bölümlerinin kullanıldığı dikkate alındığında ve yollarda bulunan yaklaşık 11 menzile uğranması hesaba katıldığında şikâyetçi 11-12 günde İstanbul'a ulaşabilirdi.²⁴⁷ Bu konuda Hülya Taş, incelediği şikâyet defteri ve kadı sicillerinden örnekle 1655 yılında Ankara'daki bir nâib tarafından Divan'a gönderilen bir şikâyetin sonucunun 26-36 gün arasında süreyle Ankara'ya ulaştığını, şikâyetçinin bizzat Divan'a başvurduğu bir meselede ise hükmün Ankara'ya 30-40 gün arası ulaştığını tespit etmiştir. Devlet için önemli belgeler (örneğin üst düzey yönetici için atama beratı) ise en kısa süre olarak 10-11 gün içerisinde Ankara'ya ulaşabiliyordu.²⁴⁸ Çalışmamızda Divan'dan çıkan hükmün Rusçuk şer'iyye sicilinde yer almasının 10 gün içerisinde olduğu görülmektedir.²⁴⁹

Şikâyet hakkının kullanımında İstanbul'a yakın olan bölgeler daha avantajlıydı. Teoride herkese açık olan bu kapının coğrafi sebeplerden ötürü reâya profilleri kısıtlanmış olmalıdır. Murat Tuğluca'nın 1686-98 yılları arasındaki 13, 16, 21, 29 numaralı şikâyet defterleri üzerinde yaptığı çalışmasına göre şikâyetlerin %31'i Rumeli, %19'u Anadolu, %13'ü İstanbul, %6'sı Kaptanpaşa ve %3'ünün Özi Eyaleti'nden gelmiştir. Bu bağlamda şikâyetlerin %72'si İstanbul'a yakın eyaletlerden gelmiştir.²⁵⁰ Gül Yörük'ün 1727 yılını kapsayan 112 numaralı şikâyet defterini konu alan çalışmasında ise defterde yer alan

²⁴⁵ Suraiya Faroqhi, "İktisat Tarihi (1500-1600)", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, İstanbul, Cem Yayınları, 2013, s.161.

²⁴⁶ Ankara ahali kendilerini divanda temsil etmeleri için seçtikleri üç adama yolculuk masrafları dahil 300 gurus vermeyi taahhüt etmişler. Fakat ödeme yapılmadığı için şikâyet konusu olmuşlar ve taraflar 200 kuruşa anlaşmışlar fakat bu rakamı da ödememişlerdir. Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.29.

²⁴⁷ Taş, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkının...", s.202.

²⁴⁸ "a.g.m.", s.203.

²⁴⁹ 43 numaralı Rumeli Ahkâmında Safer ayının ilk 10 günü 30 hüküm kaydedilmiştir. Rusçuk'a gönderilen hüküm 6. Sırada yer almaktadır. Kronolojik sıra takip edilmiş olduğunu varsayarsak söz konusu hükmün Saferin 2 veya 3. günü yazıldığı hesap edebilir. Hüküm Rusçuk Şer'iyye siciline Safer ayı başlarında kaydedilmiştir. Muhammet Fatih Bozan, *R-39 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1204-1205/M.1789-1791)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2008, s.158.

²⁵⁰ Bu oran Halep, Özi ve Sivas'ta %3, Erzurum, Mora ve Şam'da %2, Mısır, Adana, Trabzon ve Diyarbakır'da %1dir., Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.51.

şikâyetlerden sıralı olarak Rumeli, Anadolu, Özi ve Kaptanpaşa eyaletleri, toplam şikâyetlerin %60'a yakını oluşturduğu görülmektedir.²⁵¹

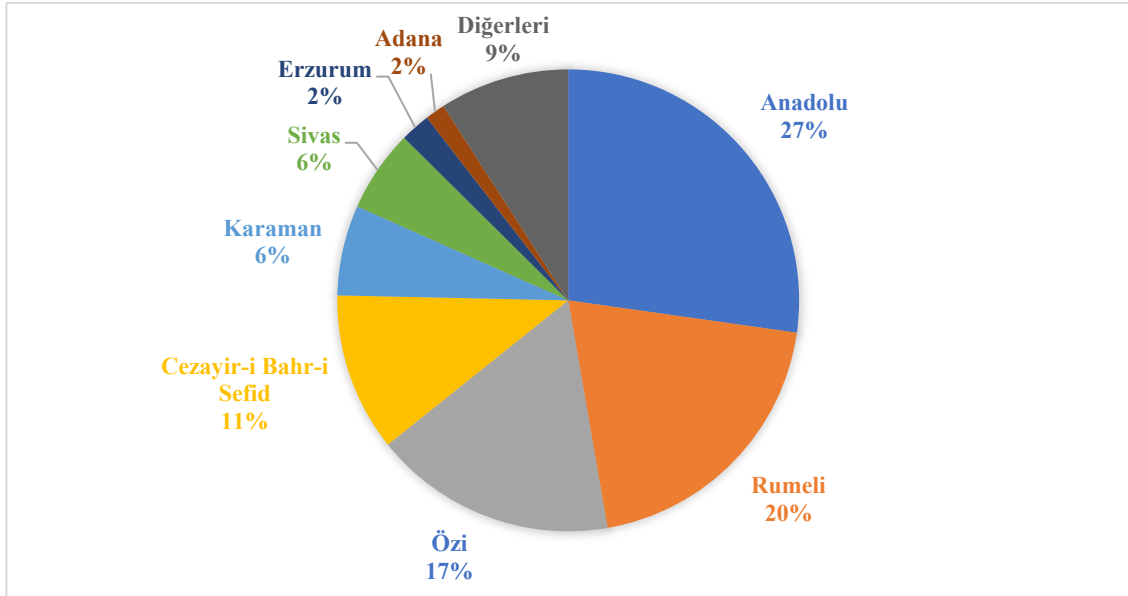
Çalışmamızın konu aldığı 1787-92 Osmanlı-Rus Harbi yıllarını kapsayan 192-199 numaralar arasındaki atık, ordu ve rikâb şikâyet defterlerinde yer alan toplam 5.027 hükümden 1.349'u (%26,84) Anadolu'dan, 992'si (%19,73) Rumeli'den, 841'i (%16,73) Özi'den, 549'u (10,92) Cezayir-i Bahr-i Sefid'den gelmiştir. Bu sonuçlar diğer iki çalışmaya benzer olarak Divan'dan çıkan hükümlerin %74,22'sini oluşturmaktadır.²⁵² Bu çalışmalar 18. Yüzyılın son çeyreğinde mesafenin, şikâyetin İstanbul'a ulaşmasında en temel unsurlardan biri olarak devam ettiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca diğer çalışmalardaki başat Rumeli hükümleri, yaptığımız çalışmada yerini Anadolu'ya bırakmıştır. Burada geçen yüzyıllarda Balkan coğrafyasındaki toprak kayıpları ve bunun sonucunda eyalet sınırlarının değişmesi bittabi etkili olmuştur.

Rumeli ve Anadolu ahkâm ve rikâb defterleri²⁵³ özelinde bakıldığında altı bin hüküm Anadolu defterlerinde yer alırken iki bin üç yüz hüküm Rumeli defterlerinde yer almaktadır. Bahsettiğimiz sınır değişimlerinin yanında savaş yıllarında sadece Anadolu ve Rumeli rikâb defterleri bulunduğundan defterler Balkanlar ve Anadolu Eyaletleri olarak bölünmüş olabilir. Bu durumda İmparatorluğun Anadolu ve güney eyaletleri toplam şikâyet sayısında daha baskın durumda olabilir.

²⁵¹ Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum...*, s.68.

²⁵² BOA, *DVNSŞKT.d. 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199.*, 42-45 arası Rumeli ahkâm defterini belirli bir bölgeye hitap ettiği için bu grafikte paylaşmıyoruz.

²⁵³ İlgili yılları ihtiva eden 42 numaralı Rumeli eyalet ahkâm ve 43-45 Rumeli rikâb defterleri ve 93 ve 94 Anadolu eyalet ahkâm ve 95-101 Anadolu rikâb defterleri. BOA. A.DVNS.AHK.R. d, 42-45. Anadolu defterleri yalnızca hüküm numaralarından bakılarak çalışmaya dahil edilmiştir. İlgili 9 defterde 5.954 hüküm tespit edilmiştir. BOA. A.DVNS.AHKA.d, 93-101.

Grafik I: 192-199 Şikâyet Defterlerinde Eyaletler²⁵⁴

Taşradan İstanbul'a gelenlerin karşılaştığı zorlukları gösteren ve bize canlı bir anlatı sunan anonim Kitabı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menafi'i'l-Mü'mimîn'de İstanbul'a gelen şikâyetçilerden şöyle bahseder;

“... Müslümanlar bu hususda katı müteşekilerdür. Zira kimisi ömründe mu'azzam şehir görmemiştir. Türk vardır ki iskeleden Divan-ı Ali'ye gelince kırk kişiye sormayınca Divan'ı bulamaz. Bu kande kaldı kim Divan yazıcılarının evini bula. Bunların hali budur ki evvela Divan-ı Aliye ki varurlar, hükm i şerif emr olunur, şâd olurlar. Sonra sora sora reîsü'l-küttâb hazretlerinin evini bulurlar. Dahi adet-ı kadimdür ki ol hükm isteyen Türkün eline barmak kadar kağıd virilür ve derler ki var imdi sen bu kâğıdı filan mahallede filan yazıcıya vir, ol senün hükmün yazıvirir derler. Dahi ol derdmend eğer yayla yörüklerinden olub ömründe ne ekâbir ve ne bu asl şehir görmedi ise, vakt olur ki Divansız günlerde iki gün gezer bulamaz. Sonra konak yerine dahi yavı kılır. Başına dürlü dürlü haller gelür tâ Cuma ertesi ginü Divan'a gelür, ol emr etdikleri kâtibi bulur, kâtib dahi neylesün ol dar yerde türk ile oturub hükmün yazmağa kâbil değül... geze geze hükme virecek akçesin dahi ekl eyler, sonra hükmünü dahi bulsa akçesiz alımaz, ah vah ile çıkar gider mazlumlardır. Hem ötede zulme uğramıştır, hem de burada gelüb işleri bitmeyüb arkasındaki kepenek ve gayri esbabcuğun satar... Eğer Divan katipleri vafir olsa ve bir vasi' yerde otursalar dahi her kişiye ki hükm-i şerif emr olunur, heman her bir

²⁵⁴ BOA, DVNSŞKT.d. 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199.,

katibin yanında oturup fi'l-hal hükmün yazdursa ve divitdar muttasıl nişanladub kağıd eminine teslim eylese, dahi her Müslüman Divan günü eşecüğün Üsküdar'da yoldaşıyla koyub sabahdan Divan'a gelüb maslahatçuğun görüb şad u Hürrem olub can u gönül ile bu adeti koyan Vezir-i a'zam hazretlerine şol kadar hayr du'alar iderlerdi... hükm almak katı asan olmuş deyu şol kadar ademler hükm-i şerif almağa geleydi ki kağıt mahsuli evvelinkinden ziyade tefavüt eylerdi... ”²⁵⁵

Müellif daire-i adliyeye uygun olarak Divan-ı Hümâyün'daki işlemlerin kolaylaştırılıp, hızlandırılmasını önermektedir. Bu sağlanırsa eserini sunduğu vezîriâzâmın ününün artacağını söylemektedir.²⁵⁶ Eserin yazıldığı dönem konusunda farklı görüşler vardır. Eseri neşreden Yaşar Yücel, eserin yazım yıllarını 1638-44 yılları arasına koyarken, Baki Tezcan eserin içeriğine bakıldığında Kanuni'nin son dönemini ihtiva eden örnekler bulur.²⁵⁷ Eser, halkın Divan-ı Hümâyün'a şikâyeti için hangi bürokratik aşamalardan geçtiğini ve yaşadığı zorlukları tasvir etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Yukarıdaki anlatıda görüldüğü üzere mesafe sorunu bir şekilde halledilse bile halkın İstanbul'a varması doğrudan Divan'a gittiği anlamına gelmez, şikâyetine uygun dilekçeyi yazabilecek bir arzuhalci bulması gerekir. Arzuhal²⁵⁸ yazmak belli bir uzmanlık gerektirdiğinden arzuhalci denilen meslek oluşmuştur. Arzuhalciler şikâyet konusunun kanuna ve kurallara uygunluğuna bakarak arz-ı hal yazarlardı. Evliya Çelebi İstanbul'da esnaf-ı yazıcıyan olarak 400 dükkân ve 500 yazıcıdan bahseder.²⁵⁹ 18. yüzyılda arzuhalciler arz-ı halci başı adında bir yetkiliye bağlanarak mesleğin kuralları belirlenmiştir. Arzuhalci olmak isteyenler arzuhalcibaşına başvurarak çavuşlar emini ve katibiyle arzuhalcibaşından oluşan kurulda imtihanına girerler. Arzuhalciler genellikle açıkta kalan eski devlet memurlarıdır. 1773'te çıkarılan fermanla dürüst, namuslu, arzuhal yazmasını, şer'-i şerifi ve kanunları bilen, mevcut kanunlara hâkim kişilerden

²⁵⁵ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s.127-128., Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.51-52.

²⁵⁶ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına...*, s.88.

²⁵⁷ Baki Tezcan, "II. Osman Örneğinde "İlerlemeci" Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, C.VII, Ankara, 1999, s.658-668., ayrıca eserin diğer bir incelemesi için; Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde...*, s.90.

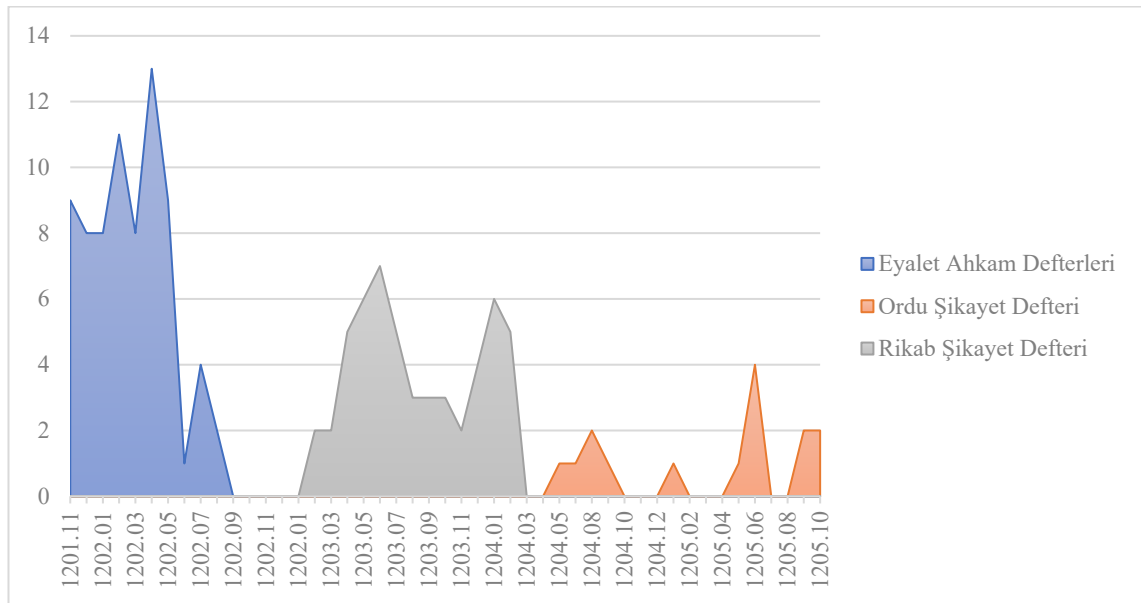
²⁵⁸ Hitap, dua ve bitiş bölümlerinden oluşan arzuhaller, özel kağıtlara yazılır, üstten ve ortadan ikiye katlanarak çizgi üstüne besmele için işaret konurdu. Ana bölümde dilekçe sahibinin kendini tanıttığı bölüm ta'rif-i nefis, vasfını belirten beyân-ı istihkak ve isteğini belirttiği beyân-ı matlab bölümlerini içerir. Mâruz-ı çâker-i kemîneleridir ki bölümüyle arzuhalin amacı verilirdi. Sonunda ise arzuhal sahibinin imzası vardır. H. Dilek Batislam, "Divandaki Manzum Arzuhaller", *Turkish Studies*, S:3/1, 2008, s. 209-210.

²⁵⁹ Tunca Özgişi, "Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c.4, s.8, 2014, s.55.

seçilmesi, vasıfları taşımayan ve izin almadan arzuhalcilik yaptıkları belirlenen kişilerin cezalandırılması istenmiştir.²⁶⁰

1.1.4. Bâbüssaâde'ye Irak Olmak; Şam Eyaleti Ahkâm Defteri

Mesafe, masraf ve harcanan zamanın şikâyetlere etkisi Şam Eyaleti'ne ait hükümlerde daha bariz görülebilir. Savaş ilanından (19 Ağustos 1787) Yaş Antlaşmasına (9 Ocak 1792) kadar 4 numaralı Şam eyalet ahkâm defterine toplam 74 şikâyet kaydedilmiştir.²⁶¹ Vezîriâzam Koca Yusuf Paşa'nın ordu ile İstanbul'dan ayrılmasından²⁶² yaklaşık iki ay sonra²⁶³ son bulan hükümler Yaş Antlaşmasının imzalanmasından iki-üç ay sonra²⁶⁴ tekrar kaydedilmeye başlanmıştır. Hükümler arasındaki boşluk meselesi ikinci bölümde detaylı incelenecektir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta Şam eyaletinden gelen hükümlerin eyalet ahkâmına değil, sefer sırasında tutulan ordu defterine ve İstanbul'daki Divan'da tutulan rikâb şikâyet defterine kaydedilmesidir.

Grafik II: Şam Eyaleti Hükümleri Bulunan Defterler Arası Tarih Boşlukları²⁶⁵

²⁶⁰ Batislam, "Divandaki Manzum...", s. 210.

²⁶¹ H. 5 Zilkade 1201-14 Cemaziyülevvel 1206

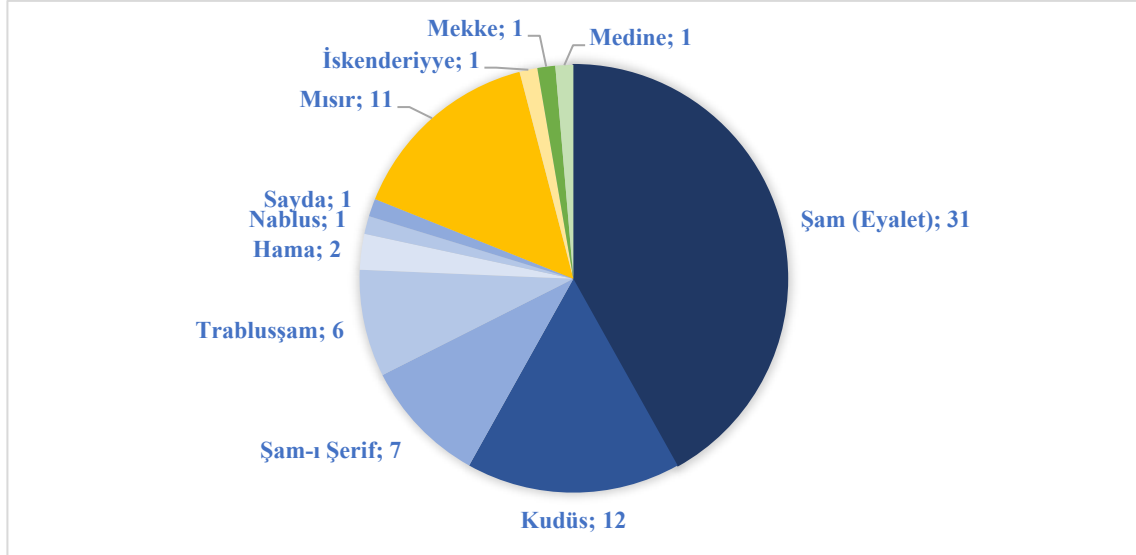
²⁶² Hicri; 1202. Cemaziyülevvel 17

²⁶³ Hicri; 1201. Receb Evail

²⁶⁴ Hicri; 1206. Receb Evasıt

²⁶⁵ BOA. DVNS.ŞKT.d, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, DVNS.AHK.ŞM.d, 4.

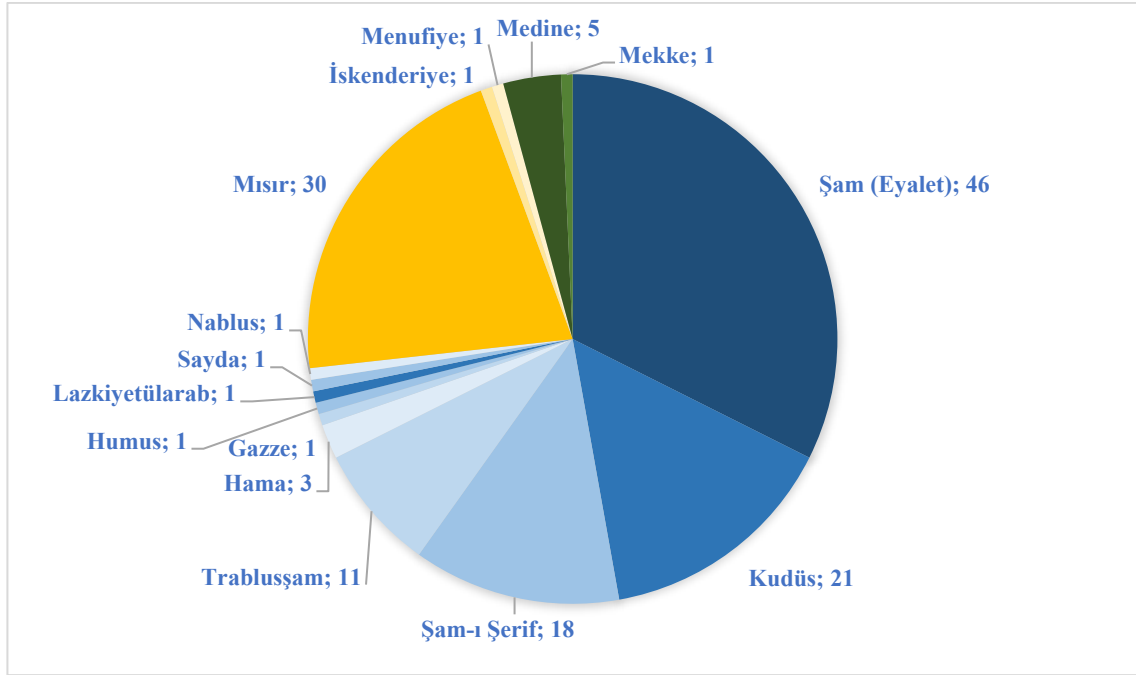
Yukarıdaki grafikte H.1202 Receb ayında sonlanan hükümlerin rikâb ve ordu şikâyet defterleriyle kapandığı görülmektedir. İmparatorluğun diğer bölgeleriyle de karşılaştırılacağı için bu meseleyi aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Grafik III:4 Numaralı Şam Ahkâm Deftesinde Hükümler²⁶⁶

Şam defterine bakıldığında sefer öncesinde deftere kaydedilen 74 hükmün 60'ı Şam Eyaleti'nden, 12'si Mısır'dan, 2 hüküm ise Hicaz'dan gelmiştir. Bunlardan özellikle Hicaz ve Mısır Eyaletleri ile ilgili şikâyetlerin Şam defterine kayıtlı görünmesi ilgi çekicidir. Bilindiği üzere Hicaz ve Mısır için ayrı bir eyalet ahkâm defteri oluşturulmamıştı. 1787-92 Harbi çerçevesinde incelendiğinde Şam defterinde olan eyaletler dahil edilerek yapılan çalışmada Şam defterindeki 74 hüküm ve bahsi geçen ordu şikâyet ve İstanbul'da rikâb kaymakamı başkanlığındaki divandan çıkan hükümlerle toplam 142 hüküm tespit edilmiştir. Bunların hangi eyaletlerden ve sancaklardan geldiği aşağıdaki grafikte verilmiştir.

²⁶⁶ DVNSŞM. d, 4, s.137-159.

Grafik IV: Şam, Mısır, Hicaz Eyaletlerine Gönderilen Hükümler²⁶⁷

142 Hükümün 46'sı doğrudan Şam Eyaletine²⁶⁸, 21'i Kudüs sancağına, 18'i Şam-ı Şerif sancağına²⁶⁹, 11'i Trablusşam'a²⁷⁰, 3'ü Hama'ya²⁷¹, birer hüküm de Gazze²⁷², Humus²⁷³, Lazkiyetülarab²⁷⁴, Sayda²⁷⁵ ve Nablus'a²⁷⁶ gönderilmiştir. Böylece defterlere kaydedilen hükümlerin %73'ü Şam Eyaletine gönderilmiş hükümlerdir. Bunun yanında Mısır Eyaletine, İskenderiye ve Menufiye sancaklarına 32 (%22,5) hüküm ve Hicaz Eyaletine gönderilen 6 (%4,2) hüküm bulunmaktadır.

²⁶⁷ 1867'de Selahaddin Bey'e göre Suriye, Bağdat'ın 2.750.000, Hicaz ve Yemen'in 900.000, Afrika'nın (Tunus, Mısır ve Tripoli) ise 5.050.000 nüfusu vardı. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.64.

²⁶⁸ BOA, DVNSŞKT, d. 192, s.6, h.12, DVNSŞKT, d. 193, s.5, h.15-17, s.101, h.438, s.121, h.526, DVNSŞKT, d. 194, s.5, h.19, s.25, h.111, s.36, h.164, s.86, h.398, DVNSŞKT, d. 196, s.154, h.628, s.167, h.682, DVNSŞKT, d. 197, s.35, h.116, s.98, h.321, DVNSŞKT, d. 198, s.46, h.127, s.47, h.129, *DVNSŞM. d.*, 4, s.138-159.

²⁶⁹ DVNSŞKT, d. 192, s.19, h.43, DVNSŞKT, d. 193, s.73, h.312, DVNSŞKT, d. 194, s.38, h.174, s.47, h.214, s.70, h.317, s.73, h.333, DVNSŞKT, d. 195, s.116, h.479, s.135, h.547, DVNSŞKT, d. 196, s.99, h.425, DVNSŞKT, d. 197, s.128, h.404, *DVNS.ŞM. d.*, 4, s.154-159.

²⁷⁰ BOA, DVNSŞKT, d. 193, s.123, h.536, DVNSŞKT, d. 194, s.11, h.42, s.69, h.313, DVNSŞKT, d. 196, s.165, h.673, DVNSŞKT, d. 198, s.102, h.315, *DVNSŞM. d.*, 4, s.140-159.

²⁷¹ BOA, DVNSŞKT, d. 195, s.101, h.420, *DVNSŞM. d.*, 4, s.144, h.3, s.76, h.146.

²⁷² BOA, DVNSŞKT, d. 195, s.124, h.504.

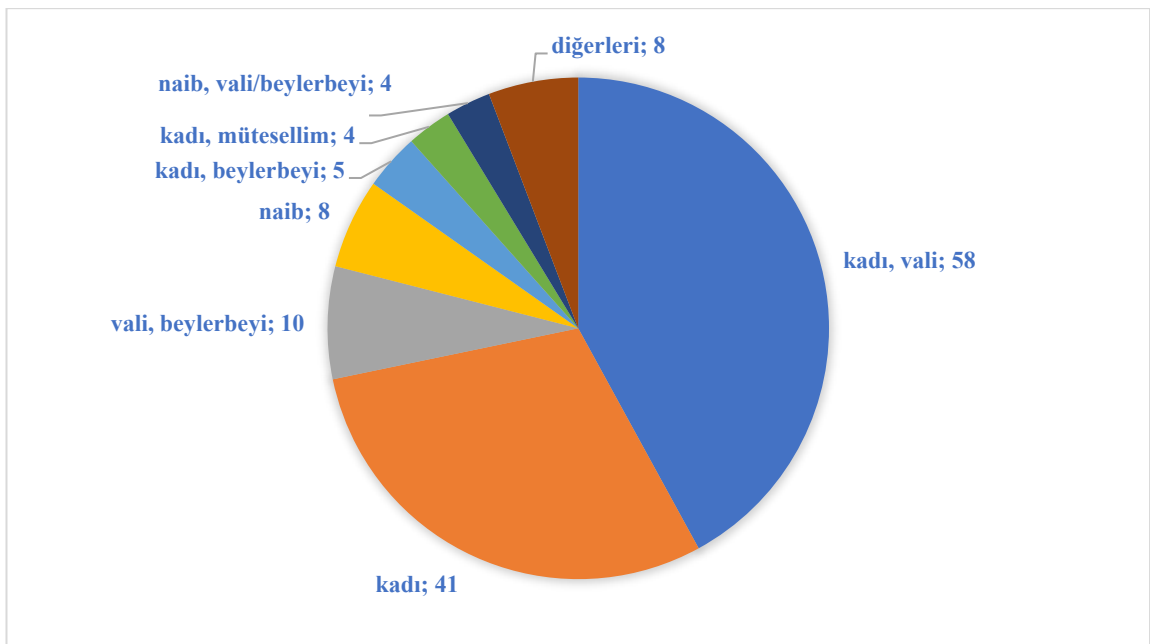
²⁷³ BOA, DVNSŞKT, d. 198, s.53, h.147.

²⁷⁴ BOA, DVNSŞKT, d. 194, s.32, h.145.

²⁷⁵ BOA, *DVNS.AHK.ŞM. d.*, 4, s.5, h.141.

²⁷⁶ BOA, *DVNS.AHK.ŞM. d.*, 4, s.143, h.1.

Şam defterinde yer alan Şam, Mısır ve Hicaz Eyaletlerine ait hükümlerin üzerine ordu ve rikâb şikâyetler eklenerek bunların muhatapları incelendiğinde, ilgili hükümlerin 11'inin (%8) ehl-i örfe, 53'ünün (%37) ehl-i şer'e ve 78'inin (%55) ehl-i şer' ve örfe yazıldığı görülür. Ehl-i örfün şikâyetlerin çözümünde %63 oranında dahil olduğu görülmektedir. İnalıcık, hükmün ehl-i şer' ve örfle birlikte gönderilmesinin; ilgililerin veya konunun idari otorite zincirine tabi olmasından kaynaklı olduğunu söyler ve bu konuda eşkıyalığı örnek gösterir. Sadece ehl-i örfün muhatap olduğu hükümler ise genel olarak şeriat dışında kalan ve kadıya gönderilmesi halinde idari ve askeri otorite zincirini kırabilecek hükümlerdir ve bu sebeple sadece ehl-i örfe gönderilmiştir.²⁷⁷

Grafik V: Şam, Mısır, Hicaz Eyaletlerine Gönderilen Hükümlerin Muhatapları

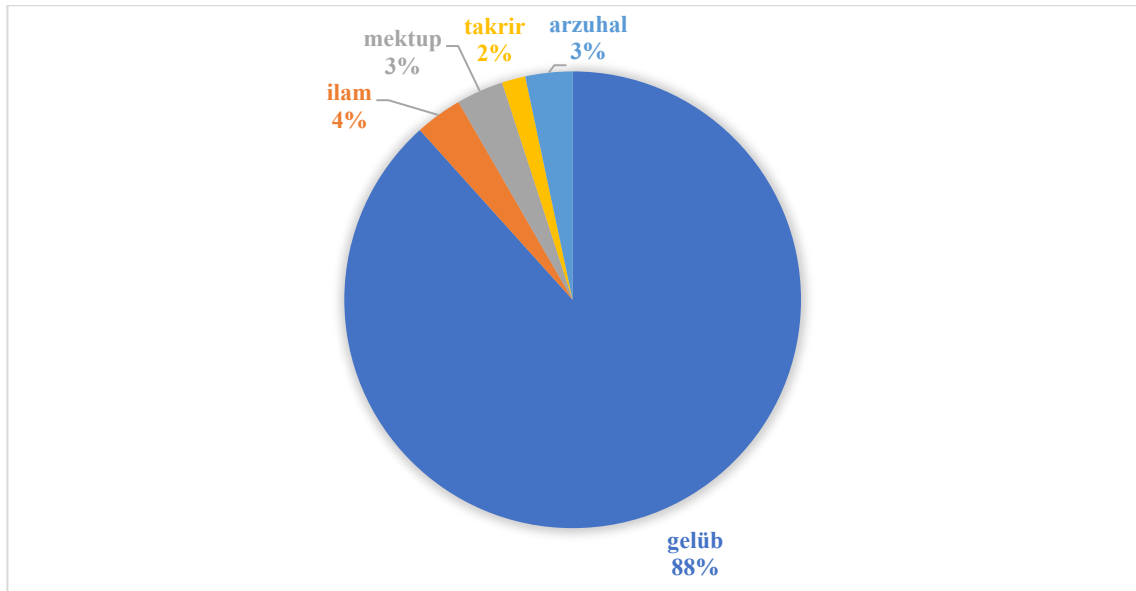
Doğrudan vali/beylerbeyine gönderilen hüküm sayısı on iken vali/beylerbeyinin kadı²⁷⁸ ve nâib ile birlikte muhatap olduğu hüküm yetmiş ikidir. Toplam muhataplar arasında vali/beylerbeyinin yeri %58'i bulmaktadır. Bu oran Haleb'te %20, Adana'da %10,52, Rumeli'de %3,45, Özi'de ise 1,83'tür. İncelediğimiz tüm defterlerde ise %5,62'dir. Bu durum uzak eyaletlerde vali ve beylerbeyine şikâyetlerin çözümünde daha fazla yetki alanına sahip oldukları ya da gelen şikâyet konularının ehl-i örfü daha fazla ilgilendirdiğini göstermektedir. Hükümlerin azlığı göz önünde bulundurulduğunda

²⁷⁷ İnalıcık, "Şikâyet Hakkı...", s.71.

²⁷⁸ Kadıların içerisinde "molla" hitabıyla 47 hüküm mevleviyet kadılarına gönderilmiştir. Bu meseleye aşağıda değinilecektir.

İstanbul'a gelen şikâyetlerin daha çok askeri sınıftan geldiği düşünülebilir. Şam defterine kaydedilen hükümlerden Divan'a başvuru yapanların statülerine bakıldığında tespit edilen 51 hükmün 26'sının seyyid/şeyh ünvanlı kimselerce yapıldığı görülmektedir. Kalan 25 hükmün 5'i Reâya/karye ahalilerinden, 5'i sipahilerden, 5'i Yahudilerden, 2'ser hüküm hatun, el-Hac ve mütevelliden, birer hüküm ise zımmi, "zide şerefehu", nazır, vakıf kâtibi, bölükbaşı, zâde gibi ünvanlı kişilerden gelmiştir. Elimizdeki veriler; mekanizmayı kullananların büyük çoğunluğunun statü sahibi insanlar olduğunu göstermektedir. Bu durum Faroqhi'nin Divan'a şikâyetin ucuz bir iş olmadığı ve genellikle toplumun varlıklı sınıflarına mensup oldukları görüşünü desteklemektedir.²⁷⁹ Bununla birlikte Anadolu ahkâm ve rikâb defterlerinin inceleme dışında tutulmuş olduğundan burada Şam eyaletine ait hükümlerin olup olmadığı bilinmemektedir.

Vezîriâzamanın sefere çıkmadan önceki zamanı ihtiva eden Şam Eyalet Ahkâmına kaydedilen 1787 Eylül'ünden 1788 Mayıs'ına kadar olan 74 hükümde Divan'a başvuru şekline bakılacak olursa bunların büyük oranda Divan'a gelerek başvuru yaptığı görülmektedir. %88'lik bu oranı %4 kadı/nâib ilamı, %3 kadı/nâib mektubu, %3 arzuhal ve %2 ile takrir aracılığı ile yapılan başvurular takip etmektedir. 14 hükmün başvuru şekli tespit edilememiştir.

Grafik VI: Şam Eyalet Ahkâm Defteri 'nde Başvuru Şekli²⁸⁰

²⁷⁹ Faroqhi, "Osmanlı Vergi Mükellefleri...", s.42.

²⁸⁰ BOA. DVNS.AHK.ŞM. d, 4.

Divan'dan çıkan hükümlere ya da Divan'ın meşgul olduğu şikâyet bölgelerine bakıldığında, İstanbul'dan uzaklaştıkça hüküm sayısının azaldığı görülmektedir. Adı geçen üç eyaletin Anadolu ve Rumeli hariç eyalet ahkâmları, ordu ve rikâb şikâyet defterlerine baktığımızda diğer eyaletler karşısında %2.19'luk bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu oran Anadolu'da %20,69, Özi'de %16,86, Rumeli'de %16,03 iken Diyarbakir'de %1,18, Bosna'da 1,54, Adana'da %1,75'tir.

1.2. ŞİKÂYET VE MEKÂN; DİVANLAR VE MAHKEMELER

Adle sa'y et tâ ki yetdikce elin

Kimseyi incitmeye dahi dilin

Padişahın devrettiği yetkiler dolayısıyla şikâyet kabulünde ve çözümünde en yüksek merci Divan-ı Hümâyundur.²⁸¹ İncalcık'a göre Divan-ı Hümâyun'un birinci görevi şikâyet dinlemektir.²⁸² Divan'a yapılan başvurular padişahın divanı olması hasebiyle doğrudan padişaha yapılmış olarak kabul edilmelidir.²⁸³ Halk divana bizzat gelerek, arz-ı hal/ arz-ı mahzar²⁸⁴ yollayarak veya kadı mektubu yoluyla başvurabilirdi. Divan şikâyeti araştırır, çözüme kavuşturur ve padişah adına hüküm verirdi. Şikâyetçi başvurusunu ilk olarak Divan'a yapabildiği gibi diğer mahkemelerde aldığı karardan memnun değilse son mercii olarak da Divan'a başvurabilirdi. Fakat bu dava hakkında son başvuru hakkıdır ve Divan'dan çıkan kesin hükmü kabul etmesi gerekir.²⁸⁵ İslam hukukunda temyiz olmadığından kadının verdiği hüküm kesindir. Fakat verilen hükmün, açık haksızlık içermesi, dava sırasında meşru usule uyulmadığı, kadı veya nâibin tarafların birinden rüşvet alması, tanıkların yanlış ifadesi, hükmün yanlış bir kurala dayanması veya yeni

²⁸¹ İdris-i Bitlisi; "Sultanın, halkın ihtiyaçlarını arz için bir mahfili, sultanlık hükümlerini arz için bir divan lazımdır. Kuvvetli ve zayıf o toplama yerine müsaade alabilsin. Herkes perdedarsız ve manisiz kendi ihtiyaçlarını arz etmek için girebilsin. Adilane bir yol ve Müslümanca huy budur ki mümkün olduğu ve güç yettiği kadar adalet isteyen bir mazlum, vezir, müşir, sefir ve bir habercinin vasıtası olmadan müracaatını kendi nefsi ile yapabilsin." Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.21.

²⁸² İncalcık, "Adâletnâmeler", s.98.

²⁸³ İncalcık, "Şikâyet Hakkı...", s.64.

²⁸⁴ Mahzar bir grup tarafından topluca imzalanan vesika anlamında kullanılmaktadır. Vesikanın altında arzda bulunanların adları ve mühürleri vardır. İncalcık, "a.g.m.", s.72.

²⁸⁵ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.69., hukuki davalarda mahkemede görülen kararın divana getirilmesiyle hükmün haksız biçimde verildiği ortaya çıkarsa ve hükmü veren ilgili kadı/nâib ve idarecilerin iktidarsızlık veya menfaat sonucu karar verdiği ortaya çıktığında haklarında gerekli işlem yapılırdı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.110.

delillerin ortaya çıkması gibi durumlarda davayı kaybeden taraf kadı ya da başkasından tekrar yargılama isteyebilir.²⁸⁶ Böylece kesinleşmiş hükümlerin padişahın divanında incelenmesinin yolu açılmıştır.²⁸⁷ Padişah siyasal ve dinsel gücün tek temsilcisi olarak, Divan-ı Hümâyun'da, tüm haksızlık iddialarının örfi ya da şer'i fark etmeksizin duruşmalı ya da yazılı belgeler üzerinde inceleyebilirdi.²⁸⁸ Müşteki bizzat veya vekilleriyle divana başvurup kadı hükmünün yeniden değerlendirilmesini isteyebilirdi.²⁸⁹

Divan-ı Hümâyun'da müştekî ve şikâyetin geçirdiği aşamalara bakıldığında harici ve dahili öncelikli konular görüşüldükten sonra dava dinlenmeye geçilirdi. Müşteki veya arz-ı hal/mahzar için Divan adına ilk muhatap çavuşbaşı olurdu. Çavuşbaşı şikâyet hakkında ön inceleme yaparak başvurunun Divan'a çıkmasını sağlar ve mübaşirlik vazifesinde bulunurdu. Bunun yanında sarayın birinci avlusunda bulunan Deavi Kasrı'nda kubbe vezirleri nöbetleşe şikâyet dinleyerek ve arz-ı hal toplayarak bunların özetlerini divana sunarlardı.²⁹⁰ Çavuşbaşı²⁹¹ nezaretinde şikâyetçiler Kubbealtı'nın sol tarafında sıraya koyulur ve sırasıyla içeri alınırlardı.²⁹² Baudier bu konuda şikâyetçiler kurula çıktıklarında "saygı ve sessizlik içinde beklerler, hatta öksürmeye dahi cesaret edemezlerdi." der.²⁹³ Klasik dönemde reisülküttâb,²⁹⁴ 17.yy'dan sonra ise tezkireciler

²⁸⁶ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.73.

²⁸⁷ A.g.e., s.74.

²⁸⁸ A.g.e., s.75.

²⁸⁹ A.g.e., s.78.

²⁹⁰ A.g.e., s.68., Sayıları yüzleri aşan çavuşların amiri olarak divan görüşmelerinin düzenini sağlama, görüşmelerden önce hazine ve defterhane kapısındaki mührü açma ve görüşme sonunda veziriâzam mührüyle mühürleme, cezaları infaz etme, önemli yazışmaların yerlerine ulaştırılması, malikanelerin denetlenmesi gibi önemli görevleri vardı. A.g.e., s.44.

²⁹¹ Carter Findley'e göre Çavuşbaşı ve personelinin dönüşümü karmaşık süreçlerden geçse de söz konusu süreç zaman içerisinde Babıali dışında bir Adliye Nezareti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Carter Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babıali, 1789-1922)*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.85.

²⁹² Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.110, Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.69-70, Mumcu'nun aktardığı üzere; Gerlach, Sokullu Mehmed Paşa'nın divanda 7-8 saat çalışmasını, Businello ise vezirler ile birlikte en ufak dertleri, bağırıp çağırın kadınların şikâyetlerini dikkatle ve sabırla dinlemelerini hayranlıkla anlatır. Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.152.

²⁹³ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.107., Aynı zamanda veziriâzam divanında da aynı hizmetleri yerine getirirlerdi. A.g.e., s.43.

²⁹⁴ 18. Yüzyılda reisülküttâblık makamının önemi artmış ve reisülküttâblar önemli görevlere yükselmişlerdir. Bu yüzyıldaki 43 Reisülküttâblın 6'sı sadaret, 7'si vezaret, 2'si valilik, 6'sı başdefterdarlık, 4'ü nişancılık, 7'si sadaret kethüdalığı, 11'i ise riyaset görevlerinde bulunmuşlardı. Reisülküttâblın divan bürokrasisinde yeri için bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.34. Ayrıca 1789 reisülküttâblık kadrosu için bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform...*, s.89., Ek.1

arz-ı halleri vezîriâzama okurdu.²⁹⁵ Deliller yeterli görülürse hemen karara bağlanır. Karar tezkireciler tarafından kayda geçilir, veziriâzam buyrulduyuyla hüküm yazılırdı.²⁹⁶ Şikâyetçilerin Türkçe bilmemesi durumunda reisülkütuba bağlı Divan-ı Hümâyun tercümanları ifadeleri çevirme işini üstlenirdi. 18. yüzyıldan sonra bu göreve mühtedi olan kimselerin verildiği bilinmektedir.²⁹⁷ Divan-ı Hümâyun'da yargılamayı sadece Rumeli kadıaskeri yaparken, izleyici konumundaki Anadolu kadıaskeri yoğunluk durumunda veziriâzamanın isteği üzerine yargılamaya katılabilirdi.²⁹⁸ Eğer şikâyet konusu inceleme gerektirecek düzeyde ise ilgili divan dairelerine gönderilir. Bu dairelerden çıkan görüşler veziriâzamanın onayına sunulur ve buyruldu ile emir haline gelerek hüküm yazılırdı.²⁹⁹ Şikâyetin konusu gereği padişaha aksettirilmesi gerekirse veziriâzam telhisiyle padişahın onayına sunulur, padişah üzerine son kararı yazardı. Şikâyet hakkında hükmün çıkmasının ardından Divan bürokrasisi kararı hüküm, berat, ferman gibi yaptırım gücü yüksek bir belgeye dönüştürür ve şikâyet özetini mühimme, şikâyet veya ahkâm defterine kaydederek son işlemi yapardı.³⁰⁰

Gerekli soruşturma sonrası Divan, dava hakkında kesin bir hüküm verirdi. Fakat soruşturma sonrası karar için kesin bir kanı oluşmazsa kararın verilmesi için *mahallinde şer'* olarak ilgili kadı/nâibe gönderilirdi. Daha çok şer'i meselelerde bu uygulamaya rastlanılması, Mumcu'ya göre Divan'ın şeriata bağlı kalma kaygısından kaynaklanır. Fakat Divan davayı ilgili mahkemeye gönderse bile dava hakkında kendi izlenimini de aktarmaktadır. Hükümlerde şikâyetçinin delilleri ve iddiaları aktarılarak soruşturmanın titizlikle yapılması istenmekteydi. Bazı davalarda şikâyetçinin haklı olduğu açık şekilde yazılmaktaydı. Bu durum yerel mahkemenin Divan'ın kanaatine aykırı bir hüküm vermesini zorlaştırır. Bu gibi hükümlerde Divan'da verilen hüküm kesinleşmiş sayılabilir.³⁰¹ Yerel mahkeme delil toplayamazsa Divan'dan yardım isteyebilir veya

²⁹⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.110.

²⁹⁶ *A.g.e.*, s.69-70.

²⁹⁷ *A.g.e.*, s.46

²⁹⁸ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.27, s.342.

²⁹⁹ Kubbealtının ikinci kubbesinde bulunan defterhaneden arşiv olarak kullanılan üçüncü kubbedeki odaya geçiş vardı. Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı...*, s.118., Defterler eyalet adlarıyla sıralanmış sandıkların içinde bulunmaktaydı. 1665'te çıkan yangında zarar gördüğü bilinmektedir. Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.13.,

³⁰⁰ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.111., Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s 71-82. EK III: Şikâyetin Divan'daki Aşamaları.

³⁰¹ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.88.

divan şikâyetçinin ve toplanan belgelerin İstanbul'a gönderilmesini ve davanın İstanbul'da görülmesini isteyebilirdi.³⁰²

Bürokrasinin Paşakapısı'na geçmesi daha önce vezîriâzamın yardımcısı konumunda olan kethüdaların da öne çıkmalarına neden oldu. Paşakapısı'nın gelişimine paralel olarak kethüdalık geniş bir büro haline geldi. 18. Yüzyılda vezîriâzamdanda sonra devletin ikinci gücü konumuna ulaştı ve içişlerinin sorumluluğunu aldı. Padişahın meşruiyetinin temeli olan adaletin sağlanması vezîriâzam tarafından üstlenildiğinden bu mesele de kethüdalara yüklendi.³⁰³ Vezîriâzam serdar olarak sefere katıldığında; Padişah başkentte ise divana sadaret kethüdası başkanlık ederdi.³⁰⁴ Divan'ın en önemli üyeleri, kadıaskerler bile vezîriâzamlarla sefere çıkarlardı. Kethüdanın başkanlığında kurulan divana merkezde kalan divan üyeleri ve sefere gidenlerin vekilleri katılırdı. Bu durumda Rikâb Divan'ında şikâyetleri İstanbul Kadısı dinler ve hüküm verilirdi. Fakat vezîriâzam aleyhine sadaret kethüdasının yetkilerini aşacağı kaygısı, önemli davaların bu tarz bir divanda görüşülüp karara bağlanamayacağını düşündürür.³⁰⁵ İstanbul'da sadaret kethüdasının kurduğu divan bu bağlamda eksik bir divandır. İstanbul dışında vezîriâzam başkanlığında kurulan divan da Divan-ı Hümâyun olarak tanımlanmaz. Bunun sebebi Divan-ı Hümâyun'un padişahın bulunduğu yerde kurulması gerektiğidir.³⁰⁶

Osmanlı şikâyet mekanizması kendinden önceki devletlerden farklı olarak mezalimi³⁰⁷ tek bir mahkeme veya divanda değil birden fazla merciye yayarak daha kolay ulaştırılabilir kılmaya çalışmıştır.³⁰⁸ Bu bağlamda merkezde Divan-ı Hümâyun'dan başka vezîriâzamın divanları da şikâyet merci olarak görülmektedir. Vezîriâzamın, Divan-ı Hümâyun'da görüşülmesi çeşitli sebeplerle mümkün olmayan veya görüşülmeye gerek duyulmayan konuların tartışıldığı İkinci Divanı,³⁰⁹ sadece şikâyet dinlemek üzere kadıaskerlerin katılımıyla gerçekleşen Cuma Divanı,³¹⁰ İstanbul kadılarının katılımıyla,

³⁰² *A.g.e.*, s.88., *BOA, DVNSAHK.R. d, 45*, s.114, h.469. (1206 S Evasıt), *44*, s.153, h.605. (1205 CA Evasıt), s.66, h.258. (1205 M Evasıt). vb.

³⁰³ Muzaffer Doğan, "Sadâret Kethüdâsı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, Ankara, 2019, s.437.

³⁰⁴ Recep Ahışalı, "Divan-ı Hümâyun Teşkilatı", *Osmanlılar*, Yeni Türkiye Yayınları, c.6, s.25

³⁰⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.105.

³⁰⁶ *A.g.e.*, s.104.

³⁰⁷ "...kişinin kendisinden zulmen alındığından şikâyetçi olduğu şey, mazlum hakkı" gibi anlamlara gelen mazlime kelimesinin çoğuludur." Celal Yeniçeri, "Mezalim", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.29, 2004, s.515.

³⁰⁸ Tuğluca, *a.g.e.*, s.26.

³⁰⁹ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.127.

³¹⁰ Huzur murafaası'da denmektedir. *A.g.e.*, s.132.

şikâyet dinlemenin yanında beledi işlerin de görüşüldüğü bilinen Çarşamba Divanı³¹¹ şikâyet kabul eden merciler olarak değerlendirilmektedir. İkinci Divanı haricindeki divanlara veziriâzamın olmadığı vakitler sadaret kaymakamı başkanlık ederken, İkinci Divanı veziriâzam olmadan toplanamazdı. Bu kural İkinci Divanı'nın veziriâzamın kendi divanı olduğunu kanıtlar.³¹² Fakat dikkat edilmelidir ki bu divanlara yapılan başvurular Divan-ı Hümâyun'da olduğu gibi doğrudan padişaha değil, veziriâzama yapılan şikâyetlerdir.³¹³ Veziriâzam divanlarından çıkan hükümler de son merci padişah divanı olduğundan itiraz edilebilir hükümlerdir.³¹⁴

Yukarıda sayılanların dışında da Osmanlı Tarihi boyunca farklı şikâyet mercilerine rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Anadolu ve Balkanlara nazaran oldukça az hüküm bulunan Şam gibi eyaletlerde müşteki şikâyetlerini kadıdan başka hangi merciiye sunabilir sorusunu yöneltmek mümkündür. Örneğin klasik dönemdeki şehzâde sancaklarında bulunan şehzâde divanları da bu kapsamda şikâyet mercii olarak ele alınabilir. Divan-ı Hümâyun örnek alınarak teşkilatlanan şehzade divanına, hanedan mensubu olarak şehzâdenin başkanlığı, şikâyetçi için önemli bir başvuru ve çözüm alanı olarak görülmesini sağlar. Nitekim şehzâde divanında tutulan üç defterden biri olan ahkâm defterlerine, şikâyetler ve bunlarla ilgili hükümler de kaydedilmiştir.³¹⁵ Fakat 18. yüzyıl için şikâyetçiler bu divandan mahrumdur.

Diğer bir seçenek eyalet divanlarıdır. Beylerbeyliği başkanlığında eyalet merkezinde toplanan divan önemli bir başvuru mercidir. Örneğin Manastır'ın 1781-83 yıllarını içeren divan defterinde 370 buyruğunun 270'i arz-ı hal üzerine (divana gelen şikâyetlerin üzerine işlem yapmak suretiyle), 87'si beyaz üzerine (daha çok mali konularda, başvuru

³¹¹ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.133., İstanbul Kadıları, sur içini kapsayan İstanbul kadılığı, havass-ı refia veya haslar kadılığı olarak geçen Eyüp kadılığı, Galata ve Üsküdar kadılıklarıdır. Eyüp kadılığının sınırları, Çekmece, Çatalca, Silivri kazaları, Üsküdar ve Galata ise boğazın Anadolu ve Avrupa sahilleriyle ayrılmıştı. Evliya Çelebi, 17. Yüzyılda 700 köyün ve 26 nahiye ile nâiblerinin Eyüp kadılığına bağlı olduğundan bahseder. Bunlar arasında Hadımköy, Büyük ve Küçük Çekmeceler, Terkos ve Uzunova'da nâibleri bulunmaktaydı. Galata kadılığında ise 300 köy ve 40 nahiye bulunmaktaydı. Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy gibi Marmara Adası, Mudanya, Erdek ve Bandırma kazaları da Galata Kadılığına bağlıydı. Beykoz, Kartal, Pendik, Gebze, Şile ve Anadolu Kavağı ise Üsküdar kadılığının sorumluluk alanıydı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.133-134.

³¹² Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.129.

³¹³ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.39.

³¹⁴ Mumcu, *Divan-ı Hümâyun*, s.80.

³¹⁵ III. Mehmed'in Manisa valiliğinde iken tutulan ahkâm defterini Feridun Emecen incelemiş ve hükümlerin tahlilini yapmıştır. Feridun Emecen. "Şehzâde Divanında Suç ve Ceza", *Mehmet Akif Aydın'a Armağan*, 2015, s.39-76.

ya da şikâyet olmaksızın yazılan), 13'ü kadı arzı ya da ilamı üzerine (kadı tarafından gönderilen arzların üzerine) yazılmıştır.³¹⁶

Özellikle mahalli meselelerde öne çıkan kadı mahkemelerinin mezalim davalarına bakma yetkisi de vardı.³¹⁷ Böylece halk bulunduğu yerden İstanbul'a gelmeden şikâyetini mahallinde çözüme kavuşturabilirdi. Fakat kadıların gücünün yetmediği durumlarda şikâyet kadı tarafından Divan'a arz edilirdi. Kadı'nın şikâyet konusu olduğu durumlarda ise şikâyetçi doğrudan İstanbul'a başvurmak zorundaydı.³¹⁸ Osmanlı toplumunda dava yükünü büyük oranda kadı mahkemeleri görmektedir. Örneğin 1778-79 Rusçuk Şer'iyye sicilinde 423 hüküm vardır.³¹⁹ Şikâyet ve Ahkâm defterleriyle yaptığımız incelemede ise Rusçuk ile aynı yıllarda sadece 56 hüküm merkeze (ordu ve rikâb) aktarılmıştır.³²⁰

1.2.1. Şikâyet Hükümü Bulunan Divan Defterleri

Divan-ı Hümâyun'dan çıkan ve şikâyet hükümlerinin bulunduğu defterlerin ilkinde 1501 yılında rastlanır. II. Bayezid dönemi Divan kararlarını içinde barındıran ve "Ahkâm-ı Mirî", "Ahkâm-ı Sultani" gibi adlarla anılan ahkâm defteri, mali hükümler, nişan, berat kayıtları ve fermanlar gibi şikâyet hükümlerini de içerir.³²¹ Feridun Emecen, daha önce hükümlerin varaklar halinde saklandığı, çok önemli hükümlerin defter haline getirilmiş olabileceğini dile getirir. İlk mühimme olarak nitelenen 1544-45 tarihli defter için de ilk neşredeni tarafından dağınık evrak halinde iken ciltlenip defter formuna getirildiğini belirtmiştir.³²²

Muhteva bakımından ahkâm defterlerine benzeyen ve ilki 1553 yılında olan mühimme defterlerinin³²³ adı, Emecen'e göre 19. yüzyıl ciltlemesi sırasında verilmişti.³²⁴ Bu defterler 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar "mîrî ahkâm",³²⁵ 1660 yıllarında ise

³¹⁶ Taş, "Osmanlı'da Şikâyet Hakkının...", s.198.

³¹⁷ Darling, *Ortadoğu'da Sosyal Adalet...*, s.342.

³¹⁸ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.45.

³¹⁹ Emrullah Öztürk, R-8 numaralı Rusçuk kadı sicili transkripsiyon ve tahlili (H.1192-1193 M. 1778-1779), (Yüksek Lisans Tezi), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir, 2014

³²⁰ Evasıt Rebiyülevvel 1203 (9 -18 Aralık 1788) ile Evahir Şaban 1206 (13-22 Nisan 1792) tarihleri arasında. *BOA, DVNSŞKT.d.* 192-199 ve *DVNSAHKR. d.* 42-45. *DVNSAHK.ÖZSİ, d.* 30.

³²¹ Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, c. III, İstanbul, 2005, S.5, s.113.

³²² *A.g.m.*, s.115.

³²³ *A.g.m.*, s.108.

³²⁴ *A.g.m.*, s.115.

³²⁵ *A.g.m.*, s.117.

“Mühimme Ahkâmı” olarak adlandırılmıştır.³²⁶ Defterlerde yazan hükümler konusunda; Uriel Heyd de Divan kararlarının ilk taslağı olmayıp temize çekilmiş hali olduğunu³²⁷ hüküm tarihlerinin ise deftere kaydedilen gün olduğunu belirtir.³²⁸ Mübahat Kütükoğlu’da mühimmeleri Divan’da tutulan zabıt suretlerinin toplandığı defter olarak tanımlar.³²⁹

Şikâyet hükümlerini barındıran diğer bir defter türü şikâyet defterleridir. Ahkâm ve mühimme defterlerinin aksine şikâyet defterleri, doğrudan şikâyet hükümlerini konu alır. Adli yargı, askeri ve idari yetkililer, vergi ve vakıf şikâyetlerini barındırır. Devlet arşivi kataloglarında ilki 1649 yılında görünen ve 1837’ye kadar tutulmaya devam etmiş olan atik, rikâb ve ordu şikâyet defteri olarak belirlenmiş toplam 213 adet defter bulunmaktadır. 989 numaralı Divan-ı Hümâyün Defterleri Kataloğundaki³³⁰ bu defterler mühimme defterlerinden ayrılmış olmaları dolayısıyla muhteva açısından özellikle ilk dönemler belirli benzerliklere neden olmuştur.³³¹

Bunların hangi ölçüye göre ayrıldıkları konusunda; G. Mayer, mühimme defterlerinde şikâyet defterlerinde görülmeyen savaş zamanı askeri görevlilere gönderilen emirler, hac organizasyonu meseleleri, sürgün, hapis ve idam kararları bulunduğunu belirtir.³³² N. Göyünç şikâyet dolayısıyla çıkarılan hükümlerde “*buyurdum ki*” olmadığını, şikâyet konularında “*...emr-i şerif rica eylediği ecilden*”, “*...emrim yazılmıştır*” gibi ifadelerle bir ayrıma gidilebileceğini belirtir.³³³ Halil İnalçık ise hükümlerdeki özel/kamu ayırımına işaret eder. Kişisel şikâyetlerin, şikâyet defterine, kamuya ait şikâyetlerin ise mühimme defterine kaydedildiğinden bahseder.³³⁴ Bu konuda verdiği örnekte tımar sahiplerinin gelirleri özel malları sayıldığından konu şikâyet defterine, eğer tımarın toprağı şikâyet konusu olursa toprak devlete ait olduğundan ilgili şikâyet mühimme defterine kaydolur.

³²⁶ A.g.m. ”, s.116.

³²⁷ A.g.m. ”, s.119.

³²⁸ A.g.m. ”, s.122.

³²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.31, Ankara, 2020, ss.519-522.

³³⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2000, s.75. Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.125.

³³¹ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.125.

³³² Mühimme hükümlerinin şikâyet defterlerine kaydedilmesi durumunda bu hükümler silinir ve mühimmeye aktarılırdı., Hans Georg Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Verlag Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984. s.20, Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.128.

³³³ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.128.

³³⁴ İnalçık, “Şikâyet Hakkı...”, s.69., Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.132.

Bu konuda dile getirdiği bir diğer örnekte ise 1675 yılında Darüssade Ağası tarafından vakfin toprağına karışan kişiler şikâyet edilmişti. Şikâyet vakfin hukuki niteliği gereği devletin tasarruf hakkının bulunmaması sebebiyle özel şikâyet olarak değerlendirilmişti.³³⁵ İki defter türü arasındaki en net ayırım 18. yüzyılın başlarında sefere götürülecek defterler listesinde mühimme ahkâmı ve şikâyet kuyûdât defteri olarak bulunmasıdır.³³⁶

1742 yılında ise Divan bürokrasisi artan işleri kolaylaştırmak için yeni bir defter serisi oluşturdu. Atik şikâyet defterlerinde olduğu gibi tüm imparatorluktan gelen şikâyetler bir deftere değil, eyaletlere ayrılarak kaydedilmeye başlandı. Bu aslında mahalli sorunlar karşısında daha hızlı cevap verme amacı taşımaktaydı. Dönemin reisülküttâbı Ragıb Efendi (Koca Ragıb Paşa) tarafından 1742 yılında oluşturulan yeni defterlerde Adana, Anadolu, Bosna, Cezâir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif ve Trabzon eyaletlerine ayrı defter oluşturulmuştu. Daha sonra bunlara Mora ahkâm defteri de eklenerek İmparatorluk genelinden gelen tüm şikâyetler toplam 16 deftere ayrılmıştı.³³⁷ Oluşturulan eyalet ahkâm defterlerinin yanı sıra atik şikâyet defterleri de 1837 yılına kadar genel şikâyetlerin kaydedildiği defter olarak tutulmaya devam etmiştir.³³⁸

Bu noktada rikâb ve ordu şikâyet defterlerine ayrı bir parantez açmak gerekir. Rikâb şikâyet defterleri tıpkı rikâb mühimmelerinde de olduğu gibi vezîriâzamın sefer ya da çeşitli nedenlerden ötürü başkentten ayrıldığı zamanlarda tutulurdu. Vezîriâzam İstanbul'dan ayrıldığında yerine rikâb veya sadaret kaymakamı adı verilen vekil bırakırdı. Bu görevli vezîriâzamın yokluğunda Divan'a başkanlık ederdi. Rikâb kaymakamının başkanlık ettiği Divan'dan çıkan hükümlerin kaydedildiği defterler rikâb defterleri olarak adlandırılmaktadır. Ordu şikâyet defterinde ise sefere çıkan vezîriâzamın sefer sırasında topladığı divandan çıkan hükümler yazılmaktaydı.³³⁹

İnalcık hükümlerin gönderildiği muhataplar için şikâyet konusu hukuki ise hüküm ilgili bölgenin kadısına, idari bir konu ise idari zinciri, kırmamak için ehl-i örfe, hukuki ve idari

³³⁵ İnalcık, “Şikâyet Hakkı...”, s.69.

³³⁶ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.128.

³³⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.76.

³³⁸ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...”, s.125.

³³⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.7.

bir mesele ise her ikisine de gönderildiğini belirtir. Örneğin eşkıyalık hem idari hem de hukuki bir mesele olduğundan kadı ve ehl-i örf'e aynı anda hüküm yazılmaktaydı.³⁴⁰

Divan'dan taşraya gönderilen hükümler mahallindeki kadı siciline kaydedilmekteydi. Şikâyet defterlerine kaydedilen hüküm özetlerinin şer'iyeye sicillerine nasıl ulaştığı konusunda aşağıdaki hüküm örnek olabilir. Katiplerin divandan çıkan hükmü taslaklar halinde toplayıp daha sonra deftere kaydettiği U. Heyd tarafından dile getirilmişti.³⁴¹ Bu noktada şikâyet defterine kaydedilen hüküm ile şer'iyeye siciline kaydedilen hüküm arasındaki fark bunu doğrular niteliktedir. *Ruşçuk ve Hezargrad ve Tırnova ve Zıştovi sair kazaların kuđāt ve nuvvābına hüküm ki;* şeklinde gönderilen hüküm, başından sonuna kadar Rusçuk şer'iyeye siciline geçirilmiş fakat şikâyet defterinde olmayan bir bölüm daha eklenmiştir.

(1)³⁴²*Ruşçuk kazasında vâki ' havâss-ı hümayûn ve ze 'âmet ve timar karyelerinden bazı kurânın defterde mukayyed ve müselleme ve zimmî (2) ra 'iyyet ve ra 'iyyeti oğullarından bazı kimesnelerin tahrîk dâ 'iyesiyle bundan akdem me 'vâ-yı kadîmelerin terk (3) ve icrâ-yı vatan-ı asliye iderek Hezargrad ve Tırnovi ve Zıştovi ve sâir kaza karyelerinde sâkin (4) ve mütemekkin oldukların havâss-ı hümayûn ve ze 'âmet ve timar karyeleri voyvoda ve mültezimleri bâ-takrîr inhâ ve (5) istid'â eylediklerine binâen mübâşir ma 'rifetiyle muktezâ-yı kânûn üzere amel olunmak fermânım olmağın imdi siz ki (6) mevlânâ-yı mûmâ ileyhimsiz husûs-ı mezbûra tamâm mukayyed ve havâs ve ze 'âmet ve timar karyeleri voyvoda ve subaşı (7) ve mültezimlerinden südde-i sa 'âdetimden ihrâc olunmuş mühürlü sahîh sûret-i defter-i cedîd-i hâkânî taleb (8) ve ba 'de 'n-nazar evvel göçüp giden re 'âyâ sâlifü 'z-zikr havâs ve ze 'âmet ve timar karyelerinin defterden (9) mukayyed ra 'iyyet ve ra 'iyyeti oğullarından iken kalkup varup mârrü 'z-zikr âhar kaza ve kasaba ve kurâda (10) sâkin ve mütemekkin olanlar avâriz hânesine kayd olunmayup ve sâkin olalı on sene geçmiş değil ise (11) mübâşir-i mûmâ ileyh ma 'rifeti ve kurâ-i sâlifetü ihyânın voyvoda ve mültezimleri ma 'rifetleriyle (12) me 'vâ-yı kadîmeleri olan karyelerine nakl ve iskân itdirüp amma **oturdukları yerlerde avâriz hânesine kayd olunup ve sâkin olalı on sene geçmiş ise o makûle re 'âyâ kaldırmak olmaz** (13) oturdukları yerlerde üzerlerine edâsı lâzım geleni müsellemlerinden resm-i ra 'iyyet ve zemînlerinden resm-i ispencelerin*

³⁴⁰ İnalçık, “Şikâyet Hakkı...”, s.71.

³⁴¹ U. Heyd, *Ottoman Documents*, “Giriş”, akt; Emecen, “Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri...” s.119.

³⁴² Şikâyet defterindeki hükümde satır sayısını ifade eder.

kānûn ve defter mûcibince asıl (14) ra'yyet kayd olundukları kurâ zâbitlerine alıvirüp hılâf-ı kânûn ve mugâyir-i defter ta'allül ve nizâ' (15) itdirilmemek bâbında...

Yukarıda 12. satırda yer alan ve kalın harflerle gösterilen bölümün muhtemelen taslaktan veya müsveddeden deftere kaydı sırasında *oturdukları yerlerde* bölümü karıştırılmış ve deyim yerindeyse satır atlanmıştır. Perakende olan reâya ile alakalı standart haline gelen ve diğer hükümlerde de görülen bu kalıbın eksikliği metnin anlam bütünlüğünü de bozmuştur.

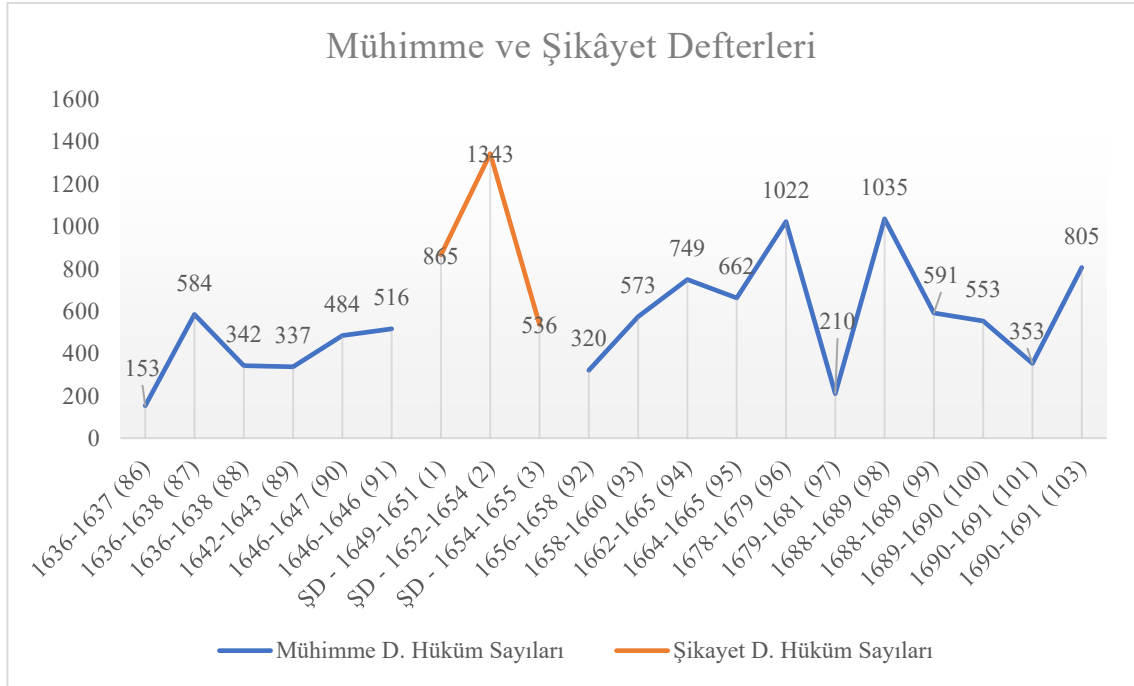
Defterlerin tasnifi meselesine bakıldığında ilk şikâyet defterleri olarak karşımıza çıkan 1, 2 ve 3 numaralı şikâyet defterlerinin Emecen'e göre aslında mühimme tasnifinde yer alması gerekir. Öncelikle mühimme defterlerinden ayırt edici özellik olarak görülen "kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyet" ibaresi ilk kez şikâyet defterinde değil 1658-60 yıllarını ihtiva eden 92 numaralı mühimme defterinde karşımıza çıkar. Buna karşın 1 ve 4 numaralı şikâyet defterlerinde bu ibare yoktur.³⁴³ Emecen'in öne sürdüğü ikinci gerekçe ise 91 ve 92 numaralı mühimme defterlerinin arasında yaklaşık 10 yıl boşluk bulunmasıdır.³⁴⁴ 1 ve 2 numaralı şikâyet defteri üzerinde çalışan Saliha Okur Gümrükçüoğlu³⁴⁵ ve 4 numaralı defter üzerine çalışan Yasemin Tataroğlu'da³⁴⁶ Emecen'in bu görüşüne katılırlar. Bahsedilen defterleri bu aralığa koyduğumuzda bahsedilen boşluk dolmaktadır. İlk 3 şikâyet defteri ve 91 ve 92 numaralı mühimme defterleri arasındaki bu bağlantıyı şu şekilde tablolatabiliriz.

³⁴³ Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...", s.127.

³⁴⁴ "a.g.m.", s.128.

³⁴⁵ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *AUHFD*, c.61. 2012, S.1, s.185.

³⁴⁶ Yasemin Tataroğlu, *4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul, 2015. s.6.

Grafik VII: Mühimme ve Şikâyet Defterleri³⁴⁷

Emecen'in bahsettiği kayıp 10 yıl ilk 3 şikâyet defteri ile kapanmakta. Fakat 1646'da biten 91 numaralı mühimme defteri ile arasında 2-3 yıl kayıp bulunmaktadır. Mühimme defterlerinin zeylerine baktığımızda ilgili tabloda 16 numaralı zeyl 1688-1690 yıllarını kapsamakta fakat 14 sayfadan oluşmaktadır.³⁴⁸ Defterler arasındaki bir diğer tarih boşluğu tablo özelinde 95-96 arasında da görülmektedir. 95 numaralı defterde 1665 yılında biten hükümler 96 numaralı defterde 1678 yılında başlamaktadır. Yine 97 numaralı defter 1681 yılında biterken 98 numaralı defter 1688 yılında başlamaktadır. Hükümlerin bulunduğu varakların kayıp olduğu veya tasnifinde hata olduğu düşünülebilir. Bu açıdan aynı sorunun atik şikâyet defterlerinde de bulunduğunu düşünerek yaptığımız incelemede defter sayfalarının eksik birleştirildiği görüldü. Deftere göre grafik çıkarttığımızda defter tarihleri çakıştığından odak noktası olarak yılların belirlenerek daha doğru sonuçlar ortaya koyuldu. Örneğin H.1106 senesinde kaydedilen

³⁴⁷ Tablodaki şikâyet defteri verileri arşiv görüntülerine bakılarak, Mühimme verileri ise Devlet Arşiv Rehberinden alınmıştır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2000, s.11-12., BOA, DVNS.MHM.d, 86-103., BOA, DVNSŞKT.d, 1-3.

³⁴⁸ BOA, DVNS.MHM.ZYL.d, 16.

3.151 hüküm dört ayrı deftere dağılmıştır. 17 numaralı defterde 321,³⁴⁹ 18'de 371,³⁵⁰ 19'da 694³⁵¹ ve 20'de 1.765 hüküm³⁵² görülmektedir.

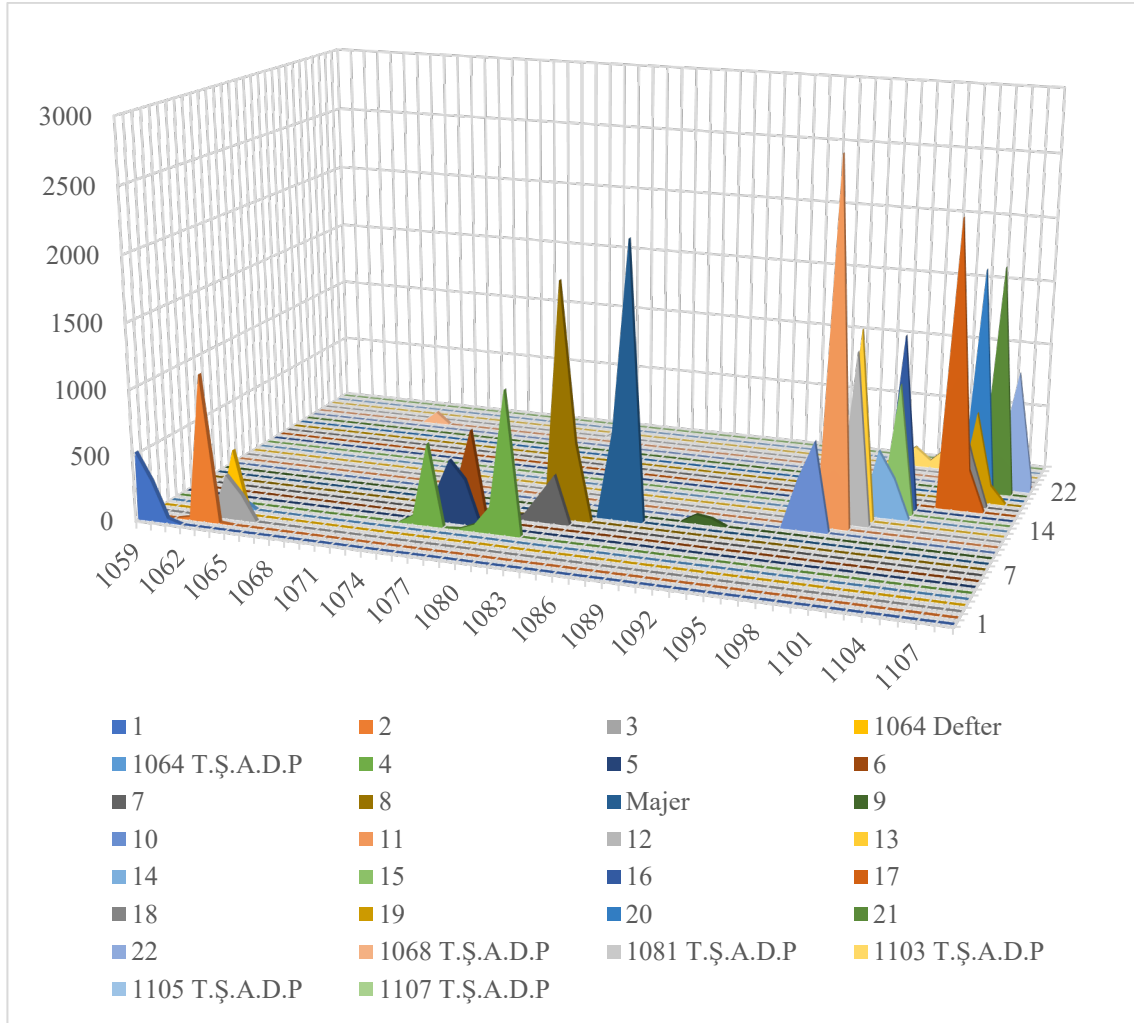
Şikâyet defterlerindeki hükümlerden şikâyetçinin veya şikâyet edilenin kimliği/toplumsal statüsü, şikâyet etme biçimi (arz-ı hal/mahzar, bizzat, kadı mektubu vs.), ana şikâyet konuları, şikâyetlerin hangi bölgelerden geldiği, Divan-ı Hümâyun'un sorunu nasıl çözdüğü gibi hem nicel hem de nitel verilere ulaşabilmekteyiz. Fakat şikâyet defterlerinin tek defter üzerinden çalışılması nicel veriler üzerindeki hata paylarını arttırmaktadır. Kayıp defter varakları ve var olanların eksik veya hatalı birleştirilmesi gibi sorunlar meseleyi daha karmaşık hale getirebilmektedir. Defterlerden çıkarılacak verilerin yıl bazlı ve hatta ay bazlı grafikleştirilerek bütünlük güvenilirliği test edilmelidir. İlk 22 defter, 8 defter parçası ve Majer'in yayımladığı 1675 yılı şikâyet defteri üzerine temellendirilen çalışmada defterlerde yer alan hükümlerin hangi yıla ait olduğu tespit edilerek hangi defterlerin eksik olduğu konusunda aşağıdaki grafik bütünün görülmesi açısından yararlı olabilir.

³⁴⁹ BOA, DVNSŞKT.d, 17, s. 483, h.2220; s.562, h. 2540. Evail Muharrem ve Evasıt Rebiyülevvel arasındaki hükümler.

³⁵⁰ BOA, DVNSŞKT.d, 18, s. 179, h. 800; s. 393, h. 1171. Evail Muharrem ve Evail Rebiyülevvel arasındaki hükümler.

³⁵¹ BOA, DVNSŞKT.d, 19, s. 1, h. 1; s. 161, h. 694. Evasıt Rebiyülevvel ve Evasıt Zilhicce arasındaki hükümler.

³⁵² BOA, DVNSŞKT.d, 20, s. 1, h. 1; s. 398, h. 1765. Evail Şaban ve Evahir Şevval arasındaki hükümler.

Grafik VIII: İlk 22 Şikâyet Defteri ve Defter Parçaları (H.1059-1109)³⁵³

Grafikte bazı yıllara ait hüküm sayılarında büyük farklar olması, defter varaklarının kayıp veya tasnif dışı kalmasından kaynaklanmış olabilir. Bu sebeple 1060 yılında 311 hüküm görülürken 1061 senesinde 35 hüküm görülebiliyor.

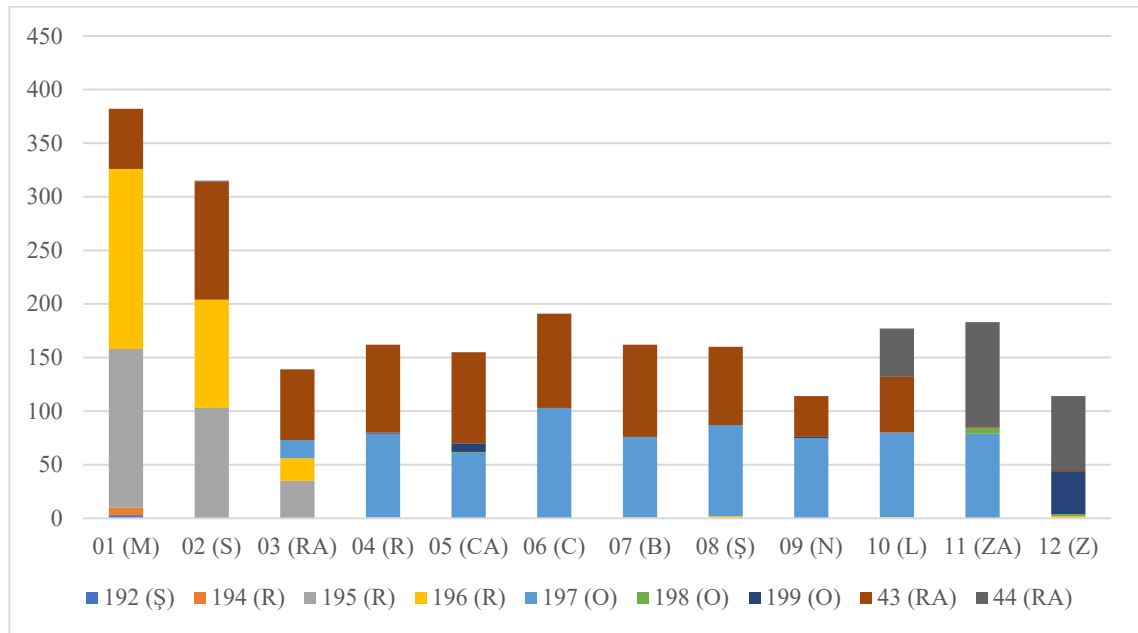
Saliha Okur Gümrükçüoğlu ilk iki şikâyet defteri üzerinde yaptığı çalışmasında incelediği 2.215 hükmün 1.793'ünün Divan'a gönderilen şikâyetler, diğerlerinin ise tayin, buyruk ve sair hükümler olduğunu tespit etmişti. Gümrükçüoğlu'nun çalışmasında şikâyet ihtiva eden 1.793 hükmün 878'i devlet görevlilerinden, 548'i reâyadan gelen şikâyetleri barındırır.³⁵⁴ Bu sayı Tuğluca'nın 1689-1698 yıllarını ihtiva eden çalışmasında ele alınan 13 numaralı defterde %50 reâya ve %50 askeri, 16 numaralı defterde %52 reâya ve %48

³⁵³ Bu çalışmada ana defter serileri (BOA, AŞD, 1-22) haricinde defter parçaları BOA. DVNŞKT.d, 981-986.,³⁵³ BOA. DVNŞKT.d. 2/1 ve 13/1 ve 1085 ve 1086 yılı ihtiva eden Majer'in neşrettiği 1675 Şikâyet Defteri kullanılmıştır. Majer, *Das Osmanische Registerbuch...*,

³⁵⁴ Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre...", s.185.

askeri, 21 numaralı defterde %57 reâya ve %43 askeri ve son olarak 29 numaralı defterde %60 reâya ve %40 askeri³⁵⁵ olarak şekillenmişti.

1787-92 Harbi sırasında tutulan şikâyet defterlerinden oluşturduğumuz aşağıdaki grafikte de Emecen'in belirttiği hususlara benzer şekilde hükümlerin toplanarak defter olarak ciltlendiği, bazı defter sayfalarında kronolojiye aykırı varakların bulunmasından anlaşılmaktadır. Fakat U. Heyd'in³⁵⁶ görüşüne ek olarak tarihlendirmede deftere kayıt tarihinin esas alındığı bir bakıma doğru olsa da bu durumun birtakım sakıncalara yol açtığı gözlemlenmiştir. Örneğin 1204 yılına ait hükümler 9 ayrı deftere kaydedilmiştir. Rumeli rikâb şikâyet defterleri dışarıda bırakıldığında³⁵⁷ ise 7 ayrı atik şikâyet ve ordu şikâyet defterinde aynı yıla ait hükümler bulmak mümkündür. Özellikle 195 ve 196 numaralı rikâb defterlerindeki hükümlerin büyük çoğunluğu Muharrem ve Safer aylarında kayda geçirilmiştir.³⁵⁸ Bunun yanında aynı sayfada kronolojiye aykırı hükümlerde bulunmaktadır. Bu durum taslaklar halinde yazılan hükümlerin defterlere geçişi sırasında unutulmuş hükümlerin eklendiği anlamına gelebilir.

Grafik IX: Şikâyet Defterlerinde H. 1204 Senesi Hükümleri³⁵⁹

³⁵⁵ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.59.

³⁵⁶ Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri...", s.122.

³⁵⁷ Rumeli rikâb şikâyet defterinde 1204 yıllarını ihtiva eden 43 numaralı defterde 739, 43 numaralı defterde ise 214 hüküm bulunmaktadır. *BOA, DVNSAHKR.d. 43, 44.*

³⁵⁸ *BOA, DVNŞKT.d 192-199.*

³⁵⁹ Atik şikâyet defterleri (Ş), rikâb şikâyet defterleri (R), ordu şikâyet defterleri (O), Rumeli ahkâm şikâyet defterleri ise (RA) olarak gösterilmiştir. *BOA, DVNŞKT.d 192-199., DVNSAHKR.d. 43, 44.*

Osmanlılar bürokratik işlerin daha hızlı yürütülebilmesi için Divan-ı Hümâyun'a ait çeşitli kalemleri ve defterleri sefer zamanı orduyla beraber yanlarında götürmekteydiler. Bunların arasında şikâyet defterleri de vardır. 1787-92 Harbi sırasındaki hükümler incelendiğinde hükümlerin önemli bir kısmının ordu divanından çıktığı anlaşılmaktadır. Özellikle 197, 198 ve 199 numaralı defterler ordu şikâyet defteri olarak görülmektedir. Hükümlerde geçen “*ordu-yı hümâyunuma arzuhal idüb*”³⁶⁰, “*ordu-yı hümâyunuma takdim olunan arzuhal*”³⁶¹, “*ordu-yı hümâyunuma gelüb*”³⁶² gibi kayıtlardan da defterlerin orduda bulunduğu anlaşılmaktadır. H.1204 yılında ordu şikâyet defterlerinde 722 kayıt bulunmaktadır.³⁶³

Tasnif ile alakalı bir diğer mesele Anadolu ahkâm ve rikâb defterleridir.³⁶⁴ Rumeli defterlerindeki (rikâb ve ahkâm) iki bin üç yüz hükme karşın Anadolu defterlerinde altı bin hüküm yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz sınır değişimlerinin yanında savaş yıllarında sadece Anadolu ve Rumeli rikâb defterleri haricinde rikâb defteri bulunmadığından defterler Balkanlar ve Anadolu Eyaletleri olarak bölünmüş olabilir. Rumeli rikâb ahkâmında³⁶⁵ birer ikişer hüküm bulunan Diyarbakir, Trabzon, Sivas, Erzurum vb. eyaletlere ait hükümler sayılmazsa, Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Mora, Özi ve Silistre, Bosna ve İstanbul için bolca hüküm vardır. Örneğin Rumeli rikâb defteri olarak tasnif edilen 43-45 numaralı defterlerde Rumeli'ye %36 hüküm düşerken defter başlıklarında görüldüğü üzere *mecmu'* olduğu Cezayir eyaleti %26 ile ikinci sıradadır. Diğer hükümler Özi, Mora, İstanbul, Girid, Bosna olarak dağılmıştır. Bu durumda bu defterler Balkan coğrafyasına ait hükümleri ihtiva etmektedir.

95 ve 96 numaralı defterler Anadolu rikâb defteri olarak geçmektedir. Fakat defter başlıklarında Anadolu veya eyalet lafzı geçmez. “*hezâ kuyûd-ı ahkâmü'ş-şikâyat der-*

³⁶⁰ BOA, *DVNSAHK.ER.d*, 8, s.207, h.3. (1202 C Evasıt)

³⁶¹ BOA, *DVNSAHK.ER.d*, 8, s.207, h.2.

³⁶² BOA, *DVNSAHK.ÖZSİ.d*, 30, s.132, h.1,2,3,4.

³⁶³ 197 numaralı ordu şikâyet defterinde 652, 196 numaralı defterde 294, 199 numaralı defterde ise 50 hüküm H.1204 yılına aittir. BOA. *DVNSŞKT.d*, 197-199.

³⁶⁴ İlgili yılları ihtiva eden 42 numaralı Rumeli eyalet ahkâm ve 43-45 Rumeli rikâb defterleri ve 93 ve 94 Anadolu eyalet ahkâm ve 95-101 Anadolu rikâb defterleri., Anadolu defterleri yalnızca hüküm numaralarından bakılarak çalışmaya dahil edilmiştir. İlgili 9 defterde 5.954 hüküm tespit edilmiştir. BOA. *A.DVNS.AHKA.d*, 42-45, 93-94, 95-101.

³⁶⁵ Defter kapağında Rumeli rikâb eyalet ahkâmı olarak geçse de 43-45 numaralı Rumeli ahkâmlarının defter başlıklarında “...*hezâ kuyûd-ı ahkâmü'ş-şikâyat mecmu' Rumili ve Cezayir der-rikâb-ı müstetâb...*” olarak Cezayir ile birleştirildiği ve eyalet lafzının geçmediği görülmektedir.

rikâb-ı müstetâb ve der-zaman...”³⁶⁶ şeklinde başlayan defterler 193-196 arasındaki atik şikâyet (rikâb şikâyet) defterleriyle aynı başlıkları taşır. Bu iki defterin kapakları 95 numaralı defterde “*Anadolu der-rikâb*”, 96 numaralı defterde ise “*defter-i Anadolu der-rikâb*” olarak geçmektedir. Bu durumda Emecen’in değindiği gibi defterlerin 19. yüzyıl ciltlenmesi sırasında hata yapıldığı düşünülebilir. Fakat 95 numaralı defter 10’ar sayfa arayla incelenmiş ve Balkan coğrafyasına ait yazılan az sayıda hükmün de iptal edildiği görülmüştür. Örneğin Uzuncaabad-ı Hasköy’e gönderilen bir hükmün üzeri çizilerek (terkin) *mahalline nakl* edildiği görülmektedir.³⁶⁷ Benzer şekilde İnebahtı kadısına yollanan bir hüküm de daha başlık halindeyken “*sehven olmağla mahalline kayd olundu*” yazılarak iptal edilmiştir.³⁶⁸ Bosna’daki Çelebipazarı nâibine yazılan diğer bir hükmün de yine bu nedenle iptal edildiğini düşünmekteyiz.³⁶⁹ Selanik kadısına gönderilen bir hüküm iptaline dair bir ibare bulunmadan (terkin/şakk) üzeri çizilmiştir.³⁷⁰ Bu hükümler 95 numaralı Anadolu rikâb görünümündeki fakat rikâb şikâyet başlıklı bu defterlerin Anadolu’ya veya imparatorluğun doğu ve güney eyaletlerine mahsus tutulduğunu düşündürmektedir. Örneğin defterde yer alan *Haleb kadısına ve Haleb Mütesellimine*,³⁷¹ *Adana valisi ve Tarsus nâibine ve Tarsus mütesellimine*,³⁷² *Haleb monlasına*,³⁷³ *Sivas Sancağı mütesellimine ve Eğin kadısına*,³⁷⁴ *Adana valisi vezire ve Adana kadısına*,³⁷⁵ gibi hükümler iptal edilmemiştir. Bu duruma özgü örnekler çoğaltılabilir fakat bölge olarak bu çalışmanın kapsamına girmediği için daha fazla irdeleyemeyeceğimizden burada sonlandırıyoruz.

³⁶⁶ *Bi-ismihî Subhânehû ve Te’âlâ hezâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat-ı der-rikâb-ı müstetâb der-zâmân Kâ’im-mâkam alî-mâkam hâzret-i Silahdar Mustafa Paşa yesserallâhu mâ yurîd ve mâ yeşâ’ ve fî eyyân Reîsü’l-kuttâb Mehmed Raşid Efendi nâle mâ-yetemennâhü el-vâki el-vaki’ fî evail-i Şehr-î Rebiyü’l-evvel sene erba ve mieteyn ve elf. BOA, DVNSAHK.A, d, 95-96.*

³⁶⁷ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.25.*

³⁶⁸ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.26.*

³⁶⁹ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.55.*

³⁷⁰ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.80.*

³⁷¹ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.96.*

³⁷² *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.116.*

³⁷³ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.135.*

³⁷⁴ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.136.*

³⁷⁵ *BOA, DVNSAHK.A, d, 95, s.180.*

2. BÖLÜM

SAVAŞI ŞİKÂYET DEFTERLERİNDEN OKUMAK

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan iki büyük Osmanlı-Rus savaşından biri olan 1768-74 Rus harbi, sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rusya'nın yeni toprak kazanımlarının yanında Kırım'ın Osmanlı'dan koparılıp bağımsızlığını kazanmasıyla neticelenmişti.³⁷⁶ Antlaşmanın imzalanmasından kısa süre sonra Kırım'da taht kavgaları başladı.³⁷⁷ Aynalıkavak Antlaşmasıyla Kırım'ın bağımsızlığı ve Şahin Giray'ın hanlığını kabul eden Osmanlılar,³⁷⁸ 19 Nisan 1783'te II. Katerina'nın Kırım'ı resmen ilhakına engel olamadı.³⁷⁹ II. Katerina'nın ilhakı açıklayan beyannamesinin ardından askeri önlemlerin yetersiz kalacağı düşüncesiyle diplomatik temaslara girişen Bâb-ı Âli, İngiltere³⁸⁰ ve Fransa'ya başvurmuş fakat bir sonuç elde edememişti.³⁸¹ Aradığı desteği bulamayan Bâb-ı Âli, 8 Ocak 1784'te yeni bir savaşı göze alamadığı için bir oldu bitti ile ilhakı tanımak zorunda kaldı.³⁸²

Osmanlı ve Rusya arasındaki gerginlik Kırım'ın ilhakıyla sınırlı kalmadı. Ocak 1787'de Rus elçi Bulgakov'un Bâb-ı Âli'yi ziyaretinde verdiği ültimatoma savaşın habercisi gibiydi.³⁸³ Bunun yanında II. Katerina'nın Daçya adıyla geniş bir Ortodoks Yunan Devleti kurma projesi (Grek Projesi) 1787'de II. Joseph'in Kırım'da ağırlandığı ve yeni Rus limanlarını ziyareti sırasında tekrar ön plana çıktı. Buluşmada "Bizans'a giden yol yazılı" zafer taklarının altından geçerek Dinyeper üzerindeki Kerson ve Sivastopol'daki

³⁷⁶ Sinan Yüksel, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783)", *Asya Araştırmaları Dergisi*, s.2, c.3, s.218

³⁷⁷ "A.g.m.", s.219-221.

³⁷⁸ "A.g.m.", s.223.

³⁷⁹ M. S. Anderson, "The Great Powers and the Russian Annexation of the Crimea, 1783-4", *The Slavonic and East European Review*, c.37, s.88, 1958, s.18.

³⁸⁰ Ali İhsan Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire*, Sir Robert Ainslie's *Embassy to Istanbul, 1776-1794*, (İstanbul: Isis Press, 1984), 14-15.

³⁸¹ Bâb-ı Âli bu dönemde Fas ve İspanya'dan borç bulmak için girişimlerde bulunmaktaydı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK Basımevi, c.5, Ankara, 1999, s.15.

³⁸² Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk; Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.171.

³⁸³ Bulgakov'un ültimatomu Eflak-Boğdan çekişmeleri, Gürcistan meselesi, Varna'ya konsolos tayini, Rus tarafına Kafkas kabilelerinin akını, Tuna'daki Osmanlılara bağlı Kazakların yağmaları, Cezayirlilerin ele geçtikleri Rus gemileri, Rus tüccarından vergi alınmaması meselelerini içermekteydi. Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", s.546.

yeni Rus üsleri ziyaret edildi.³⁸⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı hakkındaki referanslar İstanbul'u endişelendirmekteydi. Tüm bu olayların ardından Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Temmuz 1787'de Rus elçisine iki ülke arasındaki sorunları içeren yedi maddelik karşı bir ultiatom verdi.³⁸⁵ Osmanlılar önceki savaş ilanların benzer biçimde sefer mevsiminden önce davranarak³⁸⁶ 19 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti.³⁸⁷ Şubat 1788'de ise Avusturya Rusya'nın yanında savaşa katıldı. Yaz aylarına kadar hazırlıklar yapıldı. Vezîriâzam Koca Yusuf Paşa Avusturya cephesinde, eski vezîriâzam Şahin Ali Paşa Rusya cephesinde, Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ise donanmayı kumanda da görevlendirildi.³⁸⁸

Ağırlığını Avusturya cephesine veren Osmanlı Ordusu bu cephede başarılar gösterse de bu durumu fırsat bilen Ruslara karşı pek mukavemet gösterememişti. 1788 Kasım'ında Hotin, Aralık'ta ise Rusların savaşta ana hedefi olan Özi kaybedildi. Özi'nin düşüşü ve on binlerce asker ve sivilin kılıçtan geçirilmesi toplumda büyük bir infiale yol açtı.³⁸⁹ Kalenin düşmesinden birkaç ay sonra 7 Nisan 1789'da I. Abdülhamid vefat etti ve III. Selim tahta geçti.³⁹⁰

İki cephede savaşan Osmanlı Ordusu, bu baskıdan kurtulmak için müttefik arayışındaydı. Yeni bir cephe açma hedefiyle Osmanlılar 11 Temmuz 1789'da İsveç ile ittifak antlaşması imzaladı. Fakat ittifaktan altı ay sonra Rusya ile anlaşarak savaştan çıkacaktı.³⁹¹ İsveç'ten boşalan müttefiklik koltuğu padişahın emriyle ile doldurulacak ve

³⁸⁴ Aksan, "Kuşatılmış Bir İmparatorluk...", s.172., Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, (çev. Pulat Tacar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, z2018, s.255-281.

³⁸⁵ Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", s.546., Ültimatomda Rusya'ya kaçan Boğdan voyvodasının teslimi, Eflak ve Boğdan'da görevli halkı Osmanlılara karşı kışkırtan Rus Konsolos vekilinin görevden alınması, Kılburun'daki göllerden çıkan tuzun Özi halkına ait kısmının verilmesi, Rusya'daki Osmanlı tüccarlarına kötü muameleden kaçınılması ve buldukları yerlere ve başta Kırım'a konsolos atanması, Rus tüccarların ihracı yasak malları taşımalarından dolayı boğazdan geçişlerine izin verilmeyeceği ve Rus askerlerinin Tiflis ve Gürcistan'dan hemen çekilmesi ve Ereğli Hanı'nın Rusya tarafından himaye edilmemesidir. Kuzucu, "1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı", s.72-73.

³⁸⁶ Fatih Yeşil, "Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, c.2, s.2, 2021, s.113.

³⁸⁷ A.g.e., s.173., Aslında Koca Yusuf Paşa Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın yetiştirmesi olarak bilinmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, c.7, 1942, s.25.

³⁸⁸ Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", s.547

³⁸⁹ Aksan, "Kuşatılmış Bir İmparatorluk...", s.178.

³⁹⁰ Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", s.547.

³⁹¹ A.g.e., s.17.

31 Ocak 1790'da beş maddelik Osmanlı-Prusya ittifakı imzalanacaktı ³⁹² Fakat bu antlaşma da beklenen rahatlamayı sağlamayacaktı. Bu tarihlerde Akkerman, Basarabya ve Bender Rusya'nın, Belgrad ve Semendire ise Avusturya'nın eline geçmişti.

II. Joseph'in ölümü ve tahta çıkan II. Leopold'ün savaşı sonlandırma arzusu dengelerin Osmanlı lehine değiştiği bir hava estirdi.³⁹³ 30 Mayıs 1790'da Yergöğü'nü kuşatan Avusturya Ordusu 8 Haziran'da kaleden çıkan küçük bir grup ile girdiği ufak çatışmanın daha sonra destek alarak büyüyen bir saldırıya dönüşmesiyle bozguna uğrattıldı.³⁹⁴ Yergöğü zaferinden sonra mütareke için masaya oturuldu. Eylül 1790'da 9 ay sürecek bir mütareke imzalandı. Mütarekenin bitiminden kısa bir süre sonra ise Ağustos 1791'de ise Zıştovi Antlaşması ile Avusturya küçük kazançlarla yetinerek savaştan çekilmiş oldu.³⁹⁵

Rus cephesi Osmanlıların deyim yerindeyse kâbusu oldu. Kalas, Fokşan, Boze bozgunları ve Bender'in tesliminden³⁹⁶ sonra Ekim 1790'da aynı zamanda seferin Tuna'daki tedarik üssü olan İsmail kalesi kuşatıldı.³⁹⁷ 16 Kasım'da Tolçı ve kısa bir süre sonra ise İsakçı mevkiini ele geçiren Ruslar 11 Aralık'ta İsmail kalesine saldırıya başladı. Maçın sahrasında toplanan Osmanlı Ordusu vezîriâzam ulaşamadan Rus Ordusu tarafından büyük bir bozguna uğrayarak dağıldı. Yaşanan gelişmeleri İstanbul'a bildiren vezîriâzam Koca Yusuf Paşa başarısızlığın nedeni olarak askerlerin isteksiz ve disiplinsiz davranmalarını öne sürdü.³⁹⁸

Cephe şartları ve İstanbul'un talepleri arasında sıkışan Koca Yusuf Paşa, barış görüşmeleri sürerken meşveret toplanmasını emretti.³⁹⁹ Meşveret sonucu III. Selim'e

³⁹² Prusya, Osmanlı'nın yanında savaşa girecek ve şanlı bir zafer kazanana kadar savaşı sürdürecektir, Kırım dahil Avusturya ve Rusların eline geçen Osmanlı toprakları geri alınmaya kadar barışa yanaşmayacak, barıştan sonra Osmanlı'nın elinde kalan toprakları garanti edecekti. Prusya'nın girdiği bu yükümlülüklerle karşın Osmanlı, Polonya'nın ilk bölüştürülmesinde ele geçirdiği bölgelerin iadesi için Avusturya'yı sıkıştırarak, 1761 Ticaret Antlaşması yürürlükte olduğu teyit edecekti. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.68-71.

³⁹³ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk...*, s.121.

³⁹⁴ *A.g.e.*, s.122.

³⁹⁵ Kemal Beydilli, "Zıştovi Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 2013, c.44, s.469.

³⁹⁶ Teslimden sorumlu tutulan Yeniçeri Ağası Ahmed Paşa, Vezir Abdullah Paşa ve Bender ileri gelenlerinden bazıları idam edildi. Bender Muhafızı İsmail Paşa ise teslim karşılığında malları müsadere edilerek Tekirdağ'a sürgün edilmişti. Kuzucu, "1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı", s.133.

³⁹⁷ Kaleyi savunan 265 top ve 35.000 Osmanlı askerine karşı Ruslar 600 top ve 31.000 askerle kuşatmaya katılmıştı. Aksan, "Kuşatılmış Bir İmparatorluk...", s.78.

³⁹⁸ *A.g.e.*, s.137-138.

³⁹⁹ Toplantıdakilerin kesin tavırlarını "bu mahalde ve efendimiz huzurunda ve'l-hasıl dünya ve ahirette bu veçhile söyleriz, gayri dürlü söyleyeceğimiz yoktur" şeklinde ifade ederler. "a.g.m.", s.145., mahzar yazma geleneği yaygın olan Osmanlı Ordusu'nda Kartal Bozgunu (1770), Buz Bozgunu (1789)'undan sonra İstanbul'a gönderilmişti. Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu...", s.148.

gönderilen mahzarda ordunun savaşamayacağı belirtiliyordu. Mahzarın ulaşmasından sonra Sultan, *İşte düşman berü tarafda durmamış karşı tarafa geçmiş ama ne fâide bizim gayretsiz adamlarımız yine öylece duruyor...Ah ah zamanımızda bu musibetler olub bu günleri göreceğime keşke pâdişâh olmaya idim*⁴⁰⁰ diyerek kızgınlığını dile getirmişti. Ordunun bu boykotu sultanı sekiz aylık mütarekeye onay vermek zorunda bıraktı.⁴⁰¹ Sultanın bu kararında müttefik Prusya'nın Ruslara karşı savaşa girmeyeceğinin kesin olarak anlaşılması da etkili olmuştu.⁴⁰² Ruslar ise 18 Ağustos 1791'deki Kalas Mütarekesinden sonra Kafkasya'daki kazanımlarıyla birlikte Osmanlılarla barış yapmaya ikna oldu.⁴⁰³

10 Ocak 1792'de iki devlet arasında Yaş Antlaşması imzalandı. Daha önce yapılan antlaşmalar geçerliliğini koruyacak, Kırım ve Taman'ın Rusya'ya bırakılması kabul edilecekti. Turla nehri iki devlet arasındaki yeni sınır oldu. Özikırı ve Özi Rusya'ya bırakılırken, Rusların işgal ettiği Bender, Akkerman, Kili, İsmail ve diğer şehir ve kaleler Osmanlı'ya geri veriliyordu.⁴⁰⁴ Kırım'ın ve Özi'nin kaybı Osmanlıların stratejik bölgeleri ve büyük ticari kayıpları anlamına gelmekteydi.⁴⁰⁵ Kırım'la beraber geniş sahil şeridi, kara sınırında ise büyük su engelleri olan Dinyester ve Kuban nehirlerine dayanan Rusya, güneyindeki coğrafik sorunlarını çözerek jeopolitik açıdan rahatlamıştır. Ayrıca yeni kurulan şehirler ve kazak birliklerinin buralara iskanıyla Rusya'nın sınırlarını emniyet altına almasını sağlamıştı.⁴⁰⁶

1787-92 Rus Harbinde Osmanlı Ordusu'nun genel durumuna bakılacak olursa, talim ve terbiyeden mahrum askeri birlikler, bilgi ve tecrübe eksikliği görmezden gelinemeyecek boyutlardaki komutanlar tarafından idare ediliyordu. Özellikle 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılda İstanbul, uzak kalelerin merkezi ordu birlikleriyle elde tutulamayacağını

⁴⁰⁰ Bir başka hattında ise asker hakkında görüşlerini "*Asker taifesi cenk eylemez ve zâbitânı ettirmez. Cümlesi hâin, bunun bir aher çaresine bakmalu. Bunlar dâima sulh tarafına çekerler.*" diyerek belirtir. Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu...", s.149.

⁴⁰¹ "*Maçın vak'ası kaimesinden askerimizin hâli malûm oldu; böyle askerle cenk olmaz ve olmayacağı aslından dahi malûm idi; ne çare ki cenk ve sefer açılmış. Sulh olub bu asakire bir nizam verilir...Maçın vak'ası kaimesini çend nefer ile meşverete havale ettim; müsalehanın vücudunu beyan ettiler...*" Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu...", s.149.

⁴⁰² "A.g.m.", s.150.

⁴⁰³ Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", s.548.

⁴⁰⁴ "a.g.m.", s.548.

⁴⁰⁵ Şapı Kazıyev, "Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları", *Osmanlı*, Cilt: 1, Ankara 1999, s.554.

⁴⁰⁶ Svetlana Oreshkova, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı*, Cilt: 1, Ankara 1999, s.558.

kavramış olduğundan buralardaki garnizonlar daha çok vali ve âyanların kapılarından oluşturulmaya başlandı. Söz konusu birlikler serhatteki kalelerin savunulmasının yanında iç güvenlik ve asayişten sorumlu tutuldular. Asker kaynağı ise genel olarak paralı askerlerden oluşmaktaydı.⁴⁰⁷ Fakat burada her bölge için kendi dinamikleri çerçevesinde farklı bir pratik ve yöntem uygulandı.⁴⁰⁸ Orduda gittikçe hakim unsur haline gelen levendler, genellikle şehirli veya köylü işsizler, Arnavutluk, Bosna ve dağlık alanlardaki aşiretlerin yoğun olduğu Kafkaslardan ve paralı asker yatağı olarak bilinen Batı Anadolu köylüleriydi. Bölükbaşılar leventlerine birliklerine iş aramaya başladılar. Müşteri olarak bölüğün gücüne göre valiler veya İstanbul'un temsilcileri ile kontrat yaparak orduya katılıyorlardı. Kışın kale muhafızlığı, zabıtalık gibi asayiş için çalışabilirlerdi. Fakat uygun iş ortamı oluşmadığında ve kontrat yapacak yöneticilerin olmadığı durumlarda eşkıyalık yaparlardı.⁴⁰⁹ Savaş yıllarında âyanlara havale edilen birçok şikâyet eşkıyalık konularıyla ilgilidir. Bu bağlamda hem İstanbul hem de ordu divanından çıkan hükümlerden cephedeki ordunun ihtiyaçları kadar cephe gerisindeki halkın eşkıyadan korunması için de mesai harcandığı görülmektedir.

Balkanlarda savaşa katılan birlikler arasında Tepedelenli Ali Paşa, Çapanoğlu Süleyman Bey, Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa gibi âyanlar da vardı. Doğu cephesinde ise Canikli Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin ve Mikdad Ahmed yer almıştı. Cepheye gönderilecek askerlerin toplanması için emirlerde sadece Trabzon civarında 1788'de 26, 1789'da ise 40'tan fazla ailenin adına rastlanmaktadır.⁴¹⁰ Merkezin asker talep ettiği ileri gelenlerden bazıları istenen sayıda neferle geleceklerini bildirmiş, bazıları da *sohbeti için bir iki nefer adam ile* gelmişti. Yazılan hükümde bundan sonra da herhangi bir bahane ile gelmeyenlerin, kendileri için tayin edilen sürücü tarafından haneleri bulunarak cezalandırılacağı ve mallarının müsadere edileceği bildiriliyordu. *Nemçe ve Moskov gibi din düşmanlarının* İslam Devleti'ne karşı kötü niyetleri ortada iken kudreti olan İslam

⁴⁰⁷ Merkez açısından bu birliklerin denge-kontrolü ise finansmanı için verilen arazi ve vergi toplama haklarının İstanbul tarafından istenildiği zaman geri alınabilmesiydi. Uyar, Osmanlı Askeri Tarihi..., s.194. bkz. Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

⁴⁰⁸ Bosna, Şam, Aşiretler gibi farklı örnekler için bkz. Uyar, Osmanlı Askeri Tarihi..., s.198.

⁴⁰⁹ A.g.e., s.169-172.

⁴¹⁰ Fakat bu savaş Canikli Ailesi için büyük yıkımları da birlikte getirdi. Battal Hüseyin ve Mikdad Ahmed'in istenilen askerleri tedarik edememesi ve Battal Hüseyin'in oğlu Tayyar Mahmud'un Kafkas cephesini ihmal etmesi nedenleriyle Caniklizâdeler III. Selim tarafından müsadere edilmiş, Midad Ahmed'in ölümü ve Battal Hüseyin ve Tayyar Mahmud'un Rusya'ya kaçışları ile neticelenmişti. Aksan, "Kuşatılmış Bir İmparatorluk...", s.224.

ahalisinin kendi hane ve meskenlerine kaçmaları din kardeşlerine ihanet anlamına gelirdi.⁴¹¹

Savaş ekonomik olarak da Osmanlılara büyük darbe vurmuştur. 18. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan iki büyük savaş Osmanlı ekonomisi üzerinde büyük yaralar açmıştır. Örneğin 1760-1800 yılları arasında fiyatlar üç kat artış yaşamış, devlet bütçesi açık verdiğiinden savaşın finansmanı ileri gelenlerden borç almak veya mallarını müsadere etmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştı.⁴¹² Bu durum özellikle Yaş Barışı'ndan sonraki yeniden toparlanma döneminde reformcu padişah III. Selim'i en fazla zorlayan etmenlerden biri olmuştu. 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi kendi içinde büyük kırılma noktalarına ve değişimlere sebep olmuştur.⁴¹³

2.1. 1787-92 OSMANLI-RUS SAVAŞINDA OSMANLI SEFER BÜROKRASİSİ VE DİVAN DEFTERLERİNİN SERENCAMI

Savaş, toplumdaki şikâyetleri arttıran en önemli faktörlerden biridir. Savaş yıllarında şikâyet mekanizması da Osmanlı bürokratik aygıtı özelinde de gözlemlendiği üzere ikiye ayrılmaktaydı. Şikâyet mekanizması çerçevesinde merkeze gelen şikâyetlerin bir kısmı ile ordunun başında sefere giden vezîriâzâmın çevresindeki bürokrasi ilgilenirken diğer bir kısmı İstanbul'da padişahın yanında bulunan bürokratlar tarafından çözüme kavuşturulmaktaydı. Seferde sadrazâmın kurduğu divanda tutulan ordu şikâyet defterleri ve yine sadrazâmla birlikte sefere götürülen eyalet ahkâm defterleri bu duruma örnektir.

Osmanlı'da merkez bürokrasisi özellikle sefer zamanları esnek bir yapı izlenimi vermektedir. Vezîriâzâmların seferde oldukları ve padişahların Edirne'de olduğu olağanüstü durumlarda merkez bürokrasisi İstanbul, Edirne ve ordu olarak bölünebilmekteydi.⁴¹⁴ Bu durumda vezîriâzâmın başında olduğu ordu bürokrasisi haricinde, İstanbul'da Asitane Kaymakamı, padişahın bulunduğu yerde ise rikâb-ı

⁴¹¹ “Şitâ tertîbi olub henüz vürüd itmediklerine binâen isti'câlleri iktiza iden 'âsâkir.”, Sinan Çağlar, *188 Numaralı Ordu Mühimmesi Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2019, s.140-141.

⁴¹² Aksan, “Kuşatılmış Bir İmparatorluk...”, s.137.

⁴¹³ *A.g.e.*, s.183.

⁴¹⁴ Edirne rikâb mühimme defterleri için bkz. Soyer, *a.g.e.*, s.50.

hümâyun kaymakamı bulunurdu.⁴¹⁵ II. Mahmud'un kurduğu Asakir-i Mansure teşkilatına kadar ordu kavramı askerlerden oluşan orduya işaret ettiği gibi ordunun beraberinde cepheye giden bürokrasiyi de ifade ederdi.⁴¹⁶ Zaman içerisinde padişahların seferlere katılmamaları ordu bürokrasisini dönüştürdü ve serdar olan vezîriâzâmın yetkileri arttı.⁴¹⁷ Savaş zamanı oluşan ikili bürokraside merkez bürokrasisinin ana omurgası orduda yer almaktaydı. Ahışalı, bu durumun sebepleri arasında, iletişim imkanlarının zorluğundan dolayı askeri faaliyetler için hızlı bir bürokrasiye ihtiyaç duyulması, vezîriâzâmın bürokrasi üzerindeki nüfuzunu koruyabilmesi⁴¹⁸ ve bürokratik evraklardan vezîriâzâmın payı olan aide ve caize gelirlerinin muhafaza edilmesi gibi nedenlere referans vermektedir.⁴¹⁹

Osmanlılar bürokratik işlerin daha hızlı yürütülebilmesi için Divan-ı Hümâyun'a ait çeşitli kalemleri ve defterleri sefer zamanı orduyla beraber yanlarında götürmekteydiler.⁴²⁰ Padişah veya vezîriâzâmın sefere katılması durumunda defter emini sefere de katılarak merkezde bir vekil bırakılırdı. Fakat serdarın katıldığı seferlerde defter emini İstanbul'da kalır, sefere vekil gönderilirdi.⁴²¹ Emecen bu usulün büyük olasılıkla II. Mehmed zamanına kadar gittiğini fakat bu döneme ait herhangi bir kayıt olmadığını dile getirir.⁴²²

Defterhane'nin savaşa götürüldüğü ilk sefer II. Bayezid Dönemindeki İnebahtı (1499) seferidir.⁴²³ I. Selim'in Çaldıran Seferi'nde de defterhane padişahın yanında sefere götürülmüştür. Sivas yakınlarında defterler Sivas kalesine gönderilerek koruma altına alınmış ve muhtemel çatışma bölgelerinden uzak tutulmuştu. Defterhane görevlilerinin de sefere gittiği, ruznamçe⁴²⁴ defterlerine yazılan ve katiplere ödenen maaşlardan

⁴¹⁵ Recep Ahışalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, S.34, İstanbul, 2016, s.28.

⁴¹⁶ "a.g.m.", s.2.

⁴¹⁷ Vezîriâzamlar telhise ihtiyacı olmadan, idam, sürgün gibi cezaları verebilme yetkisi kazandı. "a.g.m.", s.6.

⁴¹⁸ "a.g.m.", s.2.

⁴¹⁹ "A.g.m.", s.3.

⁴²⁰ Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 243.

⁴²¹ Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.71., Emecen, "Sefere Götürülen...", s. 243.

⁴²² A.g.m., s. 243.

⁴²³ Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.70.

⁴²⁴ Seferdeki günlük masraf kalemlerinin yazıldığı defterler., bkz. Erhan Afyoncu, "Ruznamçe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.35, 2008, s.276-278.

anlaşılmaktadır.⁴²⁵ I. Süleyman'dan III. Mehmed'e kadar sefere çıkmayan padişahlar döneminde defterhane seferlere götürülmemiş ve bürokratik işler merkezden çözülmüştür. Bu uygulama, Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Vezîriâzam Sinan Paşa'nın yeniçeri ağası ve defterhaneyi istemesine kadar devam etmiş ve vezîriâzamların serdar olarak katıldıkları seferlere yeniçeri ağasıyla birlikte defterhanenin de götürülme uygulamasını başlatmıştır.⁴²⁶ Fakat Sinan Paşa da ordunun ileri harekâtı sırasında defterhaneyi Belgrad'da bırakmıştı.⁴²⁷ 1645'deki Girit Seferiyle vezîriâzamin katılmadığı seferlerde de defterhane askeri hareketlere katılmış, 17. yüzyıldan sonra cephe sayısının artmasıyla, defter emini vezîriâzam ile kalmış, birlik defterlerinin ayrı ayrı cephelere gönderilmesi ve tımar tevcihi muamelelerinin yapılması için defter emini vekili ve ona bağlı katipler defterlerle beraber gönderilmeye başlanmıştır.⁴²⁸

Sefer düzenine, padişah ve sadrazamın tuğlarının belirlenmiş yerlere törenle dikilmesi olan "tuğ ihracı" ile geçilirdi. Bu eylemden sonra Divan-ı Hümâyün toplantısı tertiplenmez, buradaki işler vezîriâzam divanında görülmeye başlanırdı.⁴²⁹ Sefere hareket edileceği gün, vezîriâzam padişahın yanına gider, sancak-ı şerifi alır ve ordugâha dönerdi. Merkezdeki vekiller ise resmi faaliyetlerine sancağın teslim edilmesiyle başlardı.⁴³⁰ Sefer hazırlıkları başladığında her kalem seferde hangi defterleri kullanacağını belirlerdi. Vezîriâzam buyruğusu ile defterdar, reisülküttâb ve defter emininin gerekli defterlerin sefer için hazırlaması istenirdi.⁴³¹ Defterler sandıklar içerisinde konup, sarılarak develer üstünde taşınırdı.⁴³² Sefer münasebetiyle götürülen fakat merkezde de ihtiyaç duyulabilecek bazı önemli defterlerin kopyası da çıkarılabiliyordu.⁴³³

⁴²⁵ Emecen, "Sefere Götürülen...", s.244.

⁴²⁶ Yeniçeriler padişah sefere gitmedikçe yeniçeri ve defterhanenin sefere götürülmesinin kanun olmadığı ileri sürmüşlerdi. "a.g.m.", s.245.

⁴²⁷ "a.g.m.", s.246.

⁴²⁸ Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.71.

⁴²⁹ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.10.

⁴³⁰ "a.g.m.", s.11.

⁴³¹ "a.g.m.", s.15., *BOA, A.RST. 5-57*, (H. 1202 Receb 20)

⁴³² 10 Nisan 1790 tarihli bir derkenarda *Rûznâmçeler* için çuka, sandık, kilim, keçe ve urgan alımı yapılmış ve bunlar için 75,5 kuruş ödenmiş olduğu belirtilmektedir. Bu derkenârın yazılmasını gerektiren arz ise 28 B. 1204/13 Nisan 1790 tarihli olup *Rûznâmçe Kalemî defterlerinin sefere götürülürken konulması için sandıklar, keçe ve gerekli olan diğer malzemelerin temininden bahsetmektedir*. Ahışhalı, "a.g.m.", s.20

⁴³³ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.17., 1768'de Ahidname Defterleri'nin bir suretinin çıkarılarak rikâbda saklanması için buyruldu yazılmıştı. "A.g.m.", s.17., *BOA, Name-i Hümâyün Defteri*, nr.1, s. 1/1.

1787-92 Rus Harbi'nde hangi şikâyet defterlerinin sefere götürüldüğü reisülküttâba gönderilen hükümden anlaşılmaktadır. Ağustos 1789'da reisülküttâbtan sefere götürülecek defterin seçilmesi ve hazırlanması istenmektedir.⁴³⁴ Hazırlanan defterler arasında 4 cilt halindeki iki senelik Anadolu şikâyet defterleri ve birer cilt Karaman, Sivas, Erzurum, Trabzon, Mar'aş, Diyarbakır, Rakka, Şam, Haleb, Adana şikâyet defterleri de vardı. Bunların yanında birer cilt, Atik Nâme-i Hümâyûn, Seferiyye ve Hazeriye Tertibi, Cedid Hazeriye, Mütesellimlik Defterleri, 3 cilt Fransa'ya dair Asker Mühimmesi; 1 cilt Mısır Mühimmesi ve 4 cilt önceki seferlerde kullanılan Asker Mühimmesi götürülmüştü. Ahışhalı bu defterlerin aynı zamanda seferdeki divanın hangi meselelerle uğraştığının göstergesi olarak okunabileceğine işaret eder.⁴³⁵ 1799 ve 1806-1812 Rus seferinde de aynı tür defterler sefere görülecekti.⁴³⁶

1787-92 Harbi sırasında Ordunun Edirne'den çıkıp Sofya'ya doğru hareketinden 6 gün sonra, Sofya'ya nakledilen defterlerin muhafaza edilmeleri için mehterler ve katipler tayin edildiğine dair Nisan 1788'de buyruldu yazılmıştı.⁴³⁷ Kasım ayında ordu Edirne meştasına döndüğünde ise daha önce Sofya'ya gönderilen defter ve katiplerin Edirne'ye getirilmeleri için Sofya'da olan Defter-i Hakani Emîni Hasan ve Sofya mütesellimi ve nâibi başta olmak üzere ilgili kadılara, nâiblere, mübaşire, zabıtlere, şehir kethüdalarına, iş erlerine hüküm gönderilmişti.⁴³⁸ Defter emininin aidat defterinde Ekim ve Kasım aylarında yaptığı masrafların üç yüz on üç kuruş olduğu hesaplanmış ve 23 Aralık'ta masrafları çuhadarı Osman Ağa aracılığıyla Emin Hasan'a gönderilmişti.⁴³⁹

Defterhanenin nakli ve muhafazası için lazım olan keçe, kilim ve urgan masrafının hesaplanması için daha önceki seferlerin kayıtlarına bakılmıştır. 1768-74 Harbi'nde defterlerin bakımı için önce Babadağı'nda iki yıl sonra da Şumnu meştasında keçe, balta sapı, urgan ve kilim bahası için on üç bin yüz otuz akçe, Harbin sonlarında doğru ise on sekiz bin akçe verildiği baş muhasebeden öğrenilmişti. Babadağı meştası için verilen on üç bin yüz otuz akçenin uygun olduğu Şubat 1789'da kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.19.

⁴³⁵ BOA, A.DVN.MHM, 209, s.3, h.5., Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.19.

⁴³⁶ Emecen, "Sefere Götürülen...", s.255., Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.19.

⁴³⁷ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.19.

⁴³⁸ BOA, C.AS., 1173-52256. (H.203 S Evail)

⁴³⁹ BOA, D.BŞM.d, 05672. (H.203.03.22)

⁴⁴⁰ BOA, C.ML, 693-28376. (H.203.05.25)

Defterlerin bakımının yanında şehirler arası transferine de ayrı önem verilmektedir. Örneğin Nisan 1789'da Valide Sultan'a ait hasların düzenlenmesi için bir ferman çıktığında tertibat için lazım olan malikane, haslar kalemi ve Haremeyn muhasebesi defterlerinin Edirne'de tutulduğu belirtilerek söz konusu defterlerin ordu kisedarı Ömer Çelebi tarafından İstanbul'daki rikâb defterdarına getirilmesi istenmişti. Edirne'den getirilecek defterlerin *gecelerde ve gündüzlerde muhafazasıçün* yol hükmü çıkarılmış ve defterlerin getirilmesi 19 Nisan'da padişahın hattı ile onaylanmıştı.⁴⁴¹ Kasım 1789'da ise ordu Şumnu'ya geldiğinde lazım olan altı adet defterin mühürlenerek orduya getirilmeleri istenmiş, gerekli kayıtlara bakıldıktan sonra Şubat 1790'da yol üzerindeki kadılara, nâiblere, şehir kethüdalarına ve bi'l-cümle zabıtana muhafazasına dikkat edilmesi yönünde hükümle tekrar Edirne'ye gönderilmişti.⁴⁴² Defterlerin transferleri için yapılan masraflara bakıldığında ise örneğin Kasım ayında orduya lazım olan defterlerin getirilmesi için Edirne'ye gönderilen iki tatar (Boşnak İbrahim ve Tiz Mustafa Ağalar) harcırah olarak altmış üç kuruş verilmesi için baş muhasebeye yazılmıştı.⁴⁴³

Yürütme gücünü elinde tutan vezîriâzam sefer esnasında yanına yetişmiş, tecrübeli, asaleten görevli bürokratları almaktaydı. Daha az tecrübeli ya da vezîriâzama yakın olmayan bürokratlar ise sadaret kaymakamının yanında kalırlardı.⁴⁴⁴ Seferde vezîriâzamin sağ ve sol yanındaki çadırların ekseriyeti merkez bürokrasisinden devlet ricaline aitti.⁴⁴⁵ Reisülküttâb, tezkireciler, defter emini⁴⁴⁶, çavuşbaşı, ordu kadısı da bu çemberde yer alırdı.⁴⁴⁷ Ordu bürokrasisinin ve kalem ehlinin temel ihtiyaçları (ekmek, et,

⁴⁴¹ BOA, *AE. SABHI*, 245-16341. (H.23-07-1203), Mayıs ayında Edirne'deki defterhanenin muhafazasına memur olan 6 kâtip ve başbuğ tayin edilen Mehmed Tabi Efendi'ye günlük tayinat verilmesi için baş muhasebeye emir gönderilmişti. *BOA, C.ML, 110-4896*. (21.08.1204)

⁴⁴² BOA, DVNSMHM, 187, s.211. h. 611., Emecen, "Sefere Götürülen...", s.254., "...esna-yı rahda her kangınızın taht-ı kazanıza dahil olur ise muhafazasına ihitmam ve yanına mikdar-ı kâfi cebelüler tayiniyle...", BOA, C. DH, 36-1784 (H.29.05.1204)

⁴⁴³ Emecen, "Sefere Götürülen...", s.254, BOA, AE.SSLM.III, 304-17780. (H.22.02.1204)

⁴⁴⁴ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.4.

⁴⁴⁵ Ordu için kurulan çadır düzeninde, sadrazamın sağ ve solundaki çadırlar daha çok merkez bürokrasisini oluşturan devlet ricaline aitti. Sadrazamın otağının sağında sadaret kethüdâsı, onun altında reisülküttâb, altında büyük tezkireci, altında küçük tezkireci, altında sadaret mektubcusu, onun da altında defter emininin çadırları vardı. Bu sıranın sonunda, otağın tam karşısında şikk-ı evvel defterdarının çadırı yer alırdı. Sol sırada ise kapucular kethüdâsı, telhisci, onun altında bostancı odabaşısı, altında çavuşbaşı, altında muhız ağa, altında ordu kadısı, altında eğer "efendi"lik unvanına sahip olup paşa değilse nişancının çadırı, şikk-ı evvel defterdarının çadırıyla birleşerek sağ ve sol sıra tamamen çevrilmiş olurdu. Divan ehlinin çadırları defterdarın arka sırasında yer alırdı. Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.20.,

⁴⁴⁶ Defter emininin çadırı yani defterhane muamelatının yapıldığı çadır padişah ya da vezîriâzam çadırının yanında kurulurdu. Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.74.

⁴⁴⁷ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.20., padişahların seferlere katıldıkları dönemlerde kadıaskerleri yanlarında götürdükleri fakat vezîriâzamların serdariekrem olarak katıldıkları seferlerde

at için arpa vb.) gibi kırtasiye ihtiyaçları (kalem, kâğıt, rıkdan, mum, kozak vb.) merkez tarafından karşılanırdı.⁴⁴⁸

Merkez bürokrasisinin ikiye bölünmesi divanlardan çıkan hükümlerden memnun olmayanların orduya başvurmaları gibi önemli problemleri gündeme getirmekteydi.⁴⁴⁹ Bunun yanı sıra evrak kaybı ordu ile rikâb arasındaki en temel sorunlardan biridir. Kaybolmuş evrakın durumu hakkında fazlaca yazışma vardır.⁴⁵⁰ Bürokrasinin ordu ve rikâb olarak ikiye ayrılması kalemler arasında bir yetki çatışmasını da beraberinde getirmekteydi. Daha önceden sınırları belirlenmiş olsa da belgenin orduda mı yoksa merkezde mi düzenleneceği, kimin hangi konuyla ilgileneceği gibi konuların yanında tımar ve zeamet sahibi olmayan ve düzenledikleri belge karşılığında harç ile geçinen bazı katiplerin harçların paylaşımı problem yaratıyordu.⁴⁵¹ 10 Mart 1790 tarihinde ordudan rikâba gönderilen yazıda Başmuhasebe kalemi katiplerinin arasında harç paylaşımından doğan problemden bahsedilir. Rikâbda yazılan muhassıllık berat harcının 2/3'sinin ordu katipleri tarafından alınmış olması şikâyetlere neden olmuştu.⁴⁵² Evrakın hem ordu hem de rikâbda düzenlenmesi durumuyla da karşılaşılabiliyordu. İstenmeyen bir durum olarak bu, belgelerde “*maslahatın çatal olması*” olarak tanımlanmıştı. Bu durumun yaşanmaması için çeşitli önlemler alınmıştır.⁴⁵³

Şikâyet defterlerinin eyaletlere göre bölünmeleri, sefer sırasında rikâb ve ordu olarak ayrılmaları neticesinde oldukça fazla sayıda defter oluşturulmuştu. Bu durum birtakım karışıklıklara sebebiyet verebiliyordu. Örneğin 95 numaralı Anadolu rikâb ahkâmında karşılaştığımız Uzuncaabad-ı Hasköy kadı ve nâibine gönderilen hüküm iptal edilerek; “*terkin; sehven kaydolunmağla mahalline nakl olunmuştur*” kaydı düşülmüştür.⁴⁵⁴

kadıaskerlerin değil vekil olarak gönderdikleri ordu kadısı ismiyle anılan kişiler tayin edilirdi. Sefer şartlarında kadılık meşakkatli bir iş olduğundan sefer bitiminde daha yüksek bir mevleviyete tayin edilirdi. Ordu-yı hümâyun haricinde donanma-yı hümâyun'da da bir ordu kadı atanmaktaydı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.131-132.

⁴⁴⁸ Ahışhalı, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...”, s.21.

⁴⁴⁹ Bazı dönemler bu ikiliye üçüncü olarak Edirne'de katılmaktaydı. “a.g.m.”, s.29.

⁴⁵⁰ “a.g.m.”, s.30.

⁴⁵¹ “a.g.m.”, s.22.

⁴⁵² “a.g.m.”, s.24.

⁴⁵³ “a.g.m.”, s.25.

⁴⁵⁴ *BOA, DVNSAHK.A, d. 95, s.25, h.110.*, Ahkâm defterlerindeki veya mühimmelerdeki hükümlerin geçersiz olduğunu gösteren terkin veya şakk (iptal edilerek yırtılması) olması emr-i âlî veya hatt-ı hümâyun ile olmaktadır. Defter kayıtlarındaki bazı terkin çizgilerinin uç tarafındaki “*ber-muceb-i hatt-ı hümâyun*” ifadesi ve “*terkini babında ferman-ı ali mucébince kaydı terkin...*” gibi şerhlerden anlaşılır. Süleyman Kızıltoprak, *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri*, TTK, Ankara, 2015, s.6.

H.1204 Rebiyülahir Evasıt tarihinde kaydedilen hükmün *mahallinde* bulunduğunu belirtelim. Zira söz konusu hüküm 43 numaralı Rumeli rikâb ahkâm olarak kataloglanan fakat başlığında *kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat mecmu' Rumeli ve Cezayir der-rikâb* olarak tanımlanan deftere kaydolmuştu. Aynı tarihte kaydedildiği anlaşılan hüküm Hasköy Harmanlı Köyü sakinlerinden Zekiye'nin babasından miras kalan mülk menzili konusundaki şikâyeti ile alakalıydı.⁴⁵⁵

Diğer bir düzeltme Nisan 1789'da Kandiye kadısına gönderilen hükümde görülmektedir. Kandiye'den altıncı bölük çorbacısı Mustafa bin Hasan'ın İstanbul'a gelerek yaptığı şikâyette yine Kandiye'de üçüncü cemaatin çorbacısı es-Seyyid İbrahim'den müşteki olmuştu. Konunun çözümü için hükm-i hümâyun rica edilmiş ve rikâb-ı müstetabda Divan-ı Hümâyun'a sorulmuştur. Bunun üzerine alınan karara göre mesele yazıldığı gibi ise men' edilmesi ve mahalinde şer'le görülmesi için emr-i şerif gönderilmiştir. Fakat hükmün üstüne yazılan *iş bu kayd yanlış bulunduğundan başka kaydolundu* terkinıyla hüküm iptal edilmiştir.⁴⁵⁶ 194 numaralı rikâb şikâyet defterinde yer alan bu hükmün doğrusunun nereye kaydolduğuna baktığımızda 193 numaralı rikâb şikâyet defterinde yaklaşık bir ay sonra kaydedilen hükümde aynı kişilerin şikâyetçi oldukları görülmektedir.⁴⁵⁷ Fakat burada davacı ile davalı yer değiştirmiş görünmektedir. Es-Seyyid İbrahim İstanbul'a gelip Mustafa bin Hasan'dan şikâyetçi olmuştur. Mesele hakkında hüccet ve ilam-ı şer'iyye verilmesine rağmen Mustafa *senin zimmetinde iki bin kuruş alacağım vardır deyu* davayı tekrar gördürmüş fakat neticede bir kez daha İbrahim haklı bulunmuştu. İbrahim, Mustafa'nın *müdahale ve taadisi men olmuşken bir dürlü defolmadığından* hükm-i hümâyun ricasında bulunmuştu. Divan mahallinde şerle görülmesi için hüküm göndermişti. Kâtibin, davalı/davacının yerlerini karıştırdığı muhtemeldir. Öyle ki hükümde iki bin kuruş alacak meselesi hariç ikili arasındaki kadı mahkemesinde gerçekleşen davalardan ve hüccet ve ilam-ı şer'iyye belgelerinden bahsedilmektedir.⁴⁵⁸ Fakat Mustafa'nın bir ay önce gelerek mesele hakkında Divan'ı yanlış yönlendirmeye çalıştığı da düşünülebilir. Terkin olunan hükümde rikâb-ı müstetabda Divan-ı Hümâyun'a sual edilip yazıldığı gibiyse hüküm çıkması şerhi divanın

⁴⁵⁵ BOA, DVNAHKR. d, 43, s.75, h.284.

⁴⁵⁶ BOA, DVNSSKT. d, 194, s.88, h.413.

⁴⁵⁷ BOA, DVNSSKT. d, 193, s.96, h.412.

⁴⁵⁸ Burada ilam herhangi bir meselenin kadı veya nâib tarafından bildirilmesi, hüccet ise şahitler huzurunda görülen davanın sonucunda yazılan ilamın altında şahitlerin imzalarıyla oluşturulan ve şer'an sabit bir karardır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.108.

dairelerinden gelen bilgilerle meselenin görülüp İbrahim'in şikâyetiyle de hükmün düzeltildiği anlaşılabilir.

Defterhanenin sefere götürülmesi bürokratik işlemleri hızlandırırsa da mağlubiyet durumlarında defterlerin hasım tarafından ele geçirilmesiyle neticelenebiliyordu. Örneğin Viyana bozgunu ve 1687'de Sarı Süleyman Paşa'nın yenilgisinden sonra hazine ve mühimmatla birlikte defterhane de düşman eline geçmişti. Defterler daha sonra Osmanlıların elindeki esirler karşılığında takas edilebilmişti.⁴⁵⁹ Daha sonraki yıllarda bu duruma dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Defterlerin nakline katipler nezaret ederlerdi. Günlük kullanılan defterler haricinde diğerleri askeri çatışma bölgelerine gönderilmeyip korunaklı yerlerde saklanırdı.⁴⁶⁰ Örneğin 1787-88'de ordu Sofya'ya hareket etmeden önce İstanbul'dan ayrılırken yanlarında getirdikleri defterlerden bazılarını gerekirse tekrar müracaat etmek için bir katiple birlikte Edirne'de bırakılmıştı.⁴⁶¹ Defterhanenin sefere götürülme uygulaması Asâkir-i Mansûre'nin kurulmasıyla birlikte kapanan sefer-i hümâyun dönemiyle son bulmuştur.⁴⁶²

1787-92 yıllarını ihtiva eden şikâyet defterlerine baktığımızda 192-199 numaralı şikâyet, ordu ve rikâb şikâyet defterleri, 42-45 numaralı Rumeli Ahkâm ve Rikâb Ahkâm defterleri, 5 numaralı Adana Ahkâm, 6 numaralı Bosna Ahkâm, 8 ve 25 numaralı Cezayir ve Rakka Ahkâm, 4 ve 5 numaralı Diyarbekir Ahkâm, 8 numaralı Erzurum Ahkâm, 5 numaralı Haleb Ahkâm, 20 numaralı Karaman Ahkâm, 14 numaralı Mora Ahkâm, 30 numaralı Özi ve Silistre Ahkâm, 18 numaralı Sivas Ahkâm, 4 numaralı Şam-ı Şerif Ahkâm, 2 numaralı Trabzon Ahkâm, 11 numaralı İstanbul Ahkâm ve 94 ve 95 numaralı Anadolu ahkâm ve 96-102 Anadolu rikâb defterleri karşımıza çıkmaktadır.

İlgili yıl hükümlerini ararken eyalet ahkâm defterlerindeki hükümler arasında yaklaşık dört yıllık boşluklar fark edilmektedir. Bu durum diğer ahkâm defterlerinde de sorgulanmış ve hepsinde de teyit edilmiştir. Tüm hükümlerin H.1202 yılının 5 ile 9.

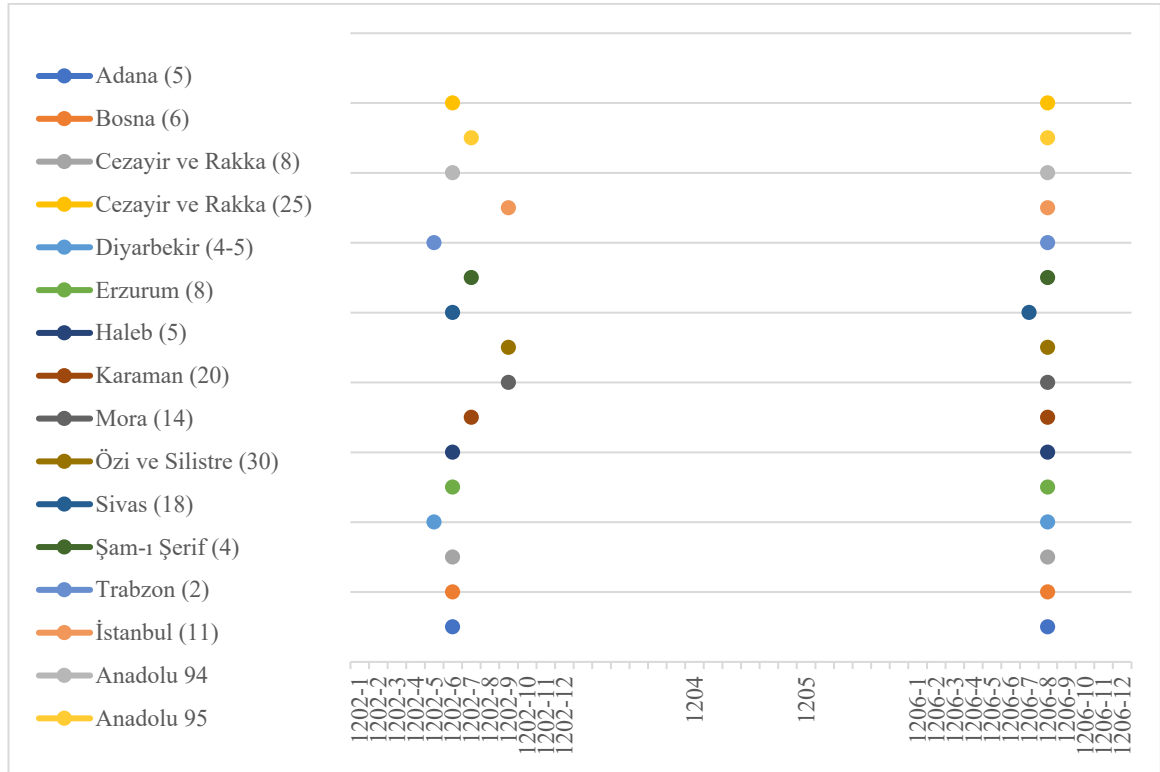
⁴⁵⁹ Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s.250., Bu defterlerden biri olan 1085 ve 1086 yıllarını ihtiva eden şikâyet defteri 1984 yılında *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675* adıyla Hans Georg Majer tarafından ilk kez neşredildi. Bk: Hans Georg Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Verlag Akademie der Wissenschaften, Wien, 1984.

⁴⁶⁰ Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında...*, s.74.

⁴⁶¹ Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde...", s.18., 11 B. 1202/17 Nisan 1788 tarihli beyaz üzerine buyuruldu (BOA, A.RST. Dos.nr. 5/56)

⁴⁶² Emecen, "Sefere Götürülen...", s.249.

Ayları arasında sonlanmasına karşın ekseriyeti 6. Ayda noktalanmıştı. Bazı defterlerde aynı sayfada olan geçişlerle neredeyse tamamı H.1206 yılının 8. Ayında başlamaktadır. Bu durum Eyalet Ahkâm defterleriyle oluşturulan aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik X: Sefer Yıllarında Eyalet Ahkâm Defteri⁴⁶³

H. 1202 yılının 6. Ayı İstanbul'da sefer hazırlıklarının yapıldığı ve vezîriâzam Koca Yusuf Paşa'nın Mart 1788'de ordu ile birlikte İstanbul'dan hareket ettiği tarihe rastlamaktadır.⁴⁶⁴ Bu defterlerin bazılarının sefere götürülen defterler arasında yer aldığını hatırlatmak gerekir. Defterlere hüküm yazılmaması daha önce divanlar bahsinde geçen vezîriâzam divanının, Divan-ı Hümâyun olamayacağı meselesi ile bağlantılı olabilir. Fakat vezirâzam İstanbul'da iken deftere kaydedilen hükümlere bakıldığında; Erzurum defterinde 1202 C Evail tarihli hükümde “*südde-i saadetime mektub gönderüb*”

⁴⁶³ BOA, A.DVNS.AHK.ADN.d, 5., A.DVNS.AHK.BN.d, 6., A.DVNS.AHK.CZRK.d, 8, 25., A.DVNS.AHK.DB.d, 4, 5., A.DVNS.AHK.ER.d, 8., A.DVNS.AHK.HL.d, 5., A.DVNS.AHK.İS.d, 11., A.DVNS.AHK.KR.d, 20., A.DVNS.AHK.MR.d, 14., A.DVNS.AHK.ÖZSİ.d, 30., A.DVNS.AHK.SS.d, 18., A.DVNS.AHK.ŞM.d, 4., A.DVNS.AHK.TZ.d, 2.

⁴⁶⁴ 9 Mart'ta harekât kararlaştırıldı ve 2 gün sonra asker ocaklarında sefer törenleri başladı. Serhat Kuzucu, *a.g.e.*, s.114.

ve aynı tarihte “*ordu-yı hümâyunum’a arzuhal idüp*”⁴⁶⁵ şeklinde iki hüküm bulunmaktadır. Ardından gelen hükümler ise 1202 C Evasit tarihli “*ordu-yı hümâyunuma takdim olunan arzuhal*” ve evasit tarihli “*ordu-yı hümâyunuma arzuhal idüp*” başlıklı hükümde değişimin 1202 Evasitinde başladığı görülmektedir. Bu tarih yaklaşık olarak Mart’ın ortalarında vezîriâzâmın ordu ile birlikte sefere çıkışına denk gelmektedir. Bu hükümden sonraki kayıt ise H. 1206 tarihinde başlamaktadır. Sivas, Şam ve Trabzon ahkâmında ise aynı tarihlerde ordu bahsi geçmemektedir.

Karaman defterinde ilgili yıllardaki son hüküm olan 1202 B Evasit (Nisan 1788) tarihli hüküm de “*ordu-yı hümâyunuma arzuhal idüp*” olarak kaydedilmiştir. Bu tarihte ordunun Edirne’de olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ Bu durumda yukarıdaki divan meselesine aykırı bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Ramazan Evasit tarihli hükümde “*ordu-yı hümâyunuma gelüb*” kaydının yer aldığı Mora ve Özi ve Silistre ahkâmında da görülmektedir.

Özi ve Silistre ahkâmına ayrı bir parantez açmak gerekir. Ramazan ayında ordu Sofya’da bulunduğu⁴⁶⁷ için bu ayda deftere 5 hüküm yazılmıştır. İstanbul defterinde ilgili yıllarda son hüküm ramazan ayına ait “*vezirim Hasan Paşa bu def’a ordu-yı hümâyunuma varid olan tahriratında*” kaydı ile başlamaktadır. Diğer yandan “*ahalileri*”, “*nam hatun*”, “*nam zımmiler*”, “*reâyalar ordu-yı hümâyunuma arzuhal idüp*”, “*reâyalar ordu-yı hümâyunuma gelüb*” gibi hükümlerin sonuncusu ise 202 B Evasit tarihine aittir. Anadolu ahkâmına bakılırsa Rikâb defterine geçilmeden önceki son hükümlerin Receb ayına ait Ordu-yı Hümâyun’a başvurular neticesinde kayda geçildiği görülmektedir.

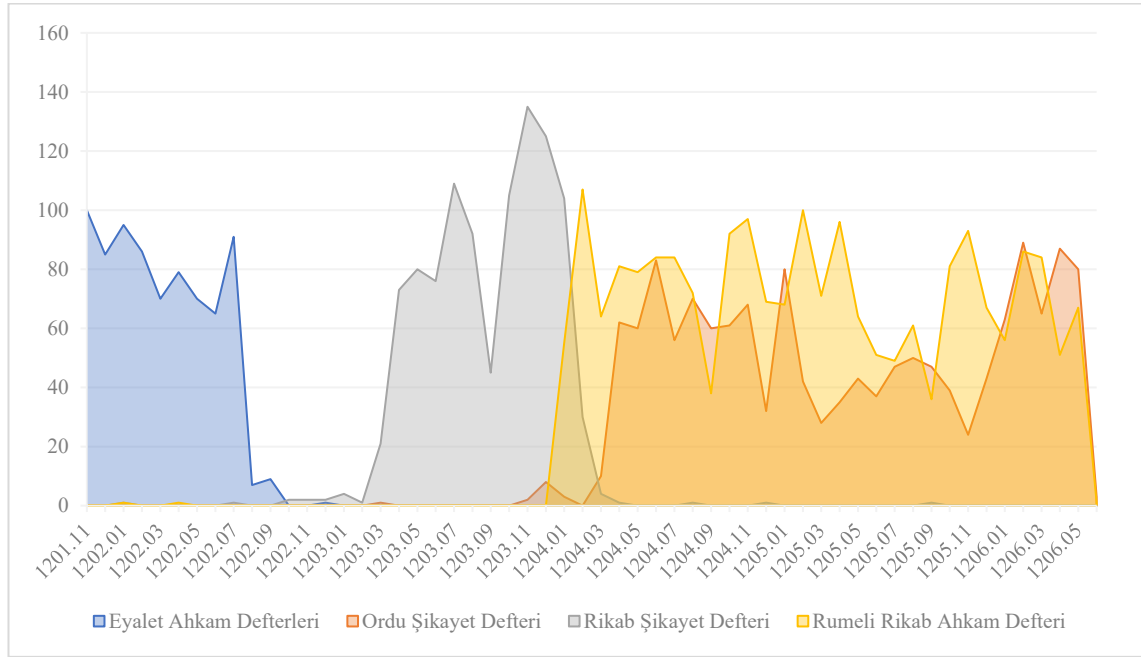
Ahkâm defterlerine ordu divanından çıkan hükümlerin yazılmamasının bir diğer sebebi ise defterleri koruma içgüdüsü olabilir. Özellikle seferde ilgili defterlerin sıklıkla güvenlik nedeniyle cephe gerisinde gönderildiği bilinmektedir. 1789’da Sefere Karaman, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Diyarbakir, Rakka, Şam Haleb ve Adana şikâyet defterlerinin götürüldüğü bilinmektedir. Fakat adı geçen defterlere ilgili yıllarda hüküm yazılmamıştır. Bu durum defterlerin şikâyetlerin çözümü için önceki kayıtlara (kuyûd-ı

⁴⁶⁵ BOA, DVNSAHK.ER.d, 8., benzer biçimde ordu mühimmeleri için bkz. Emel Soyer, *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi’ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.52-55.

⁴⁶⁶ *A.g.e.*, s.115.

⁴⁶⁷ *A.g.e.*, s.116.

ahkâma) başvurma ihtiyacıyla arşiv olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Öyleki ordu divanından çıkan hükümler eyalet ahkâmlarına değil atik şikâyet defterlerinin bir uzantısı olan ordu şikâyet defterlerine yazılmaktaydı. Balkan eyaletleri ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinden gelen şikâyetleri içine alan eyalet ahkâm ve Rumeli rikâb ahkâm defterlerine ek olarak atik, ordu ve rikâb şikâyet defterleriyle yapılan tasnif grafik olarak aşağıda verilmiştir.

Grafik XI: Savaş Yıllarında Defter Türleri

Grafikte görüldüğü üzere eyalet ahkâm defterlerinin bittiği aylarda boşluğu rikâb ve ordu şikâyet defterleri ile Rumeli ahkâm defteri tamamlamaktadır. Bunu yanı sıra Ramazan aylarında şikâyet sayılarında veya Divan bürokrasisinin şikâyet çözümünde düşüş yaşanmaktadır. Fakat bu durum İstanbul bürokrasisine mahsus bir durum olarak görülmektedir. İstanbul'daki Divan'da tutulan Rikâb ve Rumeli Rikâbında H.1203-1205 yıllarında %45 düşüş yaşanmıştır. Bu oran ordu defterinde ortalamanın üstündedir. Bu durum Findley'in oruçtan dolayı Ramazan aylarında çalışma saatlerinin azaldığı ve rutin işlerin aksadığını görüşünü desteklemektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform...*, s.221.

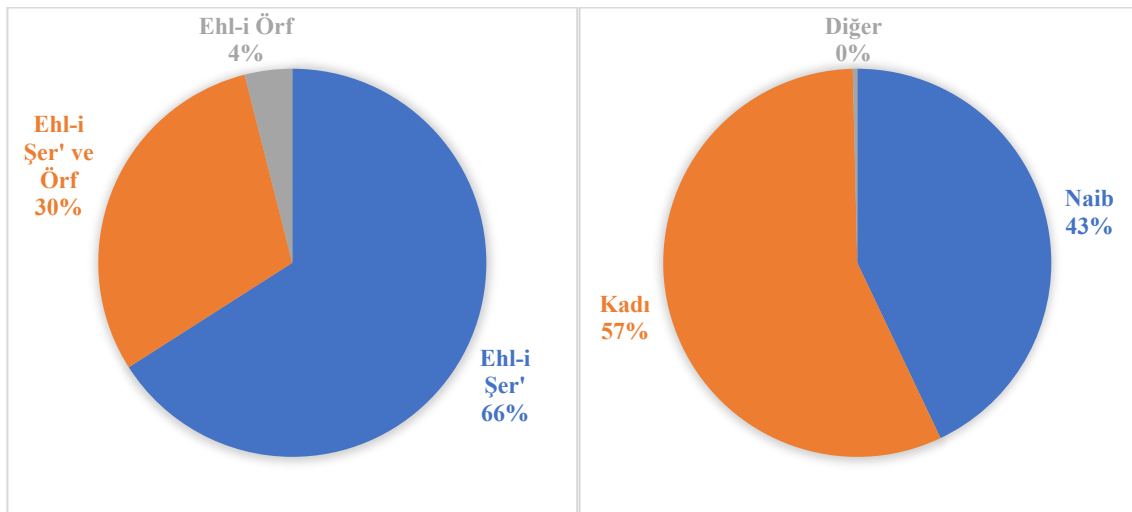
2.2. SAVAŞIN BALKAN COĞRAFYASI ÜZERİNE ETKİSİ; MERKEZE AKTARILAN ŞİKÂYETLER

1787-92 Osmanlı-Rus Harbinde merkezin ilgilendiği şikâyetlerin inceleneceği bu bölümde Anadolu ahkâm ve rikâb defteri haricindeki diğer ahkâm defterleri, 42-45 numaralı Rumeli rikâb defterleri, 192-199 ordu ve rikâb şikâyet defterleri kullanılmıştır. 8,800'e yakın hüküm başlığının incelenerek defter ve defter türü, bölge, şikâyetin çözümündeki muhataplar gibi tasniflerle nicel olarak incelenecektir.

2.2.1. Şikâyetin Çözümündeki Muhataplar

İncelenen defterlerde iptal olanlar (*terkin ve şakk*) ve okunamayanlar haricindeki 8,730 hükmün %3,8'i yalnızca ehl-i örfe, 36.4'ü ehl-i şer' ve örfe birlikte gönderilirken 59.7'i ise yalnızca ehl-i şer'e gönderilmiştir. İlgili hükümlerin 5,551'i Balkan coğrafyası ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne aittir.

Anadolu ahkâm ve Rikâb hariç tüm defterler (8,730) baz alındığında da neredeyse aynı oranlara ulaşılmıştır. Balkanlar ve Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletlerine gönderilen hükümlerde ehl-i şer' grubuna dahil olan görevliler başta kadı⁴⁶⁹ ve nâibler olmak üzere kazaskerler, Haremeyn müfettişleri, vakıf mütevellileri, müfettişleri ve onların vekilleridir. Bunların haricindeki idareciler, vali, vezir, kale dizdarı, âyan vb. ehl-i örf grubunda değerlendirilmiştir.

Grafik XII: İncelenen Defterlerde Muhataplar – Ehl-i Şer' Grubundaki Dağılım

⁴⁶⁹ 460'ı molla hitabıyla mevleviyet kadılarına gönderilmiştir.

Balkan Eyaletleri ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletlerine gönderilen hükümlerin 1.733'i yalnızca nâibe gönderilirken diğer ehl-i şer' ve örf unsurlarıyla beraber görevlendirildiği hükümlerle bu rakam 2.196'ya çıkmaktadır. Kadılar ise 1.709 hükümde tek başına görevlendirilirken diğer unsurlarla birlikte 2.881 hükümden sorumlu tutulmuşlardır.

Anadolu Ahkâm ve rikâb haricindeki tüm defterlerde ise ehl-i şer' mensupları hükümlere %60 doğrudan, %96 ise ehl-i örfle birlikte muhatap alınmıştır. Ehl-i şer'e giden hükümlere bakıldığında 2.276 (diğer muhataplarla birlikte 3.133 hüküm) hüküm yalnızca nâiblere gönderilirken 2.627(4.828) hüküm kadılara gönderilmiştir. 1742-43 yılını ihtiva eden 1 numaralı Rumeli ahkâm defterine kaydedilen hükümlerin %99'una kadı dahildir. Yalnızca kadıların nâibler ile birlikte muhatap olduğu hükümlerin defterdeki oranı %34, vali ile %38, mutasarrıflarla birlikte %22, diğer ehl-i örf ile %5'tir.⁴⁷⁰

Şikâyetin çözümünde İstanbul'un muhatap aldığı görevliler arasında en önemli rolü kadılar ve nâibler üstlenmektedir. Kadıların kendi yargı bölgelerinde (kazâ) vuku bulan olaylardan, mahkemeye başvurular sonucunda oluşan davalara bakmaktan veya olayın aydınlatılması için gerekli teftişten kaçınması yasaktır.⁴⁷¹ Ayrıca İstanbul'a başvuran şikâyetçiler haklı bulunmaları durumunda divandan aldığı belgeyi, kazasına döndüğünde kadı siciline kaydettirmesi gerekliydi.⁴⁷² Müşteki, İstanbul'dan aldığı güçle kadının hükmünü icra etmesi için beklerdi. Kadılar cemaatin reisi olmaları dolayısıyla şer'i konularından dolayı kazadaki şikâyetleri veya talepleri merkeze aktarmaktaydı. Şikâyetlerin çözümünde kadıların başat rolünün yargı meselesinden bağımsız olarak idari görevlerinden de kaynaklandığını hatırlatmak gerekir. Kadılar sorumluluk alanlarındaki camii, okul ve vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden, şehir idaresi, asayiş, esnaf loncalarının denetimi, üretim ve pazarın kontrolü, narh ve fiyat kontrolü, imar, temizlik, altyapı vb. gibi kaza yönetiminin neredeyse her alanında baş sorumludur.⁴⁷³ Özellikle cami etrafındaki mahallelerden teşekkül eden Osmanlı şehirlerinde mahalle yöneticisi, lideri veya temsilcisi olarak imamlar kadı arzı ile tayin edilir ve onlar tarafından

⁴⁷⁰ Murat Tuğluca, "Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet-Ahkâm Defterleri: 1 Numaralı Rumeli ahkâm defteri Örneğinde (1742-1743)", *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, (ed. Abidin Temizer), 2014, s.250.

⁴⁷¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.33.

⁴⁷² Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.84.

⁴⁷³ *A.g.e.*, s.40, 48.

denetlenirdi.⁴⁷⁴ Şehir asayişine memur edilen subaşı görevleri arasında kadı hükümlerini uygulamak ve kadının suçlu görüp verdiği kişileri cezalandırmak vardır. Ortaylı, subaşılari adli zabıta olarak da konumlandırarak emniyet ve infaz memuru olarak kadının en büyük yardımcılarında biri olarak tanımlar.⁴⁷⁵ Kadının görevleri ilgili savaş yıllarında özellikle taşra kuvvetlerinin seferde bulunduğu zamanlarda âyan ve eşrafla birlikte yönetim ve güvenliğin en önemli sorumlusu olarak görülmektedir.⁴⁷⁶

Balkan Eyaletleri ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde kadı ve nâiblerin yanında tek muhatap olarak mollalara 243 hüküm gönderilmiş, ehl-i şer' ve örfün diğer unsurlarıyla birlikte düşünüldüklerinde kendilerine toplam 471 hüküm gönderilmiştir. Hükümlerin 205'inin Edirne Mollasına gönderildiği görülmektedir. Yalnızca mollaların muhatap olduğu hüküm sayısı 96 iken bostancıbaşı ile beraber görevlendirildikleri hüküm sayısı 76'dır. Selanik Mollasına gönderilen 77 hükmün 34'ü sadece mollaya gönderilirken 15'inde mütesellim ile birlikte görevlendirilmiştir. Ayrıca Yenişehir Fener Mollasına 56, Filibe Mollasına 34, Sofya Mollasına 35, Bosna Mollasına 14 vs. hüküm gönderilmiştir.

Hükümlerde monla/munla olarak da geçen mollalar hakkında akla ilk olarak *kenar müftüleri* de denilen taşra müftüleri gelmişti. Kazalarda ehl-i şer' zümresi olarak kadıdan sonra gelen müftüler şeyhülislam tarafından atanırdı. Mahkemede tereddüde düştüğü şer'i ya da örfi konularda fetva için müftülere başvurabilmesiyle kadınların en önemli yardımcılarında olan mollalar aynı zamanda halk tarafından sosyal, ekonomik, idari ve hukuki konularda kendisine başvurulduğu takdirde fetva makamıydı. Resmi bir vazife olarak sayılmayan müftülere maaş verilmediğinden verdikleri fetvalardan ücret alırlardı.⁴⁷⁷ 18. yüzyılın sonlarında sayılarının 210 olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁸ Hırzû'l-Mülûk'de fukara ve zayıfların zahmet çekip, uzun yollar aşarak İstanbul'a fetva talebiyle gelmemeleri için taşra müftülerinin görevlendirildiğine işaret edilir.⁴⁷⁹ Müftülerin halk

⁴⁷⁴ A.g.e., s.47.

⁴⁷⁵ A.g.e., s.50. Subaşılari yanında kadının yardımcılari arasında denen kapıkullarında oluşan ve çarşı ve pazar yerini beklemek ve asayişin sağlanmasında sorumlu ases veya yasakçılar ve kale dizdarları da sayılmaktadır. A.g.e., s.50-51.

⁴⁷⁶ A.g.e., s.51-52.

⁴⁷⁷ Ahmet Sinan Kara, *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.71-72.

⁴⁷⁸ A.g.e., s.59.

⁴⁷⁹ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına...*, s.194; akt. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Bir İmparatorluk Bir Din*, Alfa Kitap, İstanbul, 2021, s.165.

tarafından seçilmeleri de mümkündür. Böyle bir başvurunun neticesinde meşihat makamının tasdik ve tayinini gerekiyordu.⁴⁸⁰ Müftüler mahkemelerde şühûdü'l-hâl⁴⁸¹, toplumsal düzenin sağlanması, miras ve borç meselelerinin çözümlenmesi gibi görevlerinin yanında vakıf mütevelliliği, vergi tahsili ve hatta asker alımlarında oluşturulan meclislerde de yer almaktaydılar.⁴⁸² Müftülerin Hanefi fikhının hâkim olduğu topraklarda Hanefi fikhına dair yazılmış muteber kitaplara atıfla fetva vermeleri beklenirdi. Önce İmam-ı Azam'a orada yanıt bulamazsa İmam Ebu Yusuf'a daha sonra İmam Muhammed'e başvurması eğer soruna dair farklı cevaplar bulunursa ulema arasında kabul gören görüşe göre fetva vermesi beklenirdi.⁴⁸³

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilerin yanında müftülerin resmi bir sıfatlarının olmadığı ve kadılar gibi devleti resmen temsil görevlerinin olmadığı bilinmektedir.⁴⁸⁴ Her ne kadar bazı dönemler müftülere hüküm gönderildiği bilirse de⁴⁸⁵ ilgili yıllarda hükümlerin belli şehir ve kazalara odaklanması hükümlerdeki mollaların müftülerden ziyade mevleviyet⁴⁸⁶ kadıları olduklarını göstermektedir. Payitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul olmak üzere nüfus, stratejik önem ve kültür açısından önde gelen büyük şehirlerin yönetim ve güvenliğine daha ehemmiyet gösterildiğinden dolayı adli ve kazâi işler için bu şehirlere mevleviyet de denilen tecrübeli ulema gönderilirdi.⁴⁸⁷ Koçi Bey 300 akçeden büyük kadılık anlamına gelen mevleviyetlere molla dendiğini belirtmektedir.⁴⁸⁸ Mollalar zamanla İstanbul kadılığına da yükselebilmekteydiler.⁴⁸⁹ Kadıların mevcudu arttıkça

⁴⁸⁰ *A.g.e.*, s.59.107.

⁴⁸¹ Hülya Taş şühûdü'l-hâl'in düzenli ve görevlendirilmiş üyeleri olmadığını ve üç temel işlevi olduğundan bahseder. Bunların ilki şühûdü'l-hâl'in varlığı muhakemenin açık yapıldığının kanıtı olmasıdır. İkinci işlevleri resmi kayıtların yanında mahkemenin gerekli hallerde başvurduğu bilgi kaynakları olduğudur. Son işlevleri ise yaşlı, deneyimli ve itibarlı üyeleriyle geçmişten gelen âdet-i kadîme'yi temsil etmeleridir. Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, s.44, 2008, s.37-38.

⁴⁸² Kara, *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük...*, s.59.144.

⁴⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye...*, s.174. Kara, *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük...*, s.59.146-147. Fetvalar şu bölümlerden oluşmaktadır; dua ve münacaat, soru başlangıcı, soru, rica ve istirham, fetva başlangıcı, cevap, fetvayı verenin ismi, imza, Allah'tan af dileği ve fetvanın dayandığı kaynak. *A.g.e.*, s.147-148.

⁴⁸⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Bir İmparatorluk Bir Din...*, s.164-6.

⁴⁸⁵ *Vize Müftüsüne ve Kırkkilise Sancağı Mütesellimine Hüküm*, Tuğluca, *a.g.e.*, s.69, Tuzla kadısından şikâyetçi olunması üzerine Sultaniye Müftüsüne hüküm gönderilmişti. BOA, DVNSSKT.d, 21, s.9, h.47; akt. Tuğluca, *a.g.e.*, s.118.

⁴⁸⁶ Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s.224.

⁴⁸⁷ Fahri Unan, "Mevleviyet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.29, 2004, 467., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye...*, s.95.

⁴⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye...*, s.156-157.

⁴⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye...*, s.96. (Dipnot)

tayinlerinde yığılma olduğundan öncelikle tayin olunacak yerin payesi (rütbe) verilmeye daha sonra kadı olunmaya başlanmıştı.⁴⁹⁰ Abdurrahman Atçıl yeni bir mevki olarak mevleviyet kadılıklarının oluşturulmasında bu alandaki yığılmaya işaret etmektedir. 1570'lerden sonra bu yığılmayı giderebilmek için bazı yüksek gelirli kaza ve küçük komşu kadılıkları birleştirilerek yüksek kadılıklar kurulmuştu.⁴⁹¹ Bu kadılıklara atananlardan yüksek rütbeli fakat medrese hiyerarşisinde ilerleme umudu kalmayan hocalar için hem statülerini sürdürecekleri hem de gelirlerini arttırabilecekleri bir alan yaratılmıştı.⁴⁹² Örneğin Yenişehir Fener kadılığına 1 Şaban 1200'de Süleymaniye müderrisi İbrahim Selim Efendi,⁴⁹³ 1202'de yine Süleymaniye müderrisi Yalvacî es-Seyyid Mahmud Efendi⁴⁹⁴ atanmıştı.

Mevleviyet kadıları 1 yıllığına atanır,⁴⁹⁵ tayin, terfi ve azil kararları şeyhülislam tarafından verilir. ⁴⁹⁶ Başlangıçta Mahreç, Bilâd-ı Hamse ve Haremeyn olarak üçe ayrılan bu kadılıklara⁴⁹⁷ 18. yüzyıldan itibaren devriye kadılıkları eklenerek dört kademeye çıkarılmıştır.⁴⁹⁸ Bu kategoriler arasında yükselen veya düşen olduğu gibi zamanla mevleviyet vasfını kaybeden kadılıklarda vardı.⁴⁹⁹ İstanbul, Mekke ve Medine kadılıkları uhdesinde olan Haremeyn mevleviyeti statü olarak en yükseğiydi.⁵⁰⁰ İkinci sırada Bilad-

⁴⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.98.

⁴⁹¹ Örneğin Amid; Mardin ile birleştirilerek yüksek kadılık haline getirilmişti. Atçıl, *Scholars and Sultans...*, s.197.

⁴⁹² Atçıl, *Scholars and Sultans...*, s.198.

⁴⁹³ Ferudun Emecen, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789): Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, Tatav Yayınları, İstanbul, 2003, s.175.

⁴⁹⁴ *A.g.e.*, s.296.

⁴⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.101.

⁴⁹⁶ Ayrıca kadılıkların yüzyıldaki değişimi için bkz. Levent Kuru, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılıkları", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c.8, s.2, 2019, s.261., 1787-92 yıllarındaki hükümlerde görülen örnekler için bk: "hususu ati oldukda bi'l-şart şeyhülislamı molla tayin olunan zümre-i kuğattan mevlâna seyid Osman zide-fezaluhuya", *BOA. DVNSAHK.İS..d, 11, s.269, h.824.*, "kalesi muhafazası şartıyla Eğriboz Sancağı Mutasarrıfı vezire ve husus ati oldukda bi'l-şart şeyhülislamı molla tayin olunan eğriboz kazası nâibine", *BOA, DVNSAHKR. d, 45, s.152, h.623*, "bu defa müceddeden hususu atiye bi'l-şart şeyhülislamı molla tayin olunan baş kâtip şeyhzâde mehmed emin zide ilmihuya" *BOA. DVNSAHK.İS..d, 11, s.245, h.744.*, ve diğerleri için; *BOA, DVNSŞKT. d, 195, s.126, h.513 ve s.40, h.160, DVNSŞKT. d, 196, s.162, h.661, DVNSŞKT. d., 198, s.27, h.71.*

⁴⁹⁷ Unan, "Mevleviyet", s.467.

⁴⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.99.

⁴⁹⁹ Bilad-ı hamse olarak bahsettiğimiz mevleviyet daha önce Mekke, Edirne ve Bursa (Bilad-ı Selase) iken daha sonra Mısır'ın dahil olmasıyla sayıları 4'e (Bilad-ı erbaa) yükselmişti. 1722'de Mekke ve Medine Haremeyn mevleviyeti olarak yükselmiş, daha sonra Şam buraya dahil edilerek Bilad-ı erbaa ismiyle dört büyük kadılık haline geldi. 18. yüzyılda Filibe'nin dahil edilmesiyle Bilad-ı hamse mevleviyeti ismini aldı ve Filibe Bulgaristan'a geçse bile mevleviyetin ismi değişmedi. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.100.

⁵⁰⁰ Unan, "Mevleviyet", s.467. 1723'ten sonra Haremeyn kadılıkları (İstanbul, Mekke ve Medine) arasında bir fark yoktu. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye...*, s.101.

1 Hamse mevleviyetleri gelmekteydi. Yüzyıllar içerisinde değişime uğramış, 18. yüzyıla gelindiğinde Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe'den oluşmaktaydı. Bu kadılıklar içerisinde sırası gelen Haremeyn mollası olur veya payesini alırdı.⁵⁰¹ Bilad-ı hamse ardından Mahreç mevleviyetleri gelmektedir. On dereceli İstanbul müderrislerin bu kadılıkların atanmasından dolayı Mahreç mevalisi de denilen bu kadılıklar Kudüs, Halep, Tırhala Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik olarak altı iken daha sonra havass-ı refia (Eyüp ve Üsküdar), Kandiye, Sofya, Girit ve Trabzon olmak üzere toplam 11 şehri içine alır.⁵⁰² Mahreç mevleviyetinden çıkan kadılar Bilad-ı hamse kadısı olurlardı.⁵⁰³ Mevleviyetlerin en küçük derecesi olarak Devriye Mevalisi gelmektedir. Maraş, Bağdad, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbakir, Bağdad, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı kadılıkları bu kategoride yer almaktadır. Bu şehirlerde kadı olanlar süreleri bittiğinde mahreç mevleviyeti payesi alarak buradaki kadılıkları beklerlerdi.⁵⁰⁴ Cevdet Paşa Mevleviyetlerde fiili hizmet aranmadığını ve çoğunluğunun nâib ile idare edildiğini işaret etmektedir.⁵⁰⁵ Aşağıdaki grafikte 1787-92 Rus Harbi yılları arasında mevleviyet kadılarına gönderilen hükümler görülmektedir. Bunun haricinde ilgili defterlerde Bilâd-ı selase mevleviyeti olarak Bursa Mollasına 76; Şam Mollasına 21; Mısır Mollasına 16; Medine Mollasına 2; Mahreç mevleviyeti olarak İzmir Mollasına 29; Halep Mollasına 17; Kudüs Mollasına 10; hüküm gönderilmiştir. Devriye mevleviyeti olarak ise Erzurum Mollasına 14; Konya Mollasına 14; Kayseri Mollasına 12; Amed Mollasına 6; Maraş Mollasına 3; Kütahya, Adana, Bağdad ve Ayntab Mollalarına birer hüküm gönderilmiştir.

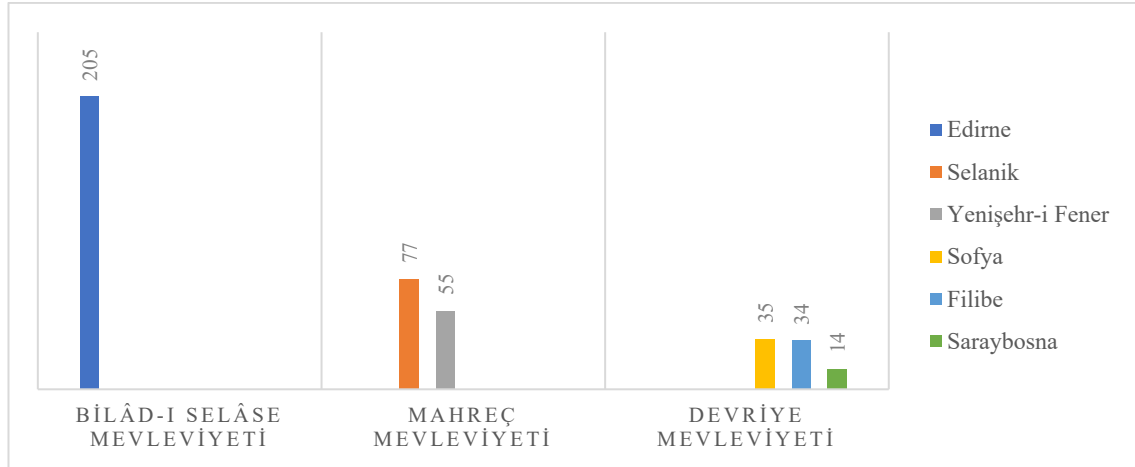
⁵⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye...*, s.100.

⁵⁰² *A.g.e.*, s.101., Süleymaniye Dârü'l-hadisî müderrisi, Süleymaniye'nin dört müderrisi talep etmesi durumunda yer açılınca ona verilir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye...*, s.101.

⁵⁰³ Örneğin eski Yenişehir Fener kadısı Fevzîzâde Mustafa Şükrullah Efendi Bursa kadılığına atanmıştı. Emecen, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı...*, s.182.

⁵⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye...*, s.102.

⁵⁰⁵ *A.g.e.*, s.103.

Grafik XIII: Balkanlar'da Mollalara Gönderilen Hükümler⁵⁰⁶

Diğer bir ehl-i şer' mensubu olan Haremeyn müfettişleri 1586 yılında kurulan ve daha sonra padişahların, sultan kadınların, paşaların ve Dârüssaâde ağaları vakıflarının nezaretleriyle birleşen Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'nin dört memurluğundan biridir.⁵⁰⁷ Müfettişlik Evkaf-ı Hümâyun, Haremeyn ve bunlara bağlı yerlere ait hukukî işleri ve kontrollerini yürütmekle görevliydi.⁵⁰⁸ İlgili yıllarda Haremeyn müfettişine ve vekiline doğrudan 6 hüküm gönderilmiştir. Bunun yanında bostancıbaşı ile üç, kadı ve bostancıbaşı ile bir ayrıca kadı ile bir hüküm gönderilerek 11 hükme muhatap olmuşlardır. Yine nezarete bağlı evkaf müfettişine 4 hüküm gönderilmiştir.⁵⁰⁹

Defterlerden çıkan hükümlerin büyük çoğunluğunun ehl-i şer' (%60) veya ehl-i şer'in ehl-i örf ile (%36) muhatap alındığı hükümler olduğu görülmektedir. Böylece şikâyetlere çözüm için %96 oranında ehl-i şer'e hüküm gönderilmiştir. 1686-99 yılları arasında şikâyet defterlerinde bu oran %65 ehl-i şer', %35 ehl-i örfür.⁵¹⁰ Şikâyetlerin çözümünde muhatap alınan görevliler karşılaştırıldığında 1686-99 yılları arasındaki hükümlerin %64 kadı ve nâiblere, %7'si paşalara, %6'sı valilere, %6'sı kaimmakamlara, %3'ü mütesellimlere, %2'si muhafızlara, %2'si sancakbeylerine, %1'er hüküm ise serasker,

⁵⁰⁶ Grafikte sadece molla hitabıyla gönderilen hükümler gösterilmiştir. Bunun yanında "Edirne mollasına" ve "Edirne kadısına" hükümleri birlikte değerlendirildiğinde 307, Selanik'e 107, Yenişehir Fener'e 96, Sofya'ya 57, Filibe'ye 60, Saraybosna'ya 21 hüküm gönderilmiştir.

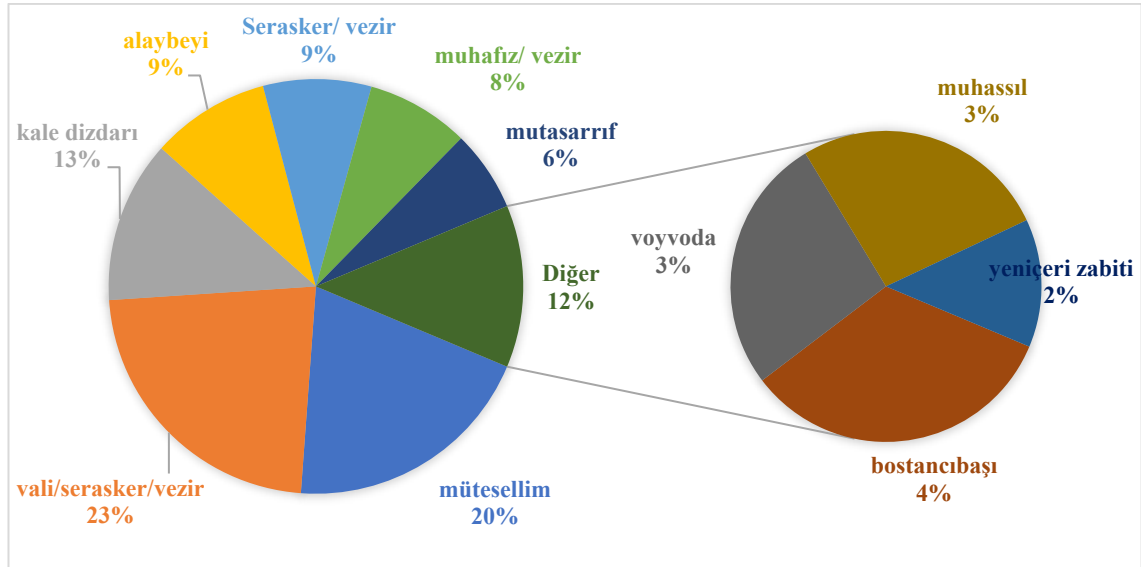
⁵⁰⁷ Diğerleri; muhasebecilik, mukâtaacılık ve Dârüssaâde yazıcılığı. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.11, İstanbul, 1995, s.521.

⁵⁰⁸ Ş. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sabri Küçükaşçı "Haremeyn", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 1997, c.16, s.154

⁵⁰⁹ Anadolu ahkâm ve rikâb defterleri haricinde tüm defterlerde doğrudan 10 toplam 17 hüküm gönderilmiştir.

⁵¹⁰ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.85.

bostancıbaşı, sekbanbaşı ve müftüye gönderilmiştir.⁵¹¹ Şikâyet defterlerinde yol hükmü, kalebent emri vb. mühimmeye yazılması gereken hükümlerin varlığı çok az bir toplama ulaşmakla birlikte bunların bazıları da iptal edilmiştir.

Grafik XIV: Ehl-i Örf Grubundaki Dağılım

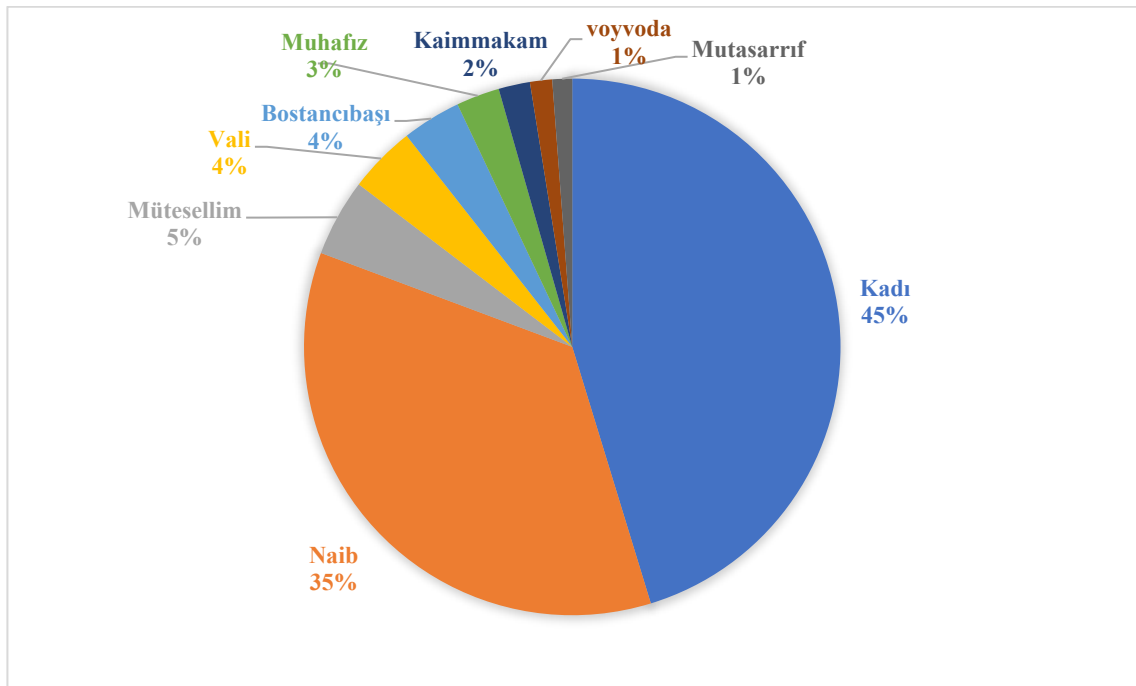
Ehl-i örf'e giden hükümlere bakıldığında sadece valilere⁵¹² hitaben 34 hüküm şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. Ehl-i şer' ve örf diğer unsurlarla birlikte ise 288 hükümde görevlendirilmiştir. Mütesellimlere ise 11 hüküm gönderilmişken diğer görevlilerle birlikte 334 hükümde görevlendirilmiştir. Buna göre kale dizdarına 30(70), alaybeyine 10(12), serasker/serasker vezire 20(30), muhafız/muhafız vezire 20(185), mutasarrıfa 6(85), bostancıbaşına 10(253), voyvodaya 1(95) ve muhassıllara 2(64), âyana 2/(73), derbend başbuğu/nazırı/vekiline 21 hüküm gönderilmiştir. Kalan hükümler ise yeniçeri zabiti, Hangiray, hassa/ mübaşir, kaimmakam, çavuşbaşı, memur, planka dizdarı, ağa, donanma başbuğu, azeb ağası, sekbanbaşı, topçu başı, kapıcıbaşı, ocak kethüdası, kapıcılar kethüdası, kapudan-ı derya, baş/katib, nazır, lağımcı başı, emin/maden emini, nüzul emini, ser-turna, dergâh-ı âlî gediklisi, mahpus muhafızı, hazinedar, Bahr-ı Sefid başbuğu, Mekke emiri, mubâyaacı, çukadar, cizyedar gibi diğer ehl-i örf üyelerine gönderilmiştir.

Ancak bu hükümlerden bazılarının şikâyet defterinde rastlanan klasik hükümler olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin 18. yüzyılda serhatteki kale garnizonlarının

⁵¹¹ A.g.e., s.85.

⁵¹² Vali ve beylerbeyi hükümleri birlikte değerlendirilmiştir.

başında bulunan kale dizdarına⁵¹³ gönderilen 30 hükmün 29'u ordu şikâyet defterlerinde yer almaktadır. Bu hükümlerin çoğu kalebent cezalarıyla ilgilidir. Yine tımarlı sipahi kumandanlarından olan alaybeyine gönderilen 25 hükmün 23'ü ordu şikâyet defterlerine yazılmıştır. Bunlar Hasan ve Ahmed'in,⁵¹⁴ Mehmed ve İsmail'in,⁵¹⁵ İbrahim'in,⁵¹⁶ Mehmed ve Hüseyin'in,⁵¹⁷ Ebubekir ve Mehmed'in,⁵¹⁸ Süleyman ve Mustafa'nın⁵¹⁹ tımarlarıyla ilgili şikâyetlerine dair hükümlerdi. Sadece ehl-i örfe gönderilen hükümlerin neredeyse yarısı ordu şikâyet defterinden çıkmaktadır.⁵²⁰

Grafik XV: Toplam Hükümler İçerisindeki Oran

Grafikte görüldüğü üzere Balkan coğrafyası ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaleti'ne gönderilen hükümlerde kadılar hükümlerin %45'inde bulunmaktadır. Kadılara en yakın oran olan nâibler %35 oranında şikâyetlerin çözümünde muhatap alınmışlardır. Vali, mütesellim, bostancıbaşı, muhafız, kaimmakam, voyvoda ve mutasarrıf en fazla hüküm

⁵¹³ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.9, İstanbul, 1994, s.481.

⁵¹⁴ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.131, h.416.

⁵¹⁵ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.58, h.191.

⁵¹⁶ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.68, h.231.

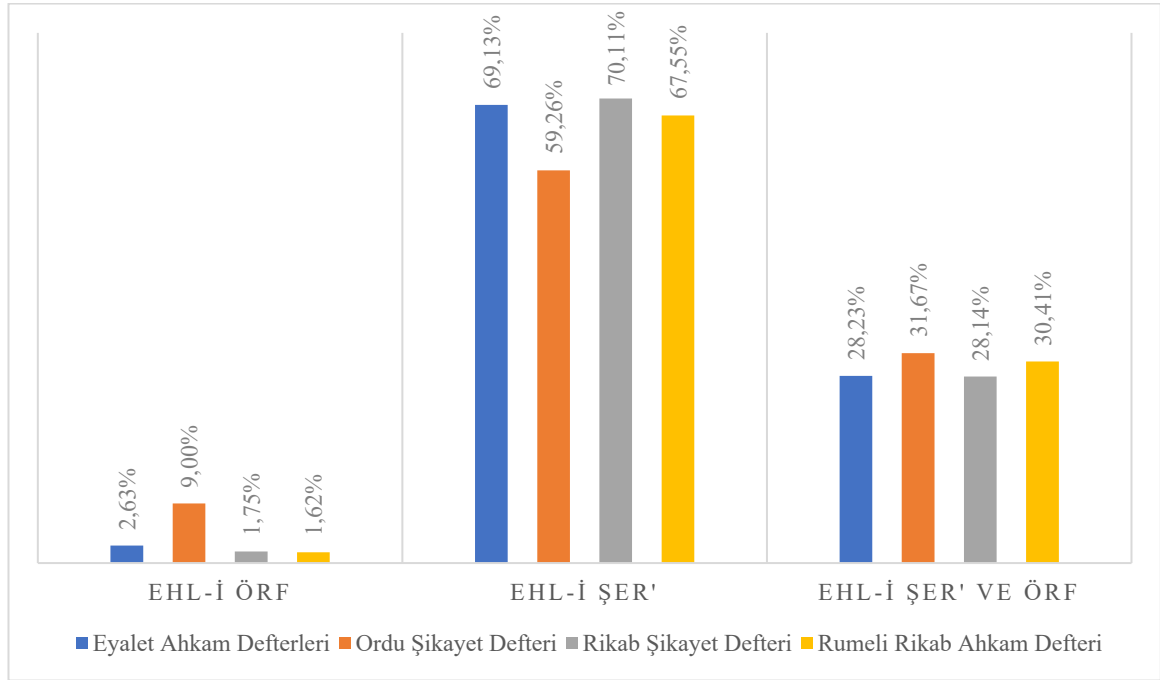
⁵¹⁷ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.61, h.204.

⁵¹⁸ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.17, h.66.

⁵¹⁹ BOA, DVNSŞKT, d, 197, 172, h.591.

⁵²⁰ 331 hükmün 159'u ordu, 93'ü rikâb şikâyet defterlerinde bulunurken eyalet ahkâmlarında 40, Rumeli rikâb ahkâmında 39 hüküm bulunmaktadır. Eyalet ahkâm defterlerinin büyük çoğunluğu sefere çıkılmadan önce yazıldığından buradaki oranların makul olduğu anlaşılabilir.

gönderilen idareciler olarak şikâyetlerin çözümünde %17'lik rol oynamışlardır. İmparatorluk genelinde Anadolu ahkâm ve rikâb defterleri haricinde defterler temel alındığında ehl-i şer' ve örfe birlikte gönderilenlere baktığımızda en fazla hüküm gönderilen ikili 710 hüküm (%11) ile kadı ve mütesellimdir. Bunu 300 hüküm (%4) ile nâib ve mütesellim, 273 hüküm (%4) ile kadı ve vali, 126 hüküm (%2) ile kadı ve voyvoda, 107 hüküm (%2) ile kadı ve mutasarrıf takip eder.

Grafik XVI: Defter türlerine göre muhataplar

Balkan coğrafyası ve Kaptanpaşa Eyaleti'nde muhataplara bakıldığında beklenildiği gibi ordu divanından ehl-i örf'e daha fazla hüküm gönderilmiştir. İstanbul'da kaydedilen rikâb defterlerinde %1,5-2 aralığında, eyalet ahkâmında %2,5 oranında iken ordu şikâyet defterlerinde hükümlerin %9'u sadece ehl-i örf mensuplarına gönderilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu alaybeyine, kale dizdarına, muhafızlara gönderilen tımar meseleleri⁵²¹ ve kalebent⁵²² hükümleri olmakla birlikte İnalçık'ın belirttiği emir zincirini kırmamak için verilen hükümlerde vardı.⁵²³ Tüm eyaletler göz önünde bulundurulduğunda doğrudan

⁵²¹ 197, s.17, h.66., s.74, h.250., s.138, h.475.

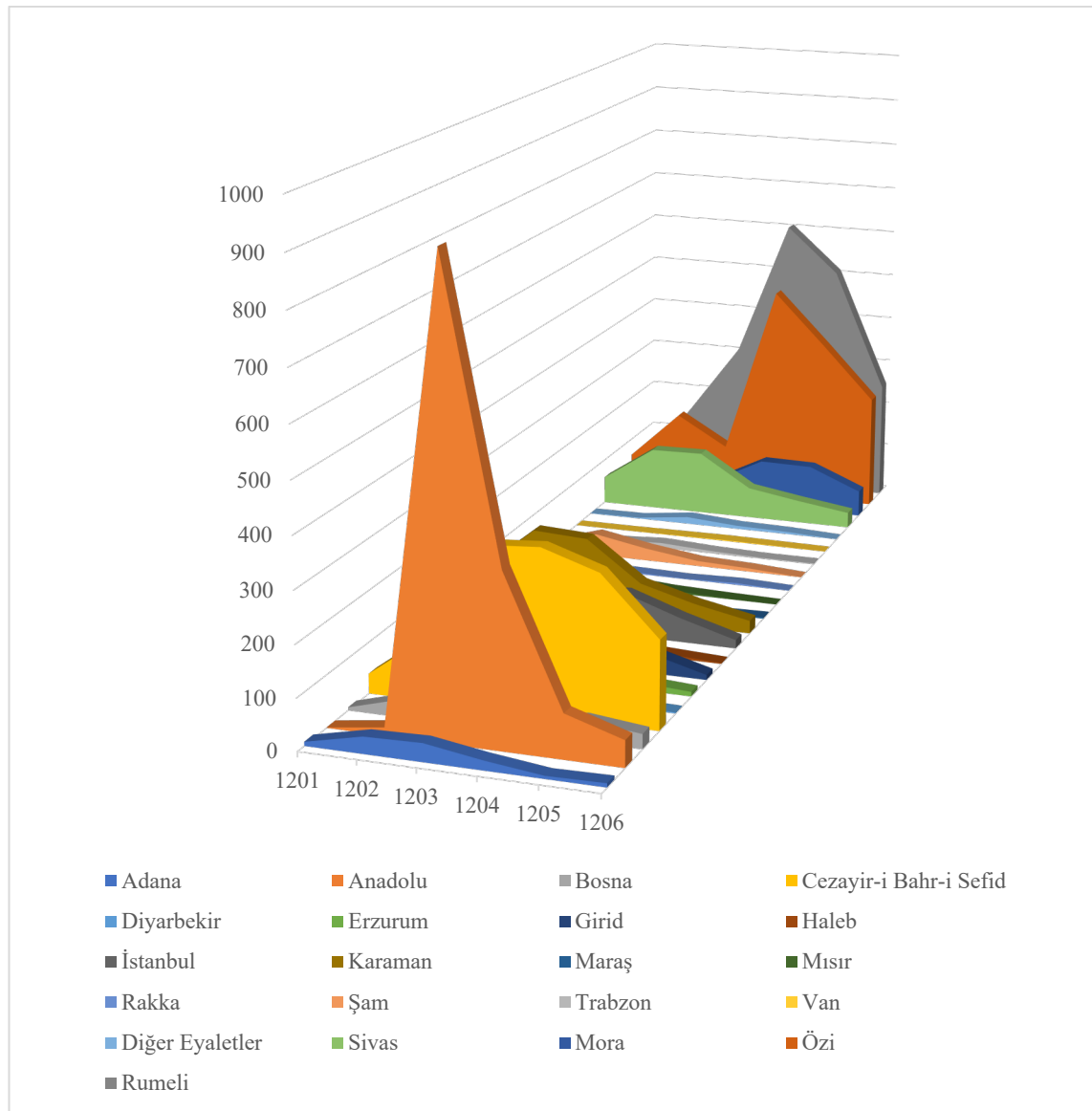
⁵²² 197, s.85, h.281.

⁵²³ Örneğin Varna Muhafızı Vezir Yusuf Paşa'ya gönderilen hükümde; tatar Hasan ordu divanına arzuhal göndererek bildirdiği şikâyetinde yedi senedir hizmetinde olan gulamının firar ederek Varna'ya gittiğini belirtmişti. Yusuf Paşa'dan talep etmesine karşın paşa *bu Çerkesdir deyu* reddetmişti. Divan mağduriyeti ortaya çıkan Hasan'ın şikâyetiyle Yusuf Paşa'ya memur tayin edilen çavuş mübaşiriyle Meşta-yı Ordu-yı Hümâyun'da murafaa edilmek üzere ferman gönderildi. 197, s.42, h.147.

ehl-i örfe gönderilen şikâyetler Eyalet ahkâmlarından çıkan hükümlerin %2,61'ini; Rumeli rikâp defterindekilerin %1,78'ini; rikâb şikâyet defterindekilerin 3,17'sini ve ordu şikâyet defterlerine kaydedilenlerin %7,81'ini oluşturmaktadır. Ordu şikâyet defterleri, yalnızca ehl-i şer'e gönderilen hükümlere bakıldığında da diğer defter türlerine nazaran daha az oranda hüküm içerdiği belirtilmelidir.

2.2.2. Eyaletler

Osmanlıların Ruslara savaş ilan ettiği Ağustos 1787 (H. Zilkade 1201) tarihinden Yaş Antlaşması'nın imzalandığı Ocak 1792 (H. Cemaziyülevvel 1206) tarihine kadar merkeze aktarılan şikâyetlerin eyaletlere göre tasnifi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

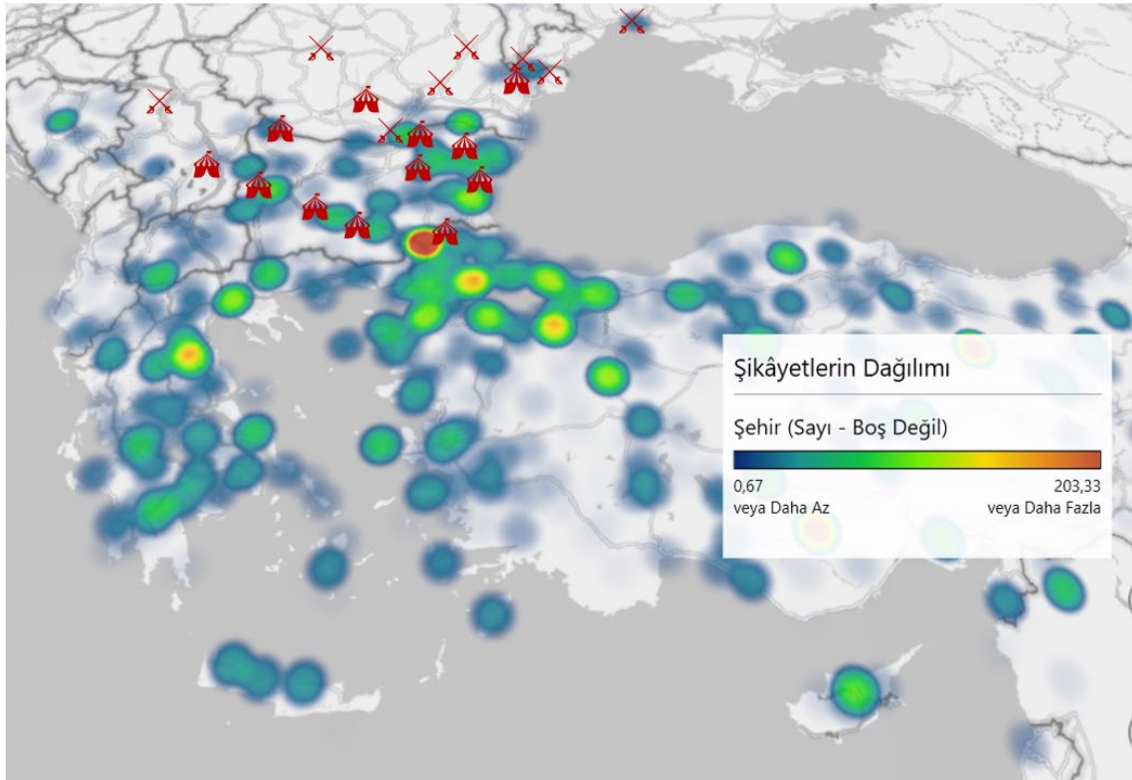

Grafik XVII: Tüm Defterlerde Eyaletler

İmparatorluğun geneline bakıldığında savaş ilanından itibaren Rumeli Eyaleti'ne H. 1201'in son iki ayında 25, 1202'de 165, 1203'te 321, H.1204'te 627, H.1205'te 518 ve H.1206'da 255 hüküm, toplamında 1.911 hüküm gönderilmiştir. En fazla şikâyete konu olan ikinci eyalet ise Özi Eyaleti'dir. H.1201 yılından başlayarak sırasıyla 62, 167, 105, 474, 360, 244 hükümle toplamda 1.412 hüküm gönderilmiştir. Anadolu ahkâm ve rikâb defteri inceleme konusu olmamasına rağmen Anadolu Eyaleti 1.406 hüküm ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bir diğer önemli eyalet Cezayir-i Bahr-ı Sefid namı diğer Kaptanpaşa Eyaleti ise 1.225 hükümle dördüncü sırada yer almıştır. Hükümlerin 32'si H.1201, 120'si H.1202, 306'sı, H.1203, 310'u H.1204, 284'ü H.1205 ve 173'ü H.1206 senelerinde kaydedilmiştir. Diğer eyaletlerdeki hüküm sayıları ise şöyledir; Karaman 549, Sivas 478, Mora 71, İstanbul 320, Erzurum 193, Bosna 146, Girid 111, Adana; 110, Şam 103, Haleb 79, Diyarbakir 76, Maraş 39, Mısır 32, Trabzon 27, Rakka 12, Çıldır 12, Bağdad 7, Hicaz 6 ve Van 4 hükümle sonlanmaktadır.

1787-92 Osmanlı Rus harbinde merkeze (ordu ve İstanbul) aktarılan şikâyetlerden oluşan aşağıdaki haritada Balkan coğrafyasında şikâyetlerin dağılımı gösterilmektedir. Haritadaki bölgeler belirlenirken kullandığımız temel kriter hüküm başlıklarındaki bölgesel olarak sorumluluk alanı en dar idari görevlilerin seçildiği belirtilmelidir. Örneğin “*Ahyolu Kazası nâibine hüküm ki*”⁵²⁴ hüküm başlığında Ahyolu, “*Mora valisi vezire ve Anabolu Kazası nâibine hüküm ki*” başlığında eyalete değil Anabolu Kazasına, *Angelikasrı kadısına ve Karlili mütesellimine hüküm ki* hükmünde Karlili sancağı yerine Angelikasrı Kazası işaretlenmiştir. Birden fazla kadı veya nâibin muhatap olduğu “*Edirne bostancıbaşısı dame mecduhuya ve Cisir-i Ergene ve vize kazaları nâiblerine hüküm ki*” ve “*Edirne mollasına ve Vize ve Çirmen ve Dimetoka kazaları nâiblerine hüküm ki*” gibi başlıklarda ise Edirne yerine adı geçen kazalar işaretlenmiştir. Haritada ayrıca ordugahın kurulduğu ve savaş/çatışma bölgeleri de gösterilmiştir.

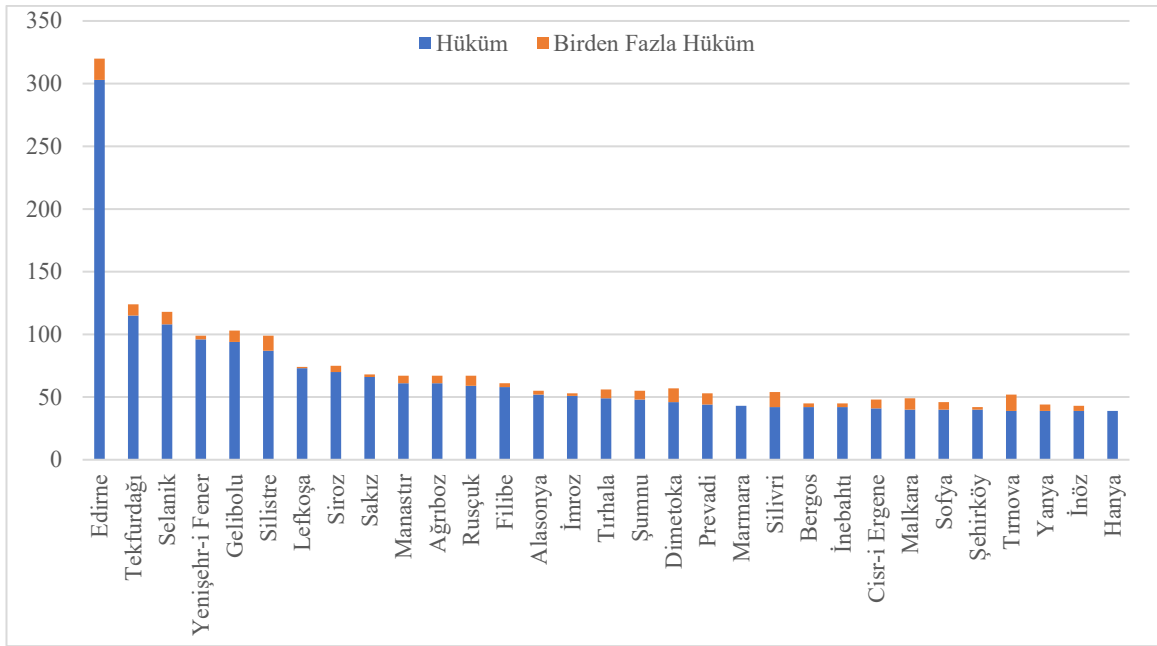
⁵²⁴ BOA, DVNSAHKR. d, 44, s.48, h.182.

Harita I: Balkanlar Harita⁵²⁵

Haritada ilk göze çarpan bölge Edirne ve Marmara denizinin çevresidir. Bunun yanında Kaptanpaşa, Mora ve savaşın yoğun olarak yaşandığı Özi Eyaleti şikâyetleri gözükmektedir. Yukarıdaki tasnife uygun olarak tüm defterler üzerinden yapılan sıralama da aşağıdaki tabloda verilmiştir. Birden fazla kadı, nâib bölgesi (kaza, nahiye vs.) geçen hükümler ek olarak verilmiştir.

⁵²⁵ Harita ile merkeze aktarılan şikâyetlerdeki bölgesel yoğunluk gösterilmeye çalışılmıştır. Yeşil'den kırmızıya doğru gönderilen hüküm sayısı artmaktadır. Kırmızı ikonlar ise ordunun bulunduğu bölgeleri göstermektedir.

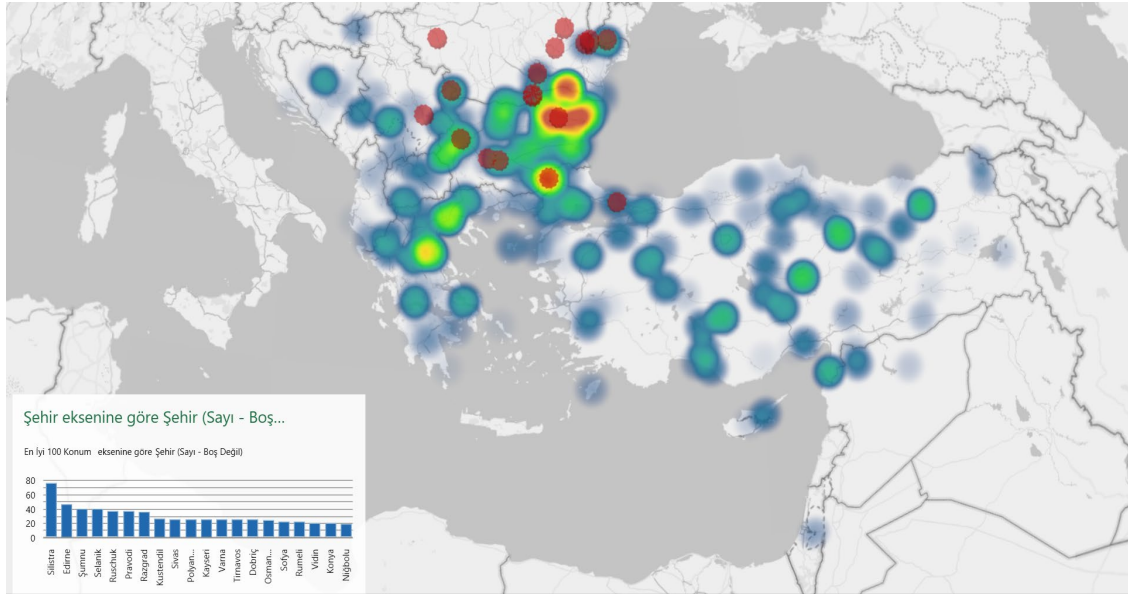

Grafik XVIII:Kazalara Gönderilen Hükümler

Tabloda yer almasa da Midilli'ye ve Hezargrad'a 37(6)⁵²⁶, Kandiye'ye 36, Zağra-yı Atik'e 35(2), Ahyolu'na 34(1), Varna'ya 33(7), Resmo'ya 33 ve Osmanpazarı'na 33(3) hüküm gönderilmiştir.

Sadece 197, 198 ve 199 numaralı ordu şikâyet defterlerine bakıldığında ise defterde kaydedilen hükümlerin çoğunun ordunun bulunduğu bölgelere gönderildiği özellikle de Rus cephesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ordu şikâyet defterleri özelinde defterlere en fazla hüküm yazılan yerler sırasıyla Silistre 77(10), Edirne 48(6), Selanik 41(4), Şumnu 41(7), Prevadi 38(5), Hezargrad 37(5), Rusçuk 36(6), Köstendil 28(1)'dir. Aşağıdaki grafikte ordunun bulunduğu bazı meşta ve sahralar ile gönderilen hükümler arasında korelasyon görülmektedir.

⁵²⁶ Birden fazla bölge geçen hükümler parantez içerisinde gösterilmiştir. Örneğin; “Ruşçuk ve Hezargrad ve Tırnova ve Zıştovi ve sair kazaların kuđāt ve nuvvābına” BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.118, h.378.

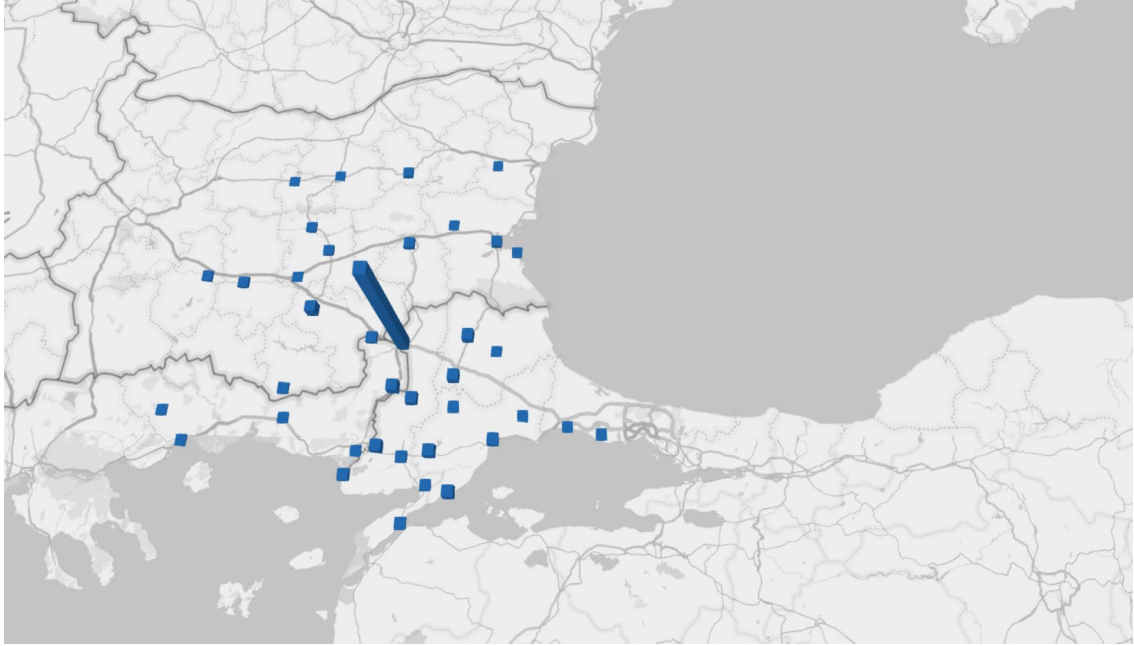

Harita II: Ordu Şikâyet Defterlerinde Hüküm Gönderilen Bölgeler⁵²⁷

Defterlerdeki tüm şehirler baz alındığında Bursa'ya 127(3), Kütahya'ya 112(4), Gelibolu'ya, 94(9), Kastamonu'ya 83, Ankara'ya 66(4), Kayseri'ye 65(3), Bolu'ya 61(3), Konya'ya 57(2), İzmit'e 42 hüküm gönderilmiştir. Bu hükümlere Anadolu defterleri eklendiğinde boğazın öteki yakasının şikâyetleri hakkında daha sağlıklı veriler ortaya çıkacaktır.

Tüm defterler üzerindeki çalışmada hüküm başlıklarında geçen bölgeler arasında Edirne'ye özel bir parantez açmak gerekir. 3'lü tasnife göre bakıldığında hükümlerin %3,77'si ehl-i orfe, %54'ü ehl-i şer'e ve %42'si de her iki gruba birlikte gönderilmişti. Edirne'ye gönderilen hükümlerin 157'si doğrudan Edirne kadısına, 106'sı kadı ve bostancıbaşı/vekiline, 10 hüküm ise yalnızca bostancıbaşıya gönderilmiştir. Bu bağlamda Edirne Bostancıbaşısı Edirne'ye gönderilen hükümlerin %41'inde muhatap olarak görülmektedir. Bostancıbaşının şikâyetlerin çözümü için muhatap alındığı hükümler aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

⁵²⁷ BOA, DVNSSKT.d, 197-199.

Harita III: Edirne Bostancı Ocağı

Fatih döneminde kurulduğu tahmin edilen Edirne Bostancıbaşı Ocağı Edirne merkezli olmak üzere civarındaki 48 kazanın asayişinden sorumludur.⁵²⁸ Bostancıbaşının makamı ve bostancıların koğuşları Edirne Sarayı'ndaki Hasbahçe'dedir. Zamanla padişahın güvenini kazanan Edirne Bostancıları 1703'teki isyanda isyancılara karşı mücadele etmişlerdi. Ocağın mevcudu üç yüz ile bin kişi arasında değişmektedir.⁵²⁹ Kuruluşunda saray bahçelerinin bakım ve korunmasını sağlamak olan görevleri zamanla Edirne'de seyahat eden padişahın güvenliği, Edirne'nin asayişi, eşkıya takibi, devlet binaları inşası, çarşı-pazar denetimi, vergi tahsilatı, bazı devlet adamlarının idamı, muhallefât ve müsadere işleri, isyan bastırmak, asker toplamak, savaşa katılmak, mühimmat temini ve nakli gibi vazifelerin eklenmesiyle genişlemiştir.⁵³⁰ Bostancıbaşılığın 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan dağlı eşkıyasının üzerine de birlik sevk ettiği bilinmektedir.⁵³¹

⁵²⁸ “Kalabalık kazalar; Edirne, Filibe, Dimetoka, Gümülcine, Ahyolu, Orta büyüklükteki kazalar: Aydos, Kariniâbâd, İslimniye, Yanbolı, Nevahi, Zağra-i Cedit, Zağra-i Atik, Akçakızanlık, Çırpan, Çirmen, Uzuncaâbâd-ı Hasköy, Hayrabolu, Birgos, Tekfurdağı, Keşan, Cisir-i Ergene, Şarköy, Pınarhisarı, Vize, Kırkkilise ve Malkara, Küçük kazalar; Çorlu, Gelibolu, İpsala, Ahi Çelebi, Sultanyeri, İnöz (Enez), Cisir-i Mustafa Paşa, Silivri, Ferecik, Mesuri? (Misivri), Kızıl Ağaç ma' Hatunili, Mekri, İneçik, Ereğli, Terkos, Midye, Çatalca, Saray, Baba-yı Atik, Mahmud Paşa Hasköy ve Evreşe” Murat Yıldız, “15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, s.3/3, 2011, s.386.

⁵²⁹ “a.g.m.”, s.387.

⁵³⁰ “a.g.m.”, s.388-391. Bostancılar için detaylı bir araştırma için bkz. Murat Yıldız, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Bostancı Ocağı*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

⁵³¹ Başer, *Eşkıyalıktan Ayanlığa...*, s.23.

Ocak, 1826'da Yeniçeriliğin ilgasıyla beraber kaldırılmıştır. 1787-92 yılları arasında inceleme konusu olan defterlerde Edirne Bostancıbaşısına toplam 259 hüküm gönderilmiştir. Bunların 19'unda bostancıbaşı/vekili olarak tek başına görevlendirilirken 165 hüküm kadı, 75 hüküm de nâib ile birlikte hükümlere muhatap olmuştur.

Savaş yıllarında hükümlerin gönderildiği bölgelere bakıldığında başta Edirne olmakla birlikte, Şarköy, Kırkkilise, Malkara, Baba-yı atik, Dimetoka, İpsala, Bergos, Uzuncaabad-ı Hasköy, Cısr-i Ergene, Çirmen, Yanbolu, Vize, Filibe, İnöz, Zağra-yı atik, Tatarpazarı, Tekfurdağı, Osmanpazarı, Akçakızanlılık, Keşan, Hatunili, Pınarhisarı, Çorlu, Selvi, Tırnova, Çırpan, Hayrabolu, Prevadi, Karinabad, Suzebolu, Kavala, Çekmece, Gelibolu, Drama, Ferecik, Kızılağaç, Evreşe, Gümölcine nâibleri veya kadılarıyla birlikte Edirne Bostancıbaşısına hüküm gönderilmiştir. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılık payeli Edirne Bostancıbaşısına genel olarak borç-alacak⁵³², eşkıyalık⁵³³, vakıf⁵³⁴, zulüm⁵³⁵ gibi konularda hükümler gönderilmiştir.

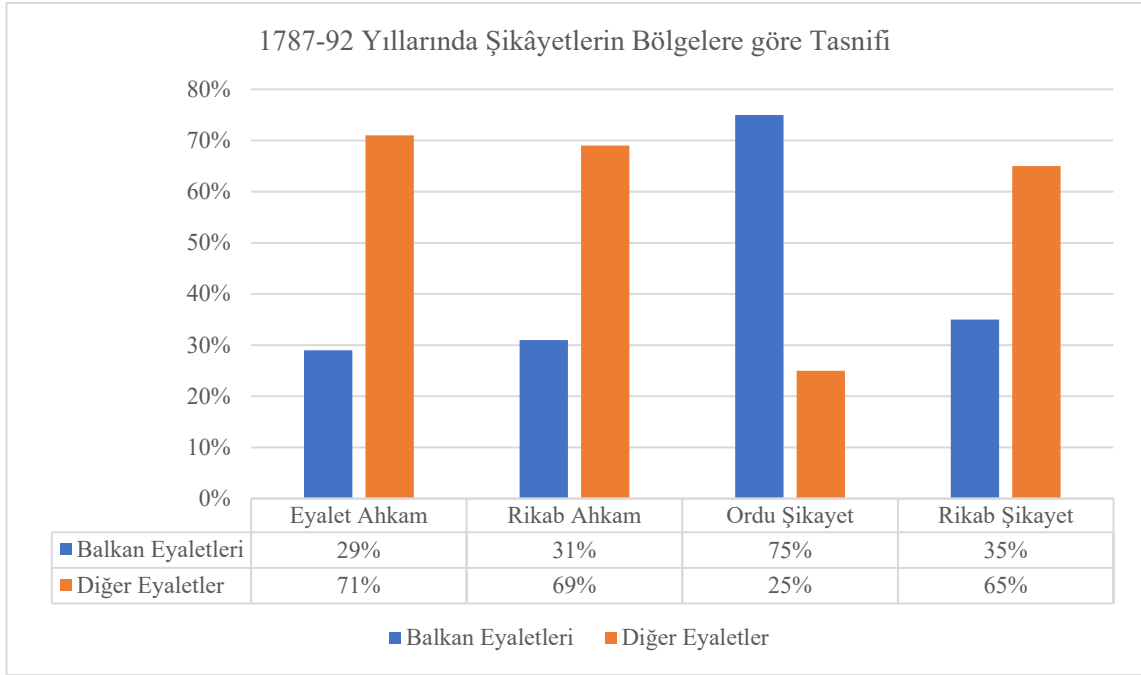
Şikâyet hükümlerinin kaydedildiği ve eyalet ahkâm-rikâb, ordu-rikâb şikâyet olarak ayrılan defter türleriyle yapılan incelemede eyaletler Balkanlar ve diğer Eyaletler olarak ayrılarak grafikte gösterilmiştir. İstanbul'a ait hükümler de Balkan eyaletleri içerisinde değerlendirilmiştir.

⁵³² Sadrazam çukadarlarından İsmail'in serdar Mustafa'dan 300 kuruşluk alacağı DVNSAHKR.d, 44, s.45, h.167, Hassa silahörlerinden Mustafa ve Mir Mehmed'in Malkara sakinlerinden el-Hac Hasanzâde Seyyid Mehmed Ağa'dan alacağı DVNSŞKT.d, 196, s.51, h.226, Tüccar taifesinin alacakları DVNSŞKT.d, 195, s.66, h.262, Mehmed'in Çirmen ve Hasköy kaza ahhalilerinde 16.500 kuruşluk alacağı DVNSŞKT.d, 44, s.89, h.348, Raşid Ağa'nın Veli'den alacağı DVNSAHKR.d, 44, s.6, h.5, Mustafa Ağa'nın es-Seyyid Mehmed ve İbrahim Ağa'dan 2.300 kuruşluk alacağı hakkındaki şikâyetleri Edirne Bostancıbaşısına havale edilmiştir. DVNSAHKR.d, 44, s.135, h.546.

⁵³³ Duhan gümrüğü tüccarından zimminin yolda eşkıyalar tarafından gasp edilmesi DVNSAHKR.d, 44, s.62, h.242, Emine Hatun'un Edirne'ye gelirken eşkıyalarca arabasının önü kesilerek gasp edilmesi DVNSŞKT.d, 44, s.64, h.249, Mustafa'nın vilayetine doğru giderken yolunun eşkıyalarca kesilerek üzerinde mevcut 576,5 kuruşu ve eşya ve mallarının gasp edilmesi hakkındaki şikâyetler Edirne bostancıbaşısına sevk edilmiştir. DVNSŞKT.d, 197, s.27, h.90.

⁵³⁴ İranoğlu Haseki'nin Sultan Bayezid Han vakfına bağlı Lefke köyünün öşrüne musallat olması DVNSŞKT.d, 195, s.112, h.459, Şehzâde Sultan Mehmed Han Vakfı'na tabi Çorlu kazasına tabi Kırköpüklü köyü meralarına komşu Sarılar köyü ahhalisinin müdahale etmesi nedeniyle Divan'a yapılan şikâyetler sonucunda Edirne Bostancıbaşısına hüküm gönderilmiştir. DVNSŞKT.d, 197, s.24, h.82.

⁵³⁵ Saadet Giray'ın Vize'ye tabi Örtülü? Köylülerinden bazılarında değnek atıp, 500 kuruşlarını gasp etmesi DVNSŞKT.d, s.70, h.272, Argalasti mukâtaasından 460 kuruş toplayan Golos mubâyaaacısı Abdurrahman Bey haksızca topladığı kuruşları iade etmesinin sağlanması, DVNSAHKR.d, 44, s.180, h.715. Şarköy köylülerinden birini katleden Şarköy şehir kethüdası Mustafa'nın yeğeni ve kardeşi Ahmed'in Edirne'ye mahkemeye çıkarılmaları ve muhalefet edenlerin isim ve suretleriyle İstanbul'a bildirilmesi için Edirne Bostancıbaşısına hüküm gönderilmiştir. DVNSŞKT.d, 195, s.122, h.497.

Grafik XIX: 1787-92 Yıllarında Şikâyetlerin Balkan/Anadolu Tasnifi

Grafikte görüldüğü üzere eyalet ahkâm defterlerinde⁵³⁶ %71, rikâb ahkâm defterlerinde⁵³⁷ %69, Rikâb şikâyet defterlerinde⁵³⁸ ise %65 oranında Anadolu eyaletleri ağır basmaktadır. Bu oranlar arasında tek istisna olan ordu şikâyet defterleri⁵³⁹ ise diğer defterlerin aksine daha çok Rumeli'nin şikâyetlerinin çözümünde rol oynamıştır. Bunun sebebi Ordu-yı Hümâyunun Balkan coğrafyasında bulunmasıdır. Ordunun Rusya ve Avusturya ile Balkanlarda giriştiği bir dizi savaş sırasında kurulan divanlar muhtemelen civardan gelen müştakîlerin şikâyetlerini dinlemiştir. Bu durum şikâyetçilerin İstanbul'a gelmek için harcayacağı yol masrafını ortadan kaldırıldığını veya azaltıldığını düşündürür.

Çalışmadan neredeyse yüz yıl önceki şikâyet hükümlerinin incelendiği Murat Tuğluca'nın Kutsal İttifak savaşları dahilindeki çalışmasıyla⁵⁴⁰ karşılaştırıldığında şikâyetlerde Balkanların daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan 13,

⁵³⁶ BOA, DVNSAHKR. d. 42, DVNSÖZSİ. d. 30.

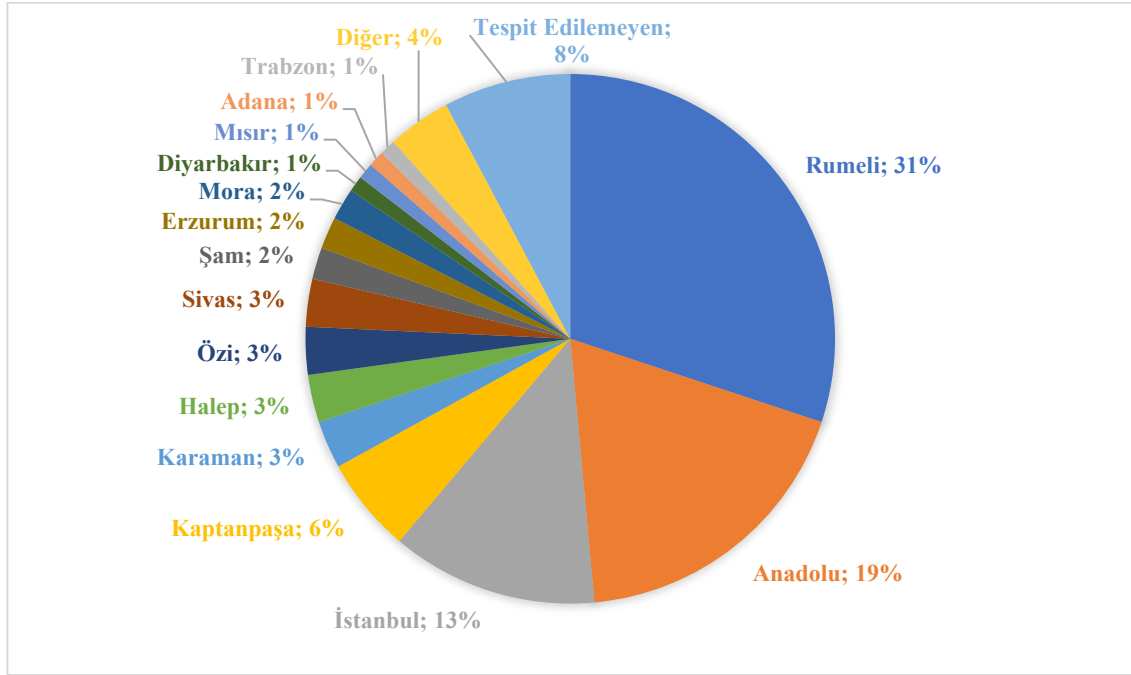
⁵³⁷ BOA, DVNSAHKR. d. 43-45.

⁵³⁸ BOA, DVNSŞKT. d. 192-196.

⁵³⁹ BOA, DVNSŞKT. d. 197-199.

⁵⁴⁰ 1686-99 yılları arasında atik şikâyet defteri incelemesinde Murat Tuğluca, bu tarih aralığındaki 22 adet defter sayısının 3 yıl arayla bir defter seçilerek 13, 16, 21, 29 atik şikâyet defterleri çalışmasının temelini oluşturmuş bunların da 10'ar sayfa atlanarak yarısı değerlendirmeye tabi tutulmuştur., Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.9.

16, 21 ve 29 numaralı şikâyet defterlerinde kaydedilen hükümlerin %53'ü Balkanlara, %47'si Anadolu'ya gönderilmiştir.⁵⁴¹

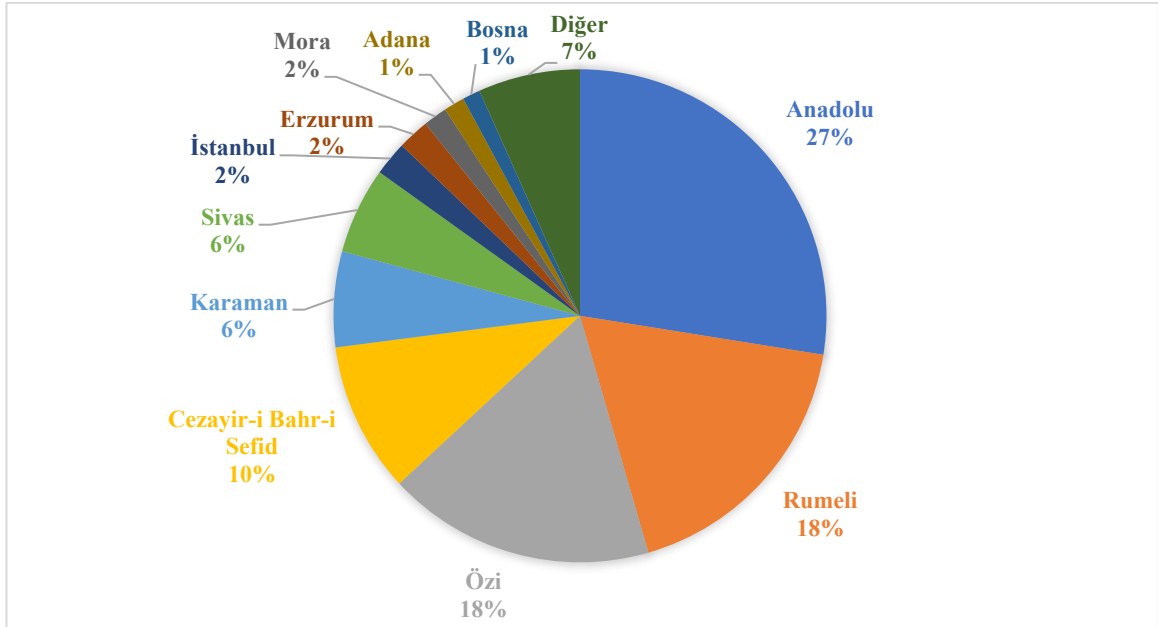

Grafik XX: 13, 16, 21, 29 numaralı Atık Şikâyet Defterlerinin Eyalet Oranları⁵⁴²

Bu çalışmayı kategorik olarak mukayese edebileceğimiz atık şikâyet defterlerinden 192-196 arasındaki rikâb ve 197-199 arasındaki ordu defterlerinde Anadolu eyaleti toplam hükümlerin %27'sini kapsamaktadır. Bu oranı %18 ile Rumeli, %18 ile Özi, %10 ile Cezayir-i Bahr-ı Sefid ve %6'lık oranla Karaman ve Sivas eyaletleri takip etmektedir. Bunların yanında hükümlerin %2'si İstanbul ve Erzurum'a, %1'i hüküm, Mora, Adana, Bosna, Halep, Diyarbakır'e, kalan hükümler ise Şam, Maraş, Mısır, Girid, Trabzon, Cıldır, Bağdad, Rakka, Van ve Hicaz'a gönderilmiştir.

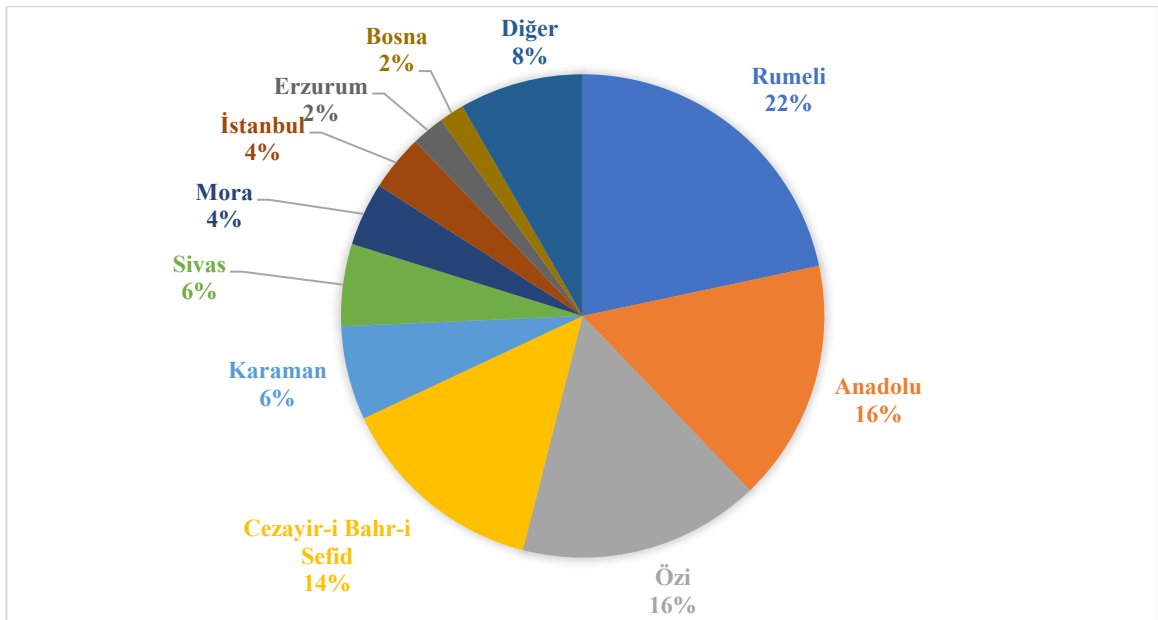
⁵⁴¹ Tuğluca'nın çalışmasındaki rakamlar ve yüzdeleriyle ve İstanbul Balkanlar içerisinde değerlendirilerek yeniden hesaplanmıştır. Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.10 ve 132.

⁵⁴² Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.52.

Grafik XXI: Rikâb ve Ordu Şikâyet Defterlerine Göre Eyaletler

Yaklaşık 5,000 hükmün kaydedildiği bu defterlerin yanında 3,700 hüküm kaydedilen Ahkâm Defterlerini eklediğimizde (Anadolu Ahkâm ve Rikâb hariç) farklı bir tablo çıkabilir.

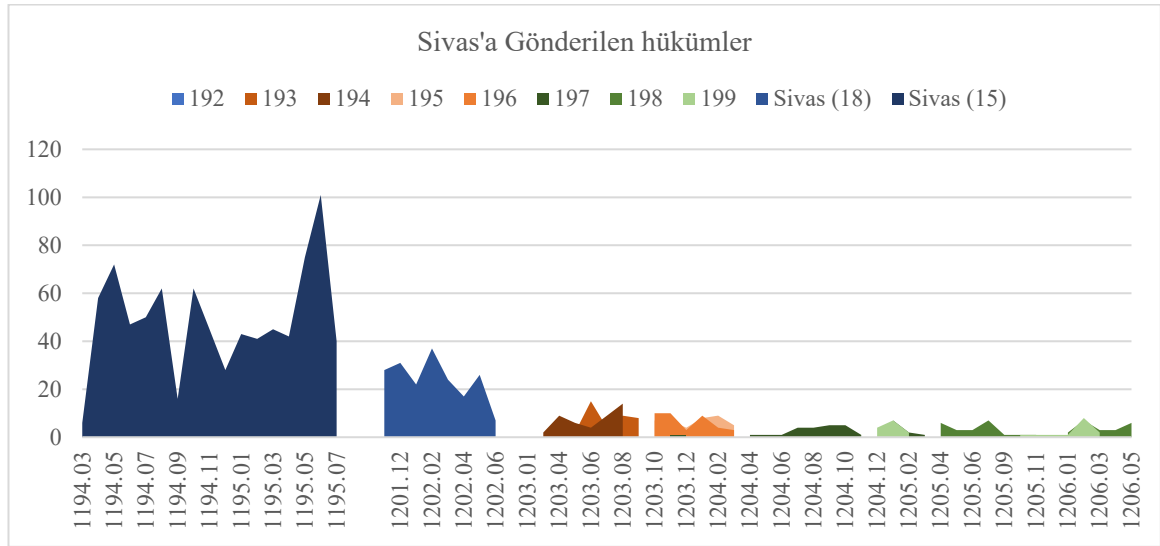
Grafik XXII: Ahkâm, Ordu ve Rikâb Şikâyet Defterlerinde Eyaletlere Göre Dağılım.

Özellikle Rumeli ahkâm defterlerinin verilere etkisi grafikte görülmektedir. Fakat burada yaklaşık altı bin hükümlük Anadolu ahkâm ve rikâb defterlerinin olmadığı unutulmamalıdır. Her ne kadar diğer eyalet ahkâmlar incelenmiş olsa da Anadolu

defterlerinin verilere katılmasıyla grafik baştan başa değişecektir. Bu bakımdan ilgili grafiklerin Balkan coğrafyası olarak ele alınması daha doğru bir okuma sağlayacaktır.

Eyalet Ahkâm defterleri üzerine çalışmalara bakıldığında savaş harici dönemlerde şikâyet performansı daha net ortaya çıkabilir. Çalışmamızda Bosna Eyaletine, Zilkade 1201'den Cemaziyelahir 1206'ya kadar toplam 5 senede 146 hüküm gönderilmiştir. Nihal Altunç'un 8 Numaralı Bosna defteri üzerine yaptığı H.1229-1241 yıllarını kapsayan çalışmasında 12 senede toplam 249 hüküm gönderilmiştir.⁵⁴³ Altunç'un çalışmasında senede 20-21, 1787-92 yıllarında ise senede ortalama 30 hüküm gönderilmiştir.

Sivas Eyaletinde ise ilgili yıllarda 478 hüküm tespit edilmiştir. Feray Bıçakçının 15 numaralı Sivas ahkâm defteri üzerine yaptığı çalışmasında 1194-1195 senesinden oluşan ve yaklaşık 16 ayı kapsayan 839 hüküm vardır.⁵⁴⁴ Bosna'nın aksine Sivas'ta büyük bir fark ortaya çıkmaktadır.

Grafik XXIII: Sivas'a Gönderilen hükümler ⁵⁴⁵

Tabloda en büyük payı 15 numaralı Sivas ahkâmı kaplamaktadır. 192-199 numaralı şikâyet rikâb ve ordu defterlerinin aksine 18 numaralı ve savaşın ilanından vezîriâzâmın İstanbul'dan ayrılışına kadar hükümlerin kaydedildiği Sivas ahkâm ikinci büyük dilimi kaplamaktadır. Bu durumda savaş yıllarında divanın veya divanların şikâyetleri çözüm

⁵⁴³ Altunç, 8 Numaralı Bosna Ahkâm..., s.21.

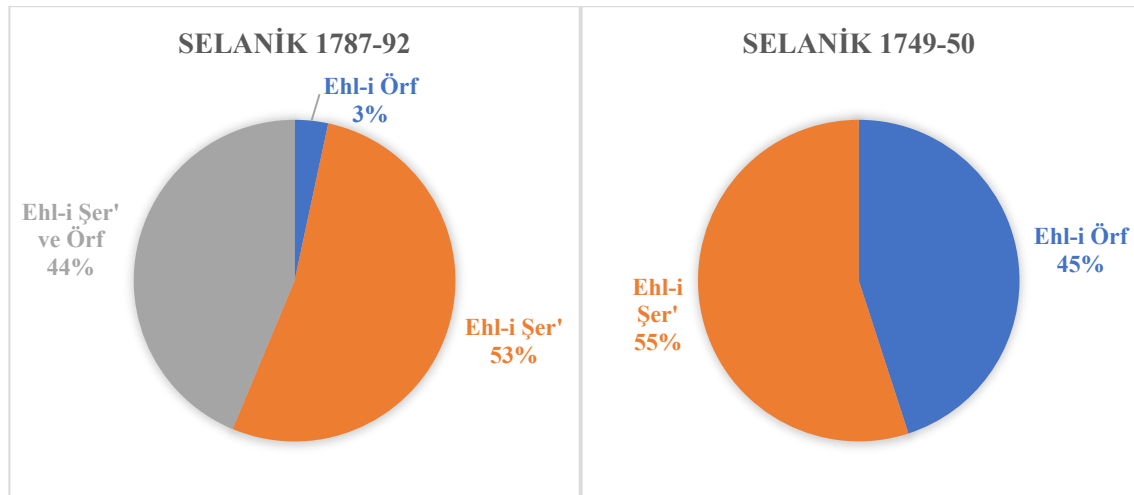
⁵⁴⁴ Feray Bıçakçı, 15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2019, s.9

⁵⁴⁵ 15 Numaralı Sivas ahkâm defterinin aylara göre tasnifi için bkz. Bıçakçı, 15 Numaralı Sivas..., s.676-679

performansı düşmüş, varaklar/deFTERler kaybolmuş, tasnife girmemiş veya savaş yıllarında hükümler Anadolu rikâb gibi farklı bir deftere kaydedilmiş olabilir. Ancak sonuncu seçenek daha makul görünmektedir. Özellikle yukarıda bahsettiğimiz üzere Anadolu rikâb kapağı olan fakat başlığından şikâyet rikâb defteri olduğu anlaşılan 95 ve 96 numaralı defterlerde Sivas'a gönderilen hükümler olduğu görülmüştü.

Diğer bir çalışma 1742-45 yılları arasında Rumeli ahkâm defterlerinde Filibe'ye ait hükümlerin incelendiği Serap Sınmaz'ın çalışmasıdır. Sınmaz, ilk dört Rumeli ahkâmındaki 5.430 hüküm arasında Filibe'ye ait 214 hüküm tespit etmiştir.⁵⁴⁶ Bizim çalışmamızda ise toplam 62 hüküm tespit edilmiştir. Bunların 34'ü Rumeli ahkâmında, 28'i ise şikâyet ordu ve rikâb şikâyet defterlerinde yer almaktadır.

Yine 7 numaralı Rumeli ahkâmı temelinde yapılan çalışmada Zelal Bayram, 1749-50 yılları arasında Selanik'e gönderilen 159 hükmün %38'inin Selanik Mutasarrıfına, %25'inin kadıya, %19'unun mollaya⁵⁴⁷, %11'inin nâibe, %5'inin valilere gönderildiğini belirtmiştir.⁵⁴⁸ Böylelikle şikâyet çözümünde %55'i ehl-i şer'e, %45'i ise ehl-i örf muhatap olarak görülmüştür.

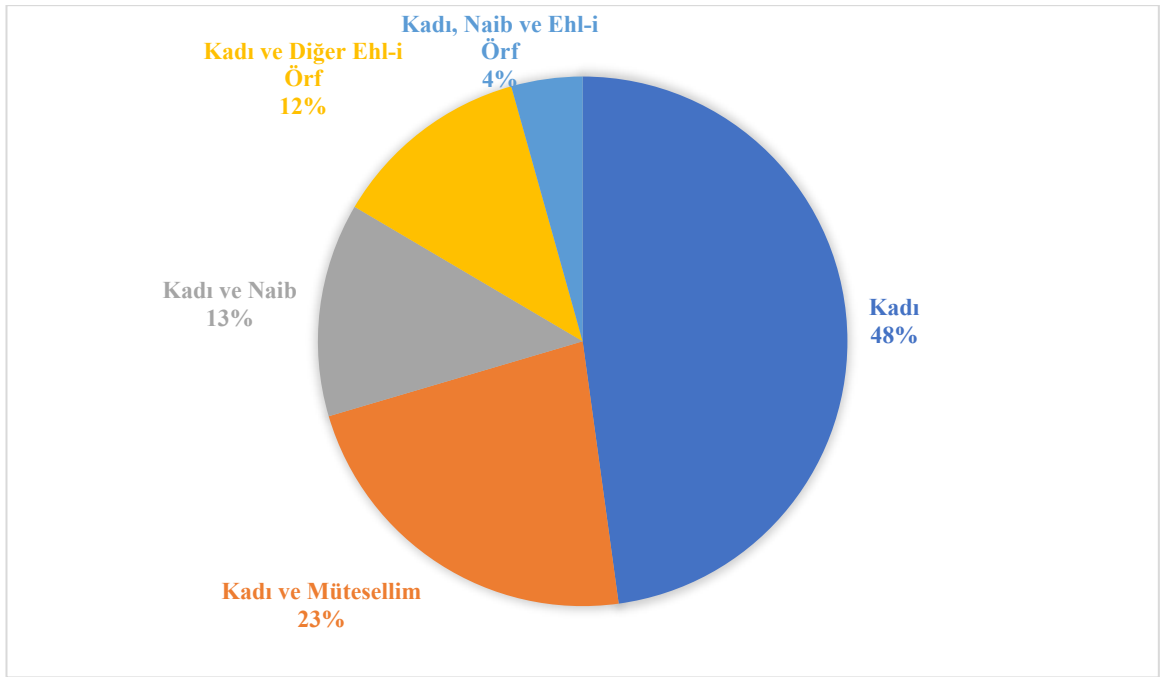
Grafik XXIV: Selanik 1787-92 ve 1749-50

⁵⁴⁶ Serap Sınmaz, *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe'ye Dair Hükümler (1742-1745)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, s.16.

⁵⁴⁷ Zelal Bayram bunları müftü olarak değerlendirirse de yukarıda Selanik'in Mahreç Mevleviyeti olarak büyük kadılıklardan olduğu ve Selanik kadılarına molla olarak da hitap edildiğinden bahsedilmişti. Selanik üzerine yazılan tezde Zelal Bayram mollalara gönderilen hükümleri yine müftü olarak görmüştü. Zelal Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir-2017, s.56

⁵⁴⁸ Bayram, *a.g.e.*, s.55-56.

Yaptığımız çalışmada doğrudan Selanik'e 120 hüküm gönderildiği tespit edilmiştir. Bunların 56'sı 42-45 Rumeli ahkâm defterlerine, 64'ü ise 193-199 rikâb ve ordu şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. Hükümlerin %53'ü ehl-i şer'e, %3'ü ehl-i örf'e, %44'ü ise ehl-i şer' ve örf birlikte gönderilmiştir. Böylece şikâyetlerin çözümünde %97 oranında ehl-i şer' unsurlarının muhatap alındıkları görülmektedir. Bunun yanında hükümlerin %31'inde mütesellim dahil edilmiştir. 120 hüküm arasında 2 hüküm imdâd-ı seferiyye tahsili ve mutasarrıfa teslimi için âyanlara gönderilmiştir. Ordu şikâyet defterinde tespit edilen bu hükümlerden biri iptal edilmiştir. Muhtemelen mühimme defterine kaydedilmesi gereken buna benzer hükümler göze çarpmaktadır.

GRAFİK XXXI; Selanik Hükümleri

İlgili yıllarda Selanik'e gönderilen hükümlerde ehl-i örf grubunda mutasarrıf, mütesellim, yeniçeri zabiti, kapıcıbaşı, ayan, şehir kethüdası, kale dizdarı, çavuşbaşı, mübaşirlere hüküm gönderilmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ BOA. DVNSŞKT.d, 193-199, DVNSAHK.R.d, 42-45.

2.3. 1787-92 SAVAŞI YILLARINDA ŞİKÂYET MEKANİZMASI; RUSÇUK ÖRNEĞİ

*Âkil isen halka eylik edegör/ Râh-ı Hakka anın ile gidegör
Key hazer kıl halka kemlik etmeden/ İctinâb et eğri yola gitmeden*⁵⁵⁰

Tuna ile Lom nehrinin birleştiği yerde konumlanan Rusçuk⁵⁵¹ Osmanlı hakimiyetine girmesinin ardından gelişerek Niğbolu ve Silistre gibi yakın müstahkem şehirleri arkasında bırakmış ve bölgenin merkezi konumuna gelmiştir.⁵⁵² 1651’de Rusçuk’ta bulunmuş olan Evliya Çelebi şehir hakkında “bir ganimet şehridir” diyerek gıdanın bolluğundan bahseder ve bulunduğu süre boyunca hiç sıkıntı çekmediklerini belirtir.⁵⁵³ Rusçuk Kalesi’ni “*Tuna kenarında bir alçak kayalı burun üzere şekl-i murabba' seng-bina bir küçük kal'a*” olarak tarif eder.⁵⁵⁴ Rusçuk erken dönemlerde Varna-İstanbul trafiğine at ve arabacı, Tuna’ya ise kayık, gemi ve yetişmiş eleman temin eden bir şehir haline gelmiştir. Bu durumu Tökeli İmre’nin kâtibi Yanoş Komaromi “*Tuna kıyısında uzanan Rusçuk, büyük bir Osmanlı şehridir. Bir kalesi vardır ve tüm Tuna firkateynlerinin, kayıkların ve gıda maddeleri taşıyan gemilerin limanıdır. Tuna Paşası burada yaşıyor ve her şeyi ucuza veriyor.*” şeklinde ifade eder.⁵⁵⁵ Bu dönemde Rusçuk Tuna filusunun merkezi halindeydi.⁵⁵⁶ Müslim-gayr-i müslüm nüfusa sahip Rusçuk’un bu dönemde dokuzu müslim üçü gayrimüslim 12 mahallesi bulunmaktaydı. Çernovi ve Tutrakan nahiyeleriyle birlikte 100’e yakın köyü olduğu bilinmektedir. Tuna’ya sınır bu şehrin iskelesi ulaşım ve nakliye gibi konularda aktiftir.⁵⁵⁷ Konumu itibariyle Rusçuk Osmanlılar için uzun yıllardır üs olarak kullanılmaktaydı. 17. yüzyıldaki Avusturya-

⁵⁵⁰ Arslan, *Pendname-i Zarifi.*, s.61.

⁵⁵¹ Şehrin adı kaynaklarda, *Sexaginta Pristis, Pristapolis, Prista, Yürük Ovası, Yergöğü Beriyaka, Malko Yurgovo, Urus, Urusçuk, Rusi-to, Rusiko, Rostzig, Russy, Rusi, Rosi, Ruse, Rusçuk*” olarak geçmektedir. Mehmet Topal şehrinin isminin nehir anlamına gelen “Ru” kelimesinden geldiği ve Rus kolonisi tarafından isimlendirildiği görüşünü destekler. İsim tartışmaları için bkz. Mehmet Topal, “Rusçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler”, *History Studies*, 2/2, 2010, s.244-253.

⁵⁵² “a.g.m.”, s.243-244.

⁵⁵³ Füsün Gülsüm Genç, “Evliya Çelebi Tuna Kıyısında: 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu”, *Balkan Tarihi I*, İstanbul, 2016, s.49

⁵⁵⁴ “a.g.m.”, s.43.

⁵⁵⁵ “a.g.m.”, 245-246.

⁵⁵⁶ İbrahim Ethem Çakır, “Osmanlı-Rus/Avusturya Savaşları’nda (1787-1792) Rusçuk Kazasının Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı”, *XVII. Türk Tarih Kongresi IV. Cilt – II. Kısım; Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 2018, s.861.

⁵⁵⁷ Genç, “Evliya Çelebi Tuna Kıyısında...”, s.46-47.

Macaristan seferlerinde gıda, mühimmat ve asker sevkiyatında önemli vazifeler yüklenmiştir. Bu durum ekonomik canlanmayı beraberinde getirmiş olmalı ki bu yüzyılda yoğun bir ticari hareketlilik görülmektedir.⁵⁵⁸ 18. yüzyılın sonlarına doğru 20 bin⁵⁵⁹ ila 30 bin⁵⁶⁰ arası bir nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. Rusçuk; 1864 vilayet nizamnamesiyle Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayeti'nin merkezi olmuştur. Vali Mithad Paşa'nın bağımsız Bulgaristan fikrinin önüne geçebilmek, adil ve müreffeh idare oluşturmak amacıyla Osmanlı modernleşmesinin Balkanlar'daki durağı haline gelmiştir. Bu amaçla okullar açılmış, demiryolları döşenmiş, matbaa kurulmuş, gazeteler basılmıştır. Asayişin sağlanması için karakollar kurulmuş, boş araziler tarıma açılarak modern tarım makineleri getirilmiş, vergi düzenlemeleri yapılmıştır.⁵⁶¹

Savaş Yıllarında Rusçuk

18. yüzyılın ikinci yarısındaki iki büyük savaş Rusçuk'un imparatorluk nezdinde daha da önem kazanmasına neden olmuştur. 1768-74 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların şehrin önüne kadar gelmeleri ve nihayet püskürtülmesinden sonra Rusçuk'un etrafı surlarla çevrilmişti. Osmanlı'nın Kuzey serhaddini savunmak için Şumnu, Silistre ve Varna kaleleriyle bir savunma sistemi içine alınmıştır.⁵⁶² Savaş sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın şartları dolayısıyla yeni bir savaş çıkma ihtimali göz önünde bulundurularak Rusçuk ve diğer Tuna boyu kalelerine mühimmat ve erzak sevkiyatı yapılmaya devam etmişti.⁵⁶³ 1787-92 Harbi sırasında Rusçuk'tan erzak, araba, yük

⁵⁵⁸ Kâmil Çolak, Numan Elibol, "Balkanlarda Birlikte Yaşama Tecrübesi: Rusçuk Örneği (1650-1700)", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti III. Uluslararası Kongresi (1-5 Kasım 2006)*, Bükreş, IRCICA, İstanbul 2011, s.313., artan ticari faaliyetlerle şehre gelen batılı tüccarların bir kültür aktarımına sebep olduğu Rusçuk'un batılılaşma hareketlerinin yoğun yaşandığı 19. Yüzyıl hikayesine temel oluşturabilir. 19. Yüzyıl ve özellikle vilayet nizamnamesiyle had safhaya çıkan Rusçuk Modernleşmesinin detaylı incelemesi için bkz. Topal, "Balkanlarda Bir Modernleşme...", s.1-25.

⁵⁵⁹ Meryem Kaçan Erdoğan, Meral Bayrak Ferlibaş, Kâmil Çolak, *Rusçuk Ayanı: Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*, Yeditepe, 2009, s.15.

⁵⁶⁰ Bruce McGowan, "Âyanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), Eren, İstanbul, 2006, s.777.

⁵⁶¹ "a.g.m.", s.3-4., 1868 yılındaki Tuna Vilayetinin nüfusu 1.021.309'dur. (Rusçuk, 234.526, Tırnova 175.918, Sofya 171.505, Niş 154.935, Vidin 149.905, Varna 77.458, Tulça 57.062.) Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s.63

⁵⁶² Serkan Demir, *1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşlarında Rusçuk Kazası*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2020, s.7-8.

⁵⁶³ a.g.e., s.34-38.

hayvanı, gemi-kayık, mühimmatın yanında asker, kılavuz, usta, amele, gibi insanlarda talep edilmiştir.⁵⁶⁴

Kasım 1788’de ordu bir dizi Avusturya muharebesinden sonra Rusçuk’a kışlamaya çekilmişti. Şehirde ordu ricali için evler inşa edilmiş, mubâyaacıdan erzak talep edilmişti. Bu aylarda Özi düşmüş, İstanbul’da taht değişikliği olmuş ve Koca Yusuf Paşa’nın sadareti yeni padişahın gelen hatt-ı hümayunla onaylanmıştı. Vezîriâzam ve Osmanlı ordusu, Rus ve Avusturya ordularının Boğdan tarafında toplanmasından dolayı Nisan 1789’da Rusçuk’tan ayrılarak Silistre’ye doğru yol aldı.⁵⁶⁵ Bu sırada devlet/ordunun üst düzey kademelerinde yaşanan değişikliklerden Koca Yusuf Paşa’da nasibini alarak sadarettten azledilmiş ve Vidin bölgesindeki birliklerin başına atanmış oldu.⁵⁶⁶ Yerine atanan Kethüda Meyyit Hasan Paşa’ya hatt-ı hümayunla İbrail tarafına geçmesi emredildi. Boze Bozgunu, Akkerman ve Belgrad’ın teslimi, Semendire, Fethülislam, Adakale’nin işgali gibi ardı ardına yaşanan bozgunlar yeni sadrazamında mührünü Gazi Hasan Paşa’ya devretmesine neden oldu. Hasan Paşa’nın vefatından sonra sadaret Rusçuklu Şerif Hasan Paşa’ya verildi.⁵⁶⁷ Temmuz 1790’da ordu, asker ve zahire tedariki emirleriyle tekrar Rusçuk’a intikal etti. Avusturya’nın Haziran’da Rusçuk’un hemen karşısında yer alan Yergögü’ne yaptığı saldırı Rusçuk’taki birliklerin de desteğiyle püskürtüldü. Bu mağlubiyetin ardından Eylül ayında Rusçuk’ta Avusturya ile dokuz aylık bir mütareke imzalandı. Ruslara karşı devam eden savaş için Rusçuk’tan asker ve erzak talep edilmeye devam edildi.⁵⁶⁸ Kasım 1790’da Rusların Tolci’ye hareketi nefir-i amm çağrısı yapılmasına neden olmuş eli silah tutan herkesin Tolci ve Babadağı’na yardıma

⁵⁶⁴ Örneğin 1790’da Şumnu’daki karargâhtan çıkılması için ordunun mühimmatını taşıyacak üç bin arabaya ihtiyaç duyulmaktaydı Çakır, “Osmanlı-Rus...”, s.880.

⁵⁶⁵ Çakır, “Osmanlı-Rus...”, s.864.

⁵⁶⁶ Kuzucu, “1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı”, s.130.

⁵⁶⁷ Çakır, “Osmanlı-Rus...”, s.864.

⁵⁶⁸ Savaş yıllarında Rusçuk’tan istenen zahireler aslında bölge halkının avâriz-ı divâniyye mükellefiyetlerince sağlanmaktaydı. Bu bağlamda nuzül, sürsat yeterli gelmezse mübayaa yoluyla erzak temin edilmekteydi. Rusçuk Osmanlı ordusuna hem zahire tedarikinde bulunmuş hem de çevre illerden gelen zahireyi muhafaza etmiştir. Çakır, “Osmanlı-Rus...”, s.867, H.22 R 1204’te orduya gönderilmek üzere Rusçuk ve Hezargrad çevresinden her on koyun ve keçiden birinin satın alınması emredilmişti. Bozan, R-39 Numaralı Rusçuk..., s.60., Rusçuk’tan 500 nefer gönderilmesi için Rusçuk kadısına, âyanına ve serdarına hükümler gönderilmişti. *Kazâ-yı mezbûrdan bes yüz nefer tertîb olunduğu ve on iki bin bes yüz gurus nezrleri tahsil olunacağı beyânıyla ber-siyâk-ı muharrer.* h.283 “*Kazâ-yı mezbûrdan bes yüz neferiyyün ber-vech-i mesrûh.*”, h.305, “*Rusçuk kazâsından müretteb bes yüz neferin müsârun-ileyh ma’iyyetine me’ûriyetleriyyün ber-vech-i mesrûh.*” h. 330, Hatice Çetin Durgun, *197 No’lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2009.

gelinmesi emredilmişti. Bu şartlarda Rusçuk'taki topların İsmail taraflarına taşınması için halka yardım çağrısında bulunulmuştu. Aralık ayında şehirden bin yeni asker talep edilerek İsmail tarafının savunulması amaçlanmışsa da takviye birlikler İsmail Kalesi'nin Rusların eline geçmesine engel olamamıştı. Olaylardan sorumlu tutulan Rusçuklu Hasan Paşa savaş şartlarında verilen mührü kendinden öncekiler gibi teslim etmiş fakat mührün yanında aynı gece canından da olmuştu. Rusçuk'taki mallarının tespiti ve muhallefât işlemleri için Rusçuk Kadısı, Âyanı ve kardeşi Seyyid Mehmed Çelebi'ye hüküm gönderilmişti. Savaşın ilk serdar-ı ekremi Koca Yusuf Paşa, bir kez daha sadarete atandı.⁵⁶⁹ Bu tarihten sonra da özellikle zahire ihtiyacından dolayı Rusçuk'a emirler gönderildi. İbrail'deki askerler iâşe sıkıntısı çektiğinden Nisan 1791'de Rusçuk Kadısı ve Rusçuk Âyanı Tirsiniklizâde Ömer Ağa'ya un satın alması için 5,000 kuruş daha sonra da zahire ihtiyacından dolayı 10.000 kuruş gönderilmişti.⁵⁷⁰

Savaş boyunca Rusçuk ahalisinden imdâd-ı seferiyye, avârız ve nüzûl bedeli toplanarak ordunun finansmanında kullanılmıştı. Bu finansal yükümlülüklerin yanında Rusçuk ahali emir getiren ve götüreren tatar ve çukadarlara verilen harçlıklar, gelip-giden devlet ricaline yapılan saman, hatap, boğca, kahve, hatîb baha gibi masraflar, cebelü ücretleri ahaliye tevzi' edilmekteydi. Örneğin Hasan Paşa, Kaimmakam Hasan ve Abdullah Paşa'nın konaklarına alınan döşeme, hatap ve saman bahaları için tevzi defterlerine 100 kuruş, *umûr-ı vilâyet için Asitane'ye mersûl virilen sâ'î* ücreti 225 kuruş⁵⁷¹ gibi masraflar eklenmişti. Sadece altı aylık faizi 1.030 kuruş olan *Rûz-ı Hızır tevzî'i defteri*'nde 33.209 kuruş masraf yazılmıştı.⁵⁷²

Şehrin cephe hattında yer alması ve meşta olarak kullanılmasının yarattığı sorunlar zulüm olaylarını da artırmıştı. Askerlerin zorla yem ve yiyecek toplamaları, evlerden mal ve eşya çalmaları gibi zulümler görülmekte, halkın şikâyetleri neticesinde âyan ve kadı uyularak tedbir alınması istenmekteydi.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Çakır, "Osmanlı-Rus...", s.865-868.

⁵⁷⁰ 1791'de Hırsova, Silistre ve İbrail taraflarında savaşan Osmanlı Ordusu'nun zahire ihtiyacı Rusçuk'tan temin edilmişti. Çakır, "Osmanlı-Rus...", s.871.

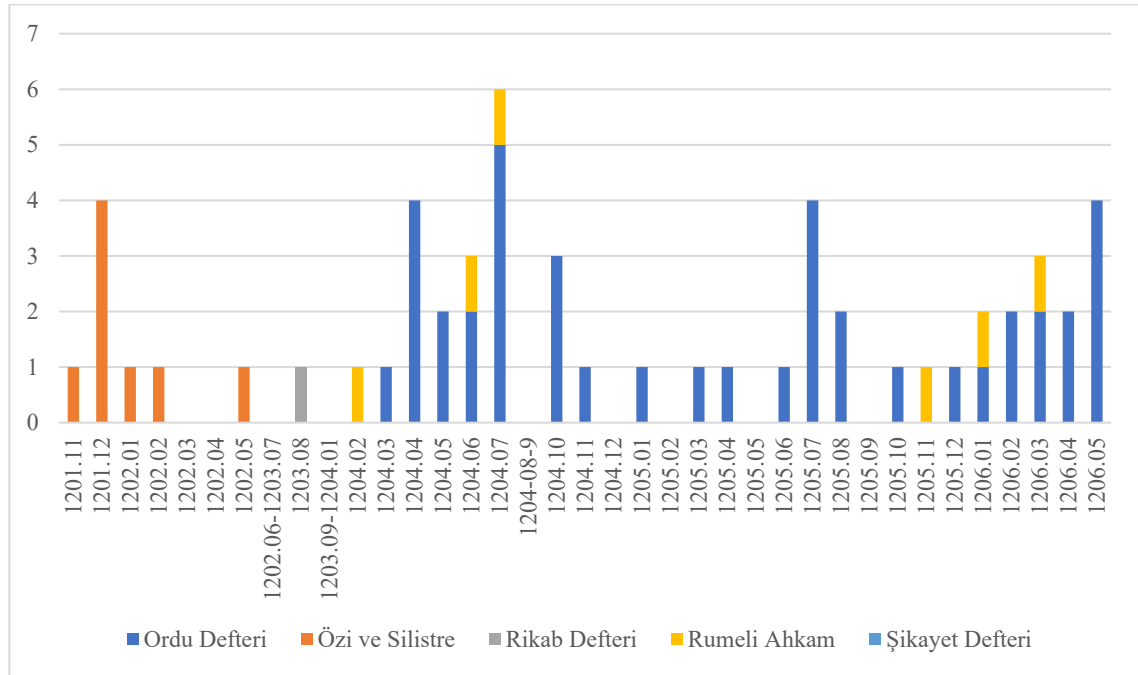
⁵⁷¹ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.126., Kardeşi İsmail ile birlikte eşkıyalık faaliyetlerine rağmen 3 Şubat 1791 tarihinde Tirsiniklizâde Ömer Ağa Rusçuk âyanı olmuş fakat yıl içerisinde eşkıyalık faaliyetlerine devam etmesinden ötürü âyanlıktan alınarak Kadişzade Ahmed Ağa âyanlığa getirilmiştir. Erdoğan, *Rusçuk Ayanı...*, s.36.

⁵⁷² Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.122.

⁵⁷³ Çakır, "Osmanlı-Rus...", s.888.

Ruşçuk'a Gönderilen Hükümler

1787-92 Osmanlı-Rus Harbi kapsamında şikâyet defterlerinde Ruşçuk'la ilgili 58 hüküm bulunmuştur. Bunların 42'si ordu şikâyet (197;19, 198;18, 199; 5), 6'sı Rumeli ahkâm (43;3, 45;3), 8'i Özi ve Silistre ahkâm defterine kaydedilmişken birer hüküm de 192 numaralı atik şikâyet ve 193 numaralı şikâyet defterine kaydedilmiştir. Hükümlerin kayıt tarihleri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik XXV: Yıllara Göre Ruşçuk'a Gönderilen Hükümler

Burada hükümlerin yoğunlaştığı aylar ordunun konumuna göre şekillenmiş olabilir. Örneğin Hicri Rebiyülevvel ile Ramazan 1204 (Kasım 1789-Temmuz 1790) yılları ordunun Şumnu sahrasında bulunduğu zamanlara denk gelir. Ordu 07.1205'te Varna'da, 09.1205'te tekrar Şumnu'da, 11.1205'te Maçin'de toplanmış bozgunun ardından Şumnu'ya dönmüştü.

Taraflar

Müştekî ile şikâyet edilenin hangi sınıfa mensup olduğu, hükümlerin ilk bölümünde yer almakta ve örneklerde görüleceği üzere tanımlanmaktaydı. “*Hasan nam kimesne gelüb bu dergâh-ı muallâm silahdar ocağı serdengeçtilerinden yüzbaşılığı ile Niş Kalesi'nde hizmet-i muhafazada istihdam ve...*”⁵⁷⁴, “*Sadrazam tatarlarından Mehmed nam*

⁵⁷⁴ BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.196, h.673.

tatar... ”⁵⁷⁵, “*el-Hac İsmail nam kimesne...*”⁵⁷⁶, “*Rusçuk sakinlerinden Kara Molla dimekle meşhur Halil nam kimesne...*”⁵⁷⁷, “*Rusçuk mütemekkinlerinden Eva nam zimmi gelüb...*”⁵⁷⁸

Taraflar askeri ve reâya olarak ikiye ayrılarak değerlendirilmiştir. Askeriler bilindiği gibi padişah beratıyla dini/askeri bir güce sahip olan kişilerden oluşmaktadır. Hizmetle şekillenen bir soyluluk olan bu grup saraya veya orduya bağlı görevliler, memurlar ve ulema ile Osmanlı'nın yönetici seçkinlerinden oluşmaktadır. Vergi veren sıradan halk ise reâya olarak tanımlanır.⁵⁷⁹ Ancak 18. yüzyıl sonlarında reâya ile askeri sınıf arasındaki farklılık muğlaklaşmaya başlamıştı. Bu muğlak alanın ve merkezin neredeyse her işi taşraya ihale etme eğiliminde olmasının bir sonucu olarak verilerde askeri grup bir hayli ön plana çıkmaktadır. Rusçuk ile ilgili hükümler incelendiğinde askeri mensubiyet unvanları bulunmayanların oranı %40'tır. Bunlar arasında sakin, mütemekkin ve kimesnelerin 11; zimmîlerin 8(2⁵⁸⁰); hatunların 4(2⁵⁸¹); ahali ve reâyanın 7 şikâyeti bulunmaktadır. Askeri sınıf mensubiyetleri unvanından veya hükmün içeriğinden anlaşılanlar ise toplam şikâyetin %60'luk bölümünü oluşturur. Seyyid, mütevellî, kâtip, koğuş kethüdası, tatar, kapıcıbaşı, derviş, hâcegan, çavuş, sipahi, boyar, serdengeçti yüzbaşısı, hassa hasekisi, ağa, mîr-i mîrân, mültezim, zîde-kadruhû/ mecduhû elkablı kişilerin yanında nüzul emini ve nüzul ile görevlendirilmiş tütüncü ve celep tüccarı da bulunmaktadır. Hükümlerin 4'ü kalebent cezası, 2'si imdâd-i seferiyye'nin toplanması ve bir hüküm de müsadere ile ilgilidir. Klasik şikâyet hükümlerine benzemeyen bu tarz hükümlerin tamamı ordu şikâyet defterlerine kaydedilmiştir.

⁵⁷⁵ BOA, DVNSŞKT, d, 198, s.84, h.238.

⁵⁷⁶ BOA, DVNSŞKT, d, 198, s.137, h.421.

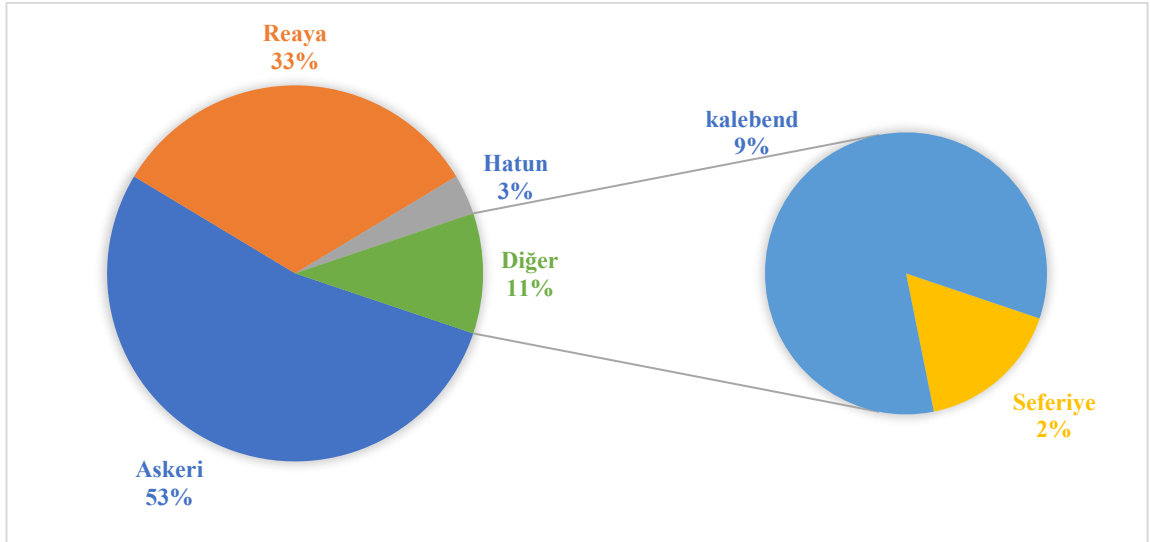
⁵⁷⁷ BOA, DVNSŞKT, d, 198, s.180, h.554.

⁵⁷⁸ BOA, DVNSAHKR, d, 43, s.61, h.227., s.62.h.232.

⁵⁷⁹ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, (çev. Zeynep Yelçe) İletişim, İstanbul, 2009, s.85. 17. yüzyılda genişlemeye başlayan askeri sınıfın kimlerden oluştuğu 1628 yılındaki bir fermanla açıklanmıştı. Bunlar; hatip, imam, kâtip, mütevellî, cabi, nazır, şerh, ücreti karşılığı Kuran okuyanlar, vakıf, mezra veya tekkeden para alanlar dahil 1,5 akçe geliri yani vazifesi olanlar. Yarı-profesyonel yardımcı birlikler (yaya ve müsellemler, yörük, tatar, canbaz, voynuklar), Peygamber soyundan gelenler (*sadât*), Devlete özel hizmet verenler; (doğancı, yuvacı, derbendci, köprücü, ulakçı, yağcı, ortakçı, çeltikçi, tuzcu, celeb, bakırcı, kadı nâibleri, şehir kethüdaları) ve Örfi vergiden muaf olanlardır. Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb...*, s.86., Canbakal bu ayrımın 1697 Ayntâb'ın da geçerli olduğunu belirtmektedir. A.g.e., s.89.

⁵⁸⁰ Hatun.

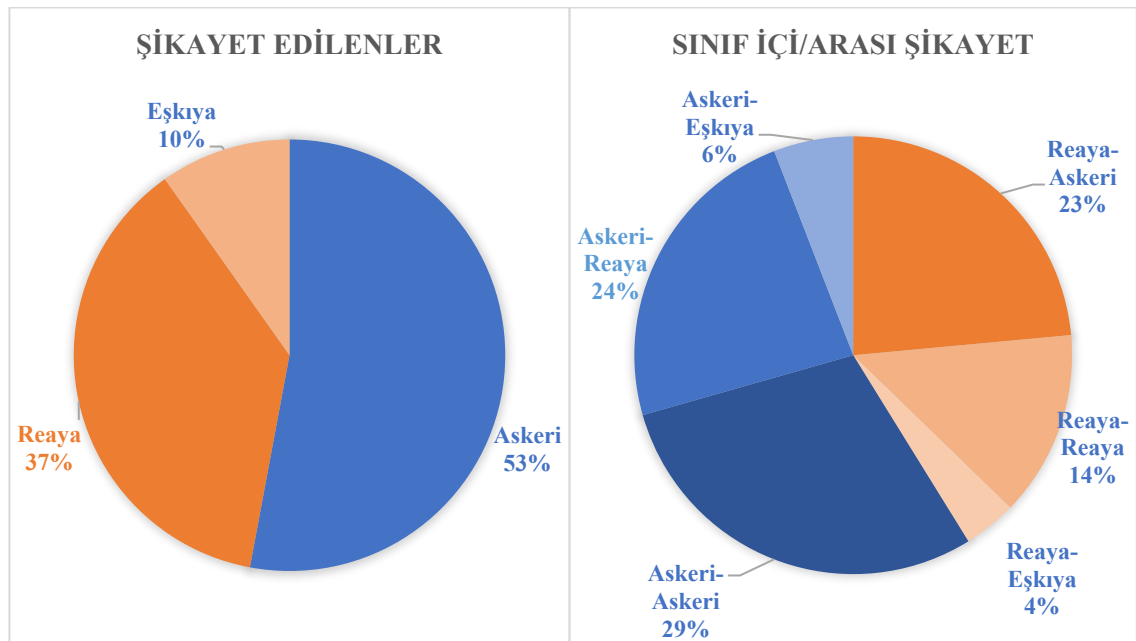
⁵⁸¹ Zimmi.

Grafik XXVI: Rusçuk Şikâyetçiler

Rusçuk'a gönderilen hükümlerde şikâyetçilerin dinine bakıldığında %86 Müslüman, %14'ü gayrimüslimdir. Askeri grup dışarıda tutularak, gayr-i Müslimlerin reâyâ içerisindeki oranı %30'a varmaktadır.

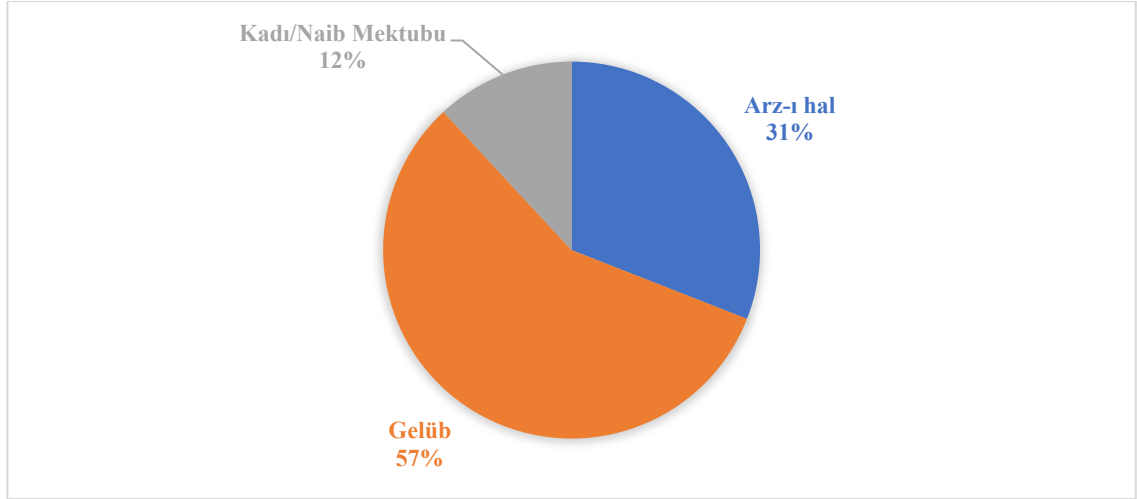
Rusçuk'a gönderilen hükümlerde şikâyet edilen zümreye bakıldığında vakıf mütevellileri, mültezimler, dergâh-ı muallâ gediklileri, divan katipleri, kapıcıbaşların reâyadan şikâyetçi oldukları, eşkıyadan ise her iki gruba ait şikâyetler olduğu görülmektedir.

Grafik XXVII: (Rusçuk) Şikâyet Edilenler ve Sınıf İçi/Arası Şikâyet

Başvuru Şekli

Şikâyetçiler şikâyetlerini arzuhal/mahzar, kadı/nâib mektubu aracılığıyla veya bizzat gelerek iletebilirdi. Rusçuk örneğinde müştekîler büyük oranda Divan'a gelerek şikâyetlerini aktarmışlardı. Şikâyetçilerin %57'si bizzat, %31'i arzuhal ile %12'si ise kadı/nâib mektubu aracılığıyla şikâyetlerini Divan'a ulaştırmışlardır.

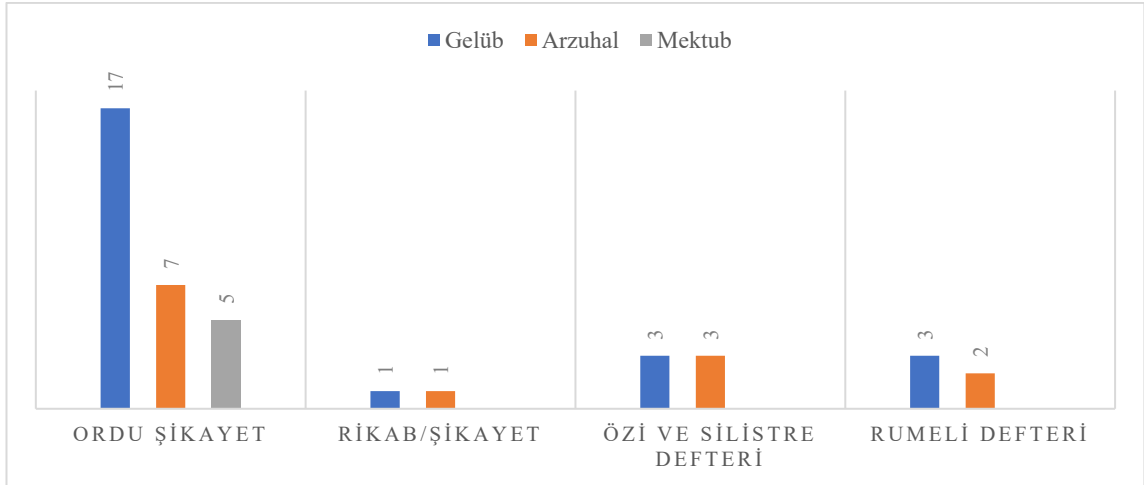
Grafik XXVIII: (Rusçuk) Şikâyet Hakkı nasıl kullanılıyor?

Savaş şartlarından dolayı merkez adına ordu ve İstanbul olarak iki divan şikâyet çözümünde etkin olmuştu. Şikâyetçilerin hangi divanda ve hangi yöntemle başvuru yaptığı da ortaya çıkarılabilir. Rusçuk hükümlerinin yer aldığı İstanbul'daki divanda tutulan defterlerde⁵⁸² şikâyetçilerin 7'si gelerek, 6'sı arzuhal sunarak; ordu divanında tutulan defterlerde⁵⁸³ ise şikâyetçilerin 17'si gelerek, 7'si arzuhal sunarak, 5'i kadı/nâib mektubuyla şikâyetlerini sunmuşlardır. 1749-50 Selanik'inde bu oran %68 bizzat, %25 arzuhal sunarak, %4 mektup şeklindedir.⁵⁸⁴

⁵⁸² Şikâyet ve rikâb defterleri, Rumeli, Özi ve Silistre ahkâm defterleri.

⁵⁸³ 197, 198 ve 199 numaralı ordu şikâyet defterleri.

⁵⁸⁴ Bayram, 18. *Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde...*, s.37.

Grafik XXIX: (Rusçuk) Defter Türlerine Göre Divana Başvuru

Şikâyet İçin Sunulan Belgeler ve Divan'ın Kaynakları

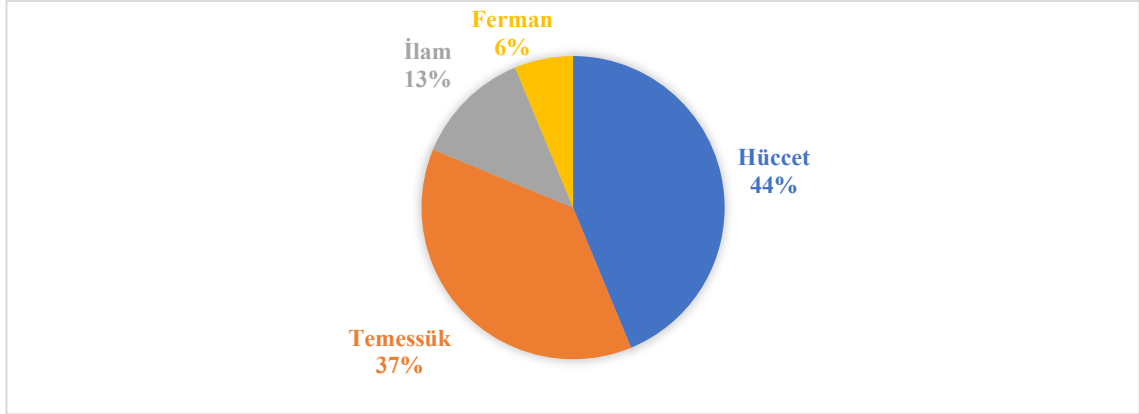
Müştekîler Divan'a; ferman, berat ve hükümlerin yanında mahkemeden aldıkları ilam ve temessük, müftüden edindikleri fetva gibi belgeler sunarak şikâyetleri için ellerini güçlendirmek istemekteydiler. Örneğin Rusçuk kazasındaki şikâyetçiler mahkemeden aldıkları hüccet “...yedine hüccet-i şer’iyye ita olunmuşken...”⁵⁸⁵ temessük “...senesinden berü ba-temessük sekiz yüz dört...”⁵⁸⁶ ilam ve fetva⁵⁸⁷ ile şikâyetlerini belgelendirmeye çalışmışlardı.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ BOA, DVNSAHKR. d, 43, s.104, h.405.

⁵⁸⁶ BOA, DVNSAHKR. d, 42, s.288, h.792.

⁵⁸⁷ BOA, DVNSÖZSİ, d, 30, s.73. h.1

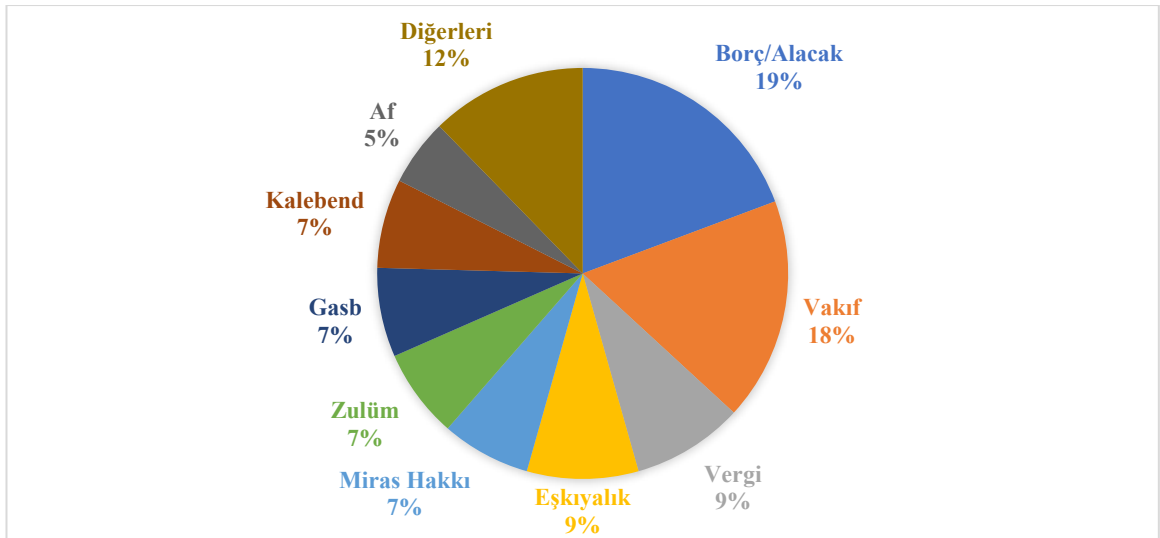
⁵⁸⁸ Şikâyetçilerin divana sundukları belgeler şikâyetlerini temellendirdiği için büyük önem taşımaktadır. Örneğin Sadat-ı Kiramdan Seyyid Ahmed şikâyetinde seyitliği İstanbul’dan aldığı hüccetle ispat edilmesine rağmen öteden beri *dava-yı şer’iyyesi* nakibüleşraf kaimmakamı mârifetiyle görülmüşken *celb-i mal sevdasıyla* kadı tarafından çağrılmıştı. Ahmed kanuna aykırı bu durumdan korunmaları için Divan’dan emri şerîf rica etmekteydi. DVNSŞKT, 198, s.117, h.354. (1205 L Evail)

Grafik XXX: (Rusçuk) Divana sunulan belgeler

Divan şikâyeti sağlıklı bir biçimde değerlendirmek için çoğu zaman büyük bir kaynak olan defterhane kayıtlarına müracaat eder. İlgili hükümlerde divan sorunun çözümünde kuyud-ı ahkâma “*Divan-ı Hümâyun’umda mahfuz kuyud-ı ahkâma müracaat*”⁵⁸⁹, “*...divan-ı hümâyunumda mahfuz kuyud-ı ahkâma müracaat olundukda...*”⁵⁹⁰ ruznamçe, icmal ve mufassal defterlerine “*...defterhane-i amirem de mahfuz ruznamçe-i hümâyun ve defter-i icmal ve mufassala müracaat olundukda...*”⁵⁹¹ ve baş muhasebeye “*...olunduğu baş muhasebeden derkenar olub...*”⁵⁹² başvurmuştu.

Şikâyet Konuları

Grafik XXXI: (Rusçuk) Şikâyet Konuları

⁵⁸⁹ BOA, DVNSÖZSİ, d, 30, s.114. h.3

⁵⁹⁰ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.81, h.227.

⁵⁹¹ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.162, h.558.

⁵⁹² BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.78, h.218.

Ruşuk'ta Vergi Meseleleri

Ruşuk'a gönderilen hükümler arasında vergi ile ilgili seferiyye bedelleri ve toplanması ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. İmdâd-ı seferiyye başlangıçta savaş zamanı yüksek derecedeki taşra görevlilerinin çoğalan masrafları için ek bir vergi türü olarak düzenlenmişti. 18. yy'da uygulamaya konulan ve seferiyye'nin neredeyse yarısına tekabül eden imdâd-ı hazariyye ise barış zamanlarında bahsi geçen gelirden mahrum kalan valilerin askerlerinin masraflarını karşılayabilmeleri için tahsis edilmişti.⁵⁹³ Merkez tarafından eyalet bazında belirlenen vergi tutarı sancaklara bölünüyor daha sonra da kazalara tevzi' ediliyordu. Böylece görevliler merkez tarafından belirlenen tutarı topluyor ve her 70 kuruş için *silahlı ve mükemmel bir asker* besliyorlardı. Bu vergilerin toplanmasında âyan ve eşraf önemli görevler üstlenmişti. Çoğu âyan vergiyi ödeyebilmesi için halka borç vererek devlet ve halkın gözünde itibarını arttırmaktaydı.⁵⁹⁴

Mart 1790 tarihli Şumnu meştasında yazılan⁵⁹⁵ ve şikâyet defterine kaydedilen hükümde Özi Eyaleti'ndeki kazalardan Curazâde Ahmed Paşa'ya ödenmesi gereken imdâd-ı seferiyye miktarının 60.240 kuruş olduğu, bakaya kalan meblağın da icap edenlerden tahsili için iki defa emr-i şerif gönderildiği belirtiliyordu. Nitekim o sırada Rusçuk nâibi tarafından gönderilen ilamda imdâdiyyenin eski Rumeli valisi Abdi Paşa'ya mı yoksa Curazâde Ahmed Paşa'ya mı verileceği konusunda kararsızlığa düştüğünden mesele Divan'a soruldu. Divan, bu konuda H.1204 senesi seferiyyesinin Curazâde Ahmed Paşa'ya verilmesi yönünde ferman göndermiştir. Ayrıca Rusçuk Kazası ahalisinin eksik kalan seferiyyenin Ahmed Paşa'nın memuruna teslim etmesi için kadı ve şehir kethüdasına hüküm yazılmıştır.⁵⁹⁶

Konuyla ilgili bir diğer hüküm Silistre Valisi Vezir Seyyid Abdi Paşa'nın seferiyyesi ile ilgilidir. İbrail Başbuğu olmasından dolayı daha önce 60.240 kuruşluk seferiyye vergisi

⁵⁹³ Tabakoğlu, "İmdâdiyye", s.222; İmdâdiyye vergileri için detaylı inceleme için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s.266-269, Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s.577-583. ve Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a kadar Mali Tarihi)*, Alan Yayıncılık, 1986, s.53-57.

⁵⁹⁴ Tayfun Ulaş, "Osmanlı Mâliyesinde İmdâdiyye Vergilerinin ortaya Çıkışı", *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s.63

⁵⁹⁵ "Curazâde Ahmed Paşa hazretlerinin İmdâd-ı seferiyyeleri" Bozan, "R-39 Rusçuk...", s.82.

⁵⁹⁶ BOA, DVNSŞKT, 197, s.92, h.299. Savaşın sonlarına doğru divan katiplerinden Seyyid Mehmed'in zeameti olan Çernovi nahiyesindeki köylüler perakende olduklarından vergileri vermeye kudretleri olmadığından bahsedilmekteydi. Avarız-ı divaniyelerin ve kanun-ı atikten gelen vergilerin toplanıp Seyyid Mehmed'e verilmesi için kadı ve âyana hüküm gönderilmişti. BOA, DVNSŞKT, 199, s.100, h.422.

kaza ahalilerine tevzi edilerek toplanmış ve memura teslim edilmişti. Hezargrad nâibinin ilamında Divaneorman ahalisinin hisselerine düşen 563 kuruşu el-Hac Süleyman'a teslim ettiği fakat Süleyman'ın vergiyi memura teslim etmeyerek Rusçuk tarafına firar ettiği yazılmaktaydı. Divan, Süleyman'ın bulunarak zimmetinde kalan seferiyye akçesinin memura teslimi için Rusçuk kadısına ve Yeniçeri zabıtine hüküm yollamıştı.⁵⁹⁷

Eşkîyalık

Savaş yıllarında Rusçuk ahalisi avarız, nuzül, sürsat, seferiyye (ve toplayıcılar tarafından ek olarak istenmesi muhtemel ücretler) gibi vergiler ile gelir, savaşın sonlarına doğru ilan edilen nefir-i amm ile de asker kaynağı olarak savaşa katkıda bulunmuştur. Ahali savaş şartlarını derin bir biçimde hissetmesinin yanında bölgede daha önce de var olan⁵⁹⁸ ve savaşla birlikte daha da artan eşkıyalık faaliyetleriyle de uğraşmaktaydı. İdareciler, bölgedeki yoğun eşkıyalık faaliyetinden haberdar olduğundan ordunun Rusçuk sahrasından çekilmesiyle eşkıyanın reâyaya zulmetme ihtimalini göz önünde bulundurarak ortadan kaldırılmaları için Ser-turnacı Osman'ı görevlendirmişti.⁵⁹⁹

Eylül 1787'de savaş ilanından yaklaşık bir ay sonra yazılan hükümde bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı şikâyetçi olunmuştu. Haremeyn muhasebecisi Kenan ve Abdurrahman malikane olarak uhdelerinde olan mukâtaanın H.1201 yılı malının tahsili için Çukadar İbrahim'i görevlendirmişlerdi. İbrahim, mukâtaa malının bir miktarını tahsil ettikten sonra kalanının tahsili için Eski Cuma'dan Rusçuk'a doğru giderken *yerlüden* birkaç eşkıya yolunu kesmişti. İbrahim'in katledildiğini belirten müştekîler, emaneten yanında olan 202 kuruş ve üzerindeki nakit, mal ve eşyasının da gasp edildiğini bildirmişlerdi. Çukadarın üzerinden çıkan defter, yarım kalan tahsilat hakkında bilgi vermektedir. Varnalızâde'den 3.000, Selvi kazasında ki İbrahim'den 578, Lofça'da Alemdar Hacı Ali'den 1300, Hezargrad'da el-Hac Ömer'den 2.000, Osmanpazarı'nda Hacı İbrahim'den 1.200 kuruş alacağı bulunmaktaydı. Bunların yanında mukâtaa malından Şumnu ahalilerinde 300, Eski Cuma'da 130, Rusçuk'ta 2.190,5 olmak üzere

⁵⁹⁷ DVNSŞKT, 198, s.81, h.227. (1205 Ş Evail)

⁵⁹⁸ Rusçuk savaş sırasında olduğu gibi öncesinde de eşkıyalıkla anılmaktaydı. Savaştan iki yıl önce kazada beliren çıkan eşkıyanın ortadan kaldırılması için hüküm gönderilmişti., BOA, C. ZB, 61-3021. (H-08-05-1200)

⁵⁹⁹ "...şekavetkaran birbirleriyle ithal ... ve ehl-i arz ve reâyaya zulüm ve taadi eyleyecekleri..." C.ZB. 81-4007. (29.12.1203), 10 yıl sonra gönderilen bir ilamda dağlı eşkıyasının idamına gayret edilmesi, hangi kazaya gelirse gelsin ve idam eden kim olursa olsun idam ettikleri eşkıyaların emval, eşya ve hayvanlarının kendilerine ait olduğu belirtmişti. BOA. C.ZB. 10-488 (25.11.1214)

toplam 11.529,5 kuruş alacakları olduğu Divan'a sunuldu. Divan katillerin buldukları kazada mahkemeye çıkarılmalarına, yapılacak tahkikat sonucunda paranın kimin zimmetinde ise tamamen tahsil edilip memura teslim edilmesine karar verdi. İlgili yerlerin kadı ve nâiblerinin yanında Niğbolu Mütessellimine de gönderilen hükümde, meseleye ihtimam gösterilmesi istenmiştir. Bunun yanında bu bahane ile cinayetle alakalı veya mukātaa malından zimmetinde para olmayan kişilere müdahale ve taadiden kaçınılması emredilmişti.⁶⁰⁰

Nisan 1791'de yazılan bir diğer hükümde sadrazam tatarlarından Mehmed Rusçuk'a getirdiği emrin ardından dönüş yolunda 30-40 eşkıya tarafından önü kesilerek gasp edilmişti. Divan eşkıyanın bulunması, gasp edilen malların ve paranın Mehmed'e iadesi için Rusçuk Âyanı Tirsiniklizâde'ye ve Muradlar Köyü'nün bulunduğu yerin kadısına hüküm gönderilmişti. İlgililere *icra-yı şer' ve ihkak-ı hak olunması* için gayretle çalışılmasını fakat bu bahane ile *alakası olmayan bî-cürüm mazlumata hilaf-ı şeriat gadr ve mugayır-ı rıza isnad-ı şekavet ile taarruz ve taadi* edilmemesi konusunda uyarı yapılmıştı.⁶⁰¹

Arşivdeki bir belgede Muradlar Köyü'nün Cuma-i Atik kazasına bağlı olduğu ve daha önce de bölgede bir sadrazam çukadarına saldırılıp eşyalarının gasp edildiği anlaşılmaktadır. Bilgi toplamak için bölge köyleri ihtiyarlarından üçer kişi meşaya çağrılarak konu soruşturulmuştu.⁶⁰² Şikâyet defterindeki hükümden bir ay sonra genel olarak bölgede ortaya çıkan eşkıyanın ortadan kaldırılması için hüküm gönderilmişti.⁶⁰³

Ekim 1791'de kaydedilen başka bir hükümde Rusçuk sakinlerinden el-Hac İsmailoğlu Mustafa'nın suçu günahı yokken yine Rusçuk'ta sakin yamak Ahmed tarafından kin ve düşmanlıkla öldürüldüğü ve geride muhtaç bir yetim ve eş bıraktığından bahsedilir. Divan katilin bulunduğu mahalde tutulup mahkemeye çıkarılması ve orduya bildirilmesi için hüküm vermiştir.⁶⁰⁴ Yaklaşık bir ay sonra hükme eklenen derkenarda yer alan Rusçuk

⁶⁰⁰ BOA, DVNSÖZSİ, d, s.58, h.1

⁶⁰¹ Selvi ve Lofça ve Hezargrad ve Osmanpazarı ve Şumnu ve Eski Cuma ve Rusçuk Kazalarıyla Niğbolu Sancağında zikr-i ati hazinedarın bulunduğu ve – nam mahalın tabi olduğu kazaların kuğât ve nuvâbına ve Niğbolu Sancağı Mütessellimine hüküm ki” BOA, DVNSŞKT. d, 198, 45, s.84, h.238.

⁶⁰² Belge açıklamasında Şumnu ve Cuma-i Bala olarak geçse de belgede Şumnu ve Cumapazarı yazmaktadır. BOA, C.ZB, 7-345 (H.29.04.1204)

⁶⁰³ AE.SSLM.III, 433-24680 (25.09.1205)

⁶⁰⁴ “...kemal-i hak ve adl' üzere taraf-ı şer'e ve mukteza-yı şer' üzere icra-yı şer'e ve ihkak-ı hak olunduktan sonra katl-i merkumu hesabda ibka ve keyfiyeti alevvuku ordu-yı hümayunuma tahrir ve ilam...”, DVNSŞKT. d, 198, s.137, h.421

kadısının konuyla ilgili ilamında Ahmed'in Ziştovi kazasında idam üzere olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁰⁵

Hükümlerde şikâyetlerin çözümü için çoğu zaman yerel mahkeme görevlendirilirken Divan, doğrudan cezalandırmaya da başvurabilirdi. 1791'in sonlarında Rusçuk'ta bulunan Vezir Yeğen es-Seyid Mehmed Paşa'ya ve Rusçuk Kalesi Dizdarı'na gönderilen hüküm bu duruma örnek verilebilir. Hezargrad sakinlerinden Kavukçuoğlu (Hafız İbrahim) ve Hacı Süleyman'ın fitne ve fesat ehli olduğu ve daha önce de Rusçuk Âyanı Tirsinkliogulları'nı tahrik ettiği biliniyordu. Dağlı eşkıyasıyla birlik olup şekavet ve ihtilal hareketlerinde bulduklarından dolayı Rusçuk Kalesi'ne kalebent olmaları emredilmişti. Bunlar daha önce de Hezargrad Âyanı Ömer Ağa'nın oğullarının iltizamındaki köyleri ve hayvanları eşkıya ile birleşerek zapt etmişlerdi. Zulümlerinin engellenmesi için Hezargrad kadısına ve tayin olunan mübaşire hüküm yazılmıştı.⁶⁰⁶ Daha sonra kale dizdarına gönderilen hükümden⁶⁰⁷ bundan sonra Edirne'nin beri tarafında ikamet etmeleri ve kendi halinde olmaları şartıyla kalebentliklerinin iptal edilerek affedildikleri anlaşılmaktadır.⁶⁰⁸

Yaş Antlaşmasının imzalandığı sıralarda kaydedilen diğer bir hüküm de Tütüncü Abdullah *gelüb* Rusçuk'a tütün götürürken kaza sakinlerinden birkaç eşkıya yolunu keserek üzerindeki 1,067 kuruşunu, bir çift simli Piştov'unu, bir tüfeğini, atını vs. eşya ve parasını gasp etmiştir. Divan eşkıyanın mahkemede yargılanıp gasp edilenlerin Abdullah'a verilmesi için Yeğen Mehmed Paşa ve Rusçuk kadısına emir göndermiştir.⁶⁰⁹

Eşkıyalara verilen cezalar arasında kalebentlik önemli yer tutmaktadır. Turnacıbaşı Hacı Ahmed'in idamına sebep olduğundan⁶¹⁰ idamına ferman çıkarılan ve Rusçuk'ta dolaştığı

⁶⁰⁵ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.137, h.421

⁶⁰⁶ BOA, AE.SSLM.III, 366-20917.

⁶⁰⁷ BOA, DVNSŞKT, d, 198, s.215, h.673. (1206 CA Evahir)

⁶⁰⁸ "...taraf-ı aherden müdahale ve muâraza olunmak icab etmez iken Hezargrad sakinlerinden Kavukçuoğlu Hafız İbrahim ve serdar-ı sabık el-Hac Süleyman nam kimesneler..." BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.172, h.530. (1206 R Evail), Derkenar 206 CA Evahir. Hükümün derkenarında *Kalebende kaydolacaktır* ibaresine rağmen hüküm terkin edilmemiştir.

⁶⁰⁹ BOA. DVNSŞKT. d, 198, s.218, h.683.

⁶¹⁰ BOA, C.ZB, 15-748. (29.01.1205)

haber alınan⁶¹¹ Kırımlı Hüseyin'in kadı mârifetiyle Rusçuk kalesi dizdarına teslim edilmesi yönünde hüküm çıkarılmıştı.⁶¹²

Savaş sonlarına doğru ise af hükümleri artmıştır.⁶¹³ Turna Mustafa uzun süredir Rusçuk'ta olduğunu belirterek Tırnovi'ye gidebilmek için emr-i şerif istemiş *kendü halinde olub emr-i mühimmeye karışmamak üzere* Rusçuk kadısına şehri terki için, Tırnovi kadısına da kendi halinde olması ve umur-ı mühimmeye müdahale etmemesi koşuluyla ikamet ettirilmek için hüküm gönderilmiştir.⁶¹⁴ Diğer bir af da fermanla Rusçuk kalesine kalebent olan Osmanpazarı Âyanı Ali Ağa'dır. Ağa kendi halinde olmak şartıyla affedilmiş serbest bırakılmak için kale dizdarına hüküm gönderilmişti.⁶¹⁵

Zulüm

Hükümdar otoritesinin temsilcilerinin askerilerin reâyaya karşı işlediği suçlar olarak tanımlanabilecek zulüm suçu,⁶¹⁶ Rusçuk'a gönderilen hükümlerin %7'sinde tespit edilmiştir. Bunlardan ilki orduya gelerek şikâyetini sunan Ahmed'in şikâyetidir. Aralık 1789 tarihli hükümde Ahmed meşta'ya gelip daha önce İsmail adlı birinden aldığı mülkhanesini âyan zümresinden Süleyman'ın H.1202 senesinde *hilâf-ı şer'i şerif* zorla ele geçirdiğinden şikâyetçiydi. Daha önce ordu kadısı huzurunda mahkeme olunarak Süleyman'ın hane ile alakası olmadığı ortaya çıkarılmış ve kendisine ilam-ı şer' verilmiş olmasına rağmen yine de *kendü halinde olmayub* bu sefer de 250 kuruşunu gasp etmişti. Ahmed, Süleyman'a karşı mukavemetin mümkün olmadığını söyleyerek tekrar divana gelmişti. Divan'da, çavuş mübaşiriyle mahallinde şer'le görülüp Süleyman'ın aldığı 250 kuruşu tahsil ve Ahmed'e teslim edilmesi ve orduya ilam ile haber verilmesi yönünde emr-i şer'if yazılmıştı. Hükmün 10 Ocak 1790 tarihli derkenarında meselenin mahkeme edildiği ve zulmün vaki olduğu Rusçuk nâibi tarafından haber verilmişti.⁶¹⁷

⁶¹¹ BOA, C. DH. 283-14130. (29.01.1205)

⁶¹² BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.22, h.90., Bunun yanında daha önce kendi halinde olması şartıyla affedilen Kara Molla için de şart-ı itlakına riayet etmediği için Selanik Kalesi'ne kalebent olması için Rusçuk'ta bulunan Yeğen Mehmed Paşa'ya, Rusçuk Âyanı Kadişzâde'ye, Rusçuk kadısına ve Selanik Kalesi dizdarına hüküm gönderilmişti. Hükmün Şubat 1792 tarihli derkenarında Kara Molla'nın zapt edilerek Selanik Kalesi'ne kalebent olduğu anlaşılmaktadır. BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.180, h.554. (1206 R Evasit), Derkenar: 1206 B 6.

⁶¹³ 198 numaralı defterde Peşi sıra af hükümleri yazılmıştır. BOA, DVNSŞKT. d, 198, h.669, h.670, h.671, h.672, h.673, h.675.

⁶¹⁴ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.220, h.764

⁶¹⁵ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.215, h.671

⁶¹⁶ Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s.6-7.

⁶¹⁷ BOA, DVNSŞKT, 197, s.4, h.16. (1204 RA Evahir)

Ocak 1790 tarihli bir hükümde ise *tâife-i çetezândan beş nefer zimmîler meşta-yı ordu-yı hümâyun'a arzuhal idüp* geçen sene ordu Silistre'den Maçın'e doğru hareket ederken ordu için çalıştıklarının bilinmesine rağmen Rusçuk Subaşı Mehmed'in söz konusu beş kişiyi hapse atarak türlü işkenceler yaptıktan sonra sermayeleri olan 675 kuruşlarını *bi-gayr-i hak* aldığını belirtmektedir. Zimmilerin *istid'â-yı inâyet eyledikleri ecilden mübaşir mârifetiyle mahal mahkemesinde şer'le görülmesi eğer mümkün olmazsa subaşı Mehmed'in meştaya gönderilmesi yönünde hüküm çıkmıştı. Aynı tarihte Rusçuk şer'iyye siciline kaydedilen Subaşı Mehmed hakkında vürûd iden emr-i âlî* başlıklı ve *Be-meştâ-yı Şumnu*'dan gönderilen hükümde ek olarak gönderilen mübaşirin sadrazam silahşörlerinden Abdullah olduğu görülmektedir.⁶¹⁸ Hükümün 8 Şubat 1790 tarihli derkenarında Subaşı Mehmed'in suçunu kabul ettiği ve mahkeme görüldüğü Rusçuk Kadısı tarafından gönderilen arzı kaydedilmişti.⁶¹⁹

Mart 1790'da Emin meştaya arzuhal göndererek Tirsinikli İsmail'den şikâyetçi olmuştu. Emin *kendü hâlinde arzıyla mukayyed* olmasına ve *hilaf-ı şer-i şerif üzerine şeran bir nesne sabit ve zahir* olmamasına rağmen Tirsiniklioğlu İsmail H. 1200 senesinde Emin'in üzerine hücum ederek üç kese akçe değerindeki silah, kapud vs. eşyasıyla birlikte Kürd Hasan'da emanet olan eşyasını da *zulmen ahz ve gadr-ı küllî* eylediğinden ve İsmail'in *mu'in-i kesîresi* olduğundan mukavemet gösteremediğini bildirmişti. Divan mübaşir mârifetiyle şer'le görülmesi ve müştekinin hakkının verilmesi için Rusçuk kadısına hüküm göndermişti.⁶²⁰ Hüküm aynı tarihte *Be-meştâ-yı Şumnu* kaydıyla sicile kaydedilmişti.⁶²¹ Hükümün 31 Mayıs 1790 tarihli derkenarında Tirsinikli İsmail'in mahkemeye gelmediği Rusçuk Nâibi Sipahi Halil tarafından ilam olunmuştu.⁶²²

Şubat 1791'de Rusçuk sakinlerinden Manuk ve babası Divan'a gelip *kendü hâlinde arzıyla mukayyed* olmasına ve *hilaf-ı şer-i şerif üzerine şeran bir nesne sabit* değil ve kimseye borç ve kefaletleri olmamasına rağmen kötü niyetli bazı kişilerin *celb-i mal sevdasıyla* kendilerine musallat olduğunu, bunlara karşı kendilerini savunabilirken, yalnız bırakma kastıyla vali ve mütesellim buyrukları ve bazı mürâseleler ile fermansız olarak başka kazaya gönderilmekle tehdit edildiklerini arz etmişlerdi. Divan, adı geçen

⁶¹⁸ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.103-104.

⁶¹⁹ BOA, *DVNSŞKT*, 197, s.22, h.76. (1204 R Evahir), Derkenar, 204 CA 23

⁶²⁰ BOA, *DVNSŞKT.d*, 197, s.71, h.244. (1204 C Evahir)

⁶²¹ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.74-75.

⁶²² BOA, *DVNSŞKT.d*, 197, s.71, h.244. (1204 N 17)

vali ve mütesellim buyruhdularının üzerlerinden men ve defedilmesi babında emr-i şerif göndererek *kanun-i kadimde* olduğu gibi bir kazadaki dava-yı şer'leri o kaza mahkemesinde görülmesi gerektiğini yazmıştı.⁶²³ Buna benzer başka bir hüküm de Boyar Dimitraki'nin şikâyetidir. İstanbul'a gelen Dimitraki kimseye borcu ve kefaleti olmamasına rağmen Rusçuk sakinlerinden Molla Hasan *benden iki bin guruş almıştın taleb eylerim* diyerek düşmanlık etmekteydi. Yergöğü kadısı tarafından hüccet-i şer' verilmiş olmasına rağmen Molla Hasan müdahalelerine devam etmekteydi. Divan hüccet gereğince müdahalelerin defedilmesi için mahallinde şer'le görülmek üzere Rusçuk kadısına hüküm göndermiştir.⁶²⁴

Mart 1791'de kaydedilen bir başka hüküm Rusçuk sakinlerinden ve boyacı esnafından Manuk ve Dimitrakinin şikâyetidir. Nâib Sipahi Halil'in meştaya gönderdiği mektup aracılığıyla Divan'a yaptıkları şikâyetlerinde kethüda ve ustalar tarafından herhangi bir sebep yokken *şimdi sizi istemeyüz ve işletmeyüz deyu* zanaatlarını yapmalarına müdahale etmekteydiler. Divan tarafından müdahalelerin durdurulması için kanun üzere hareket edilmesi için emr-i şerif verilmiştir.⁶²⁵

Savaşın sonlarına doğru İstanbul'un iaşesi daha fazla göz önünde bulundurulmaya başlamıştı. Ekim/Kasım 1791 tarihli hükümde Maçın, Silistre, Tutrakan, Niğbolu, Rusçuk ve Zıştovi vs. bölgelerinden İstanbul'a koyun ve keçi getirecek celeb taifesi için Eflak voyvodası ve yol üzerindeki kadı ve nâiblere gönderilen hükümde bu kişilerin kanuna aykırı bac, geçit akçesi, toprakbastı vb. paralar istenerek *taaddi ve rencide* olmaması emredilmişti.⁶²⁶

Gasp

Hükümlerde eşkıyalık ve zulüm faaliyetleriyle de iç içe geçmiş olarak karşımıza çıkan başkasına ait bir malı zorla almak anlamına gelen gasp eylemi eşkıyalık örneklerinin çoğunda yol kesme ve cinayetlerle birlikte gerçekleşmiştir.⁶²⁷ Bu başlık altında eşkıyalık ve zulüm suçlarının izine rastlanmayan ve yalnızca gasp suçu görülen hükümler görülecektir. Ağustos 1790 tarihli hükümde Hasan Divan'a şahsen başvurarak, silahtar

⁶²³ BOA, DVNSSKT, 198, s.41, h.116. (1205 C Evail)

⁶²⁴ BOA, DVNSAHKR, 43, s.104, h.405. (1204 C Evahir)

⁶²⁵ BOA, DVNSSKT, 192, s.58, h.163 (1205 B Evail)

⁶²⁶ BOA, DVNSAHK.R, 45, s.134, h.555. (206 RA Evahir)

⁶²⁷ Mehmet Akif Aydın, "Gasp", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c,13, İstanbul, 1996, s.387.

ocağı serdengeçti yüzbaşılığıyla Niş kalesinden meştaya gelirken yolda Rusçuk köylülerinden birilerinin önünü kestiğini *alet-i harb* ile üzerindeki mal, eşya ve beygirini yağma ettiğini arz etmişti. Gasp edilenlerin tamamen tahsil edilerek kusursuz olarak Hasan'a geri verilmesi için mübaşir tayin edilmiş Rusçuk Muhtarı'na ve şer'le görülmesi için Rusçuk kadısına hüküm gönderilmişti.⁶²⁸

Muhtar hem seçilmiş anlamında mahalle, köy veya kasabanın önde gelen güvenilir kişileriyle hem de esnaftan ileri gelenler anlamında kullanılmaktadır.⁶²⁹ Tanzimat dönemi muhtarlık teşkilatının âyanlara karşı kurulduğu tartışmasına karşın⁶³⁰ Rusçuk'ta aynı dönemde hem âyan hem de muhtar olarak iki muhatap görülmektedir. Âyanlık yerine şehir kethüdalığının getirildiği dönemde Rusçuk Muhtarı Mehmed'e hükümler gönderilmişti. Eylül 1790'da gönderilen diğer bir hükümde eski Eflak Voyvodasının isyankâr davranışlarından dolayı maiyetiyle birlikte idam edilmesi⁶³¹ gibi âyanlığa tekrar döndükten sonra da Mehmed Ağa benzer işlerle görevlendirilmişti. Ordunun Rusçuk tarafına geçtiği Ağustos 1791'de Mehmed Ağa Rusçuk iskelesi civarında ne kadar kayık varsa hepsinin asker geçirmek için tahsis edilmesiyle görevlendirilmişti.⁶³²

Savaş yıllarında Rusçuk âyanı hakkında da şikâyet bulunmaktadır. Mart/Nisan 1791'de meştaya sunduğu arzuhalinde Seyyid Mehmed, Yergöğü'nde mutasarrıf olduğu çiftlik ve Rusçuk'taki Çernovi köyündeki salhaneyi eski Rusçuk Âyanı Çelebi Ağa *merkumun babasınıdır* diyerek zorla bundan alıp *gadr-i külli* eylediğini bildirmekteydi. Meselenin baş muhasebeye sorulduğu ve defterdarın ilamı gereğince salhane ve çiftliğin Mehmed'e geri verilmesi için mahallinde şer'le görülmesi hakkında ferman yazılmıştı.⁶³³

⁶²⁸ *Dergâh-ı muallâm kapıcubaşlarından mirahur-ı evvelim payesi olub Rusçuk Kazası Muhtarı es-Seyyid Mehmed dâme-mecduhuya ve Rusçuk kadısına hüküm ki; Hasan nam kimesne gelüb bu dergâh-ı muallâm silahdar ocağı serdengeçtilerinden yüzbaşılığı ile Niş Kalesi'nde hizmet-i muhafazada istihdam ve senesi tamamında (?) hizmet birle muhafaza-i mezburdan harekete ve meşta-yı ordu-yı hümayunuma gelür iken esna-yı rahda Rusçuk kazasına tabi (?) nam karye kurbunda karye-i mezbure ahalilerinden malum-i evasımı kimesneler önüne çıkıp illet-i harb ile (?) hücum ve bir res (?) bargiri ile üzerinde mevcut emval ve eşyasını ve bir res bargirini nehb ve garet ve gadr eylediklerinden inha ve mezburların nehb ve garet eyledikleri olmikdar eşya ile bir res bargiri tamamen tahsil ve bi-kusur aliverilip ihkakk-ı hukuk olunmak babında emr-i şerîfim rica etmeğin sen ki kapucubaşı-i mümaileyhsin mârifetin ve çavuş mübaşiriyle mârifet-i şerle rüyet ve şeran beyan üzere hakkı aliverilip ihkak-ı hak olunmak babında. BOA, DVNSŞKT, 197, s.102, h.673. (1204 ZA Evahir)*

⁶²⁹ Ali Akyıldız, "Muhtar", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.31, İstanbul, s.51.

⁶³⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.361.

⁶³¹ BOA, C.HR, 29-1443. (20.01.1205)

⁶³² BOA, C.AS, 130-5785. (29.12.1205)

⁶³³ *DVNSŞKT.d*, 198, s.78, h.218.

Diğer bir gasp olayı Rusçuk'ta Tuna Nehri'nde kayıkçılık yapan Saka Mehmed'in başına gelmişti. Kendi halinde ve şer'an aykırı bir hareketi yokken yine Rusçuk sakinlerinden Karabekiroğlu Memiş-zâde Bekir Ağa tarafından başkasına istinaden cinayet kastıyla üzerine musallat olmuş yarım kese akçe kıymetinde kayığını zapt etmişti. Divana gelerek şikâyetini aktaran Mehmed, *merhamet* dilemekteydi. 1791'in Mart'ında kaydedilen hükümde zapt edilen kayığın Mehmed'e geri verilmesi için Tuna Kapudanı Vezir Ahmed Paşa ve Rusçuk nâibine hitaben hüküm yazılmıştı.⁶³⁴ Aralık 1788'da kaydedilen bir diğer hükümde Kürekçi Panayot ordu divanına gelip 200 kuruşluk küreklerini çalıp Rusçuk'a firar eden gayrimüslimlerden şikâyetçiydi. Kaçakların buldukları yerde mahkemeye çıkarılarak küreklerin Panayot'a geri verilmesi yönünde hüküm yazılmıştı.⁶³⁵ İki sene sonra konuyla alakalı kaydedilen ikinci hükümde zimmilerin bulunamadığı anlaşılmıştır.⁶³⁶

Savaş Yıllarında Perakende Reâya

Zulmün ve eşkıya eylemlerinin durdurulamadığı zamanlarda yerini terk etme tehdidi⁶³⁷ çoğu hükümde reâya tarafından bir koz olarak sunulsa da bu gerçekleştiğinde başka bir şikâyet konusu haline gelmekteydi. Bu durumun örneğine Rusçuk, Hezargrad, Tırnova ve Zıştovi'deki kadı ve nâiblere gönderilen Mayıs 1790 tarihli hükümde rastlanılmaktadır. Rusçuk kazasındaki bazı has, zeamet ve timar köylerinden defterde kayıtlı müslim ve zimmi bazı reâyanın *kalkub aher kaza ve kura ve çiftliklerde mütemekkin* olduğundan şikâyet edilmişti.⁶³⁸ Divan, *avârız hânesine kayd olunmayup ve sâkin olalı on sene geçmiş değil ise kaldırılıp kadimi köylerine geri gönderilmelerine karar vermişti. Fakat oturdukları yerlerde avârız hânesine kayd olunup ve sâkin olalı on sene geçmiş ise o makûle re'âyâ kaldırmak olmaz oturdukları yerlerde üzerlerine edâsi lâzım geleni yani Müslümanlardan resm-i ra'yyet ve gayrimüslimlerden resm-i ispencelerin alınarak yeni yerlerine asıl reâya kaydedilmelerinin mübaşir mârifetiyle*

⁶³⁴ *DVNSŞKT.d, 198, s.66, h.184.*, Aynı hüküm iki sayfa sonra tekrar kaydedilmiştir. *DVNSŞKT.d, 198, s.68, h.191.*

⁶³⁵ BOA, DVNSŞKT, 192, s.13, h.24. (1203 RA Evasıt), Toplam 93 hükmün bulunduğu 192 numaralı defterde ilk hüküm h. M. 1202 ve son hüküm Ramazan 1205 olmasına rağmen hükümlerin 30'u (%32'si) Rebiyülevvel 1203 tarihinde kaydedilmişti. Kürekçi Panayot'un şikâyeti de bu %32'lik dilimdedir.

⁶³⁶ "Zikri âti firari zimmilerin buldukları mahalın kadısına" BOA, DVNSŞKT, 197, s.228, h.793.

⁶³⁷ Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak...*, s.23.

⁶³⁸ Rusçuk'taki Mihrimah Sultan Vakfı reayasının 1770'lerde Eflak ve Boğdan'a veya Rusçuk, Hezargrad ve Yergöğü gibi âyan çiftliklerine göçtükleri bilinmektedir. Kaçan, "Rusçuk'ta Mihrimah Sultan...", s.316.

uygulanması istenmiştir.⁶³⁹ Haziran 1790'da konuyla alakalı gönderilen diğer bir hükümde *bazı kimesnelerin tahrik dâ'iyesiyle yerlerini terk eden reâya hakkında has, zeamet ve timar köyleri subaşı, voyvoda ve mültezimlerinden gelen raporla birlikte İstanbul'dan mühürlü sahîh sûret-i defter-i cedîd-i hâkânî* talep edilmişti. Köyler defterle kontrol edildikten sonra daha önce adı geçen kazalara göçen reâyânın sakin olalı on sene geçmiş ve avarız-haneyeye kayıtlı değilse mübaşir mârifetiyle *me'vâ-yı kadîmeleri olan karyelerine* geri döndürülmeleri, eğer on sene geçmiş ve avarız-haneyeye kaydedildilerse vergilerini buldukları yerin köylerin zabitlerine vermeleri için emir yazılmıştı.⁶⁴⁰ Hüküm *Be-yurd-ı sahrâ-yı Şumnu* kaydıyla Haziran 1790'da Rusçuk Şer'iyye Siciline işlenmişti.⁶⁴¹ Benzer bir durumdan Ekim 1791'de dergâh-ı muallâ gediklilerinden Mehmed'de şikâyetçi olmuştu. Mutasarrıf olduğu zeamet karyelerinden Eski Cuma ve köylerinde defterde kayıtlı reâyaların Hezargrad ve Rusçuk'a gittiklerini belirtmişti. Mehmed *reâyayı oturdukları yerlerden kaldırub kadîmi karyelerine nakl ve iskân* ettirilmesini talep etmekteydi. Divan, Mehmed'i haklı bularak kanun üzere reâyânın eski köylerine getirilmesini adı geçen kazaların kadılarına hüküm göndermişti.⁶⁴²

Vakıf

Rusçuk'a yapılan şikâyetler arasında vakıflarla ilgili olanlar %18'lik bir orana sahiptir. Bu konudaki ilk örnek Mihrimah Sultan Vakfı'na ilişkindir. Vakfın mütevellisi, Rusçuk'taki vakıf köylerinden bazı kişileri şikâyet etmiştir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan ikişer mektep, medrese, mescid ve birer adet imaret, han, çeşme kurularak büyük bir vakıf meydana getirmişti.⁶⁴³ Bu hayır kurumları için vakfiyesinde 95 köy, birer mezra, çayır ve arazi, 19 mesken, 44 ticaret yeri, 6 sanayi işletmesi gibi büyük bir akar vakfetmişti.⁶⁴⁴ Bu akarlar İnebahtı, Rusçuk, Filibe, Gebze, Karaferye, Kesriye, Nevrekob, Samakov, Selanik, Tatarpazarcığı, Tırnova, Yenişehir gibi kazalara yayılmıştı.⁶⁴⁵ Rusçuk'ta vakfa ait Çernovo nahiyesine (vakfiyede kaza) bağlı

⁶³⁹ BOA, DVNSŞKT, 197, s.118, h.378. (1204 Ş Evasıt)

⁶⁴⁰ BOA, DVNSŞKT, 197, s.156, h.537. (H. 1204 L Evail)

⁶⁴¹ Hükümlerdeki tarihlerin ayın üçe bölünerek yazıldığından ordu defterindeki ve şer'iyye sicilindeki tarih ayındır. Bu sebeple kaç gün içerisinde kadıya ulaştığı bilinmemektedir. Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.184-185.

⁶⁴² BOA, DVNSŞKT, 199, s.90, h.373. (1206 S Evail)

⁶⁴³ F. Cangüzel Zülfiyar, *Mihrimah Sultan'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, s.36.

⁶⁴⁴ *A.g.e.*, s.37.

⁶⁴⁵ *A.g.e.*, s.19-24.

bulunan Çerverodova, Esmel, Güzelceler, Kuyanberud (Bisanic), Kadıköyü (İşterkelova), Opar, Serbin, Tetova köyleri bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Vakıf köylerinden biri olan Çernovi Köyü gelirlerinin bir bölümü Mekke ve Medine'deki ihtiyaç sahiplerine ve Urfa'daki Hz. İbrahim'in makamı olan Halilü'r-rahmandaki kimselere gönderilmektedir.⁶⁴⁷

İlgili yıllarda vakfının evlâdiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Çağalzâde Mir Ali'nin⁶⁴⁸ Divan'a gönderdiği arzuhale göre vakfa ait Cernovoda ve tevâbi'i mukâta'ası Rahova köyü ahalilerinden Sakaoğlu, Koca Osman, Molla İbrahim, Mehmed, İbrahim, Ahmed, Hasan vs. öşürlerini köy ambarına taşımaya karşı gelmekteydiler. Mütevellî hilaf-ı kanun olan bu duruma karşı şikâyette bulunmuştu. Divan, kalemlere sorup, *karyelerinde olan ambara badehu her hafta durur tereke satulur akreb bazara*⁶⁴⁹ *naklettirmek kanun* olduğundan kanun üzere davranılması için hüküm göndermişti.⁶⁵⁰ Mütevellî Ali başka bir hükümde aynı kişilerden borçlarını ödemediği için şikâyetçi olmuştur. Ali şikâyetinde *bin yüz doksan dokuz senesinden berü mal-ı vakf olmak üzere bi'l-hüccet-i şer'iyye dokuz yüz yetmiş yedi gurusu alacak olub tarafından bi'd-defa'at taleb olundukda vermeyerek muhalefet ve gadr sevdasında olduklarını* bildirmişti.⁶⁵¹

Ali başka bir müracaatında Mihrimah Sultan Camii Vakfı mukâtaalarından Çernovoda köylülerinin kanun ve defter gereğince voyvodaya ödemeleri gereken vergi ve resimleri

⁶⁴⁶ A.g.e., s.20.

⁶⁴⁷ Duygu Tanıdı, *Şer'iyye Sicilleri'ne Göre XVIII. Yüzyıl Rusçuk'ta Suç ve Ceza*, (Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.121.

⁶⁴⁸ Mir Ali Çakalzâde (Çağalzâde?) 1779-1792 yılları arasında Mihrimah Sultan Vakfı Çernovoda Mukataası mütevellisi olarak görevini sürdürmüştür. Meryem Kaçan Erdoğan, "Rusçuk'ta Mihrimah Sultan Külliyesi'ne (üsküdar) Bağlı Vakıf Köyler (XVI.-XVIII. Yüzyıldaki Durumu)", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri (Mayıs 2015, Saraybosna)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2018, s.308.

⁶⁴⁹ *Akreb Bazar* köye en yakın pazar anlamında kullanılmaktadır. Sipahinin reâyadan öşrünü bir günlük yoldan uzak bir pazara taşımalarını istemesi yasaktır. "*akreb bazar oldur ki bir günlük yer ola bir gündün ziyade olursa reâyâyı taciz etmiyeler*", Mehtap Özdeğer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Üretimine Devletin Himaye Edici Müdahalesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.51, s.1, 2001, s.38., Akreb bazara taşıma meselesi Silistre Livası Kanunnamesinde de yer almaktadır; "reâyâ öşürlerin akreb bazara iletmek kanun-ı kadimdir mevsiminde reâyâ terekesin akreb bazara ileter" Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I (Kanunlar)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943, s.275.

⁶⁵⁰ DVNSÖZSİ, 30, s.65, h.1. (1201 Z Evail)

⁶⁵¹ "*Bervech-i Arpalık Niğbolu Sancağına mutasarrıf olub Vidin muhafızı vezire ve Rusçuk Kazası Nâibine...*" gönderilen hüküm de divan şikâyeti çözümü için mahalline göndermiştir. "*...muhalefet ettirilmeyüb icra-yı şer ve ihkak-ı hak olunmak babında hükmü hümâyunum rica eylediği ecilden mahallinde şerle görülmek babında.*" DVNSÖZSİ, 30, s.65, h.2. (1201 Z Evail)

ödemediklerini, voyvoda⁶⁵² söz konusu resimleri talep ettiğinde ise türlü hile ve bahanelere başvurduklarından şikâyetçiydi. Bunun üzerine mahkeme görülmüş defter ve kanun üzere vergilerini tamamen teslim etmeleri gerektiği konusunda kendilerine ilam-ı şer'îye verilmiş fakat yine ödememişlerdi. Rusçuk şer'îyye siciline kaydedilen temessükten hâssa hasekilerinden Süleyman Ağa'nın mukâtaaya talip olduğu ve Mir Ali'nin iltizamla vergi ve resimleri eksiksiz şekilde toplaması için Süleyman'a verdiği anlaşılmaktadır.⁶⁵³ Divan H. 1204 Rebiyülahir Evail tarihinde kaydedilen hükümde reâyanın vermekle yükümlü olduğu vergi ve oranlarını belirtilmişti. Vergi ve resimlerin tamamen tahsil edilerek voyvodaya verilmesi yönünde ferman çıkarılmıştı.⁶⁵⁴ Fakat Divan'dan çıkan bu hükmün de bir fayda getirmediği Mir Ali'nin Ocak 1792 tarihinde deftere kaydedilen şikâyetinden anlamaktayız. Hikâyeyi tekrar eden hükümde *kanun üzere amel olunmak için* önceden bir (Aralık 1789) emr-i şerif gönderilmişken icrasının mümkün olmadığı bildirilmişti. Divan, *kuyud-ı ahkâma müracaat* ederek gönderilmiş olan emr-i şerif'in uygulanması yönünde hüküm göndermişti.⁶⁵⁵

Mayıs 1790 tarihli hüküm ise müteveli Ali ve voyvodanın taleplerine karşılık ahalinin savunmasını içermektedir. Nâib Halil'in Divan'a gönderdiği mektupta Mihrimah Sultan Vakfi'na ait Çernovi nahiyesi köylerinden çiftçi ve ahaliyi mahkemeye gelerek *üzerlerine edâsı lâzım gelen a'şâr ve sâir hukûk ve rüsûmların kânûn ve defter mûcibince karyeleri zâbitine tamâmen edâda kusûrları yoğiken* voyvodanın kanaat etmeyip ikişer kabran hinta (buğday) ve ağalık, kitabiye, hizmetkar akçesi adıyla senede iki defa 500 kuruş, subaşılık adıyla da birer kile İstanbuli zahire isteyerek *mezâlim ile ta'addî olunduklarından* bahsederek bu haksız taleplerin men ve def' olmaları için hükmü hümâyun istemişlerdi. Divan, Rusçuk nâibine hitaben kanun üzere amel olunmak babında hüküm göndermiştir.⁶⁵⁶ Rusçuk Şer'îyye Sicili'nde kaydedilen hükmün şikâyet defterine

⁶⁵² "...re'âyâsı mûmâ ileyhi (Haseki Süleyman Ağa) üzerlerine voyvoda ve zâbit bilüp...", Bozan, R-39 Rusçuk..., s.80.

⁶⁵³ "...sene-i mezbur Mart'ı ibtidâsından Şubat'ı gâyetine değın zabt eyleyüp ve mahsûlâtından hâsıl olan a'şâr-ı şer'îyye ve rüsûm-ı örfiyye ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ ve beytü'l-mâl-i âmmе ve kacgun kul ve câriye müjdegânesi ve resm-i bennâk ve ispenç ve arisâne ve resm-i bâğât-ı kürüm ve bostan ve âsiyâb ve sâir rüsûmât-ı örfiyye-i ma'lûmesin alâ-mâ-cere'l-kadım ahz idüp... re'âyâsı mûmâ ileyhi üzerlerine voyvoda ve zâbit bilüp..." Bozan, R-39 Rusçuk..., s.79-80., Haseki Süleyman Ağa'nın 12 Mart 1790-11 Mart 1791 arasında bu görevde olduğu görülmektedir. Kaçan, "Rusçuk'ta Mihrimah Sultan...", s.308.

⁶⁵⁴ DVNSŞKT.d, 197, s.14, h.56. (1204 R Evail)

⁶⁵⁵ DVNSŞKT.d, 198, s.204, h.631. (1206 CA Evasıt)

⁶⁵⁶ DVNSŞKT.d, 197, s.127, h.403. (1204 Ş Evahir), Benzer şikâyetler daha önce de İstanbul'a intikal etmiştir. Örneğın 1795 yılında zabıtlerin reayadan kendileri için fazladan para, yem, yiyecek, koyun, ot vb

kaydedilmeyen bölümünde “*mezâlim bir nesne mutâlebesiyle ta‘addî ve rencîde itdirmeyüp men‘ u def‘ eylesin min-ba‘d kânûna ve emr-i âlişânıma muhâlif kimesneye iş itdirmeyüp*” nâib uyarılmış ve emri bildirirken “*husûs-ı mezbûr için bir dahi emrim varmalu eylemeyesin*” denilerek meselenin yeni bir hüküm beklemeden çözülmesi istenmişti.⁶⁵⁷

Ağustos 1791’de Ali ve Hüseyin Rusçuk nâibi aracılığıyla divana başvurup temessükle mültezim tayin edilen Haseki Süleyman’ın vergi ve resimleri tamamen toplayıp Tırnova’ya gittiği ve kendisinde olan vergilerin muhasebesi için mahkemeye çağrılmasına rağmen gelmediği belirtilmekteydi. Şikâyetin sonucunda Divan’dan mübaşir mârifetiyle Haseki Süleyman’ın Rusçuk’a getirilmesi için hüküm çıkarılmıştı.⁶⁵⁸

Bir diğer örnekte ise H.1199, 1200 ve 1202 senelerinde Çernovi mukâtaası öşür vergilerini toplayan ve daha önce mukâtaanın iltizamını alan Tirsiniklizâde İsmail Ağa gibi âyandan olan Haseki Mehmed’in⁶⁵⁹ topladığı toplam 74.500 kuruşluk verginin 38.075 kuruşu zimmetinde kaldığı belirtilmektedir. Bu sebeple kendi hakkı ve masrafı neyse hesaplanıp kalan paranın Haseki Mehmed’den alınması talep edilmişti. Mehmed H.1199 ve 1200 senelerinde topladığı 35.299 ve 1201 senesinde topladığı 18.000 kuruşu kabul etmesine rağmen H.1202 senesindeki 21.500 kuruşu inkâr etmekteydi. 21.500 kuruşun toplanıp toplanmadığı reâyaya sorulması istenmişti. Rusçuk kadısına gönderilen emr-i şerifte Rumeli kazaskeri ve Rumeli evkaf müfettişinin ilamları gereğince haseki Mehmed’in Rusçuk mahkemesine çıkarılması istenmişti.⁶⁶⁰

Yedekçi Mehmed Paşa Vakfı

Şikâyet defterlerinde kendisini gösteren bir diğer vakıf da Yedekçi Mehmed Paşa’ya aittir. Mültezim Ahmed ve İsmail divana gelerek yaptıkları şikâyetlerinde Yedekçi Mehmed Paşa vakfına bağlı Cerkona ve tevâbi‘i karyeleri çiftçileri kanun üzere 8/1 öşür

talepleri veya 1779’da vergi toplayıcıların ağalık ve tozluk adıyla zahire, katibiyeye ve hizmetkarlık akçesi talepleri bunlara örnek gösterilebilir. Kaçan, “Rusçuk’ta Mihrimah Sultan...”, s.309-310.

⁶⁵⁷ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.162-163.

⁶⁵⁸ 25 Ekim 1791’de kaydedilen derkenarda Süleyman’ın muhasebesinin yapıldığı görülmektedir. BOA, DVNSSKT, 199, s.57, h.228. (1205 Z Evail), Derkenar, 1206 S 26

⁶⁵⁹ Buradaki Haseki Mehmed, Çelebiağazâde Seyyid Mehmed Ali Ağa olmalıdır. Mehmed Ali Ağa 12 Mart 1791-11 Mart 1792 tarihleri arasında mukataanın mültezimidir. Mukataanın iltizam bedeli ise 13.500 kuruştur. Kaçan, “Rusçuk’ta Mihrimah Sultan...”, s.308-309.

⁶⁶⁰ BOA, DVNSAHKR, 45, s.98, h.406. (1206 M Evahir)

ve salariye⁶⁶¹ talep ettiklerinde "*biz öşür verir salâriye virmeyüz deyu*" cevap vermişlerdi. Mültezimler emr-i şerif ricasıyla Divan'a başvurmuş Divan'dan davanın kanun üzere görülmesi için hüküm çıkmıştı.⁶⁶² Rusçuk Şer'iyye Sicili'nde *Cerkona havâssı kurâlarından öşür husûsu* başlıklı hükümlerle *Be-makâm-ı Kostantiniyye*'den gelen H. 1204 Safer Evail tarihli hükümlerde söylendiği gibi ise adı geçen köylerden 8/1 öşür ve salâriyeleri tamamen alınıp mültezimlere teslimi için emir yazılmıştı.⁶⁶³

Vakfa bağlı Kara Hasan köylüleri ise ahalileri Rusçuk meştasındaki Ordu-yı Hümâyun'a arzuhalde başvurup yirmi seneden fazla süredir ziraat ettiklerini ve öşür ve resimlerini sahibü'l-arza ödediklerini çayır ve yerlere Hezargrad kazası köylülerinin fuzuli müdahale ettiklerini belirtmişlerdi. Şikâyetle ilgili ferman verilerek Rusçuk nâibi huzurunda mahkeme görülmüş ve Kara Hasan köylüleri haklı bulunmuştu. Hezargrad köylülerinin husumetleri 1203 Mart'ında *men' ve def' olunmak babında emr-i şerif* gönderilmişti. I. Abdülhamid tarafından verilen emr-i şerifle *tecdîd-i ahkâm fermân* olmuştu.⁶⁶⁴

Dergâh-ı muallâ kapucubaşlarından Çelebi Mehmed Rikâb-ı Hümâyun'a arzuhal yollayıp (Yedekçi) Mehmed Paşa'nın Çerkona köyünde inşa ettiği camii ve çeşmesi vakfının *bin iki yüz dört senesi Martı ibtidâsından sene-i mezbûre Şubatı gâyetine gelince bir sene zabt eylemek üzere* vakıf mütevellisi Ümmü Gülsüm Hanım'dan meblağı tamamen ödeyerek iltizamla aldığını belirterek bu sene zarfında *mahsul ve rusumu kanun ve defter mucebince* toplayacağını ve dışarıdan müdahale olunmamak için kendisine temessük verildiğini belirtmişti. Çelebi Mehmed bu tarihten sonra başkasının eline temessük geçerse itibar olunmaması için Divan'dan vergi ve mahsullerin temessük gereğince toplanması için hüküm almıştır.⁶⁶⁵ Mart/Nisan 1790 tarihli bu hükümlerde Çelebi Mehmed'in dayanak olarak sunduğu temessük Rusçuk şer'iyye sicilinde *Cerkona temessükü* başlığıyla Ocak/Şubat hükümleri arasında kaydolmuştu.⁶⁶⁶ Temessükün bu

⁶⁶¹ "Bağ, meyva ve sebze bağçelerinin Öşrü, rüsüm-u bağ, bağçe ve bostan namını alır ve yem olarak kullanılan nebatlardan alınan öşre de rüsüm-u Salâriye adı verilirdi." Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (çev. Şinasi Altındağ), *Belleten*, c.8, s.32, 1944, s.619

⁶⁶² BOA, DVNSŞKT, 43, s.20, h.64.

⁶⁶³ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.158-159.

⁶⁶⁴ BOA, DVNSŞKT, 197, s.111, h.356. (1204 Ş Evasıt)

⁶⁶⁵ BOA, DVNSAHR, 43, s.140, h.552. (1204 B Evasıt), vakıf köylerinden hasılatın toplanması işi h.1167 tarihinde emaneten mütevellisi Mustafa Ağa'ya ihale edilmişti. Meryem Kaçan Erdoğan, "1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2011, s.163.

⁶⁶⁶ Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.104-105

aylarda yazıldığı kabul edilirse Çelebi Mehmed senetten bir iki ay sonra divana arzuhal göndermişti.

Yedekçi Mustafa Paşa'nın kızı⁶⁶⁷ olan ve vakfın mütevellisi Ümmü Gülsüm Hanım'ın bu tarihlerde vefat ettiği ve yeni mütevellinin iltizamı başkasına vereceğinden kuşkulanan Mehmed'i bu yola sevk ettiği düşünülebilir. Nitekim vakıflar yararlananlar açısından hayrî ve zürrî olarak ikiye ayrılırdı.⁶⁶⁸ Bur bağlamda Yedekçi Mehmed Paşa Vakfı zürrî (evlatlık) bir vakıf olarak yararlanan kişiler Mehmed Paşa'nın hısımlarından oluşmaktaydı.

Vakfa bağlı köylerin idaresi Hezargrad ve Rusçuk kazası arasında gidip gelmektedir. 1757 yılında bazı vakıf köyleri Hezargrad'a tabiyken âyanlarının zulmünden dolayı Rusçuk kazasına bağlanmış ve bir daha Hezargrad'a nakline müsaade edilmemesi için emir çıkmıştı.⁶⁶⁹ 17 Nisan 1790 tarihli belgede ise vakfın tekrar Hezargrad'a geçtiği görülüyor. Hezargrad kazası âyanının zulmüne karşı dayanamayan ahalinin arzuhal kabul edilerek köylerin eskisi gibi Rusçuk kazasına nakledilmesi istenmişti.⁶⁷⁰

Nisan/Mayıs 1789 tarihli hükümde Rusçuk sakinlerinden Aişe Hatun Rikâb-ı Hümâyun'a arzuhal gönderip Haremeyn-i Şerife vakfının Rusçuk'taki biri kahveci biri helvacı iki dükkânın hisseleri *ba-temessük-i vakf* kendisine ait iken kardeşi Emine bunun üzerine gelerek gadr eylediğinden şikâyetçi olmuştu. Konu, Haremeyn-i Muhteremeyn Vakfı mütevellisine sorulmuş Cuma-i Atik mahallesinde olan dükkanların babaları İbrahim'e ait olduğu ve vefat ettiğinden Aişe'ye intikal ettiğini ve Aişe'nin de kendi üzerine olmak şartıyla vakfa kaydettirmişti.⁶⁷¹ Bunun yanında Müteveli Mehmed'in Edirne'deki Cafer Efendi vakfının Rusçuk'taki Obrotelik ve Tırnovi'deki bazı köylerdeki çiftlik sahiplerinden şikâyeti ile alakalı Temmuz 1791'de hüküm yazılmıştı.⁶⁷²

Borç-Alacak Meseleleri

Rusçuk'ta *borç-alacak* meseleleri deftere kayıtlı toplam şikâyetlerin %18'ini bir başka ifadeyle en büyük yekûn tutan konular arasındadır. Seyit Hacı Hüseyin Divan-ı

⁶⁶⁷ "Cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân pederim merhûm Yedekci el-Hac Mehmed Paşa..." Bozan, R-39 Rusçuk..., s.104.

⁶⁶⁸ Hacı Mehmed Günay, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.42. İstanbul, 2012, s.478.

⁶⁶⁹ C.EV. 222-11056.

⁶⁷⁰ BOA, C. EV, 31-1548. (02.08.1204), Bozan, R-39 Rusçuk..., s.150-153.

⁶⁷¹ BOA, DVNSŞKT, 193, s.108, h.470. (1203 Ş Evail)

⁶⁷² BOA, DVNSŞKT, 193, s.49, h.186. (1205 ZA Evail)

Hümâyün'a gelip uhdesinde olan Rahova-i Zir Köyünden Seyyid Halil, Hasan, Abdullah vs. dokuz seneden beri 1.575 kuruş, Kara Mehmedler köyü ahalilerinden Hasan, Osman, Hüseyin, Ali vs. 1.100, Kışlak Köyü ahalilerinden Seyyid Ahmed, Mehmed, Hasan, Abdullah vs. 1.300, Babo Köyü ahalilerinden Halil Beşe ve Hüseyin, Veliyüddin, Mustafa vs. 400 kuruş alacağı olduğunu belirtmişti. Alacağını talep ettiğinde muhalefet ettiklerinden Rusçuk mahkemesinde görülen dava sonucu dört adet hüccet-i şer'iyye almış fakat yine alacağını toplayamamıştı. Bunun üzerine Divan'a gelip emr-i şerif istemektedir. Silistre mütesellimine ve Rusçuk kadısına hitaben yazılan hükümde mübaşir mârifetiyle ve Hacı Hüseyin'in elindeki hüccet gereğince mahallinde şerle görülmesini ve dava sonucunun ilamla bildirilmesini istemiştir.⁶⁷³ Divan'dan aldığı hükme rağmen yaklaşık beş ay sonra Hacı Hüseyin tekrar Divan'a gelmek zorunda kalacaktı. Gönderilen yeni hükümde mübaşir olarak sadrazam ağalarından Ebubekir'in gönderildiğini anlaşılmaktadır. Ebubekir, Rusçuk'a vardığında borçlu ahalinin *borçlarını iptal etmek sevdasında olduklarını* bildirip borcun tahsili için emr-i şerif istemekteydi. *Kuyûd-ı ahkâma müracaat* edilip önceden gönderilen emr-i şerif gereğince ferman-ı âlî yazılmıştı. Bir sonraki ay hükmün başına yazılan derkenardan Bobo köyü ahalisinin 400 kuruş borcunu kabul ederek kalanını ödeyeceğine söz vererek 100 kuruş teslim ettiği kaydedilmişti.⁶⁷⁴ Sadece Bobo? ile ilgili derkenarın olması diğer köylülerle olan sorunun devam ettiğini göstermektedir. Nisan 1790'da Hüseyin'in meştaya geldiği anlaşılmaktadır. İsimleri divana sunduğu hüccette yer alan Rahova-i Zir, Kara Mehmedler, Kışlak, Balpınar Yenicesi ahalisinde H.1200 senesinden beri 3.772,5 kuruş alacağı olduğundan bahsetmektedir. Bobo köyü ahalisi sözünü tutmuşa benziyor. Fakat onların yerine eski hükümlerde bulunmayan Balpınar Yenicesi ahalisinin borcu eklenmektedir. Bu şartlarda bile yeni eklenen köyü saymazsak 4,375 kuruş alacağının ancak 602,5 kuruşunu tahsil etmiştir. Hüseyin Ordu divanından yeni bir hüküm-i şerif rica etmiş ve mübaşir tayin edilerek şer'le görülmesi için hüküm yazılmıştı.⁶⁷⁵

Yukarıdaki alacaklı Hüseyin ile aynı kişi mi olduğu kesin olmayan Rusçuk ve Yergöğü Nüzul Emîni Seyyid el-Hac Hüseyin Ocak/Şubat 1790 tarihinde üzerinde miriden on bin kuruş olduğu ve teslim etmediğinden emlak, emval ve eşyasını mârifet-i şer'le zapt

⁶⁷³ BOA, DVNSÖZSİ, 30, s.68, h.1 (1201 Z Evahir)

⁶⁷⁴ BOA, DVNSÖZSİ, 30, s.114, h.3 (1202 CA Evasıt)

⁶⁷⁵ BOA, DVNSŞKT, 197, s.96, h.316. (1204 B Evahir)

edilerek satılması için Mehmed Emin mübaşir tayin edilmiştir. Araştırmalar sonucu Hüseyin'e ait Çernovoda köyündeki salhanesinin yedi yüz kuruş değerinde olduğu öğrenilmişti. Divan hüccet gereğince salhanenin zapt edilmesi için hüküm göndermiştir.⁶⁷⁶ 25 Mayıs 1790 tarihinde *Be-yurd-ı sahrâ-yı Şumnu*'dan gönderilen ve şer'iyeye siciline kaydedilen hükümde miriden kendisine verilen paraları harcadığı ve borcu ödemeye emlak ve eşyası bulunmadığı bildirilmişti. Görevlilerden Hacı Hüseyin'in *kal'aya kaldırılıp bi't-taharrî emvâl ve eşyâsını zâhire ihrâc ve tahkîk* etmeleri istenmişti.⁶⁷⁷ 3 Haziran'da yine Şumnu'dan gönderilen hükümde ise ayak diremesi nedeniyle kaleye kaldırılan Hacı Hüseyin'in mülklerinin evlatları üzerinde olduğunun duyulduğu ve mal ve eşyasının beş bin kese, borçlarının ise yirmi kese değerinde olduğu öğrenilmişti. Hacı Hüseyin'in borcunu kendisi ödemesi, devlete borcunun haricindeki mallarının *kendüye ihsân* edilerek haline merhamet edilerek serbest bırakılması yönünde hüküm gönderilmişti. Ayrıca gönderilen hükümde Hüseyin'in *devâm-ı ömr ü devletim da 'vâtına muvâzabet eylemesini kendüye tenbîh* edilmesi vurgulanmıştır.⁶⁷⁸

Borç-Alacak ilişkisinde borçlunun şikâyetçi olduğu bir konu murabaha meselesidir. Faizle borç para sağlayan murabahacıların⁶⁷⁹ yasal faiz oranı %15'i aşamazdı.⁶⁸⁰ Faizle borç almak zorunda kalan Dömekli Köyü reâyası perişan olduklarını bildirmişlerdi. Reâyaya daha önce faizsiz ve sonrasında yüzde on beş murabaha namıyla aldıkları borçları vaktinden önce hesaplanarak defaten talep etmesinden şikâyetçiydi. Reâyaya defaten ödemeye gücü olmadığını bildirip taksitlendirme talep etmekteydi. Reâyanın borcunu defaten ödemeye güçleri olmadığı sabit olduğundan taksitle ödemeleri için emr-i âli verilmişti.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ BOA, DVNSŞKT, 199, s.5, h.15. (1204 CA Evasıt)

⁶⁷⁷ "Hacı Hüseyin Ağa'nın zabt-ı emvâli husûsuna", Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.179-180.

⁶⁷⁸ "Hacı Hüseyin Ağa'nın utlâkı", Bozan, *R-39 Rusçuk...*, s.180-181.

⁶⁷⁹ Ayanların sıklıkla iltizamını aldıkları bölgelerde reâyaya borç sağlayarak kendine bağımlı hale getirdiği görülmektedir., İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.31, İstanbul, 2006, s.152.

⁶⁸⁰ Süleyman Kara, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, s.3, 2007, s.35.

⁶⁸¹ BOA, DVNSŞKT, s.71, h.241. (1204 C Evaihir), Faizin haram olduğu kesin olduğundan hükümde geçen borç faiz ilişkileri *devr-i şer'le* yani muamele-i şer'iyeye ile yapılmıştır. "Muamele-i şer'iyenin yapılış şekillerinden biri şöyledir; borç almak isteyen şahıs bir malını borç veren şahsa 100 guruşa satar. Mal ve bedel teslim edildikten sonra satıcı aynı malı 115 guruşa bir yıl vadeyle satın alır. Böylece borç almak isteyen şahıs 100 guruş almış ve bir yıl sonra ödemek üzere 115 guruş borçlanmış olur. Kara, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda...", s.17.

Bir diğ er ö rnekte Memiş zâde Ahmed Ağa'nın Misketzâde İbrahim'e olan 30.486 kuruş borcunu ödemediğ inden 19 aydır hapis yattığı 23 Ekim 1786 tarihli Rusçuk Kadısının ilamında bahsedilmektedir. Borcun ö denmesi için üzerine kayıtlı tüm emlakın satılması amacıyla ferman da gönderilmiş ti. *Müteveffanın hanesine varulub dahiliye ve hariciyesi* kaydedilip emlakı sual olunmuş *Yergöğü kasabasındaki bir menzilden gayrı mülkü yoktur deyu zevcesi Aişe ve oğ lu Mehmed cevab verdiklerinden sonra* Rusçuk'da dört ve sekiz dükkân ve Çernovi köyünde salhane, çiftlik ve menzil *merkumundur deyu iddia ettiklerinde* zevcesi satın alınmıştır diyerek cevap vermişti. İspatı için hapisteki Ahmed sorgulanarak araştırılmış, emlakın tamamı satılsa 800 kuruş edeceği hesaplanmıştır.⁶⁸² Şikâyet defterindeki hüküm tüm bu olayları özetleyerek Ahmed'in emlak ve eşyasını ve borcunu inkâr ettiğ ini anlatmaktadır. Emlak ve akarlarını tamamen satarak borcunu ödemesi için Haziran 1786'da emr-i ş erif gönderilmiş ti. Davalı, mahkemeye gelmeyerek kardeşi ve oğ lunu göndermiş fakat oğ lu küçük olduğ undan Ekim 1786'da diğ er kardeşi çağ rılmış ti. Bundan sonra divana gönderdiğ i arzuhalinde Ahmed Hacı Misketoğ lu Mehmed'e daha önce teslim ettiğ i emlakla birlikte 30.486 kuruş üzerine ilam edilmiş ti. Ekim 1787 tarihli ş ikâyet defteri hükmünde Ahmed'in emlakın satışı ve borcun tamamen ö denmesi şartıyla ç avuş mübaş iriyle kendi memleketine dönmesine izin verildi.⁶⁸³

Savaş yıllarında mehir ile ilgili ş ikâyetler için de Divan'a başvurulmuş tu. Örneğ in Ş umnu sakinlerinden Fatıma Hatun H.1200 senesinde vefat eden zevcesi Sağ ıroğ lu Ahmed'in terekesinden otuz beş kuruş mihr-i muaccesini⁶⁸⁴ talep etmekteydi. Ç avuş mübaş iriyle ş er'le görölüp mihr-i muaccesinin verilmesi, eğ er mümkün olmazsa orduya gönderilmesi için hüküm gönderilmiştir. Bunların yanında Rusçuk kadısı/nâibine gönderilen hükümlerde İsmail'in el-Hac Mustafaoğ lu-zâde Seyyid Ali'den olan 850

⁶⁸² BOA, AE. SABH.I, 24-1947 (19.10.1200), BOA, AE. SABH. I, 23-1925.(h. 4.11.1200)

⁶⁸³ BOA, *DVNSAHK.ÖZSİd*, 30, s.73. h.1.

⁶⁸⁴ "Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğ u para veya mal." Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.28, Ankara, 2003, s.389.

kuruş,⁶⁸⁵ Hassa Hasekilerinden Süleyman'ın Seyyid Ağa'dan olan 1.500 kuruş⁶⁸⁶ alacakları için hüküm gönderilmişti.

Miras Hakkı

Aralık/Ocak 1789 tarihli hükümde Cezayir-i Garb sakinlerinden Kara Ahmed'in Rusçuk sakinlerinden kız kardeşinin vefatıyla emval ve eşyasının kendisine intikal etmesi gerekirken varisi yoktur diyerek altı kese akçe mirası Rusçuk alaybeyinin zapt ettiğini öğrenmiş mirasın vekil tayin ettiği damadı Mustafa'ya geri verilmesi için emr-i şerif ricasında bulunmuştu.⁶⁸⁷ Benzer bir olay Yeniçeri Osman'ın vefatıyla varisinin başına gelmişti. Bosna ahalilerinden olan Osman vefat ettiğinde 994 kuruşluk mirasını Rusçuk Yeniçeri zabiti Haseki Hacı Usta Ağa zapt etmiş Osman'ın varisi gelip elindeki hüccetle Hacı Ağa'dan 994 kuruşu talep ettiğinde *kâh ikrar kâh inkâr birle vermekte taallul ve muhalefet* ederek *bugün yarın diyerek* kendisini oyalamıştı. Divan Rusçuk serdarı ve mübaşir mârifetiyle paranın Osman'a verilmesini sağlamak için görevlendirilmiş eğer mümkün olmazsa Hacı Usta'nın orduya gönderilerek davanın burada görülmesi yönünde hüküm vermişti.⁶⁸⁸

Miras konusunda bir diğer şikâyet de Çernovoda köyü sakinlerinden İsmail'e aittir. Küçük yaşında babası ve amcası peşi sıra vefat ettiğinden İsmail'e intikal eden mirası köy sakinlerinden Veli Beşe tarafından ele geçirilmişti. Talep edildiğinde ise 500 kuruş almıştım diyerek kabul etmesine rağmen ödemeyi reddetmişti. Divan Çernovoda

⁶⁸⁵ "... İsmail nam kimesneler meşta-yı ordu-yı hümayunuma gelüb kaza-i mezbur sakinlerinden el-Hac Mustafaoğluzâde Seyyid Ali dimekle maruf kimesne zimmetinde bin iki yüz senesinden ba-temessük bin yüz kuruş alacak hakkı olub meblağ-i mezburun iki yüz elli guruşunu merkuma teslim ve meblağ-i baki sekiz yüz elli guruşu edada taalluk ve muhalefet ve gadr sevdasında olduğu...", BOA, DVNSŞKT, 197, s.39, h.132. (1204 CA Evasıt)

⁶⁸⁶ Hassa hasekilerimden süleyman zide kadruhu gelüb Rusçuk sakinlerinden Seyyid (?) Ağa demekle maruf kimesne zimmetinde 205 senesinden berü ba-temessük (?) alacağı olan dört bin guruşdan iki bin beş yüz guruş teslimi kusur bin beş yüz guruşunu biladefaat mutalebe eyledikten muayyen keşidesi olduğundan edada muhalefet ve ibtal-i hakk sevdasından olduğuna ve tarafından - nam kimesneyi vekil eyledikde bildürüp aher hususa memur mübaşir mârifetiyle şerle görülüüb ber-muceb-i temessük ol-mikdar guruş alacağı tahsil ve ihkak-ı hak olunmak babında ferman-ı hümayunum rica etmeğin aher-ı hususa memur mübaşir mârifetiyle ber-muceb temessük zimmetinde olan hakkı şeran aliverilip ihkak-ı hak ve hilaf-ı şer gadr ve muhalefet eder ise meşta-yı ordu-yı hümayunuma ihzarı olunmak babında.", Derkenar: "Mezkur Haseki Süleyman'ın Edirne'de ihzaryçün emir rica. Evasıt C 206", BOA. DVNSŞKT.d, 198, s.211, h.653. (206 CA Evasıt)

⁶⁸⁷ DVNSŞKT, 197, s.16, h.63. (1204 R Evasıt)

⁶⁸⁸ DVNSŞKT, 198, s.126, s.385. (1206 M Evahir)

voyvodası ve çavuş mübaşiri marifetiyle davanın Rusçuk mahkemesinde görülmesi eğer mümkün olmaz ise orduya getirilmesi yönünde hüküm vermişti.⁶⁸⁹

Çadircızâde Mehmed Ağa ve Ardında Kalanlar

Osmanlı ordusu Avusturya cephesinde kazandığı zaferler sonrası 1788 Ekim’inde kışlamak üzere Vidin’e çekildiğinde Avusturyalılar kaybettikleri bölgeleri geri almaya çalışacaklardı. Avusturya birliklerinin Akplanka’ya geldikleri haberinin ardından asker sevk edilen bölgede çıkan çatışmada bölgeye muhafız olarak atanan Memiş Paşa esir alınmış ve Akpalanka’dan çıkan top atışları sırasında kayığına gülle isabet eden Tuna Kapudanı Çadircızâde Mehmed Ağa’da *fi’l-hâl nûs-ı şerbet-i şehâdet eylemiştir*.⁶⁹⁰ Tuna nehriindeki askeri ve ticari gemilerin nezaretiyle görevli Tuna kapudanı⁶⁹¹ Çadircızâde Mehmed Ağa bu görevinden başka Vidin nüzul emniyeti,⁶⁹² üstü açıklar ağalığı,⁶⁹³ Yergöğü Kalesi bina emniyeti,⁶⁹⁴ Şaykalar Kaptanı,⁶⁹⁵ Dergâh-ı muallâ Yeniçeri Ocağı Turnacıbaşısı,⁶⁹⁶ Âyan,⁶⁹⁷ Dergâh-ı muallâ Kapıcuibaşısı,⁶⁹⁸ Şahin Girayın yakalanarak Edirne’ye getirilmesi⁶⁹⁹ vazifelerinde bulunmuştur. Çadircızâde 1788 Eylül’ünde yıllık 7.500 kuruş gelire sahiptir.⁷⁰⁰ Mehmed Ağa Muhadiye’de şehit olduktan sonra Yergöğü ve Rusçuk’taki terekesinin tespiti, üzerindeki mal-ı mirinin tahsili⁷⁰¹ ve borçlarının da ödenmesinden sonra kalan mirası varislerin arasında bölüştürülmüştü. Konu hakkında

⁶⁸⁹ DVNSŞKT, 197, s.158, s.543. (1204 L Evasıt)

⁶⁹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet IV*, (haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara, 2020, s.125.

⁶⁹¹Filiz Yıldırım, *Tuna Nehri Donanması’nın Kaptan Paşaları (18.yüzyıl)*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2016, s.115.

⁶⁹² 16 Mart 1790 tarihli belgede Vidin nüzul emniyeti olarak hüküm gönderilmiştir. BOA, C. AS. 1208/41143, akt. Yıldırım, *Tuna Nehri Donanması’nın...*, s.271.

⁶⁹³ Üstü Açıklar Ağası; Tuna Nehri’ndeki üstü açık gemilerin inşası, tamiri, masraf ve iaşe gibi konulardan sorumlu kişidir. Çadircızâde Mehmed Ağa’nın bu görevi 1778’den beri yaptığı görülmektedir. Yıldırım, *Tuna Nehri Donanması...*, s.143-145

⁶⁹⁴ “*Dergâh-ı muallâm kapucubaşlarından Mehmed Emin dâme mecduhû (Çadircızâde) bu def’a Yergöğü Kalesine bina emniyeti nasb olundu.*” BOA, C.NF, 44-2193, (H. 24.12. 1196)

⁶⁹⁵ “*Şaykalar Kapudanı Çadircızâde Mehmed Ağa kullarından gelen evrakın hulâsasıdır.*” BOA C.BH, 51-2402. (10.10.1202)

⁶⁹⁶ “*Yergöğü sakinlerinden ser-turnayı Çadircızâde Mehmed Ağa kullarından gelen tahriratın hulâsasıdır.*” BOA, AE. SABH.I, 56-3979. (19. M. 1192)

⁶⁹⁷ “*...dergâh-ı muallâm yeniçerileri turnacıbaşlarından Yergöğü Âyanı olub Açıklar Ağası tayin olunan Çadircızâde Mehmed zide mecduhuya...*” (24 CA 1192)

⁶⁹⁸ “*Dergâh-ı âli yeniçerileri ocağından turnacıbaşılardan iken ...kapucubaşılık rütbe-i celilesi ihsan...irade-i cihandari buyrulan Çadircızâde...*” BOA. C.AS. 951-41293. (29. Z. 1196)

⁶⁹⁹ “*Ferman buyrulan Şahin Giray’ın...isaline memur dergâh-ı muallâ kapucubaşlarından Çadircızâde Mehmed Ağa kulları ba-ferman-ı ali memuriyeti vechle mezbur mahaline hareket ve maiyyet-i memurlarıyla... Edirne Bostancıbaşısı Ağa kullarına teslim ile...*” BOA, AE.SABH.I, 84-5811. (15 N 1201)

⁷⁰⁰ BOA, MAD. d. 8531, s. 235. (17 Eylül 1788). Akt. Yıldırım, *Tuna Nehri Donanması...*, s.120.

⁷⁰¹ “*Müteveffa Çadircızâde Mehmed Ağa’nın canib-i miriye duyunu olmakdan naşi...*” BOA, D, BŞM.MHF, 80-22. (1203 S 2)

çıkacak meselelerin doğrudan Huzur-ı Asafi’de görülmesi için varislerin vasisi olarak Yusuf Ağa’ya emr-i âli verilmişti.⁷⁰² Aralık 1789 tarihli hükümde küçük oğlu Süleyman *ashâb-ı ağrazdan* bazı kişiler tarafından rahatsız edildiğini bildirmiş bunun üzerine babasının kethüdası Rusçuklu Hacımonlazâde es-Seyyid Ali kaimmakam atanmıştı. Yergöğü ve Rusçuk Kadılarına gönderilen hükümde ordu kadısı Mehmed Sadık’ın ilamı gereğince hareket edilmesi istenmişti.⁷⁰³

1787-92 Harbi özelinde incelenen Rusçuk, konumu itibariyle savaşı yakından hissetmiş, kadı mahkemesinde çözümlenemeyen sorunlarını meşraya yakınlığı dolayısıyla ordu divanında çözmeye çalışılmıştır. İncelenen hükümlerde halkın çoğu Balkan şehrinde olduğu gibi eşkıyalıktan mustarip olduğu görülmektedir. Divan, şikâyetlerin çözümü için eşkıyaların yakalanması veya onlara rütbe vererek cepheye sürme yolunu tercih etmiştir. Bu yöntem bazen işe yaramış fakat bazen de eşkıyadan mustarip halkın rütbeli bir eşkıya ile muhatap olmasına neden olmuştur. Bunların yanında bir çok vakfın ve vakıf akarının bulunduğu Rusçuk’ta vakıf köylülerinin şikâyetleri gibi vergileri toplamakta zorluk çeken mütevellilerin ve statü sahibi veya sıradan halkın borç-alacak şikâyetleri için Divan’ın kapısı çalınmıştır.

⁷⁰² “*Dergâh-ı muallâm kapucubaşlarından olub bundan akdem Nemçe muharebesinde şehiden vefat eden Çadircızâde Mehmed Ağa’nın Yergöğü canibinde olan akar ve menkul terekesi kaza-i merkum nâibi tarafından ve Rusçuk canibinde olan tereke...*” BOA, AE. SABH. I, 248-16616. (11 L 1203), Çadircızâde’nin muhallefâtıyla ilgili diğer hüküm; BOA, C.ML. 683-28046. (29. Z. 1203)

⁷⁰³ BOA, DVNSŞKT, 197, s.6, h.20. (1204 R Evail)

3. BÖLÜM

TAŞRANIN MUKTEDİR SEÇKİNLERİ VE ŞİKÂYET MEKANİZMASI

*Âdil olsa her aga beg u paşa
Diye âlem devlet ile bin yaşa*⁷⁰⁴

3.1. Âyanların Yükselişi; Vekil Yöneticiler

Klasik Osmanlı şehrinde devlet ve reâya arasındaki ilişkileri düzenleyen, reâyânın temsilcisi ve kazada resmi görevlilerin yardımcısı olarak görünen âyanlar; genel olarak şehrin ileri gelenleri, zengin tüccar, yaşlı ve güngörmüş esnaf, ulema, imam-hatip ve tarikat şeyhleri gibi belirli bir nüfuz gücü olan kişilere referans vermektedir.⁷⁰⁵ Merkezden gönderilen emirler ve kaza halkının şikâyetlerinin çözümünde âyan ve eşraf kadıların en büyük yardımcılarındandır.⁷⁰⁶ Ayrıca şühûdü'l-hâl olarak mahkemelere katılır bilirkişilik ve kazanın itibarlı ve deneyimli mensupları olduklarından âdet-i kadîme'yi temsil ederler.⁷⁰⁷ Bir bölgede yapılması gereken işlerde kadı ve valinin muhatabı baş âyan olurdu.⁷⁰⁸ Bu manada âyanlar kazadaki vakıf mütevellilikleri, aynı vergilerin toplanmasında hasat zamanının belirlenmesi, şehrin korunması, adaletin tesisi için zalim yöneticilerin merkeze bildirilmesi⁷⁰⁹ gibi aslında kriz dönemlerinde şehir toplumunun doğal liderleri olarak görülebilirler. Özer Ergenç âyan ve eşraf için belirleyici san olarak, bilgelik, soyluluk, zenginlik ve saygınlığı ifade eden *Çelebi* kavramına atıfta bulunur.⁷¹⁰ Ancak âyan tanımının temel kriteri olarak, unvanı ne olursa olsun kredi ve vergi tahsilatı konusunda halka kolaylıklar sağlayabilmesi için servet ve mülkiyet sahibi olması gösterilebilir.⁷¹¹

Âyanların kökenlerini üç temel kategoride inceleyen Donald Quataert bunları merkezden görevli olarak atanan fakat daha sonra görev bölgelerinde kök salan memurlar ve onların

⁷⁰⁴ Arslan, *Pendname-i Zarifi*, s.60.

⁷⁰⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.3, s.106.

⁷⁰⁶ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı...*, s.50

⁷⁰⁷ Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki...", s.144.

⁷⁰⁸ Özcan Mert, "Âyan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.4, 1991. s.195.

⁷⁰⁹ Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf...", s.111.

⁷¹⁰ "A.g.m", s.113.

⁷¹¹ Halil İnalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *In Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, 27–52. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977, s.40.

soylarından gelenler (kapıkulu, tımarlı sipahi, vali, vb.), Osmanlı öncesi bölgenin yerli seçkinleri ve son olarak da Mısır Eyaleti söz konusu olduğunda memlukler olarak belirtir.⁷¹² Zamanla bölgelerinde nüfuz kazanan âyanlar çeşitli yollarla iltizamlar elde ettiler. Bunun yanında paşmaklık ve arpalık olan topraklara voyvoda ve mütesellim olarak atanarak idari yönden güçlendiler.⁷¹³ Valiler eyalette ikamet etse bile gelirlerini toplayabilmek için vekil (voyvoda, mütesellim vb.) atamak zorunda kaldılar.⁷¹⁴ 17. yüzyılda valilerin imdâd-ı seferiyye olarak isimlendirilen acil durum vergileri toplamasına izin verildi fakat bu vergilerin toplanmasında da âyan merkezi rol aldı.⁷¹⁵ Özcan Mert bu gelişmelerle birlikte yani idari unvan ve makamlar elde ettikten sonra âyanların, önceki sıfatlarını kaybettikleri ve râiyyet sınıfından askeri sınıfa geçtiklerini belirtir.⁷¹⁶ 18. yüzyıla gelindiğinde âyanlar imparatorluk siyasetini etkileyen bir güce ve imparatorluğun geniş bölgelerinde idari-askeri faaliyetleri ve ekonomik kaynakları kontrol edebilecek güce sahip olmuşlardı. Artık âyandan bahsedildiğinde kişinin hem maddi zenginliğine ve hem de iktidarına referans veriyordu.⁷¹⁷

Mütesellimlik, taşrada iktidar ve servet ediniminde temel araç durumuna geldiğinde âyanlar arasında şiddetli rekabetler yaşanmaya başladı. Mütesellimlik kazanan âyanlar vali ve muhassılın vekili olarak etki alanlarını genişleterek otoritelerini arttırdılar.⁷¹⁸ Bunun yanında teoride bir yıl olan mütesellimlerin görev süresi genel olarak

⁷¹² Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (çev: Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.86-87., Yayıncıoğlu belgelerdeki âyanları şöyle sıralar; kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, çavuş, kapıcıbaşı, müteferrika, kapıkulu ağa, muhızırbaşı, muhtesip, pasbanbaşı, asesbaşı, dizdar, paşa, bey, tımarlı sipahi, yeniçeri, kapıkulu sipahileri, ticaret işiyle uğraşan bezzaz, attar, çuhacı, kemhacı, kuyumcu, sarraf, kervan tüccarı, mültezimler, loncalardaki kethüda, kasapbaşı, bakkalbaşı, pazarbaşı, şehir kethüdası vb. Ulemadan molla, müftü, müderrisler (müftizade, müderriszade, hatipzade vb.) Yayıncıoğlu, *a.g.e.*, s.37-39.

⁷¹³ Mert, “Âyan”, s.196., Malikane uygulaması voyvodaların görev tanımlarını da değiştirmişti. Uygulamadan önce voyvoda mukâtaayı iltizamen alan ve belirli bir kâr amacı güden mültezimdi. Uygulamadan sonra voyvodalar İstanbul’daki malikaneciler tarafından tespit edilen ve mukâtaanın mahsul ve vergisini toplamak ve bunların bedelini merkezi hazineye aktaran görevli haline geldiler. Özlem Başarır, “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Bilig*, s.65, 2013, s.25

⁷¹⁴ İnalçık, “*Centralization and...*”, s.30., Vali ve mütesellim arasındaki yetki paylaşımı şu şekilde işliyordu; “...akranları arasında örnek olan Kalaycızâde Mustafa Ağa'yı mütesellim olarak atadım. Onu kabul edin ve kimsenin işine karışmasına izin vermeyin. Gerekli tüm vergileri ona teslim edin.” Kalaycızâde bu gelirleri toplayıp valiye teslim edecekti. Vali mektubu kadı mahkemesinde halka açık ve yüksek sesle okunacak şekilde yazılmıştı. Kalaycızâde ise mektuba karşılık mütesellimliği belirli bir peşinatla iltizamen aldığını belirtti. Yayıncıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.78.

⁷¹⁵ İnalçık, “*Centralization and...*”, s.31.

⁷¹⁶ Mert, “Âyan”, s.196, benzer biçimde şehir kethüdaları da devlet işerinin yürütülmesindeki görevlerinden ötürü askeri grup içerisinde sayılmaktaydılar. Özer Ergenç, *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.385.

⁷¹⁷ İnalçık, “*Centralization and...*”, s.41.

⁷¹⁸ “A.g.m.”, s.32., Özer Ergenç mütegalibe olabilmek için mütesellimlik makamının öneminden bahseder. Ergenç, *Şehir, Toplum ve Devlet...*, s.400.

uygulanamamış ve bu sayede âyanlar kendilerine uzun süreli iktidar alanı yaratmışlardır.⁷¹⁹ Mütesellim görevlerini kadı başkanlığında kurulan ve âyanların etkili olduğu bir meclisle yürütmek zorundaydı. 18. yüzyılda bu meclis güvenlik, vergi dağıtım ve yerel harcamaların belirlenmesinde etkin bir rol oynadı. Bu meclisler mütesellimi, subaşını, muhızır başını (icra memuru), dizdarı, muhtesibi ve yeniçeri serdarını belirlemede etkili oldu. İncalcık âyan-mütesellimlerin temel amacının devletin iltizam olarak verdiği mukâtaaları veya gelir kaynaklarını kalıcı olarak ellerinde tutmak ve bölgelerinde bulunan bu kaynaklar üzerinde kontrol ve kullanım haklarını güçlendirmek olarak görür. Bununla birlikte savaş zamanlarında sekban birliklerinin istihdamı, âyan-mütesellimler için önemli gelir kaynağı olmuştur.⁷²⁰ Yetkileri bakımından âyanlardan üstün olmalarının yanında mütesellimler âyanlarla iyi ilişkiler kurmak zorundaydı. Bu durum zaman zaman birlikte suiistimallere ve yolsuzluklara⁷²¹ karışmalarına sebep olurken bazen âyanlara karşı etkisizleşip iş yapamaz hale gelmelerinin temel nedeni olmuştu. Vali tarafından atanan mütesellimler bir takım görev ve vergi toplama işlerini kolayca halledilebilmek için yerel âyanı kendilerine ortak edebilmekteydi. Örneğin 1731 yılında es-Seyyid İbrahim Paşa tarafından mütesellim olarak atanan Dervişzâde Seyyid Salih Ağa mütesellimlik görevine Zennecizâde es-Seyyid Mustafa Ağa'yı da ortak etmiş, mahkemede yapılan senette Zennecizâde'ye her ay 200 kuruş maaş ve toplanan birtakım vergilerden oluşan 4/1'i oranında hisse vermiştir.⁷²² Bunun yanı sıra mütesellimlerin görevleri karşılığında alacağı ücret sancağın asıl idarecisi olan mutasarrıfla⁷²³ anlaşmalarına bağlıdır.⁷²⁴

Mütesellimlik maddi kazanç ve idari deneyim sağlamasına rağmen muhassıllık kadar karlı bir iş değildi. Genellikle büyük has ve zematlerin vergilerini toplayan bu görevliler zamanla kendi bölgelerinde nüfuzlarını arttırdılar. Sancak beylerine tahsis edilen gelirler de zamanla mukâtaa haline getirilerek muhassılların kontrolüne verildi.⁷²⁵ 18. yüzyılın

⁷¹⁹ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *İslam Ansiklopedisi, TDV*, c.32, 2006. s. 203.

⁷²⁰ İncalcık, "Centralization and...", s.35.

⁷²¹ Özkaya, "a.g.m", s.204.

⁷²² Hamit Karasu, *Osmanlı Devleti'nde Âyanlık: Kayseri Sancağı Örneği (1730-1774)*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s.258.

⁷²³ "Osmanlı idari teşkilatında herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamına gelir." Mutasarrıf masraflarını atandığı bölgenin ahalisinden imdâdiyye vergileri ve aidat-ı muayyene adındaki vergilerle karşılardı. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *İslam Ansiklopedisi, TDV*, Ankara, c.31, 2006. s. 377.

⁷²⁴ Karasu, *A.g.e*, s.84.

⁷²⁵ Yücel Özkaya ve Ali Akyıldız "Muhassıl", *İslam Ansiklopedisi, TDV*, c.31, Ankara, 2006. s.18.

ikinci yarısında muhassıllar âyan kökenli kişilerden atanmaya başlandı.⁷²⁶ Eski eyalet sistemine göre düzenlenmiş sancak yönetimi ile birlikte muhassıllıklar taşrada iki ayrı idari-mali sistem oluşturmaktaydı. Eski sistem sancakbeyleri ve beylerbeyleri ile devam ederken, voyvoda ve muhassıllar yeni eyalet sistemini temsil ediyordu.⁷²⁷ Bir bölgedeki mukâtaa ve iltizam işleri muhassıllığa, tımar sisteminden doğan işlerin ise eyalet valilerine bağlı olduğu düşünülmektedir.⁷²⁸ 17 ve 18. yüzyıllarda yaygınlaşan mukâtaaların yönetimi ve bunlardan doğan gelirlerin toplanması muhassılların sorumluluğundaydı. Muhassıllar bu büyük toprakları mültezim ve mütesellimler atayarak yönetiyorlardı. 18. yüzyılda muhassılların yerel âyandan atanmaları âyanların yüksek yönetim kademelerine gelmelerine katkı sağladı.⁷²⁹ Mali görevlerinin yanı sıra bazı askeri görevler de üstlenmişlerdi. Bunlar; muhassıllık bünyesindeki bölgeden talep edilen asker ve lojistik malzemenin temini, suçluların ve eşkıyaların yakalanması, cemaat ve aşiretlerin denetimi gibi vazifelerdi.⁷³⁰ Muhassıllar bölgelerindeki sancakbeylerinin yerine mütesellimler atayarak eyaletin yönetimini elde etmişlerdi. Sancak mütesellimi olarak atanan âyanlardan Karaosmanoğulları, Cihanzâdeler ve İlyaszâdeler gibi güçlü âyan aileleri bilinmektedir.⁷³¹

Valiler yetki alanlarını genellikle en yüksek teklifi veren ve güvenliği sağlama kapasitesine inandıkları kişilere devrettiler. Örneğin vali, bölge ahalisine bir mektup göndererek belirlediği bir kişiyi vali yardımcısı olarak atandığını ve topluluk tarafından kabul edilmesi gerektiğini, onun vergileri ve gelirleri toplayarak kendisine teslim edeceğini ilan edebilmekteydi.⁷³² Devlet, ihtiyaçlarını âyanlar üzerinden giderirken âyanlar sözleşme ve görevler elde ederek servet oluşturmaya başladılar. Kısa süreli sözleşmeler bu ihtiyaca paralel olarak yerini uzun ve ömür boyu sözleşmelere bıraktı.⁷³³ Taşradaki yetkilendirme süreçlerinin yanı sıra Osmanlı hanedan vakıflarının yöneticileri de bu yetkilerini benzer biçimde voyvodalara bıraktılar.

⁷²⁶ İnalçık, “Centralization and...”, s.29.

⁷²⁷ Tanju Demir, Bülent Çelik. “XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Muhassıllık Uygulaması”, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019, s.74.

⁷²⁸ Demir, “a.g.m.”, s.81.

⁷²⁹ “A.g.m.”, s.76.

⁷³⁰ “A.g.m.”, s.80.

⁷³¹ “A.g.m.”, s.81.

⁷³² Kalaycızâde Mustafağa’nın vali yardımcısı olarak tayini konusunda bkz. Yayıcıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.78.

⁷³³ A.g.e., s.79.

3.2. Mukātaa Vergilerinin Toplanması; Emanet, İltizam ve Malikane

Osmanlı devletinde hazineye ait birtakım vergilerden oluşturulmuş mali birim olarak tanımlanan mukātaaların işletilmesi için birçok yöntem benimsenmişti.⁷³⁴ Osmanlı yönetimi merkezi bütçesinin büyük çoğunluğunu oluşturan mukātaalardan vergi tahsil işini, mukātaanın şartlarına göre ya iltizam/malikane olarak veriyor ya da emin atayarak sağlıyordu.

Emanet sisteminde emin denilen vergi tahsildarları, maaşlı devlet memuru gibi belirli bir görevi yerine getirme karşılığında ücret alan ve üstlendiği vazifeden dolayı risk altına girmeyen görevlilerdir. Emin topladığı vergiden kar veya zarar etmezken, risk sadece kendisini atayan kişi veya makama aitti. Geniş bir kullanım alanı olan emanet sisteminde cizye, kürekçi, lağımçı ve avarız gibi bedeller tahsili vazife adı altında emine verilir.⁷³⁵

İltizam sistemindeyse mukātaalardaki vergiler mali açıdan güçlü, kefil gösterebilen ve müzayedede vergi birimi için en yüksek teklifi veren girişimcilere (mültezim) 1-3 yıl arası değişen sözleşmelerle veriliyordu. Mültezim hazineye ödeyeceği yıllık miktarın %5-50 arasında değişen kısmını hazineye *peşin* ödemekteydi. İltizam emanete göre daha az masraflı ve dar bir bürokrasi ile yüksek vergilendirme sağlayabiliyordu. Vergilendirmenin maliyetine göre emanet usulünden verimli görüldüğü için iltizam tercih edildi ve kullanım alanları genişletildi.⁷³⁶ Devletin nakit para ihtiyacı zamanla tımar birimlerini de mukātaalaştırmaya itti.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sancak ve eyalet boyutunda taşra hazineleri tek bir iltizam sözleşmesiyle satılmaya başlandı. Mültezimlerin mukātaa tevcihinde *peşin* ödeme uygulaması yaygınlaşarak bir iç borçlanma yöntemi haline geldi.⁷³⁷ *Peşin* uygulamasıyla bir yıldan kısa süreli iltizam sözleşmeleri yaygınlaştığı için vergi kaynakları tahrip

⁷³⁴ Mukātaaların yıllık gelirleri yüz binden akçeden on/yirmi milyon akçe arasında büyüklüğe ulaşıyordu. Bir mukātaa bünyesinde ne kadar farklı vergi çeşidi toplamışsa kapsadığı mekânsal alan daralıyor ve ne kadar az vergi çeşidi toplamışsa mekânsal olarak büyüyordu. Genç, Mehmet "Mukātaa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.31, Ankara, 2006. s. 129., Merkezde kayıtlı mukātaa sayısı 1690'da 440'tan 1748'de 997'ye yükselmiştir. Fakat merkezde tek kalem olarak kayıtlı olan Tokat voyvodalığı mukātaası ise 1660'ta 24'ten 1756'da 78'e yükselmiştir. "a.g.m.", 131

⁷³⁵ Halil Salihlioğlu, "Emin", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.11, İstanbul, 1995. s.111.

⁷³⁶ Mehmet Genç, "İltizam", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.22, İstanbul, 2000. s.155-156.

⁷³⁷ Özvar Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul, 2018. s.20.

oldu.⁷³⁸ Merkez vergi kaynaklarını korumak ve düzenli bir mali kaynak oluşturabilmek için 1695 yılında malikane rejimini uygulamaya koydu. İltizam sisteminde yıllık vergi üzerinden dönen müzayedenin aksine malikane sisteminde yıllık vergi hazine tarafından belirleniyor, müzayede muaccele denilen peşinat üzerinden yürütülüyordu. Müzayedeyi kazanan girişimci mukātaa üzerindeki tasarrufunu kayd-ı hayat şartıyla ve serbestiyet beratıyla sağlıyordu. Bu berat, kadı haricinde herhangi bir idarecinin malikaneye karışmasına mâni olurdu. Malikanecilerin büyük çoğunluğu İstanbul’da ikamet eden, vergi tahsilatını vekil veya iltizamla yöneten yatırımcılardı.⁷³⁹

Mehmet Genç malikane sahiplerini İstanbul’da ikamet eden yaklaşık 1000 civarı asker, bürokrat ve ulemadan oluşan merkezi otoriteyle özdeşlik bağı olan kişiler olarak mültezimleri ise mukātaanın yakınında taşra bölgesindeki âyan-eşraf olarak tanımlar.⁷⁴⁰ Bu, İstanbul ve taşra seçkinleri arasında mali çıkar kümeleri oluşmasına sebep olurken aynı zamanda malikanenin asıl sahipleri mültezim olarak atadıkları âyanların üzerinde kontrol sahibi olmaktaydı. Mültezimler bir malikane sahibi olmasalar bile bölgeyi ve ağaları tanımanın avantajını kullanarak vergi toplama, kredi sağlama ve para transferi konularında uzmanlaştılar. Böylece malikane kiralayan müteahhitlerden aldıkları vekillik ile ikincil yönetici olarak etki alanlarını genişlettiler.⁷⁴¹ İmparatorluğun tarım topraklarının yarısı bu yöntemlerle kiraya verilen miri topraklardı.⁷⁴² Yüzyılın başından 1768’e kadar İstanbul ve taşra arasında egemen olan pazarlık ve kontrol mekanizması Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle sarsıldı. Savaşın sebep olduğu zayıflık ve mali kaynak sıkıntısı, âyanların yerel kaynaklar üzerindeki bilgi ve erişim kabiliyeti merkezi idarenin arttırarak serbest hareket edebilmelerine olanak sağlamıştı.⁷⁴³ Birçok âyan malikane

⁷³⁸ A.g.e., s.21., hazine her yeni sözleşmeyle “peşin” aldı ve bu peşinler mukātaa bünyesindeki halkın vergilerine eklendi.

⁷³⁹ Mehmet Genç, “Malikane”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.27, Ankara, 2003, s.517., 18. Yüzyıl Diyarbakır Voyvodalığı malikaneci profilleri üzerindeki çalışmada yatırımcıların büyük çoğunluğunun yerel kişilerden olduğu görülmektedir. Özlem Başarır, “Diyarbakır Voyvodalığı Akları Malikānecileri Örneğinde XVIII. Yüzyılda Yatırımcıların Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2011, s.58., 1717’de Diyarbakır’daki yerel mültezimlerin sorumluluğunda 179 olan mukātaa sayısı 1730’da 205’e yükselmişti. Muaccele bedeli ise 1717-87 arasında iki kat artmıştı. Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime’i*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017. s.200-201.

⁷⁴⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 157.

⁷⁴¹ Ali Yayıoğlu, “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve İmparatorluk: Çatışma mı, Ortaklık mı?”, *Osmanlı Dünyası*, Alfa Kitap, İstanbul, 2018, s.569.

⁷⁴² İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. Kronik, İstanbul, 2017, s. 41.

⁷⁴³ Quataert, a.g.e., s.89.

sistemi ile bölgelerinin gelir kaynakları üzerinde kontrol sağlamış ve servetlerini sonraki kuşağa aktarabilme fırsatı elde etmişti. Kendi bölgelerinde nüfuzlarını arttırmaları ve burada sürekli yöneticilik yapmaları büyük âyan ailelerini (hanedan) ortaya çıkardı.⁷⁴⁴ Örneğin 18. yüzyılda Karaosmanoğulları mültezimlik yoluyla Aydın, İzmir ve Manisa üzerinde büyük bir hakimiyet kurmuş, büyük çiftliklerinin yanı sıra iltizam ve kredi yoluyla büyük bir servet edinmişlerdi.⁷⁴⁵ Toplanan vergilerin neredeyse 3/2'si taşradaki âyanlar, İstanbul'daki bürokratlar ve vergi toplama işini finanse eden sarraflar arasında paylaşılıyordu.⁷⁴⁶ Âyanların ekonomik faaliyetlerinin şekillenmesinde faiz ve iltizamın üretime göre daha fazla kar getirmesi etkili olmuştur.⁷⁴⁷

Orta Karadeniz bölgesini kontrol altında tutan Caniklizâdeler, merkez olarak gördükleri Canik malikanesini 1737-1808 yılları arasında neredeyse 60 yıl boyunca ellerinde tutmuşlardır. 1748-91 yılları arasında yılda ortalama 20 bin kuruş kar getiren Canik malikanesi ailenin servetinin ağırlık merkezini oluşturmaktadır.⁷⁴⁸ Vergi kaynaklarının kontrolü devlet ile bölgedeki otorite sahibi aile üyeleri arasında paylaşılıyordu. Caniklizâde hanedanının kurucusu Canikli Ali Paşa'ya 1772 yılında Amasya sancağı malikane olarak tevcih edildi. Ali Paşa'nın mutasarrıf olarak buradaki temel geliri 3.000 kuruş imdâd-ı hazariyye ve 8.250 kuruş imdâd-ı seferiyye vergisidir.⁷⁴⁹ İmdâd-ı seferiyye vergisi savaş zamanlarında yüksek derecedeki taşra görevlilerinin çoğalan masrafları için ek bir vergi türü olarak düzenlenmişti. 18. yy'da uygulamaya konulan ve seferiyyenin neredeyse yarısına tekabül eden imdâd-ı hazariyye ise barış zamanlarında bahsi geçen gelirden mahrum kalan valilerin askerlerinin masraflarını karşılayabilmeleri için tahsis edilmişti.⁷⁵⁰ Maktu' vergilendirmede merkez tarafından eyalet bazında belirlenen tutar sancaklara bölünüyor, daha sonra da kazalara tevzi' ediliyordu. Böylece görevliler merkez tarafından belirlenen tutarı topluyor ve her 70 kuruş için *silahlı ve mükemmel bir asker* besliyorlardı. Bu vergilerin toplanmasında âyan ve eşraf önemli görevler

⁷⁴⁴ Mert, "a.g.m", s.196.

⁷⁴⁵ Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik" *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, c.3, s.1, 2016, s.70-71.

⁷⁴⁶ Güven, "a.g.m.", s.71.

⁷⁴⁷ 18. Yy'da esnaf ve üretici karlarının %5-15, faiz oranlarının %15-25, iltizamın %20-40 ve malikane gelirleri (mültezim payı ile birlikte) de %30-50 arasında gelir getirmektedir. "a.g.m.", s.83., Örneğin Canikli Genç Mustafa Ağa'nın müsaderesinde servetinin %12'sini oluşturan alacaklarının neredeyse tamamı iltizam işlerinden kaynaklıydı. "a.g.m.", s.79.

⁷⁴⁸ "A.g.m.", s.79.

⁷⁴⁹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara, TTK Basımevi, 2003. s.18.

⁷⁵⁰ Tabakoğlu, "İmdâdiyye", s. 222.

üstlenmişti. Çoğu âyan vergiyi ödeyebilmesi için halka borç vererek devlet ve halkın gözünde itibarını arttırmıştı.⁷⁵¹ Ali Paşa'nın 1785'te ölümünün ardından oğulları Mikdad Ahmed ve Mehmed Bey Amasya malikanesini elde etmişlerdi.⁷⁵² Ali Paşa'nın mutasarrıflığında iki oğlu da bu tarihten önce belirli aralıklarla Amasya'yı mütesellim olarak yönetmişlerdi.⁷⁵³ Âyanların zenginleşmesinde cebir kullanımı etkili bir araçtı. Örneğin Mikdad Bey yasadışı vergiler topladığından ve kişisel masraflarını esnafa yüklemesinden dolayı İstanbul'a şikâyet edilmiş ve 1789'da Amasya malikanesini elinden almıştır.⁷⁵⁴

3.3. Tevzi' Defterleri

Tevzi' defterleri çeşitli masrafların ve vergilerin kolektif biçimde mükelleflere paylaştırılarak tahsil edilmek amacıyla kayıt altına alınmasıdır.⁷⁵⁵ Bu vergiler ve masraflar yerinde toplanıp harcandığından merkezi bütçede yer almamıştır.⁷⁵⁶ 18. yüzyılda Osmanlı taşra toplulukları ikamet ettikleri bölgelerin mali hesaplarını yapmak, kamu meseleleri hakkında söz hakkı edinerek temsilcilerini/yöneticilerini seçmek veya görevden almak için devletle ilişkiler kuruyorlardı. Bu bağlamda halk şehir siyasetine aktif olarak katılmaktaydı. Merkezin doğrudan müdahalesinden bağımsız gelişen bu sürece devlet zaman içinde izin verdi, destekledi ve teşvik etti.⁷⁵⁷ İmparatorluk

⁷⁵¹ Ulaş. "Osmanlı Mâliyesinde İmdâdiyye...", s.63.

⁷⁵² Devlet müsadere şartlarının zor olduğu durumlarda bedel-i muhallefât adıyla ölen kişinin mülkünü bedel karşılığı yakınlarına bırakıyordu. Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin Paşa bunun için devlete 112.500 kuruş ödeme sözü vermişti. Battal Hüseyin Paşa'nın 1801'de ölümünün ardından devlet bedel-i muhallefâtını 500 bin kuruş olarak belirlemişti. Güven, "A.g.m.", s.80.

⁷⁵³ Karagöz, *a.g.e.*, s.19.

⁷⁵⁴ Güven, "A.g.m.", s.80.

⁷⁵⁵ Askerlerin iâşesi, maaşları, donanımı, tersane ve gemi yapımı, bayındırlık faaliyetleri gibi masraflar ve "...*imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazariyye, avarız, nüzul, sürsat, kürekçi bedeli, bedel-i beldar, yaylakıye, kışlakıye, Tekâlîf-i örfiyye, menzil ücretleri, paşalar için harcana paralar...*", merkez tarafından görevlendirilen kişilerin zahire, aşçı, konak ücretleri, şehir kethüdası, kadı, nâib, mimar başı, mübaşir, menzil beygirleri, kaza halkının görevlendirdiği kişiler, muhırbaşı, mahkeme görevlileri, sekbanbaşı, sekbanlar, ordunun zahiresi gibi masraf ve maaşlar. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", *Belleten*, c.LII, s.203, 1988, s.135., Christoph Neumann tevzi' harcamalarını 3 kategoride (vergi, yerel ihtiyaçlar ve merkezi hükümet için yapılan masraflar) incelemiştir. Akt: Ali Yaycıoğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Late Ottoman Empire (1792-1812)*, (Doktora Tezi), Harvard University, 2008, s.133.

⁷⁵⁶ Sevinç Küçüköğlü, "New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century" *The Journal of Ottoman Studies*, c.LIV, 2019, s.243.

⁷⁵⁷ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.117.

yöneticileri arasında verginin memurlar yerine mali ve idari girişimciler eliyle sözleşme ve antlaşmalarla toplanmasının daha etkili ve adil olduğu inancı pekişmişti.⁷⁵⁸

Değişen mali sistem nedeniyle tahrir uygulamasından vazgeçen merkezi yönetim, maktu' vergi yönetimini genişleterek kaza ahalisine toplam vergi miktarını iletmeye başladı. Âyanlar vergiyi mükellefler arasında paylaştırıp bunları toplu olarak yetkili memurlara ödediler.⁷⁵⁹ Yaycıoğlu verginin adil dağıtılmasını sağlayanın devlet değil topluluğun bizzat kendisi olduğunu dile getirir. Bu durum yani âyan ve topluluk arasındaki sözleşme temelli ilişki, kazanın idarecisi önderliğinde kendi kendini düzenleyen mali birim haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁶⁰ Malikane bölgelerinde ise maktu' vergiler yaygın değildi. Malikanecinin aldığı serbestiyet beratı sayesinde malikane bölgesinde yaşayan halk bu tür vergilerden çoğunlukla muaf tutulmaktaydı.⁷⁶¹ Örneğin 1789 yılında Köstendil'de tımar ve zeamet arazilerindeki halk sık sık tevzi paylaşımlarına katılmalarıyla birlikte tımar sahiplerine geleneksel vergileri ödemeye devam ediyorlardı. İstanbul'a toplu dilekçe gönderen ahali bir koruma sağlayacağı düşüncesiyle birimin malikaneye çevrilmesini talep etmişlerdi.⁷⁶²

Tevzi' sürecinin nasıl işlediği konusunda iyi bir örnek; Rusçuk Âyanı İsmail Ağa'dır. İsmail Ağa daha önce bölge halkı adına yaptığı 6 aylık (ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra) şehir masraflarını sunmak için kadı mahkemesinde topluluk temsilcileriyle bir araya geldi. Masraflar üzerinde temsilcilerle halka açık olarak anlaştı.⁷⁶³ Bu 6 aylık dönemde deftere eklenen toplam 60.642 kuruş harcamıştı.⁷⁶⁴ Halk adına erken ödeme yaptığından, İsmail Ağa kendisi için %10 faiz yani 6.064 kuruşluk meblağı ana borca ekledi. Bunun yanında kadıya 2.000 kuruş, kadı yönetimine 150 kuruş, mahkeme hizmetlilerine 220 kuruş ve

⁷⁵⁸ A.g.e., s.117.

⁷⁵⁹ A.g.e., s.123, III. Selim çıkardığı bir fermanla vergilerin bölüştürme ve toplanmasındaki âyanların denetimini pekiştirdi. Khoury, a.g.e., s.232.

⁷⁶⁰ Ali Yaycıoğlu, *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Late Ottoman Empire (1792-1812)*, (Doktora Tezi), Harvard University, 2008, s.128.

⁷⁶¹ A.g.e., s.133.

⁷⁶² A.g.e., s.147.

⁷⁶³ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.119., Rusçuk örneğinin aksine aynı tarihlerde Bursa'daki tevzi defterleri bir seneye yakın hesaplanmaktaydı. Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzi Edilen Şehir Masrafları", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.6, 2004, s.71.

⁷⁶⁴ Rumeli valisi İbrahim Paşa'ya 5.500 kuruş, sultan tarafından kendisine gönderilen hediyeler için 2.500 kuruş, Fransız konsolosunun ziyareti sırasındaki masrafları için 3.750 kuruş, Rusçuk serdarına 1.380 kuruş, Silistre valisi ziyareti masrafları için 5.000 kuruş, çeşitli hediyeler için 5.000 kuruş, askeri birliklerin 6 aylık ücreti için 10.600 kuruş vb. Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.120.

mahkeme binasının kirasına 120 kuruş ile toplam 2.490 kuruş eklenmişti.⁷⁶⁵ Masraf listeleri topluluk tarafından kabul edildikten sonra halka paylaştırıldı.⁷⁶⁶ Değişen şartlara göre defterlere yazılan masraflarda oynamalar olabiliyordu. Örneğin Bursa'da 1746-47'de 11.013 kuruş, 1753-54'te 26.044 kuruş, 1787-88'de 28.177 kuruş ve 1791-92'de 100.906 kuruş masraf defterler yoluyla halktan talep edilmişti.⁷⁶⁷ Defterlerdeki masrafların çoğu paşaların/valilerin ziyaretleri ya da seyahatleri sonucunda gerçekleştiğinden halk bu duruma karşı önlemler geliştirmiştir. Bunlardan biri paşalara hediye göndererek şehre girmelerini önlemeleridir. Bunun yanında vali ziyaretlerinin halk üzerindeki ağırlığı “*şu kadar kise zahire bahayı ya virirsiz veyahud kazanıza dahil olurum*” gibi tehditler savuran valilerin tavrını anlamamıza yardımcı olmaktadır.⁷⁶⁸

Âyan, idari görevinin yanında yaptığı hizmetler için ücret ve faiz ödenen bir alacaklıydı. Tevzi defterlerini kadının onaylaması defterleri bir kredi sözleşmesi haline getirmiş oluyordu. Ayrıca bu borç ilişkileri sadece ekonomik değil toplumsal ve politik bir eylemdi. Âyan seçiminde adayların topluma sağladığı kredi kapasitesi önemli bir ölçüttür.⁷⁶⁹ Âyanlar bu masrafları ödemek için genellikle sarraflarla çalıştılar.⁷⁷⁰ Kredi-borç ilişkisinde iki taraf da risk almaktaydı. Örneğin İsmail Ağa, kısa süre sonra öldüğünde ahali söz verdikleri borcu ödemeyi reddetmişti.⁷⁷¹ Âyanlar sık sık ödemedikleri veya defterlerde olmaması gereken masraflarını deftere ekleyerek halktan toplamaya çalışmakla suçlandı. Buna karşın İstanbul, âyanların senede kaç kuruş toplaması gerektiğini belirlemeye çalışarak bu doğrultuda hükümler yolladı.⁷⁷² Davalar bölge mahkemesinde çözülmezse İstanbul'a iletilerek müfettiş talep edilirdi. Bazı durumlarda merkezden gönderilen görevlilerin masrafları için daha çok para ödemek gerektiğinden müfettiş istenmediği de oluyordu.⁷⁷³ Tevzi' defterlerindeki usulsüzlükler

⁷⁶⁵ A.g.e., s.120.

⁷⁶⁶ A.g.e., s.122.

⁷⁶⁷ “A.g.m.”, s.83.

⁷⁶⁸ Özkaya, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi...”, s.141.

⁷⁶⁹ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.129.

⁷⁷⁰ A.g.e., s.130.

⁷⁷¹ A.g.e., s.131.

⁷⁷² Karahisar-ı Sahip Kazası Âyanı Molla-zâde Seyyid Ahmed Ağa'nın senede 3500 kuruşla idare edebileceğini kaza kadısı İstanbul'a ilettiği, “Dimetoka Âyanı için âyanlık ücreti iki bin kuruş olarak tahsis olunmuştu.” vb. Özkaya, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi...”, s.146.

⁷⁷³ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.134., “Rumeli yakasındaki tevzi' defterlerini kontrol edebilmek için defter nazırı atanması yoluna gidildi. Bu durumda da yakınmalar ortaya çıktı. Bazı kazalar âyanlarından memnun olduklarını, âyanlarının tevzi' defterlerine zam yapmadığını beyanla, Defter nazırına daha çok para ödemek gerektiğini, bu yüzden de buna taraftar olmadıklarını belirttiler” Özkaya, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi...”, s.146.

için şikâyet defterlerinde birçok şikâyet hükmü yer almaktadır. Bu kayıtlar usulsüzlüklerin halk tarafından kanıksanmadığı ve halkın buna karşı bir direniş gösterdiğinin kanıtı olarak okunabilir. Örneğin Şarköy kazası âyanından olan Benlioğlu Mehmed ve Mehmed Emin adlı kişiler masrafların dağıtımına suiistimal karıştırarak kendileri için tevzi defterlerine ek giderler eklemişlerdi.⁷⁷⁴ Defterlere eklenen masraf ve vergilerin toplanması için kadı onayı gerektiğinden ehl-i örf mensupları ya hakimlere baskı yaparak ya da onların çıkarları için de defterlere masraflar ekleyerek bu onayı almaktaydılar.⁷⁷⁵ Bu bağlamda âyan ve kadının iş birliği halkın protestolarına neden olmaktaydı. Bir diğer örnekte tevzi' dağıtımında galeyana gelen halk mahkemeye saldırmıştı.⁷⁷⁶ Yetkililerin çoğu zararlarını sübvansetmek için kaynak olarak defterleri gördü. Voyvodalar *mukâtaa zararı*, âyanlar *ayaniye* gibi iş erleri ve kocabaşlar da kendi adlarına defterlere masraf yazdılar. Örneğin Haziran 1791 tarihinde Rikâb-ı hümayun'a yapılan bir şikâyette Eğriboz ahalisi defter gereğince vergilerini ödemelerine rağmen kendileri için tevzi defterlerine 80 keseden fazla akçe yazdıran mütesellimden şikâyetçiydiler.⁷⁷⁷ Bunun haricinde bazı defterlerde *vilayet masrafları* adıyla ne olduğu belli olmayan vergiler de eklenebilmekteydi.⁷⁷⁸ Bu tür usulsüzlükler yerel mahkemede çözülemediğinde merkez müfettiş göndererek soruşturma başlatılmaktaydı. Tevzi' defterleri devlet tarafından çeşitli zamanlarda ve çeşitli uygulamalarla kontrol edilmeye çalışıldı.⁷⁷⁹

3.4. Girişimcilik; Çiftlik, Ticaret ve Kredi

Âyanların zenginleşmesinde çiftlikler önemli bir yere sahiptir. Fakat çiftliklerin sadece kullanım hakkını ellerinde bulundurdukları unutulmamalıdır. *Büyük Kaçgun* döneminde köylünün toprağını terk edip korunaklı şehirlere yerleşmesiyle dağılmış birçok köy/çiftlik, askeri kişilerin ve daha sonra nüfuz sahibi yerel ileri gelenlerin ellerine

⁷⁷⁴ BOA, C.ML., 38/1740. (M.29.10.1749/ H. 19.11.1162)

⁷⁷⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s.85.

⁷⁷⁶ *A.g.e.*, s.85.

⁷⁷⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.37, h.136. (1205 L Evasıt),

⁷⁷⁸ Özkaya, "a.g.m.", s.143.

⁷⁷⁹ Yaycıoğlu, *The Provincial Challenge...*, s.139. 1768-74 Rus Harbi'nin başlarında tevzi' defterleriyle ilgili reâyanın rencide edilmemesi için Anadolu'nun sağ koluna emir gönderilmişti. BOA, AE.SMST.III, 286/22979. Sultan Bayezid vakfına ait Ferecik kazası halkı deftere göre vergi ve masrafları ödedikleri halde Ayanlık iddiasındaki kişiler bu faaliyetleri için reâyaya zorla masraflarını ödetmekteydiler. İstanbul bunun engellenmesi yolunda emir yollamıştı. BOA, C.EV., 204/10163, Aynı kaza halkı 8 ay sonra Arnavud Ahmed tarafından zulme uğramışlardı. Merkezi yönetim tevzi' defterlerinin İstanbul'da incelenmesi için gönderilmesini emretmişti. BOA, C.EV. 219/10902

geçmişti. Çiftliklerin kullanımı konusunda mülk ve mutasarrıf olarak bir ayırmda bulunabiliriz. Mülk çiftlikleri; borçlu olarak ölenlerin miras kayıtlarındaki ibareler⁷⁸⁰ ve satış-kira işlemleri⁷⁸¹ gibi kayıtlarla açığa çıkmaktadır.

Âyanların çiftlikler üzerindeki tasarrufu genellikle, mülkiyetin aksine çiftliklerin mukātaa sistemine dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda âyanlar bu mukātaalaştırılmış çiftlikler üzerinde hakimiyet kurmaya başlamıştı.⁷⁸² 1792’de Caniklizâde ailesinin toplam servetinin %15’i çiftlik gelirlerinden oluşmaktaydı.⁷⁸³

Servetinin büyük kısmını çiftliklerden elde eden Tepedelenli Ali Paşa’nın⁷⁸⁴ Güney Arnavutluk, Kuzey Yunanistan ve Makedonya’da bulunan 950’nin üzerinde çiftliği vardı.⁷⁸⁵ Bunlardan bazıları çiftliğe çevirdiği köylerdi.⁷⁸⁶ Bu çiftlik-köyler ürettikleri ürünlerin 3/1’ini Ali Paşa’ya veriyordu.⁷⁸⁷ Bunun yanında Ali Paşa çiftliklerini birçok vergiden muaf tutmaktaydı. Kaza masraflarını çiftlik olmayan bölgelerin halklarına yükleyerek büyük gelir sağlamıştı.⁷⁸⁸ Kendisinin de çiftlikleşmiş köyleri olmasına rağmen Tepedelenli’ye savaş yıllarında köyleri çiftlik eden bir mütegalibenin engellenmesi için hüküm gönderilmişti. Hüseyin Ağazâde Mehmed’in köyleri *kendüye çiftlik etmek sevdasında* olduğundan şikâyet edilmişti. Şikâyetle ilgilenilmesi için Derbendat Nazırı Tepedelenli Ali Paşa’ya gönderilen hükümde defter-i hakani ve kanuna aykırı olduğu bildirilip çiftlikten menedilmesi istenmişti.⁷⁸⁹

Âyanlar merkezin elindeki kozlara (müsadere, idam vb.) ve sisteme karşı dezavantajlarını birtakım önlemler olarak dengelemeye çalıştılar. Yayıcıoğlu bunlardan ilkinin ellerindeki

⁷⁸⁰ Ohri mutasarrıfı Salih Paşa öldüğünde devlete borçlu olduğundan mülkü olan Celeboğlu Çiftliğine devlet tarafından el koyularak müzayede ile 1500 kuruşa Hatibzâde Esad Efendi’ye satılarak *mülkname* verilmişti. Zafer Karademir, “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)” *Cihannüma; Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, s.4/2, 2018, s.20.

⁷⁸¹ Mora âyanı Osman Bey, Mora’daki dört çiftliğini borcuna karşılık Fransız bir tüccara 12 yıllığına kiralamış, ölmeden altı ay önce de başkasına satmıştı. “A.g.m.”, s.20.

⁷⁸² Halil İnalçık, “Çiftlik”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.8, 1993. s. 314,

⁷⁸³ Güven, “a.g.m.”, s.80.

⁷⁸⁴ 1786’da Delvine mutasarrıflığı görevine, 1787’de derbendler başbuğluğu eklemiş ve daha sonra Yanya mutasarrıfı olmuştu. 1787’de Avusturya, 1791’de Rusya savaşlarında görevler almış ve son olarak Fransızlara karşı Adriyatik kıyılarında verdiği mücadeleler neticesinde vezirlik rütbesi almıştır. Bu başarılarının ardından bölgenin eşkiyadan temizlemesi için kendisine Rumeli valiliği tevcih edilmişti. Beydili Kemal, “Tepedelenli Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.40, İstanbul, 2011, s.478-479

⁷⁸⁵ Hamiyet Sezer, “Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftliği ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, 2005, s.334.

⁷⁸⁶ Sezer, “a.g.m.”, s.335.

⁷⁸⁷ “A.g.m.”, s.336.

⁷⁸⁸ “A.g.m.”, s.340.

⁷⁸⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 42, s.282, h.773. (1202 B Evasıt)

serveti vakfa dönüştürmek olduğunu belirtir. Bu, imparatorluğun kendi elitlerinin de uyguladığı eski bir yöntemdi. İkinci önlem taşradaki âyan hanelerinin mirasın tek elden ve etkin kullanımı için aile büyüğüne veya önde gelenin lehine terk edilmesiydi. Sonuncusu ise ailenin elinde bulunan makamlar ve sözleşmeler için devletle müzakere edilmesiydi. Bu müzakereler sayesinde bazı âyanlar kurumsal güvenceleri olmamasına rağmen güç ve servet biriktirerek bunları gelecek kuşaklara aktarabildi.⁷⁹⁰ Âyanların pazarlık ihtiyacına karşın devlet de müsaderecinin zorluğu, maliyeti ve riskinden kaçınmaktaydı. Ölen âyanın nakdinin ve değerli eşyalarının saklanması, müsadere sırasında doğabilecek çatışmalar, ölen kişinin borç/alacak bilgisinin yeterince bilinmemesi, borçluların borcunu inkâr etmesi veya kaçması gibi meselelerle müsadere süreci yıllar sürebilir ve maliyetli olabilirdi. Devlet bu gibi durumlardan kaçınmak için ölen kişilerin ailesine mirası satmaya (bedel-i muhalefât) meyilli olmuştur.⁷⁹¹

Özetlemek gerekirse 18. yüzyılda belirli seçim mekanizmalarıyla göreve gelen âyanlar, iltizam işleriyle uğraşan, idari-askeri sektörde yüklenici olarak görev alarak imparatorluğun ekonomik kaynakları üzerinde tasarruf sahibi olmuşlardı. Âyanlar 18. yüzyılın başından itibaren yönetici vekilleri olarak mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevler aldılar. Bu görevler karşılığında aldıkları maaş ve hisseler büyük bir yekûn tutmasa da bölgede kurdukları otorite farklı ekonomik faaliyet alanlarına yönelmelerine imkân sağladı. Avarız ve imdâdiyye gibi vergilerin toplanmasının yanında şehir masraflarının yazıldığı Tevzi' Defterleri üzerindeki kontrolleri âyanların ekonomik yönden güçlenmelerinde etkili oldu. Fakat daha önemlisi âyanlar vergi toplama işinde bölgelerindeki en ihtisaslı kişiler olarak öne çıktılar. İltizam ve malikane sözleşmelerine dahil olarak mültezim, malikaneci veya bunların vekili gibi ikincil düzeyde mevki sahibi konuma geldiler. Böylece uzun vadeli yatırım ilişkilerine girdiler ve bu görevleri

⁷⁹⁰ Yayıncıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.75.

⁷⁹¹ *A.g.e.*, s.108., Örneğin Manisa merkez olmak üzere çevre bölgelerin mültezimlik ve mütesellimliklerini elde ederek hakimiyet kuran Karaosmanoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın ölümünün ardından oğlu Hacı Hüseyin Ağa babasının malvarlığı için bedel-i muhalefât olarak belirlenen 1.500.000 kuruş ödemeyi kabul etmişti. 1816 yılında ise Hacı Hüseyin Ağa'nın müsadere için muhalefât bedeli 2.164.391 kuruş olarak belirlendi. Bu rakamın %34,8'i iltizam ve iltizamdaki kaynaklı alacaklar, %21,2 emlak, %26,8'i ise çiftlik ve hayvanlardı. Büyük çiftlikleri olan aile üyelerinin muhalefâtlarında çiftlik gelirlerinin az bir pay olarak görülmesi bunların mülkiyetinin kendilerine değil devlete ait olmasından kaynaklanmaktadır. Güven, "a.g.m.", s.80-81., Karaosmanoğulları İzmir ve çevresindeki şehir ve kasabalarda muhassıllık, voyvodalık gibi idari faaliyetlerinin yanında bölge ticaretinde Avrupalı tüccar ile yakın ilişkiler kurmuştu. Bahsedilen bölgelerde aile üyelerinin birçok han yaptırılmaları ticarete verdikleri önemi göstermektedir. Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.24, İstanbul, 2001, s.468.

sayesinde yeni ekonomik faaliyet alanlarına dahil oldular. Vergi toplama meselesi, nakit vergilerin yanında aynı vergiler için de âyanları biricik duruma getiriyordu. Hasat zamanının, ürün fiyatlarının ve bu bağlamda narhın belirlenmesi âyanların klasik dönemden beri gerçekleştirdiği fiili görevler olduğundan yeni düzen bu temel üzerine oturmuş görünmektedir. Memurlar görev yerlerine gitmediklerinde ikincil mültezim olarak âyan veya taşra seçkinlerinden kişiler atıyor, gittiklerinde ise kendilerine yardımları karşılığında çeşitli anlaşmalar yapmak zorunda kalıyorlardı.

Âyanlar mülkiyeti kendine ait olsun ya da olmasın çiftliklerden elde ettikleri ürünleri piyasada en iyi fiyattan satmaya çalışmışlardı. Bu çiftliklerden elde ettikleri çeşitli ürünler sayesinde bölge veya bölgelerarası ticaret yapan esnafla ilişkiye girerek borç/alacak işlemleri gerçekleştirebiliyorlardı. Bunun yanında tevzi' harcamaları konusunda kredi ilişkileri aracılığıyla halkla borç ilişkisi kurabiliyorlardı. Bu bağlamda âyanlar, yaptıkları harcamaları 6-12 ay arasında değişen zaman diliminde hesaplayarak buradan %10-15 arası faiz elde ediyorlardı. Âyanların büyük hanedanlara dönüşmelerindeki en önemli etmen ise müsadere süreçlerinden, mirasın bedel-i muhallefâtını ödeyerek kaçabilmeleri idi.

3.1. ŞİKÂYET MEKANİZMASININ İŞLEYİŞİ ÂYANLAR VE ŞEHİR KETHÜDALARI

Eşkiyalara karşı koruma, talep edilen vergilere karşı kredi sağlama veya İstanbul ile müzakerelerde ait olduğu kazanın çıkarlarını gözetmesi gibi faktörler ahalinin âyanları desteklemesinde etkili olmuştur. Bunun yanında merkezin birtakım uygulamaları, dolaylı olarak âyanların meşruiyetinin ahali nezdinde artmasına sebep olmuştur. Örneğin müsadere sürecinden kaçmak isteyen Köse Mustafa Paşa klasik bir yönteme başvurarak mal ve mülklerini vakıflaştırmış, Divriği halkının hizmetine sunmuş bu sayede hayırlar babası olarak da anılmıştır. Müsadere süreçlerinden bağımsız olarak da yerel sorunlara çözümler arayan Köse Paşa, köprü ve bentler yaptırarak su yollarını temizletmiş bu durum Divriği'nin ikinci kurucusu olarak görülmesini sağlamıştır.⁷⁹² Köylüye tohum ve çift öküzler vererek karşılığında alacağı tahılı yıllık taksitlere bölmesi, başta Cedid Mustafa

⁷⁹² Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, s.141.

Paşa Camii gibi vakıfları onun Divriği’de koruyucu âyan imajına katkıda bulunmuştur.⁷⁹³ Köse Mustafa Paşa gibi Tirsiniklizade İsmail Ağa’da vakıflarıyla ünlüdür. Rusçuk’ta eski vakıf eserlerini tamir ettirdiği gibi saat kulesi⁷⁹⁴ ve 48 adet yeni çeşme vakfetmiştir.⁷⁹⁵

Âyanlar toplum üzerindeki meşruiyet iddialarını mimariye de yansıtmışlar saraylar inşa etmişlerdi. Bu yapılar özel ve kamusal yaşamın (konut ve idari) birleştirilmesiyle oluşturulmuş ve hapisane, ahır gibi eklentilerle genişletilmiştir. İnşa edilen saray ve camii gibi yapılarda aileyi yücelten yazılara yer verilerek Osmanlı hanedanına ve devletine atıfta bulunulurdu.⁷⁹⁶

Şikâyetlerin İstanbul’a ulaşmasında ve Divan’da görüşülmesinde şikâyetin geldiği bölgenin yönetsel statüsü etkilidir. Bir köyün vakıf ya da malikane olması büyük farklar yaratabilirdi. Dina Rızk Khoury, Musul üzerine yaptığı çalışmada padişah vakfi Telkeyf Köyü ile malikane olan Karakuş Köyü arasında bu farka işaret eder. Padişah vakfi olmanın ayrıcalığını kullanan Telkeyf ahalişi dışarıdan müdahale söz konusu olduğunda doğrudan İstanbul’a arz göndermekteydi. 1706’da Celilzadelilere malikane olarak verilen Karakuş ahalişi ise Telkeyf’e nazaran İstanbul’un yolunu daha az tutmuştur. Khoury’e göre bunun sebebi Karakuşluların sorunlarını Celilzadelilere başvurarak çözebilmeleridir.⁷⁹⁷ 1743’te Nadir Şah’ın Musul’a saldırısında Celilzade Hüseyin’in köylüleri savaş için cesaretlendirerek onlarla bağlantı kurması ve savaştan sonra yıkılan kiliselerin tamiri için İstanbul’dan izin alması gibi eylemleri ahaliyi âyanlarına daha fazla yaklaştırmaktaydı. Aynı yıl Celilzadelilere temlik edilen Karakuş, vakfa dönüştürüldü. Celilzadeler bundan sonraki süreçte önemli meselelerde arabulucu olarak göründüler.⁷⁹⁸ Buna karşın bazı dönemler şikâyetlerin İstanbul’a gönderilmesine engel olmaya çalışan aile üyeleri de oldu. 1728’de ahali, haksız vergi topladığı için Musul valisi Celilzade İsmail Paşa’yı mahkemeye şikâyet etmek istediklerinde İsmail’in oğlu Hüseyin Bey, yeniçerileri arkasına alarak engel olmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştı.⁷⁹⁹

⁷⁹³ A.g.e., s.146.

⁷⁹⁴ Erdoğan, *Rusçuk Ayanı...*, s.189.

⁷⁹⁵ A.g.e., s.186.

⁷⁹⁶ Yayıoğlu, *Partners of the Empire...*, s.71.

⁷⁹⁷ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet...*, s.235.

⁷⁹⁸ A.g.e., s.238-39.

⁷⁹⁹ A.g.e., s.242.

Yine Eğin voyvodası olarak kendini kabul ettirmeye çalışan Köse Veli Paşa'nın zulümlerine karşın ahali, Mısır seferinden dönen sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya başvurmuştu. Şikâyetçiler Eğin nâibinden aldıkları ilamı gösterip Veli Paşa'nın zapt ettiği 325.526 kuruşun geri verilmesini talep etmekteydiler.⁸⁰⁰ Şikâyetlerin engellenmeye çalışılması nâiblerin “yerel koalisyonlara” katıldığı durumlarda da olabilirdi. Bu sayede şikâyetlerin İstanbul'a ulaşması engellenebilirdi.⁸⁰¹

Âyanlar için yapılan merkezi düzenlemeleri genel olarak kaza yönetimindeki reform kapsamında inceleyen Yaycıoğlu, bunların merkezi otoritenin düzenleyici kapasitesini geliştirmek ve savaş yıllarında taşradan gelen vergi, harç ve hizmetlerin toplanması süreçlerinde artan şikâyetlerin azaltılması için bir dizi önlem olduğunu belirtir. Fakat burada vurguladığı nokta, kazalardan gelen şikâyetler karşısında İstanbul'un merkezden atanan yöneticileri güçlendirmenin aksine, kaza ahalisinin toplu katılımıyla oluşan düzenlemeleri genişletmek, sağlamlaştırmak ve resmileştirmek üzerine önlemler aldığıdır. Söz konusu düzenlemeler, kaza ahalisinin idarede temel güç ve otorite kaynağı olarak tasarlandığı yeni bir söylemin önünü açacaktır. Bu düzenlemelerin ilki, Mora tekrar ele geçirildiğinde kurumların yeniden düzenlenmesi için görev alan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın (1704-74) vezîriâzamlığı döneminde oldu. Paşa bu süreçte, güç sahibi kişilerin halkın rızası olmadan yönetici ve alacaklı olarak kendilerini dayatmaları, valilere rüşvet vererek âyanlığın ele geçirilmesi gibi meseleleri yerinde inceleme fırsatı bulmuştu.⁸⁰² 1765 yılında âyanlık buyruldu. almak için valiye ödediği buyruldu ücretinin iki katını tevzi' ederek kaza ahalisinden çıkaran âyanlar hakkında İstanbul'a ulaşan şikâyetlerin artması gerekçe gösterilerek âyan seçimini onaylama yetkisi validen alınarak vezîriâzama verildi.⁸⁰³ 1766'da ise hazinenin defterleri denetlemesi kararlaştırıldı.⁸⁰⁴ Âyanlar üzerinde denetim kurmasına rağmen bu reform atamaları geciktirmekteydi. 1768 savaşı patlak verdiğinde reformun savaş şartlarında sürdürülebilir

⁸⁰⁰ Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, s.182.

⁸⁰¹ Yaycıoğlu, *Partners of the Empire...*, s.34.

⁸⁰² *A.g.e.*, s.133-134

⁸⁰³ Âyanların atamaları vezîriâzam tarafından gönderilecek olan *mektub veya kâime-i icâzet* gibi özel bir belge ile olacaktı. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s.91., Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.134

⁸⁰⁴ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.135., belgelere yansıyan ilk seçim 1680'li yıllara aittir. Bu yıllarda âyanın halktan mahzar, kadıdan ilam ve validen âyaniye ücreti ödeyerek buyruldu alması gerekmekteydi. Mert, “Âyan”, s.196

olmadığı anlaşıldığından uygulamaya son verildi. 1768’de konuyla ilgili çıkarılan ferman, kaza âyanın ölüm veya görevden alındığı durumlarda dışarıdan müdahale olmadan yeni âyanın toplumun rızasıyla seçilmesini ve seçim sonucunda kadı siciline kaydedilerek belgelenmesini emretmekteydi.⁸⁰⁵ Fakat savaş sırasında kaza kaynaklarını daha etkin kullanmak için seçim süreçlerine müdahalede bulunmamayı tercih eden İstanbul, âyan suistimallerine karşın kaza ahalilerinden giderek artan sayıda dilekçelerle karşılaşacaktı. Böylece kaza içi dengelerle kurulması arzulanan bu düzen uzun sürmeyecekti. Savaşın sona ermesinden 4 yıl sonra 1778’de reforma geri dönülerek seçim sonuçlarının vezîriâzam tarafından onaylanacağı ilan edilmişti.⁸⁰⁶ Seçilen kişiler, ahalinin toplu dilekçeleri (arz-ı mahzar) ve kadı ilamları İstanbul’a sunulduktan sonra vezîriâzam beratıyla atanacaktı.⁸⁰⁷

Fakat topluluk her zaman tek bir kişi üzerine uzlaşmadığında ne olacaktı? Bazı kazalarda seçim kaza halkını bölmüş, âyanlık mücadeleleri uzun ve yıkıcı düşmanlıklar yaratmıştı. Âyanlar tarafından İstanbul’a gönderilen arzuhallerin sayısı arttıkça devletin seçimler hakkında bilgileri güncelleniyordu.⁸⁰⁸ 1784’te çıkarılan ferman bu çatışmayı (toplumun ikiye ayrılıp âyan seçemediği durumlar) gidermek amacıyla vezîriâzamin uygun adayı âyan olarak atayacağı ilan edilmişti.⁸⁰⁹ Ferman tevzi’ defterlerinin İstanbul’a gönderilerek kontrol edilmesi, kanunsuz giderler tespit edildiği takdirde âyanın cezalandırılması gibi denetim mekanizmaları kurarken âyanlara kaza meselelerini kadıların aracılığı olmadan merkeze bildirme hakkı veriyordu.⁸¹⁰ Yayıcıoğlu fermenda kadıların âyan ve kaza halkı arasındaki aracılık rolünün sorgulandığını ve daha çok âyan ve kaza toplumunun vali ve kadı gibi görevlilere karşı bütünlük bir yapı olarak görüldüğünü belirtir.⁸¹¹ 1786’ya gelindiğinde kaza yönetiminde iki ilke benimsenmişti. Bunlardan ilki âyanların toplumun oybirliğiyle seçilmesi ve vezîriâzam onayıyla

⁸⁰⁵ İncalcık, *Devlet-i Aliyye IV...*, s.92.

⁸⁰⁶ A.g.e., s.92.; Yayıcıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.136

⁸⁰⁷ Yayıcıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.136., Mutağçieva’ya göre, âyanın kendini kazaya kabul ettirmesinin ardından kadının ilamıyla tasdiklenmiş, ileri gelenlerin ve reâya temsilcilerinin gönderdiği arz-ı mahzarların İstanbul’a ulaşması “*kanuna uydurulma işlemi*”nden ibaretti. V.P. Mutağçieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, (çev. Bayram Kodaman), *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, s.31, İstanbul, 1977, s.168., Âyanların mevkisini kaybedilmesi de seçimindeki gibi kanundışı oluyor halefi tarafından görevden alınıyor, kazadan kovuluyor ya da öldürülüyorlardı. “a.g.m.”, s.171.

⁸⁰⁸ İncalcık, *Devlet-i Aliyye IV...*, s.92.

⁸⁰⁹ Yayıcıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.136

⁸¹⁰ “. . . [a] report [should be attached to the] collective petition from the muftis, ulema, notables, and ordinary members of the community.”, Yayıcıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.137.

⁸¹¹ a.g.e., s.137.

atanmaları (eğer birden fazla aday ortaya çıkarsa âyanı vezîriâzamın seçeceği), ikincisi ise tevzi' defterlerinin denetim ve onay için merkeze gönderilmesi.⁸¹²

Yapılan reformlar İstanbul'a akan şikâyetlere çare olmayınca Koca Yusuf Paşa'nın vezîriâzamlığında 1786 yılında çıkarılan fermanla âyanlık tamamen kaldırıldı.⁸¹³ Âyanın üstlendiği tüm kaza işleri eski bir kurum olan ve klasik dönemde şehir yönetiminde etkili olan şehir kethüdasına verildi.⁸¹⁴ Âyanlık kaldırılmasına rağmen devlet kaza işlerini üstlenecek kişilerin seçimine dokunmadı. Merkezi yönetim, vergilendirme, paylaşım ve kaza meselelerinin denetimi gibi yerel işlerin yönetilmesi için ahaliye istedikleri kişiyi seçme hakkını tekrar tanıdı.⁸¹⁵ 1786'da sisteme yeniden sokulan şehir kethüdarları, görevleri karşılığında halktan kethüdalık ücreti almaktaydı.⁸¹⁶ Şehir kethüdarları 17. yüzyıl ortalarında Hezargrad ve Rusçuk gibi şehirlerde mevcuttu. Bazı durumlarda âyanların seçtiği şehir kethüdarlarının fazladan vergi toplama gibi zulümlere konu olduğu görülmektedir. Özkaya'ya göre 18. yüzyılda vilayet kethüdalığı âyanlık için basamak niteliğindedir. Âyanların, kethüdarları kullanarak fazladan vergiler toplattıkları ve edindikleri zenginlikle şehir âyanlığını ele geçirdikleri görülmektedir.⁸¹⁷

İmparatorluğun her bölgesinde aynı yönetim pratikleri uygulanmamaktaydı. Bu durum âyanlık içinde geçerlidir. Âyanlığın kaldırıldığı kazalara ilan edildiğinde, Kandiye'ye ulaşan ferman, meclis-i şer' de hazır bulunanlara okunmuş ve ahali ise eskiden beri kazalarında âyan olmadığını, işlerin divan tercümanı, Rumi yazıcısı ve Kestel kethüdası olan zimmi tarafından görüldüğünü belirtmişlerdi.⁸¹⁸

Âyanlar bazı bölgelerde şehir kethüdalığına seçildiler veya bu mevkileri ele geçirdiler. Örneğin Şubat 1786'da Nevrekop ahali eski âyanlarını şehir kethüdası olarak

⁸¹² *a.g.e.*, s.137.

⁸¹³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV...*, s.93.

⁸¹⁴ Klasik Dönemde şehir kethüdarları şehir yönetiminde ve devletle ilişkilerinde reâyanın temsilcisi olarak görülen şehir kethüdarları reâyaya yüklenen vergi ve hizmet görevlerinin yerine getirilmesi, bunların kaza ahalisine adaletli dağıtılması gibi görevlerde bulunmaktaydılar. Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf...", s.118.

⁸¹⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV...*, s.92.; Yayıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.137., "...kaza ve kasabalarda âyan sözünün kalkıp, halkın tekâlîf ve tevzi'at ve vilâyetleri mesâlihi(ni) rü'yete beyinlerinde şehir kethüdası şeklinde ihtiyârlarından kimi isterlerse kendüleri intihab ve istihdam" olmaları emredilmişti. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.346.

⁸¹⁶ *A.g.e.*, s.215.

⁸¹⁷ Emir Ağa ve vilayet kethüdarları ile ilişkisi için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.133.

⁸¹⁸ *A.g.e.*, s.346-347.

seçtiklerini İstanbul'a bildirmişlerdi.⁸¹⁹ Aynı yıl Pravişte'de ise Halil Ağa'nın kendisini âyan ilan ettiğinden şikâyetler İstanbul'a gönderilmişti.⁸²⁰ Mart 1788'de kaydedilen Vodina nâibinin Divan'a gönderdiği mektupta kazanın müslim-gayrimüslim ahalsinin mahkemeye gelerek dört yıl önce kazayı yöneten Ali Kocabezâde es-Seyyid Ahmed Bey'in ahalinin alacağı olmadığına dair hüccetine rağmen âyanlık iddiasında olan Süleyman Bey davanın tekrar görülmesi için uğraşmakta olduğu yazılıdır. Divan, tekrar mahkeme ile ahalinin rencide olmaması yönünde Selanik mütesellimine ve Vodina nâibine hüküm göndermişti.⁸²¹ Süleyman Bey hakkında gönderilen ikinci hükümde *umur-ı beldeye karıştırılmayub hilaf-ı ferman âyanlık iddiasından menedilmesi* ve bu vesileyle tahsil ettiği mal ve eşyaların sahiplerine iadesi emredilmekteydi. Hüküm *umur-ı beldeye mukaddem verile gelen nizam üzere muhtar-ı ahali her kim ise bunlardan intihab ve şehir kethüdası nasb ve mârifeti ile matlub-ı miri her ne ise rüyet olunub fukarayı zulm ve taaddiden men' ve def' olunması* hatırlatılmaktaydı.⁸²²

1789'da kazalara gönderilen adalet fermanında âyâniyye ve zahire baha gibi zulümlerin kaldırılması, halkın seçtiği muhtarlar kim ise hüccetle iş yapması, valinin seçimlere karışarak buyruldu vermemesi ve akçe istememesi, şehir kethüdalarının seçimine kadı ve nâiblerin karışmaması, halk kimi istiyorsa onun kethüda olması emrediliyordu. Pek çok kazaya şehir kethüdası atanmasına rağmen görevinde başarılı olanların şehrin ileri gelenleri veya güçlü ailelere mensup kişiler oldukları gözlemlenmişti.⁸²³ Özkaya, âyanlığın kaldırılmasından sonraki süreçte de hem şehir kethüdalarının hem de âyanların birlikte var olduğu bir süreç yaşandığını belirtir. Merkezi yönetim savaş şartlarında bu ikircikli duruma göz yummuş olmalıdır.⁸²⁴

Şikâyet defterleri çerçevesinde 1787-92 Harbi yıllarında şehir kethüdalarına gönderilen hükümlere bakıldığında bunların çoğunun imdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerle ilgili olduğu görülmektedir.

⁸¹⁹ Özkaya, âyanlar, 348; Yayıncıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.138.

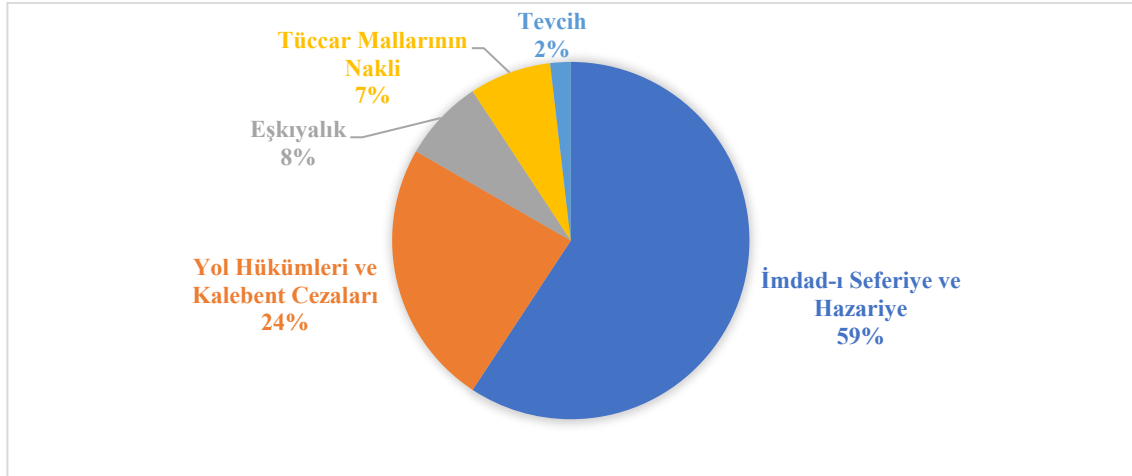
⁸²⁰ *A.g.e.*, s.138.

⁸²¹ BOA, DVNSAHK.R.d, 42, s.273, h.743. (1202 C Evasıt)

⁸²² BOA, DVNSAHK.R.d, 42, s.274, h.745. (1202 C Evasıt)

⁸²³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.349.

⁸²⁴ *A.g.e.*, s.350.

Grafik XXXII:Şehir Kethüdalarına Gönderilen Hükümler

İmdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerin tahsil ve idarecilere teslim edilmesi,⁸²⁵ zamanında tahsil edilemeyenlerin⁸²⁶ toplanması ve orduda görevli oldukları için paşaların adamlarına teslim edilmesi için şehir kethüdalarına hükümler yollanmıştır.⁸²⁷ Rumeli, Özi, Silistre, Rusçuk, Yanya, Selanik, Niğbolu, Dukakin, Üsküp, Çirmen, Köstendil, İnebahtı, Delvine, Semendire, Tırhala, Niş gibi eyalet ve kazalardan mutasarrıflar ve valiler için imdâd-ı seferiyye ve hazariyye toplanması ve memura teslim edilmesi için

⁸²⁵ “Üsküp sancağında vaki kuğât ve nuvvâb ve şehir kethüdaları liva-i mezbur Mutasarrıfı mahmud dâme ikbâlühü İsakçı muhafazası memur olmağla liva-i mezburdan mutasarrıflarına muayyen olan dört bin iki yüz elli guruş seferiyye tahsil ve mîr-i mîrân-ı mumailiyh tarafından kabzına memura teslim olması için...” BOA, DVNSSKT. d, 197, h.434, BOA, DVNSSKT. d, 197, h.423, h.425, h.436, h.439, ,

⁸²⁶ BOA, DVNSSKT. d, 197, h.59, h.138, h.169, h.206, h.220, h.776, “Niğbolu sancağında vaki...vali için sefersiz vakitlerde...verilegelen imdâd-ı hazariyye senede üç taksit...”d, 198, s.3, “İnebahtı sancağında vaki...üç bin üç yüz elli guruş imdâd-ı hazariyye...” , DVNSSKT, d, 198, s.3

⁸²⁷ “Delvine Sancağında vaki kuğât ve nuvvâba ve şehir kethüdalarına liva-i mezbur Mutasarrıfı İsmail dâme ikbâlühüya belgrad canibi seraskeri maiyetiyle sefere memur Olmağla liva-i mezburdan mutasarrıflığıkîün tertib olunan dört bin guruş imdâd-i Seferiyye tahsil ve mîr-i mîrân-ı mumailiyh tarafından kabzına memura eda ettirilmesiçün...” BOA, DVNSSKT. d, 197, “...Delvine mutasarrıfı İsmail dâme-ikbâlühüya...dört bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , h.440, “...Niğbolu mutasarrıfı olan Vezir Seyyid Hasan Paşa...” , h.442, “...Köstendil Sancağı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa...on bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , h.447, “Özi valisi Cora-zâde Ahmed Paşa'nın...altmış bin iki yüz kırk guruş imdâd-ı seferiyye...” ; h.448, “...Yanya mutasarrıfı Tepedenli Ali Paşa...on bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , h.451, “...Rumeli Valisi Vezir Abdi Paşa...yüz altmış beş bin guruş imdâd-ı seferiyye...” h.542, “...Prizrin mutasarrıfı Tahir dâme ikbâlühüya...dört bin iki yüz elli guruş seferiyye...” , h.455, “...Rumeli valisi Vezir Mustafa Paşa...yüz altmış bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , DVNSSKT, d, 198, s.4, “...Yanya sancağında...Ali dâme ikbâlühüya on bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” s.4, “...Silistre valisi Vezir es-Seyyid Abdi Paşa...altmış bin iki yüz guruş...” s.4, “...Prizrin Sancağı MutasarrıfıTahir dâme-ikbâlühüya...dört bin iki yüz elli guruş imdâd-ı seferiyye...” , s.5, “...Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Selim dâme ikbâlühü...” , s.5, “...Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Vezir Seyyid Ali Paşaon bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , s.5, “...Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir es-Seyyid Osman Paşa ordu-yı hümayununda olmakdan naşi...on bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , s.5, “...Dukakin Sancağı MutasarrıfıKahraman Paşazâde Abdullah...asker sürücüsü olmakdan naşi...dört bin iki yüz elli guruş imdâd-ı seferiyye...” , s. 5, “Üslüb Sancağı MutasarrıfıAhmed Paşa-zâde Mahmud Paşa dâme ikbâlühü beş yüz nefer ile sefer-i hümayunuma memur olmakdan naşi...dört bin iki yüz guruş imdâd-ı seferiyye...” , s.6, “...Köstendil mutasarrıfı Ömer Paşa...on bir bin guruş imdâd-ı seferiyye...” , s.6.

şehir kethüdalarına, kadı ve nâibler ile birlikte hüküm gönderilmiştir. Bunların yanında toplanamayan vergiler için mutasarrıf ve valilere de hüküm gönderilmiştir.

Kalebentlikle cezalandırılan kişilerin gönderildikleri kalelere ulaştırılmaları için gönderilen hükümlerde çavuş mübaşiriyle kaleye varana kadar yolculuk esnasında muhafazalarına dikkat edilmesi, yanlarına yeterli miktarda asker verilmesi, suçlunun firar etmemesi için dikkatli olunması gibi uyarılar yapılmaktaydı.⁸²⁸ Bunun yanında genel anlamda yol izinleri için de şehir kethüdalarına hüküm gönderilmiştir.⁸²⁹ Hükümler çoğunlukla kadı, nâib ve şehir kethüdasına gönderilmekle birlikte voyvoda, mütesellim, yeniçeri serdarı, iskele eminleri, zabitan ve iş erleri de bu konuda görevlendiriliyordu. Bu bağlamda yol hükümlerini yolların güvenliği konusunda aydınlatıcı metinler olarak da görmek mümkündür. Örneğin Eski Zağra nâibi es-Seyyid el-Hac Mehmed, Edirne'ye gelmek için arzihal göndererek yardım talep etmişti. Dağlı eşkıyasının yolda saldırıya geçeceğinden endişelenildiğinden nâibin eşi ve çocuklarının emniyeti, emval ve eşyasının Edirne'ye nakli için çavuş mübaşiri tayin edilmiş, yol üstündeki kazalardan yeteri miktar cebelü tayin edilmesi için kadı, nâib, şehir kethüdalrı, zabıt ve iş erlerine hüküm gönderilmiştir.⁸³⁰

Tüccarların mallarını nakilleri sırasında yaşayacakları sorunların önlenmesi için de şehir kethüdalarına hüküm gönderilmektedir. Örneğin Rumeli'den İstanbul'a getirilecek pirinçler için Edirne'den Enez iskelesine gelene kadar kadı, nâib, şehir kethüdası, zabitan, iskele ve gümrük eminlerine, Edirne mollası ve Enez nâibine hüküm gönderilmiştir.⁸³¹

⁸²⁸ “Bu defa ferman-ı aliyye çavuş mübaşiriyle Selanik'te Kavala Kalesine kalebendi hususuna irade-i aliyyem ta'alluk edip bir nefer kimesnenin Esna-yı rahda muhafazasına... Selanik'te Kavala Kalesine isaline aklam-ı mühimme ve muktezi olmaktan naşi sen ki; Mevlana vesair Mumaileyhsin mezkur çavuş-ı merkum ile her kangınızın taht kazasına dahil olursa muhafazasına dikkat... esna-yı Rahda yanına mikdar-ı kifaye ademler... irsal ve mahal memuruna isaline ihtimam eylemeler fermanım olmağla... Merkum ile her kangınızın taht kazasına dahl olursa muhafazasına dikkat...”, BOA, DVNSAHK.R, d, 43, s.26, h.89., “...çavuş mübaşiriyle Limni Kalesi kalebendi hususuna irade-i aliyyem taalluk iden Bayındır voyvodası kethüdası Mustafa Bayındır'dan Limni'ye varınca esna-yı Rahda firarı gailisi çekilmeyecek vechle Muhafazası... çavuş-ı merkum ile her kangınız taht kazasına dahil olursa muhafazasına dikkat... esna-yı rahda yanlarına mikdar-ı keyfiye ademler...”, BOA, DVNSAHK.R, d, 43, s.36, h.128.

⁸²⁹ “Divan-ı hümayunum çavuşlarından Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân çavuş...Rodos Ceziresine isale memur olmağla çavuş-ı merkum cezire-i mezbura varub...her kangınızın taht-ı hüümete ve kazanıza dahil olursa esna-yı rahda muhafaza olunarak...”, BOA, DVNSSKT.d, h.67.

⁸³⁰ BOA, DVNSSKT.d, 197, s.178, h.614., Zağra-yı Atik şehir kethüdasının Mehmed Emin olduğu asker temini için gönderilen başka bir hükümde görülmektedir. BOA, C.AS. 494-20624. (H.29.02.1204)

⁸³¹ BOA, DVNAHK.R,d, 44, s.112, h.486.

Yine İstanbul'da kireç ocaklarının ihtiyaç duyduğu kireççilerin kazalardan gönderilmesi için şehir kethüdalarına hüküm gönderilmişti.⁸³²

Şehir kethüdalarının ilgilendiği diğer bir şikâyet konusu ise bölgelerindeki eşkıyalık faaliyetleridir. Savaş yıllarında şehir kethüdalarına eşkıyalıkla ilgili 4 hüküm gönderilmiştir. Bunlardan ilki Siroz kazasındaki duhan gümrüğü malının gasp edilmesiyle ilgilidir. Konuyla ilgili Ocak/Şubat 1790'da gönderilen ilk hükümde gasp edilen emvalin poliçe olması ve tahsili için sarraflara ihtiyaç duyulması sebebiyle daha önce Selanik'ten gönderilen yirmi bin kuruşluk poliçenin mal-ı gümrük-i dehayi'den olan 14.489 kuruşu yolda 14 nefer eşkıya tarafından yağma edildiği kadının ilamıyla haber edilmişti. Divan miri hazinenin hangi kazada gasp edildiyse o kaza ahalisinden tazmini için tayin olunan mübaşir ile Siroz kadısına ve şehir kethüdasına hüküm göndermiştir. Siroz ahalisi ise *hazine-i merkurum kazalarında garet olmadı deyu ağraz-ı beyhudedden* cevap vermişlerdi. Divan, hazinenin nefsi Siroz'da yağmalandığının malum ve aşikâr olduğunu gümrük emini dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından olan Osman'dan gelen takrir ile öğrenmişti. Daha önce gönderilen emr-i şerifle gasp edilen meblağın tahsili için aynı muhataplara, davanın şer' mârifetiyle görülmesi için hüküm gönderilmişti. Hükümün derkenarında yaklaşık üç ay sonra konuyla ilgili tekrar emr-i âli gönderildiği anlaşılmaktadır.⁸³³ Derkenarın yazıldığı tarihlerde kaydedilen başka bir hükümde, önceki hükümü özetleyerek ahalinin kazalarında eşkıya olmadığı öne sürülmüş ve bu sebeple ahalinin gaspedilen malı tazmin etmek istemedikleri belirtilmiştir. Divan, gasp edilen malın Siroz ahalisinden tahsil edilmesi ve tahsilatın gümrükçüye götürecekt memura teslim edilmesi için yeni bir emr-i şerif kaleme almıştır. Hükümün üzerindeki, yeniden emr-i ferman gönderildiğine dair derkenar bizi diğer hükme yönlendirmektedir.⁸³⁴ Bu bakımdan Eylül 1790 tarihli hükümde Siroz ahalisinden tahsil edilmesi gereken 14.480 kuruşun toplanamadığı ve meselenin kapanmadığı anlaşılmaktadır.⁸³⁵

⁸³² Kireççibaşı Mehmed'in arzualinde kireççi ihtiyacı bildirilmekte Yanya sancağındaki kireççi taifesinden İstanbul'a gönderilmesi için Yanya Sancağı Mutasarrıfve Derbendat Başbuğu Tepedelenli Velipaşazâde Ali'ye ve Yanya nâibine ve kireççilerin bulunduğu mahallerin kadı, nâib, voyvoda, şehir kethüdası ve zabıtana hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSŞKT.d, 196, s.58, h.260.

⁸³³ BOA, DVNAHK.R.d, 43, s.95, h.374.

⁸³⁴ BOA, DVNAHK.R,d, 43, s.153, h.611-h.612.

⁸³⁵ BOA, DVNAHK.R,d, 44, s.63, h.244.

Âyanlar az önce tasvire çalışılan değişim sürecinde güçlerini kaybetmediler. Zira şehir kethüdası âyanın desteği ve yardımını olmadan kaza işlerini yürütmekten yoksundu.⁸³⁶ 1787-92 harbi sırasında kethüdaların halkı koruyamamaları, kaza ve devlet işlerini idarede zafiyet göstermeleri nedeniyle 1790'da âyanlığa geri dönüldü.⁸³⁷ Bu konuda ilk araştırmalardan birisini yapan Sadat, geri dönüşte 1787'de başlayan savaşta âyan askerlerine artan ihtiyacı öne çıkarır ve bu kararlar birlikte âyanların eskisinden daha güçlü bir otorite üstlendiklerine ve uyguladıklarına değinir.⁸³⁸ Âyanlar sultanın kararı, vezîriâzam veya vali emri olmaksızın kaza ahalisi tarafından oy birliğiyle seçilecek ve mahkemede onaylandıktan sonra beratla atanacaktı.⁸³⁹ Özkaya, âyanların seçiminde kaza ahalisinden kastedilenin şehirde ileri gelen aileler olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁰ Mutağçieva ise seçimlerden kastın en nüfuzlu eşraf arasında silahlı mücadeleyi temsil ettiğinden bahseder.⁸⁴¹ Fakat seçilmiş olmanın önemi, seçimlerde oy birliği sağlanmadığı veya Mutağçieva'nın görüşüne göre adayların birbirine üstünlük sağlayamadığı durumlarda ortaya çıkmaktaydı. Yaycıoğlu, oy birliğinin sağlanamadığı durumlarda devlet tarafından kaza işlerini yürütecek birinin atanabildiğini fakat bu durumda âyan terimi kullanılmadığını belirtir.⁸⁴²

Seçimlerin temsiliyeti tartışmalarının yanında merkezin kaza ahalisinin gelenekselleşen şikâyetlerini asgari sınıra çekebilmek için bir kaza yönetimi kurmaya çalıştığından bahsedilebilir. Şikâyet mekanizması artık kazaların yeni yöneticileri olan âyanların onaylanması için araçsallaştırılmış görünüyor. Bu bağlamda devlet ile toplumun ortak buluşma noktası olan mekanizma⁸⁴³ kaza ahalisine yöneticilerini kabul veya reddetme imkanı sunan bir yapı görünümündedir. 1760'lardan itibaren imparatorluğun farklı bölgelerinden âyan seçilen kişilerin onaylandığı veya onaylanmadığını savunan şikâyetler

⁸³⁶ Deena R. Sadat, "Rumeli Âyanları: The Eighteenth Century", *The Journal of Modern History*, 44/3, 1972, s.359.

⁸³⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.352. Savaşta araba, deve, katır gibi kazalardan talepler suistimallere yol açmış, malzeme tedarikinde zorla halktan para toplanmış, kanunsuz elde edilen para kadı, şehir kethüdası ve mübaşirler aralarında paylaşıyor buna rağmen orduya eksik malzeme gönderiliyordu. Haziran 1789'da çıkarılan adalet fermanı sadece malzeme tedarikindeki usulsüzlükler üzerine yazılmıştı. Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan...", s.486.

⁸³⁸ Sadat, "Rumeli Âyanları...", s.359.

⁸³⁹ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.139.

⁸⁴⁰ Özkaya *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 214.

⁸⁴¹ Mutağçieva, "a.g.m.", s.171.

⁸⁴² Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.139.

⁸⁴³ Tuğluca, *Osmanlı Devleti'nde Şikâyet...*, s.2.

İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştı.⁸⁴⁴ Âyan seçimleri her bölgenin kendi iç dinamiği, güç ilişkileri, müzakereler ve rekabetler neticesinde gerçekleşmekteydi. Valiler, komutanlar ve yeniçeriler de bu seçim ittifaklarına katılmaktaydılar. Tarafsız olması gereken kadılar bu süreçte bir tarafın lehine hareket edebilirdi. Kazalardan İstanbul'a birbirini yalanlayan dilekçeler gönderiliyor devlet bunların incelenmesi ve rapor verilmesi için müfettiş gönderiyordu.⁸⁴⁵

Yaycıoğlu'nun âyan seçimleri için örnek gösterdiği Rahova seçimini burada paylaşabiliriz. 1784'te Rahova'daki âyan seçiminde Zıştovili-zâde Mehmed ve Vidin yeniçerileriyle bağlantılı Kozarko Hüseyin etrafında bölünen ahali iki grup oluşturdu. İki grup da İstanbul'a birbiriyle çelişen dilekçeler yolladı. Mehmed'in destekçileri kadıyı taraf olmakla, Hüseyin'i de yeniçeri ile müttefik olması dolayısıyla suçlamaktaydı. Hüseyin'in destekçileri ise Mehmed'in vali ile ittifak kurduğunu iddia ediyordu. İstanbul meseleyi açığa kavuşturmak için müfettiş gönderdi. Mehmed'in destekçileri Rahova'da mülkü de bulunan topçubaşı Osman Ağa'nın desteğini kazandı ve görüşü Divan'a sunuldu. Divandan çıkan kararda Vidin yeniçerilerinin Rahova'nın işlerine karışmaması, müfettişinde hangi adayın topluluk tarafından seçildiğini onaylaması istendi. Müslüman veya gayrimüslim herkes dilekçe vermek için toplanacak ve yapılacak incelemeden dolayı kimseden akçe talep edilmeyecekti.⁸⁴⁶

Yaycıoğlu şikâyetler ve arzlar sayesinde merkezin kaza olaylarından haberdar olmasının yanında nihai bir hakem olarak kendini konumlandığını belirtir.⁸⁴⁷ Özkaya ve Mutafchieva'nın şikâyetleri sistemin çalışmadığının argümanları olarak görmesine karşın ahalinin seçim süreçlerinde rollerini bildiğini ve tasarlanan sistemde toplulukların kendilerini devlet dilinde ifade ettiğini savunmaktadır.⁸⁴⁸ Şikâyetler âyanın görevden alınmasına, sürgün edilmesine, müsaderesine ve idamına bile neden olabilirdi. İnalçık

⁸⁴⁴ Yaycıoğlu, *The Partners of the Empire...*, s.140.

⁸⁴⁵ A.g.e., s.141., Şikâyet neticesinde İstanbul'dan gönderilen mübaşirler hakkında Niyazi Berkes, onların fazla para verecek olan kişiyi haklı çıkarmak için çalıştıklarından bahseder. "...*Halk birlik olup başkente şikâyetname yollayınca, şikâyeti inceleme göreviyle gönderilen mübaşir'ler şikâyet edilenleri suçsuz bulurlar; aksine şikâyetçileri suçlu çıkararak ceza keserlerdi. Merkezden birkaç kese akçe ve bir ferman ile gelen mübaşir, bir mübaşirlik hizmeti parası daha verecek olan tarafı haklı çıkarır, görevli ve nâiblerle bir ilam hazırlanır ve şikâyet edenleri bin kez pişman ederlerdi.*" Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul 2002, s. 113; Akt: Mustafa Kaya, "Yerel Yönetici Olarak 18. Yüzyılda Ankara'lı Âyanlar", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.3, s.5, 2013, s.143.

⁸⁴⁶ A.g.e., s.141-143.

⁸⁴⁷ A.g.e., s.151.

⁸⁴⁸ A.g.e., s.171-6.

âyanlık sisteminin halkın yönetimde söz sahibi olmasını sağlayan özerk yönetim olarak değerlendirmektedir.⁸⁴⁹

Şikâyetlerin çözümünde âyanlara gönderilen hükümlere geçmeden önce âyanların şikâyet konusu olduğu meselelerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda şikâyet mekanizması halkın eskiden sancakbeyi veya tımarlı sipahilere karşı olduğu gibi yeni düzende de âyanlara karşı savunma mekanizması oluşturmuştu. Buna ek olarak mekanizmayı merkezin elini kuvvetlendiren bir aygıt olarak da ele alabiliriz. Örneğin Köse Mustafa Paşa maden eminliği üzerinden alındıktan sonra madeni işletilemez hale getirmek için çalışmış, halk bunu İstanbul'a rapor etmişti.⁸⁵⁰ Devletin alacaklı olduğu Köse Mustafa Paşa öldüğünde muhallefâtının araştırılması için mübaşir gönderilmesinin yanında Divriği ahalişi Paşa'nın malının olup olmadığı hakkında İstanbul'a yazı göndermişti.⁸⁵¹

Âyanlar haklarındaki şikâyetler sebebiyle gerektiğinde İstanbul'a çağrılmaktaydılar.⁸⁵² Ancak âyanların yargılanması çoğu zaman sürüncemede kalıyordu. Bu durum âyanın ekonomik ve askeri gücü, ehl-i örf veya kadıların olan ilişkisi ile doğrudan alakalıydı. Devletin pazarlık gücünün en zayıf olduğu dönemlerden biri olan savaş yıllarında âyanların yargılanması güçleşmekteydi. Anscombe devletin savaş şartlarında önceliklerinin değiştiğini ve âyanlara karşı getirilen şikâyetlerin görmezden geldiğini söylemektedir. Verdiği örnekte ahali tarafından şikâyet edilen âyanın 500 askerle sefere katılması istenmişti. Anscombe'ye göre devlet bu gibi kriz zamanları adalet konusunda ilgisiz davranmaktaydı.⁸⁵³ Sefer için eşkıyaların affedilerek asker talep edilmesi 1787-92 Harbinde sıklıkla uygulanmıştı. Örneğin eşkıyadan Şahbendioğlu Süleyman, Tepedelenli Ali Paşa'nın ricası üzerine sefere 500 asker getirmesi şartıyla affedilmişti.⁸⁵⁴

Ahalinin ve kadıların şikâyetlerinde dikkat çekici bir diğer konu *halk kazalarına düşen vergileri emr-i âlî gereğince ve kanuni şartlar çerçevesi içinde ödemeye razı iken* gibi söylemlerdir.⁸⁵⁵ Bu ifade çoğu şikâyette geçtiğinden devletin âyan yargılamalarında

⁸⁴⁹ İncalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, s.91.

⁸⁵⁰ Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı...*, s.161.

⁸⁵¹ *A.g.e.*, s. 167.

⁸⁵² Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.269.

⁸⁵³ Frederick Anscombe, "Albanians and Mountain Bandits", *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, 2006, s.97.

⁸⁵⁴ BOA.C.ZB.4-172. (1202.08.20)

⁸⁵⁵ Örneğin Ohri, Manastır, Pirlepe ve Köprülü kadıların İstanbul'a ulaşan ilamlarında ve Ohri ahalisinin sunduğu arzuhallerinde kaza ahalişi vermeleri defterde yazılı olan avarız, imdâd-ı seferiyye ve hazariyyeyi

bölgeden gelen verginin zarar göreceği endişesini destekler niteliktedir. Yargılamalardaki esnekliği bu açıdan görmek bize yardımcı olabilir. Bazı kazalarda halk âyanlarının korkusundan şikâyetçi olamamaktaydı.⁸⁵⁶ Benzer durumlar şehir kethüdarları için de geçerliydi.⁸⁵⁷

Âyanların şikâyet konusu olduğu örneklerin yanında ahali ile birlikte hareket ettikleri örneklere de rastlanılmaktadır. Sefere güherçile temininden kaçınmak için ahali ve nâib ile birlik olan⁸⁵⁸, askere alınmamak için kendine sığınan kişileri saklayan/koruyan ve bu sayede sempati kazanan,⁸⁵⁹ müsadere den kaçmak için halkı kendi oyunlarına dahil eden⁸⁶⁰ âyanlar bulunmaktaydı.

Âyanların halk arasında destek görmesi uzun yıllar iktidar sahibi olarak yarattığı saygı ve korku psikolojisi, halkın İstanbul ve kendi kazası arasındaki tercihinden veya istikrar ve güvenlik arzusundan kaynaklanmış olabilir. Örneğin Yenipazar Âyanı Osman Ağa hakkındaki idam kararı karşısında halk, Osman'ın yokluğunda eşkıyanın ortaya çıktığını bildirerek affını istemişlerdi.⁸⁶¹ Yine Pazvantoğlu Osman, devletle karşı karşıya geldiğinde affedilmesi için ahali İstanbul'a rica mektupları göndermişti.⁸⁶² Bunların ne kadar güvenilir olduğu tartışmalıdır. Örneğin İstanbul tarafından gözden çıkarılan ve

gibi vergilerini ödemelerine rağmen liva mutasarrıfı imdâd-ı hazariyye ve seferiyyesini *kâh yigirmi kâh yigirmi beş bin guruş* tahsil etmiş, ikramiye namıyla akçeler aldığından şikâyet etmişlerdi. BOA, DVNSSKT. d, 196, s.47, h.211. (1203 Z Evail), Derkenar; 1203 Z 25.

⁸⁵⁶ Özkaya *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.240.

⁸⁵⁷ Edirne bostancıbaşısının tahrirâtı ve Edirne kadısının gönderdiği ilamda Şarköy şehir kethüdası Mustafa'nın yeğeni ve kardeşi Ahmed Şarköy köylülerinden Salih'i *taaddi-i hak katl ve emlak ve eşyasını* yağmalamışlardı. Salih'in oğlu Osman ve eşi Fatıma ve kızı Halime katillerin Edirne'ye getirilerek mahkemeye çıkarılmalarını talep etmişlerdi. Enderun Ağalarından Mehmed mübaşir mârifetiyle Edirne'ye getirmek için gittiğinde şehir kethüdası Mustafa'nın köylüleri alet-i harb ile sindirdiği ortaya çıkmıştı. Divan Edirne Bostancıbaşısı, Edirne Mollası ve Şarköy kadısına gönderdiği hükümde mübaşir mârifetiyle katillerin Edirne'ye getirilmeleri ve buna muhalefet edenlerinde isim ve suretleriyle İstanbul'a bildirilmesi için Eylül 1789'da emir yollamıştır. Aralık ayında kaydedilen hükmün derkenarında Edirne'ye gönderilmeleri için yeni bir emr-i âlî yazıldığı görülmektedir. BOA, DVNSSKT. d, 195, s.122, h.497. (1204 M Evail)

⁸⁵⁸ Nitekim Nazilli Âyanı, İstanbul'un barut imali için gerekli olan güherçile temininden yalan söyleyerek kaçınmış, nâib ve ahali de bu yalana ortak olmuşlardı. Olay Aydın Muhassılı'nın bir miktar güherçileyi İstanbul'a göndermesi ile açığa çıkmıştı. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.223.

⁸⁵⁹ *A.g.e.*, s.314.

⁸⁶⁰ Divriği'deki konağında İstanbul'un gözünden düşmüş halde oturan Köse Mustafa Paşa müsadere için İstanbul'dan gönderilen mübaşir ulaşmadan, *salmaçılar geliyor yeni vergiler koyulacak* yaygarasıyla halka mallarını saklamasını, fakir ve aç görünmelerini söylemiş, kendisi de konağındaki değerli eşyaları saklamıştı. Mübaşir geldiğinde halk denileni yapmış, Köse Paşa ise *padişahın sandığı kadar değil, bu insanların gözünde zenginim* diyerek mübaşiri kandırmaya çalışmıştır. Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, s.124-125.

⁸⁶¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.255.

⁸⁶² Nagehan Üstündağ "Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Âyanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl)" *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.2, 2005. s.163.

Yanya'nın ileri gelenlerinden 100 kişiyi affını istemek üzere İstanbul'a gönderen Tepedelenli Ali Paşa'nın bu insanların mallarına el koyarak bu hareketi planladığı anlaşılmıştı.⁸⁶³

Âyanların şikâyet mekanizmasını bir politika aracı olarak kendi aralarındaki hesaplaşma için kullandığına dair örnekler de mevcuttur. Bazı kişilerin garazlarından dolayı sahte arzlar düzenleyerek haksız yere âyanı suçladıkları buna karşın kaza ahalisinin aksini ispat edecek dilekçeleri kadı ilamıyla İstanbul'a gönderilmişti. Tersten okuduğumuzda ise bu durum hakkında âyan, kadı ve halktan bir kısmının anlaşarak yanılığa sebep olabileceği söylenebilir.⁸⁶⁴ Örneğin âyanlık peşinde koşan mütegalibeler birbirleriyle ve bir nâible anlaşarak sahte bir mahzar düzenlemiş ehl-i örfü iftira atmışlardı. Bu durum halkın bu kişilere karşı İstanbul'a gönderdiği arz-ı haliyle ortaya çıkmıştı.⁸⁶⁵

Özetlemek gerekirse 18. yüzyıl özelinde âyanlar, seçimlerde rakiplerini İstanbul'un gözünden düşürmek, suç teşkil eden herhangi bir eylemin ardından affedilmek ve merkezin kazalarına yüklediği vazifelerden kaçınmak için sahte arzlarla İstanbul'u yanıltmaktaydılar. Âyanların cezalandırılmaları savaş zamanı gibi devletin pazarlık gücünün zayıfladığı dönemlerde veya önceliklerinin değiştiği durumlarda farklılık göstermekteydi. Sefer zamanı bazı eşkıya elebaşlarının sefere katılma şartıyla affedilmeleri buna örnek gösterilebilir. Ayrıca ahalinin, ehl-i örfün veya ileri gelenlerin ricaları, muhtemel vergi kaybı ve kaza yönetiminde zafiyetin hissedilmesi âyanların affedilmelerine yol açabilirdi.

3.2. ÂYANLARA YOLLANAN HÜKÜMLER VE MUHTEVASI

Çalışmanın bu bölümünde merkeze aktarılan şikâyetlerin çözümünde âyanların muhatap alındığı hükümler incelenecektir. Burada resmi olarak kaza yönetiminde bulunan âyanlar ile bu manada âyanlık geçmişi olsun olmasın imparatorlukta belli makamları elde etmiş taşra elitlerine gönderilen hükümlerde hangi şikâyetlerin çözümünde âyanlara başvurulduğu sorgulanacaktır. Bu bölümde âyan, dergâh-ı muallâ kapıcıbaşı, haseki,

⁸⁶³ BOA, *HATT*, 21402-C, Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.80.

⁸⁶⁴ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.241.

⁸⁶⁵ *A.g.e.*, s.259-260.

derbendat nazırı/vekili ve mîr-i mîrân-ı kirama gönderilen Balkan coğrafyasına ait üç yüze yakın hüküm değerlendirilmiştir.

Bu unvanlardan biri olan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılığı saray teşkilatına bağlı bir görevken 18. yüzyıldan sonra âyanlara verilen bir unvan olarak karşımıza çıkar. Âyanlık kazanan kişiler mevkilerini sağlamlaştırmak, nüfuz alanlarını güçlendirmek ve genişletmek için kapıcıbaşılık unvanı bir araç haline gelmişti.⁸⁶⁶ Yuzo Nagata kapıcıbaşılık unvanı verilen bir âyanın ona ne gibi faydalar getirdiği konusunda Niğbolu Âyanı Varnalı-zâde Selim Ağa'yı örnek verir. Selim Ağa'nın 1772 tarihinde gönderdiği arzuhalden kapıcıbaşılık maaşı olarak senelik yaklaşık 420 kuruş⁸⁶⁷ kazanç elde ettiği anlaşılmaktadır. Nagata, alınan maaşın kapıcıbaşılığı cazip kılmadığını belirterek bu konuda Hazinedar-zâde Ali'nin kapıcıbaşılığını örnek verir. Hazinedar-zâde Ali'ye sefere askerleriyle katılması şartıyla kapıcıbaşılık verilmişti. Ali talep edilen askerden 130'unu eksik getirmişti. Daha sonra eksik olan bu askerlerin altı aylık ulufelerine tekabül eden adam başı 32 kuruş ödemesi için Ali'ye emir gönderilmişti. 8.320 kuruş borçlu hale gelen Ali'nin kapıcıbaşılıktan aldığı maaş bu işi yapması için yeterli görünmemektedir. Âyanlar kapıcıbaşılık karşılığında sefer için genellikle 500 asker tedarik edileceğini taahhüt ederlerdi. Bu ise onlara yıllık 32.000 kuruşluk bir yük getirmektedir.⁸⁶⁸ Nagata'ya göre âyanların kapıcıbaşılığı verilen maaşın aksine getirdiği siyasi ve toplumsal yetkiler için talep etmekteydi. Öyle ki, savaş zamanları kapıcıbaşı olan âyanların vezirliğe kadar yükseldiği örnekler bir hayli fazladır.⁸⁶⁹ Âyanlara verilen unvanlar konusunda Ali Yayıncıoğlu ise sadece yerel güçleri sayesinde imparatorluğa sözleşmelerle hizmet eden taşra hanelerine verilen kapıcıbaşı, mirahur-ı evvel gibi unvanların padişahın kudretinin

⁸⁶⁶ Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, s.133.

⁸⁶⁷ Nagata, günlük 150 akçe olan maaşı, 1 kuruş 100 akçe hesabıyla senelik 420 kuruş olarak hesaplamıştır. *a.g.e.*, s.134

⁸⁶⁸ *a.g.e.*, s.134.

⁸⁶⁹ Halil Hamid Paşa himayesinde H.1198'de topçubaşı, H.1199'da Bina emini İsmail, H.1202 senesinde Özi Muhafızlığı ile birlikte vezirlik alan Niğbolu Âyanı Varnalı-zâde Selim Ağa, 300 neferle Zıştovi'yi muhafaza için kapıcıbaşılık verilen ve H.1202 Şaban'ında vezirlikle birlikte İsakçı muhafızı olan Zihne Âyanı Molla Mesut Ağa-oğlu Hasan, H.1203 senesinde mîr-i mîrân ertesi yıl vezirlikle Anadolu Valisi olan fakat derebeyi tarzı hareketleri nedeniyle 1205 senesinde vezirliği alınarak ertesi yıl idam edilen Eşme Âyanı Cura-zâde Ahmed, eşkiyadan halkı koruma ve zahire tedarikinde sadrazamın gözüne girerek, H.1186'da Edirne Bostancıbaşılığı, H.1192'de Özü Muhafızlığı ile vezirliğe yükselen fakat İşkodralı Mahmud Paşa üzerine yollanmasına rağmen başarılı olamayarak kaçan, 1787'de Rus harbinin başlaması üzerine affedilerek harbe memur edilen ve 1205 senesinde şehit olan Ahyolu ve Aydos kazaları Âyanı Mehmed Haseki bu âyanlara örnek gösterilmektedir. *a.g.e.*, s.136., *Bunların yanında Mustafa Paşa'ya da hizmetleri karşılığında kapıcıbaşılık unvanı verilmişti*. Yayıncıoğlu, *Partners of the Empire...*, s.167.

taşraya genişlemesini simgelediğinden bahseder.⁸⁷⁰ 1787-92 savaşı yıllarında yukarıda bahsettiğimiz defterlerde⁸⁷¹ mütesellim, voyvoda, mübaşir, bostancıbaşı, maden emini, mubâyaacı, muhtar, bey vs. dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarına gönderilen toplam 288 hükmün 90'ı Balkan coğrafyasına gönderilmiştir.⁸⁷² Kapıcıbaşılara eşkıyalık faaliyetleri⁸⁷³, gasp⁸⁷⁴, cinayet⁸⁷⁵, zulüm⁸⁷⁶, borç-alacak⁸⁷⁷, vergi⁸⁷⁸, âyanlık iddiası⁸⁷⁹, mehir⁸⁸⁰ ve miras hakları⁸⁸¹, vakıf, tımar⁸⁸², imdâd-ı seferiyye⁸⁸³, celep taifesi⁸⁸⁴, kilise inşası⁸⁸⁵, duhan gümrük malının düşman kalyonlara denk gelmesi⁸⁸⁶ gibi hükümler gönderilmiştir. Bu sayının içerisinde dergâh-ı muallâ kapıcıbaşısı olarak Edirne Bostancıbaşısına 19 hüküm gönderilmiştir.

Âyanlıkla bağlantılı diğer bir unvan hasekidir. Haseki unvanı Hassa Bostancı Ocağı'nın ileri gelen mensupları olan ve 18. yüzyılda sayıları 300 civarında olduğu görülen bostancı hasekileri ve askeri teşkilatta çeşitli hizmetler gören görevliler için kullanılmaktaydı. 18. yüzyılda 300 civarında mevcudu olan bostancı hasekileri resmi gün ve alaylarda, padişahın ve valide sultanların seyahatlerinde önemli görevler üstlenirlerdi.⁸⁸⁷ Bunların yanında paşakapısının yükselişiyle birlikte sadrazamın telhislerini padişaha hasekiler götürmeye başlamış ve bunlara “vezir karakulağı” denilmiştir. Hasekilerin bir başka kullanım alanı da yeniçeri ocağı dahilindedir. Fatih döneminde padişahla ava çıkmak ve

⁸⁷⁰ *A.g.e.*, s.76.

⁸⁷¹ 192-199 şikâyet defterleri, 42-45 Rumeli ahkâmı ve Anadolu ahkâmı hariç tüm ahkâm defterleri.

⁸⁷² Anadolu Ahkâm defterleri dahil edildiğinde bu farkın daha çok açılacağı muhakkak.

⁸⁷³ *BOA. DVNSŞKT. d, 195*, s.21, h.76., *196*, s.52, h.232., *197*, s.5, h.19., s.27, h.90., s.135, h.462., s.196, h.673., s.216, h.746., *198*, s.124, h.376., s.125, h.383., s.149, h.466., *DVNSAHK.R. d. 43*, s.55, h.205., *44*, s.62, h.242., s.64, h.249., s.66, h.258., *45*, s.37, h.136., s.156, h.640.

⁸⁷⁴ *BOA. DVNSŞKT. d, 195*, s.21, h.78, *197*, s.124, h.393., *199*, s.14, h.49-50., s.70, h.288., *DVNSAHK.R. d, 44*, s.111, h.446.

⁸⁷⁵ *BOA. DVNSŞKT. d, 195*, s.122, h.497., *197*, s.164, h.564., *DVNSAHK.R. d, 44*, s.33, h.119.

⁸⁷⁶ *BOA. DVNSŞKT. d, 195*, s.38, h.153., s.40, h.161., s.42, h.166., *BOA, DVNS.AHK.R. d, 43*, s.6, h.14., *44*, s.70, h.479., s.119, h.479., s.180, h.715.

⁸⁷⁷ *DVNSŞKT. d, 193*, s.41 h.172., s.132 h.575., *194*, s.29 h.128., s.11 h.41., s.138 h.643., *195*, s.66 h.262., *196*, s.51, h.226., s. 131, h.543., *199*, s.64, h.256., s.64, h.260., s.73, h.300. *DVNSAHKR. d, 43*, s.51, h.181., s.161, h.643., *44*, s.45 h.167, s.58 h.226., s.65, h.252., s.89, h.348., s.96, h.379., s.6, h.5., s.135, h.546., s.183, h.728., *45*, s.5 h.6., s.147, h.601., s.170, h.681., *DVNSAHK.ÖZSİ. d, 30*, s.68, h.1., s.114, h.3.

⁸⁷⁸ *BOA. DVNSŞKT. d, 193*, s.78, h.328, *199*, s.54, h.214.

⁸⁷⁹ *BOA, DVNSAHK.R. d, 42*, s.273, h.743., s.274, h.745.

⁸⁸⁰ *BOA, DVNSAHK.R. d, 44*, s.61, h.238.

⁸⁸¹ *BOA, DVNSAHK.R. d, 43*, s.111, h.431.

⁸⁸² *BOA. DVNSŞKT. d, 197*, s.205, h.706., *BOA, DVNSAHK.R. d, 42*, s.289, h.797.

⁸⁸³ *BOA. DVNSŞKT. d, 198*, s.121, h.365.

⁸⁸⁴ *BOA, DVNSAHK.R. d, 44*, s.94, h.373.

⁸⁸⁵ *BOA, DVNSAHK.R. d, 45*, s.107, h.441.

⁸⁸⁶ *BOA. DVNSŞKT. d, 195*, s.214, h.505.

⁸⁸⁷ Abdülkadir Özcan, “Haseki”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c. 16, İstanbul, 1997, s.368.

av köpeği beslemek için yeniçeri haseki ortaları bulunmaktaydı. Bu ortaların her birinde haseki ağa bulunmaktaydı.⁸⁸⁸ Bostancı hasekilerinden çoğu zaman mübaşir olarak yararlanılmıştır.

18. yüzyılda daha çok varlıklı ailelerden gelen bostanî hasekilerinin meşhur olanlarından biri Sirozî Mustafa Ağa'dır. Zahir mübaşiri olarak Mustafa Ağa İstanbul'un iâşesinin karşılanmasında görev almış ve daha sonra Edirne Bostancıbaşılığı gibi önemli görevler üstlenmişti.⁸⁸⁹ Emektar hasekiler kapıcıbaşı ve dergâh-ı âlî müteferrikası zümresine çıkarılırlardı.⁸⁹⁰ Enderun'da eğitim alarak haseki ağalığına kadar yükselen Haseki Hacı Ali Ağa ise başka bir yükselme yolunu seçmişti. 1775-95 arasında aralıklarla Atina ve tevabii mukâtaasının malikane sahibi olan Ali Ağa, Atina ahalisinin İstanbul'a gelerek yaptıkları şikâyetleri sonucu idam edilerek malları müsadere olunmuştu.⁸⁹¹ Ağa'nın I. Abdülhamid ile yakın ve iyi ilişkileri olduğu hassa hasekisi olarak yükselmesinden anlaşılmaktadır.⁸⁹² Önce Draç daha sonra da Atina voyvodalığını elde eden Ali Ağa'nın 1774'te İstanbul'a gelen şikâyetle eski voyvodanın ölümüyle malikaneye sahip olduğundan bahsedilmektedir.⁸⁹³ Atina voyvodalığının ilk zamanlarında şehirde bir kadı ve voyvodanın bulunduğunu ve hukuki mesele ve ihtilafların İstanbul'un aksine Atina'da çözülebileceğini ilan etmesine rağmen daha sonra İstanbul'a gönderilen şikâyetler Atina voyvodalığının elinden alınmasına sebep oldu.⁸⁹⁴ Hakkındaki şikâyetlerden defalarca kurtulan Ali Ağa'nın cepheye asker göndermemesi, ahaliye zulm etmesi gibi suçları nedeniyle 1793'de hasekiliği kaldırılmış, ocağından ihraç edilmiş ve Magosa'ya sürgün edilmişti.⁸⁹⁵

⁸⁸⁸ "a.g.m.", s.369.

⁸⁸⁹ Ayrıca âyanların zenginleşmesinde aile bağlarının önemi için bkz. Fadimana Fidan, "18. Yüzyıl Tekirdağ'ında Sirozî Mustafa Ağa'nın Damadı Veli ve Kızı Hatice Örneğinde Statü-Servet Ediniminde Aile Bağlarının Rolü", *Cihannüma*, s.VII/2, Aralık 2021, 195.

⁸⁹⁰ Yıldız, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Bostancı Ocağı", s.227.

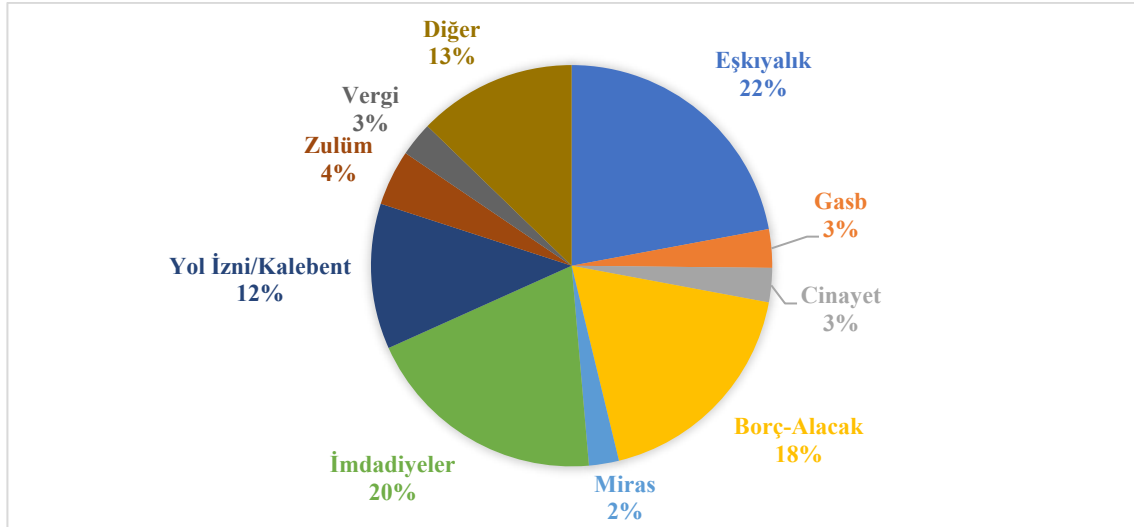
⁸⁹¹ Özer Küpeli, "Bir Voyvodanın Serencamı...", s.461.

⁸⁹² "a.g.m.", s.464.

⁸⁹³ "a.g.m.", s.465.

⁸⁹⁴ "a.g.m.", s.466.

⁸⁹⁵ "a.g.m.", s.478.

Grafik XXXIII: Âyanlar Ana Konular

Âyanlara gönderilen hükümlere bakıldığında özellikle eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili hükümlerde muhatap alındıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra gasp, cinayet borç alacak meselelerinde de âyanlara başvurulmuştur. İmdâdiyye vergileri, kalebent emirleri ve yol izinleri gibi belki de mühimme defterlerinde yer alması gereken hükümlerin büyük bir yer kapladığı görülmektedir. Defterlerde vergi toplama süreçlerinde ahali ve idarecilerin şikâyetleri küçük bir yer kapsamaktadır.

Ana Konu	Âyan	Derbend	DMKB	Haseki	Ş.Kethüdası	Mîr-i mîrân	Toplam
Eşkîyalık	18	5	16	14	5	8	66
Borç-Alacak		11	26	1		14	52
İmdâdiyeler	24		1		32		57
Yol Hükümü/ Kalebent	22				12		34
Zulüm	4		7			2	13
Tasarruf Hakkı	1		2	2		7	12
Gasp		2	5			3	10
Vergi	3	2	2			1	8
Miras		2	1			4	7
Cinayet	1		3			1	5
Vakıf			4	1			5
Diğerleri	5	1	8		5	2	21

Âyan, âyan-ı vücûh, âyan-ı memleket vs. olarak âyanlara gönderilen hükümlerin büyük çoğunluğu şehir kethüdalarına benzer biçimde imdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerin toplanması, yol izinleri ve kalebent hükümlerinden oluşmaktadır. Klasik şikâyet hükümlerine benzemeyen ve daha çok emir niteliğinde olan bu hükümler %56'lık bir yer işgal etmektedir. Bunların yanında %26 oranında eşkıyalık ve gasp, %8 oranında ise vergi ve zulüm şikâyetlerinin çözümünde âyanlar muhatap alınmıştır.

İmdâdiyyelerin toplanması âyanların temel görevlerinden biridir. Âyanların yerine şehir kethüdalığının kurulması döneminde bu sorumluluk onlara devredilmiştir. Bu kategoride 57 imdâdiyye hükmünün biri hariç hepsi âyanlar ve şehir kethüdalarına gönderilmiştir.

Âyanlara İzvornik,⁸⁹⁶ Üsküp,⁸⁹⁷ Silistre,⁸⁹⁸ Niğbolu,⁸⁹⁹ Selanik,⁹⁰⁰ Rumeli,⁹⁰¹ Köstendil,⁹⁰² Tırhala,⁹⁰³ Yanya,⁹⁰⁴ Çirmen,⁹⁰⁵ Avlonya,⁹⁰⁶ İnebahtı⁹⁰⁷ ve Dukakin'in⁹⁰⁸ kaza, sancak ve eyaletlere ait seferiyye ve hazariyyelerinin toplanması, kazalara fazlaca

⁸⁹⁶ "...kazaların ahalilerine tevzi' ve taksimi ve yerlülerinden cem' ve tahsil ve mîr-i mîrân-ı mümaileyh tarafından kaydına memura teslimi..." BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.16, h.36.

⁸⁹⁷ "Bundan akdem liva-i mezbur mutasarrıfı Ohrili Ahmed Paşazâde Mahmud Paşa 500 nefer ile sefer-i hümayunuma memur olmaktan naşi Liva-i mezburdan mutasarrıfı için tertib olunan 4250 guruş imdâd-ı seferiyye tahsil ve tarafından Kabzına memura teslim ettirilmesi için... ba-ferman-ı ali-i şerif verilmişken seferiyye-i mezkure el-yevm tahsil olmayub ali hale kaldığı ve sen ki; vezir-i Müşarünileyhsin isti'cal zımında tekrar emr-i şerifime muhtaç olundu... hümayunumda muhafaza-i kuyud-ı ahkâma müracaat olundukta... mukaddema sadır olan emr-i şerifim mârifetiyle tahsil olunmak babında", BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.30, h.82., d, 199, s.75, h.311. (1205 Z Evahir)

⁸⁹⁸ "sarfi için tertip olunan 60.240 guruş imdâd-ı seferiyyenin 205 senesine mahsuben sene-i güre-i muharrem itibar olunarak cümle mârifeti ve mârifet-i şer'le...mezbura mahsuben ol-mikdar guruş seferiyye akçesini Eyalet-i mezkurede vaki kazaların ahalilerine mârifet-i şerle...tevzi' ve cem' ve tahsil ve tamamen müşarünileyh tarafından kabzına memura eda ve teslim...", BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.44, h.121.

⁸⁹⁹ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.92, h.271., d,199, s.66, h.266. (1206 M Evasit)

⁹⁰⁰ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.121, h.364., d,199, s.74, s.308. (1205 Z Evahir) derkenarında 1206 M Evahir'de tekrar emr-i âli gönderildiği belirtilmiştir.

⁹⁰¹ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.124, h.379., d, 199, s.100, h. 420. (1206 S Evahir) 1206 C Evasit tarihinde ikinci emir gönderilmiştir.

⁹⁰² "...11000 kuruş imdâd-ı seferiyyenin 1206 senesine mahsuben...", BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.143, h.448., s.82, h.158. (1205 ZA Evail) derkenarında 1206 CA Evahirde tekrar emr-i âli gönderilmiştir., s.112, h.217. (1206 CA Evahir.)

⁹⁰³ "...liva-i mezbur mutasarrıfı vezirim Ahmed Paşa iclalehu Babadağı seraskeri olmaktan naşi idare-i dairesi zımında liva-i mezbur mutasarrıflarına tertib olunan 11.000 kuruş imdâd-ı seferiyye 206 senesine mahsuben...sene gurre-i muharrem itibar olunarak... mükerrer ve mikdar-ı muayyeden ziyade seferiyye tahsilinden...", BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.147, h.461.

⁹⁰⁴ "Yanya sancağında vaki kuğât ve nuvvâb ve âyan-ı vilayete – hala liva-i mezbur mutasarrıfı Tepedelenli Ali dâme ikbâlühü elyevm Ordu-yu hümayunuma hidamatta olmaktan naşi liva-i merkumun müretteb olan 11.000 kuruş imdâd-ı seferiyyenin tahsili ve tarafından Kabzına memura teslimi babında", BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.158.

⁹⁰⁵ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.158.(1205 ZA Evasit), 1206 N Evail tarihinde tekrar emr-i âli gönderilmiştir.

⁹⁰⁶ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.160.

⁹⁰⁷ BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.99, h.419. (1206 S Evahir)

⁹⁰⁸ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.139. (1205 Z Evail) 1206 M Evasit tarihinde tekrar emir yollanmıştır.

mübaşir gönderilmemesi ve cürm ü mübaşiriyye talebiyle halkın rahatsız edilmemesi için hükümler gönderilmiştir.⁹⁰⁹

3.2.1. Eşkîyalık

Sözlükte günahkâr, asi gibi anlamlara gelen şaki kelimesinin çoğulu olan eşkıya Türkçe’de yol kesen ve harami, haydut kelimelerini de karşılamaktadır. Eşkîyalık; kamu düzeni, emniyet ve asayişini tehdit eden, kişilerin mal, can, seyahat özgürlüklerini kısıtlayan bir eylem olduğundan İslam hukukunda büyük suçlar arasında sayılmıştır.⁹¹⁰ Eşkîyalık suçunun cezası için Kur’an’da öldürülme, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve sürgün edilme cezalarından bahsedilmektedir.⁹¹¹ Bazı İslam hukukçuları bu dört cezanın dört ayrı kademe olduğu ve işlenen suçun yol kesip, adam öldürüp mal yağma etme suçu için ayrı bunların sadece birini işlemesi durumunda ayrı cezalar verilmesi gerektiği belirtilir. Ali Bardakoğlu bu durumda “...adam öldürüp mal yağma eden eşkıyanın öldürülmesi veya asılarak öldürülmesi, sadece adam öldürenin öldürülmesi, mal yağma edenin el ve ayaklarının çapraz kesilmesi, sadece yol emniyetini ihlâl edenin de sürgün edilmesi...” görüşünü aktarır.⁹¹² Cezanın hafifletilmesi için “Âyette suçlunun yakalanmadan önce, suçu işleme güç ve imkânına sahip bulunduğu sırada kendi iradesiyle suçu işlemekten veya suça devam etmekten vazgeçmesi teşvik edilmiş, böylece daha fazla kan dökülmesi, mal yağma edilmesi önlenmek istenmiştir.”⁹¹³ Fakat suçlunun yakalandıktan sonra tövbe etmiş olması onunla Allah arasında bir mesele olarak görülür ve dünyevi cezada bir değişikliğe gidilmez.⁹¹⁴ Osmanlı hukuki çerçevesinde eşkıyalık hususunda daha farklı cezalar da görülmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında artan eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle Anadolu Beylerbeyi eşkıya takibiyle görevlendirilmiş ve gerekli soruşturmalar kendi divanında (Divan-ı Anadolu) yapılmıştır.

⁹⁰⁹ “...ve cürm-ü mabaşiriyye talebinden ve aher güne eylemekden inha ve mücanebet eylemeniz babında”, BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.137, h.420.

⁹¹⁰ Kuran-ı Kerim’de Mâide 5/33’te “Allah ve resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası öldürülmeleri yahut asılmaları veya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır” hükmü buna örnek gösterilir. Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.11, İstanbul, 1995, s.463.

⁹¹¹ El-Maide 5/33; “a.g.m.”, s.464.

⁹¹² “a.g.m.”, s.465.

⁹¹³ “a.g.m.”, s.466.

⁹¹⁴ Eşkîyanın tövbe etmiş sayılması için suçun işlendiği bölgeden ayrılması, silahını ve suç aletlerini bırakması, teslim olması, devlet başkanının huzurunda itirafta bulunması ve bağlılık sözü vermesi şartları ileri sürülmektedir. “a.g.m.”, s.466.

Yakalanan eşkıyalar mahkemeye çıkarılır suçları kesinleşirse idam, kısas, sürgün, kalebent, cezîrebent ve kürek gibi cezalar verilirdi. Örneğin savaş yıllarında azeban ağası Abdullah eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle kalebentlikle cezalandırılmıştı. Mayıs 1790 tarihli hükümde Kavala'nın fukara ahali mahkemeye giderek Kavala azeban ağası Abdullah ve avanesinin kendi hallerinde olmadıklarından şikâyetçi olmuşlardı. Divan daha önce konuyla ilgili gönderilen emire itaatsizlik ettiği ve bundan başka ekmekçi ve bakkal dükkanlarını açtırıp zulmettiği, ahalinin perişan ve perakende olmasına neden olduğunu öne sürerek Abdullah ve avanesinin çavuş mübaşiriyle Limni Kalesi'ne kalebent olarak gönderilmesine hükmetmişti.⁹¹⁵ Ağustos ayında gönderilen bir başka hükümde ise yine Kavala kazasından İbrahim, Abdullah ve oğlu Mehmed'in kendi hallerinde olmayıp avaneleriyle birlikte İbrahim'in hanesini basıp kızı, oğlu ve ihtiyar babası Mehmed'i katlettikleri ve küçük kızını da yaraladıkları kaydedilmişti. Fukara ahalinin de eşya ve mallarını gasp etmeleri dolayısıyla kavala kazası sakinleri arz-ı mahzar, nâib ise ilam düzenlemişti. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Zihneli Hasan Paşazâde Abdulfettah'dan⁹¹⁶ azeban ağası Abdullah'ı bulması ve mahkemeye çıkarmasını ve Selanik mollasının huzurunda iddiaların araştırılması *ihkak-ı hak olunması* istenmişti.⁹¹⁷ Bir başka örnekte Petriç kazası şehir kethüdası Ahmed ve Abdullatif'in ahaliye zulm ve taadileri ortaya çıktığından Kavala Kalesine kalebent olmaları için hüküm gönderilmişti.⁹¹⁸

Ehl-i örfün eşkıyalarla birlikte hareket etmesi, eşkıya gruplarını desteklemesi gibi durumlar halkın iki ateş arasında kalmasına neden olmaktaydı. Bu gibi durumlarda halk devlet görevlilerinin aksine eşkıyadan taraf olabiliyordu. Bu tercih gerçekleşirse eşkıya köy ağaları, zabıtlar ve idarecilerle iş birliği yaparak halktan para, yiyecek ve barınak elde ederdi. Halkın eşkıya gruplarına desteğini kesmek için devlet nezir akçesi adıyla toplu

⁹¹⁵ *Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik mütesellimine ve Kavala kadısına ve Limni Kalesi dizdarına hüküm ki.* BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.135, h.462. (1204 N Evail), derkenar; "Kalebende nakl olunacak"

⁹¹⁶ Zihneli Hasanpaşazâde Abdulfettah Bey'in meşta-yı hümâyun'a bin nefer getirmesi istenmişti. BOA. HAT. 211/11359. (1203.12.29) Abdulfettah Bey'in babası Hasan Paşa Temmuz 1796'da dağlı eşkıyasının ortadan kaldırılması için memur edilmişti. BOA. HAT. 1463/60. (1210.12.29)

⁹¹⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.33, h.119. (1204 ZA Evahir)

⁹¹⁸ Fakat kalebent kararıyla firar ederek Debre ve civarındaki kazalarda başlarına topladıkları eşkıyalarla zulme devam etmekteydiler. Bunun üzerine Petriç, Timurhisar, Siroz ve Menlik kadı, nâib, zabitanına, Kavala kalesi dizdarına, mîr-i mîrândan Receb'e ve Debreli Mir-Ahmed ve Yusuf'a hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.48, h.192. (1205 S Evahir)

para cezaları uygulamaktaydı.⁹¹⁹ 18. yüzyılın ortalarından itibaren âyanlar kendi bölgelerinin asayişini üstlenmişti. Eşkiya ile ilgili şikâyetlerin çözümünde incelediğimiz kayıtlar içinde ehl-i şer mensupları dahil olmak üzere %53 âyanlar⁹²⁰, %21 dergâh-ı muallâ kapıcıbaşları, %8 şehir kethüdaları, %11 mîr-i mîrân-ı kiram ve %7 derbentler nazırı rol oynamıştır.

Hobsbawm'a göre "eşkıyalık varlığı gereği, toplumsal düzene karşı bir kafa tutuşu ifade eder."⁹²¹ İngiliz tarihçi, eşkıyalıkla ilgili açlık faktörüne dikkat çeker. "...Ortaçağ'ın ve erken modern yüzyılların klasik eşkiya bölgelerinde insanlar sürekli açlık sınırında hayatlar sürüyorlardı."⁹²² Kral veya imparatorların toprakları ve tebaaları üzerindeki denetimlerini sürekli kılacak araçlardan mahrum olmalarını bunun sebepleri arasında gösterir.⁹²³ Merkezi ve yerel otoritelerin eşkıyalar üzerinde kanunu uygulayabilme olanağı bulunmadığından eşkıyaların yani kanundışı kişilerin öldürülmesi herkese tanınmış bir haktır.⁹²⁴ Örneğin 1779'da Arnavut eşkiasının yok edilmesi için köylülerin silahlanmasına izin verilmişti.⁹²⁵ Eşkıyaların amacı ellerine geçen fırsatları iyi değerlendirerek destekleri için en yüksek bedeli ödeyecek taraflarla pazarlığa girmektir. Ayrıca bu durum devletle de bir pazarlık biçimiydi. Merkezin temsilcilerine kafa tutma girişimlerinde devletle temas ve pazarlık koşulları bulunmaktadır.⁹²⁶ Örneğin Pazvantoğlu Osman'ın haydut olarak başladığı serüveninde 1794'te Vidin'i ele geçirmiş, iltizam sözleşmeleri ve daha sonra paşa unvanı elde etmiş, paralı asker, Arnavut ve haydutlardan oluşan bir ordu oluşturmuştu.⁹²⁷

⁹¹⁹ Mücteba İlgürel, "Eşkiya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.11, İstanbul, 1995, s.468; örneğin Yenipazar Âyanı Osman Haseki için Yenipazar Ahalisi on bin kuruş nezre bağlanmıştı. BOA, C.DH. 11-527. (26.12.1209)

⁹²⁰ Buradaki hükümlerin %22'lik kısmı Yenipazar Âyanı Osman Haseki'ye gönderilmiştir.

⁹²¹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, Agora, İstanbul, 2011, s.9.

⁹²² Hobsbawm s.11., "Çiftçilik yapılan yerlerde yılın yiyeceğin kıt bulunduğu ve fazla tarla işinin olmadığı ayları, soygunculuk mevsimiydi." 12.

⁹²³ Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s.17.

⁹²⁴ *A.g.e.*, s.18.

⁹²⁵ Dennis N. Skiotis, "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No.3, 1971, s.237-38.

⁹²⁶ Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s.22.

⁹²⁷ Deena R. Sadat, "Âyân and Ağa: The Transformation Of The Bektashi Corps In The Eighteenth Century", *The Muslim World*, 64/3, 1973, s.207; Dedesi Pazvant Ağa 1730 Habsburg savaşlarında Bosnalı ve Arnavud birliklerinin lideri olarak Vidin'e geldi. Savaş bitiminde Bosna'ya dönmek yerine Vidin'de birkaç köy elde ederek şehre yerleşti ve Yeniçerilere bağlandı. Oğlu Ömer gasp, borçlanma, Arnavut paralı askerler ile köyleri otuza çıkarttı ve mülkleri genişletti. Zamanla belirli vergileri denetleme ve toplama hakkını elde etti. Haydutlarla ittifak kurarak kendi mülklerinden uzak tuttu. 1768 Rus Harbi'nde ordunun burada bulunmasının faydalanılarak Serdar Yusuf Paşa döneminde Ömer Ağa tutuklanarak öldürüldü ve

Bu pazarlık süreçlerinden biri olarak Şahbendioğlu Süleyman örneği verilebilir. Avrathısı sakınlarından Şahbendioğlu daha önce eşkıyalığından⁹²⁸ ötürü idam fermanı çıkmasına rağmen firar etmişti. Geçmişte benzer şekilde eşkıyalık yaparak⁹²⁹ bir şekilde devlet görevi kazanan Tepedelenli Ali Paşa'nın ricasıyla sefere beş yüz asker getirmek şartıyla affedilmişti.⁹³⁰ Hüküm bu olayları hatırlatırken Süleyman'ın asker bahanesiyle topladığı beş yüz Arnavud ile Avrathısı kazasına hücum edip şehir kethüdasını katlederek mal ve eşyalarını gasp etmişti. Süleyman, askerlerinin masraflarını, ulufe ve bahşişlerini de zorla kaza ahalisinden tahsil etmişti. Temmuz 1789'da davanın şer'le görülmesi için Selanik mütesellimine ve Avrathısı kadısına hüküm gönderilmişti. Bu hüküm de Süleyman'ı durduramamıştı. Avrathısı'ndan Mustafa, Hatice ve Aişe orduyu Hümâyün'a gönderdikleri arzuhallerinde Süleyman'ın bunların babalarının çiftliğini basıp babalarını katl, mallarını gasp edip çiftliği ele geçirdiğinden şikâyetçi olmuşlardı. Müştékîler haklarını bir türlü alamadıklarından emr-i şerif talep etmekteydiler. Divan tayin edilen mübaşir mârifetiyle Selanik mütesellimine ve Avrathısı kadısına gasp edilenlerin tahsil edilip maktulün evlatlarına verilmesi ve katl meselesinin mahallinde şer'le görülmesi için hüküm göndermiştir.⁹³¹

Savaş yıllarında memurlara ve özellikle haberleşmeyi sağlayan tatar ve çukadarlara saldırılar göze çarpmaktadır. Bu durum yol güvenliği açısından büyük bir endişeye yol açtığı gibi önceki bölümlerde bahsedildiği üzere İstanbul'a şikâyetlerin ulaşmasında da büyük bir engeldir. Ağustos 1790 tarihli bir hükümde Şumnu'ya bağlı Davudpaşa köyünde eşkıya tarafından saldırıya uğrayan Tatar Ömer'in üzerindeki para, silah ve eşyasını gasp etmişlerdi.⁹³² Bir başka örnekte sadrazam çavuşlarından Mehmed Balçık'ta memurken Kozluca'ya tabi Karaağaç ve Mihaliç köylerinden on beş eşkıyanın saldırısına uğramış ve *alet-i harb ile katl kastiyle* 700 kuruşunu, mal ve eşyası gasp edilmişti. Olaya

malları müsadere edildi. Oğullarından biri olan Osman Ağa dağlara sığındı. Sadat, "Âyân and Ağa...", s.217-218.

⁹²⁸ H.1200 Muharrem'ine ait belgede Avrathısı'nı zapt eden Şahbendioğlu Süleyman'ın cezalandırılması için emir gönderilmişse de yanındaki beş yüz sekban ile firar ettiği idamı için Rumeli valisi vs. emir gönderilmişti. BOA, C.ZB. 51-2549. (1200.01.28)

⁹²⁹ Feyzioğlu, *a.g.e.*, s.10.

⁹³⁰ Tepedelenli Ali Paşa'nın ricasıyla Şahbendioğlunun dört yüz askeriyle orduya katılması şartıyla affedileceği konusunda hüküm yazılmıştı. BOA, C.ZB. 4-172. (1202.08.20)

⁹³¹ Divan Şumnu kadısı, Şumnu Muhtarı Çavuşzâde İsmail'e mübaşir mârifetiyle gasp edilenlerin geri verilmesi ve sonucuyla alakalı orduya haber verilmesi yönünde hüküm verilmişti. Hükümden yaklaşık iki ay sonra Şumnu kadısı konuyla ilgili ilam göndermişti. BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.149, h.466. (1206 R Evail)

⁹³² BOA, DVNSŞKT, d, 197, s.197, h.677 (1204 ZA Evahir), Derkenar 1205 S 5.

karışanların isim ve resimleriyle orduya bildirilmeleri istenmişti.⁹³³ Yine sadrazam çukadarlarından Abdülhamid'in yolda haydud eşkıyası tarafından öldürülüp bin kuruşluk mal, eşya ve silahlarının gasp edildiği,⁹³⁴ cebehâne-i âmire ocağı emektarlarından Kara İsmail ordudan Hacıoğlupazarına gittiği sırada Kozluca'ya tabi Karaağaç köyünde birkaç eşkıyanın yolunu keserek mal ve eşyasını gasp ettiği,⁹³⁵ Sipahi Ocağı Bölükbaşlarından Ahmed Süvari eşkıyasının üzerine hücum ederek 1.500 kuruşunu, eşya ve mallarını gasp ettiği⁹³⁶ gibi çeşitli şikâyetlerin çözümünde de âyanlar rol oynamıştır.

Memurlara saldırılarda devlet malının gasp edildiği durumlar da mevcuttu. Örneğin Sofya kadısı ve Şehirköy nâibinin Divan'a gönderdikleri arzuhallerinde Şehirköy Voyvodası Osman ve Mehmed'in mukâtaa ve hazine malının İstanbul'a nakli için Çukadar Mehmed'i görevlendirmişlerdi. 18.511 kuruş ve üç yük hazinenin muhafazası için atanan cebelülerle önce Şehirköy Cedidhan menziline gelen Mehmed, buradan İstanbul'a doğru yola çıkmış fakat Samakov köylerinden çıkan Arnavud eşkıyasından otuz-kırk kişilik grup tarafından yolu kesilmişti. Eşkıyalarca gasp edilen Mehmed, Samakov'daki âyan, nazır, zabıt ve derbendçi ahalisinin hazinenin muhafazasına ihtimam göstermeyip sekban tayin etmediklerinden ayrıca onu ve hazineyi korumakla görevli cebelülerin de kaçmasıyla hazinenin gasp edildiğini belirtmişti. Divan gasp edilen mal, eşya ve hazinenin mârifet-i şer'le tamamen tahsil edilmesi için derbendat başbuğu vekiline, Sofya Mütesellimine ve Samakov civarındaki kadı ve nâiblere, âyan, zabitan ve vücûh-ı memlekete hitaben hüküm göndermişti.⁹³⁷ İki ay sonra gönderilen ve derkenara konu olan yeni hükümde, eşkıyalar arasında Şehirköy sakinlerinden meşhur eşkıya Kara İsmail'in

⁹³³ Kozluca kadısının gönderdiği ilamda daha önce gönderilen emirlerin Karaağaç köyü ahaliğine okunduğu ve köyümüzde eşkıyalık ortaya çıkmış ancak İsmail çukadarın eşyalarını gasp edenler Kara Mehmed ve avaneleridir diyerek ikrar etmişlerdi. Mihaliç köyünün Şumnu'ya bağlı olmasından ötürü Şumnu kadısına ve Âyanı Çavuşzâde İsmail'e daha önce gönderilen emirler gereğince mârifetinle eşkıyanın bulunup gasp ettikleri mal, eşya ve parayı Mehmed'e iade etmeleri için mârifet-i şer'le görülmesi fakat eşkıyalıkla alakası olmâyan suçsuz reâyanın mal sevdasıyla zulmedilmemesi için hüküm gönderilmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.105, h.443. (1206 RA Evasıt)

⁹³⁴ Divan katillerinin bulunarak çalınan malların şer'en münasip olan kişilere verilmesi için Aydos, Prevadi ve Rusikasrı kadılarına ve Karinabad Muhafızı Mîr-i mîrânzâde Haseki'ye hüküm göndermiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.36, h.157. (1205 S Evail)

⁹³⁵ Divan Hacıoğlupazarı Muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya ve Kozluca nâibi, âyanı, zabiti ve iş erlerine eşkıyanın bulunması ve gasp edilen malların geri verilmesi için hüküm göndermişti. BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.89, h.259. (1205 Ş Evahir)

⁹³⁶ Eşkıyanın bir süredir Umurfakih kazasında sakin Kara Mehmed olduğu ihbar edilmişti. Eşkıyanın bulunup gasp edilenlerin Ahmed'e geri verilmesi için Umurfakih, Silistre, Prevadi, Kozluca ve Şumnu kadıları, âyanları ve serdarları görevlendirilmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.108, h329. (1205 N Evahir)

⁹³⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.86, h.368. (1206 M Evail), Derkenar 1206 RA 26

olduğu öğrenilmişti. Samakov kazasının ahalisinin suçsuz olduğu anlaşıldığından kazanın daha önce gönderilen emr-i âliden silinmişti. Olayla *alakası ve dahli olmayan Samakov ahalisi mugayır-ı emr-i âlî rencide ettirilmemek üzere kaza ahalisi dürlü taaddi ve rencide olunmayub* gasp edilen hazinenin tamamen tahsil edilmesi için Sofya Mollasına, Şehirköy, Samakov ve İhtiman Kadılarına, derbendat nazırı vekiline, Sofya Mütesellimine, âyan, zabitan ve voyvodaya yeni emir yollanmıştır. Hazine bundan sonra da tahsil edilemezse ve lazım gelirse rüşvet yediklerinden (irtikab), üşengeçliklerinden (tekasül) ve rehavetlerinden dolayı gasp edilenlerin tamamen adı geçen kazaların hakimleri, zabitleri, âyanları ve ileri gelenlerinden tahsil olunacağı altı çizilmişti.⁹³⁸

Savaş sırasında büyük önem taşıyan mubâyaaanın nakli de eşkıyalar için büyük bir fırsat olmalıdır. Varna mubâyaaasını Şumnu'ya nakleden tatarın Kozluca Kazası köylerindeki bostanlık yakınında üç süvari eşkıya tarafından kurşunla katledildiği ve eşkıyanın firar ettiği,⁹³⁹ defterlere kaydedilen olaylardandır. Bunun yanı sıra Ustranca Kazası Âyanı olan Hüseyin Bey ve adamlarından Osman'ın sekban eşkıyasını yanlarına alarak iki kişiyi katledip miri hazineden 3,000 kuruşu (ağnam mubâyaaası) gasp etmesi bu duruma örnek gösterilebilir.⁹⁴⁰

Memurların hedef olduğu eşkıyalık faaliyetlerinde olduğu gibi yolların reâya için de pek güvenli olmadığı görülmektedir. Kasım 1790 tarihli hükümde Ali, Divan'a gelip yeğeni ile birlikte Şumnu'dan Silistre'ye gelirken yolda Silistre kazasına tabi köylerden Satıoğlu ve kardeşleri üzerine hücum edip yeğenini katlederek üzerindeki iki yüz kuruşluk mal ve eşyasını yağmalamışlardı. Divan, dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Silistre mütesellimine mübaşir mârifetiyle katillerin mahkemeye çıkarılması ve davanın Silistre kadısı huzurunda şer'le görülmesi için hüküm göndermişti. 17 Haziran 1791 tarihli

⁹³⁸ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.138, h.569. (1206 RA Evahir)

⁹³⁹ şikâyet sonucunda yapılan tahkikatta bazı köylerin suçsuzluğunu ispat edildiği ilamla bildirilmişti. Divan eşkıyaların ordu-yı Hümâyun'a gönderilmeleri için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Silistre mütesellimi ve eşkıyaların buldukları bölgelerin kadılarına Ocak 1790'da hüküm göndermişti. BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.5, h.19. (1204 RA Evahir), derkenar; 1204 CA 9

⁹⁴⁰ Gasp edilen hazine ve eşyaların şer'le tahsil edilmesi, cinayetin araştırılması ve eşkıyaların kalebent olmaları için 27 Aralık 1791/ 5 Ocak 1792 (H.1206 CA Evail) tarihinde Ustrumca ve katillerin buldukları yerlerin kadılarına ve Rumeli kaimmakamı ile dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından İsmail Bey'e hüküm yazılmıştı. 12 Ocak 1792 tarihli Ustrumca kadısından gelen ilamda ahali katillerin kaza ve civarında olmadıklarını belirtmişlerdi. BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.156, h.640. (1206 CA Evail), Derkenar; 1206 CA 17. Bu hüküm ayrıca şikâyet mekanizmasının hızı hakkında örnek sunmaktadır. Hüküm 7-17 gün arasında İstanbul'dan Ustrumca'ya gitmiş, oradaki muamelelerle sonucunda kadı tarafından tekrar İstanbul'a ilam yazılmış ve ilamı ahkâm defterine kaydedilmiştir.

hükümün derkenarında Silistre kadısının ilamında Çardak kazasında olduğu öğrenilen ve şaki olarak bahsedilen Satioğlu'na mürâsele gönderildiği kaydedilmişti.⁹⁴¹ Buradaki Satioğlu'nun Silistre kadısının gönderdiği ilamda geçen çardak kazası Âyanı Satioğlu Ali olduğu anlaşılmaktadır. Arşivde hakkında birçok kayıt bulunan Satioğlu Ali'nin 1787-92 savaşına katıldığı bilinmektedir. Nisan 1789 tarihli belgede Satioğlu Ali'nin Manastır civarında Rus birliklerine hücum ederek esirler aldığı görülmektedir.⁹⁴² Ali, bu hareketiyle Sultan Selim'in de övgüsünü kazanmıştı.⁹⁴³ Ocak 1791'de Rusların Tolci ve İsakçı bölgelerine saldırımları üzerine asker toplayıp Babadağı'na getirmek için görevlendirilmiş olan Satioğlu'ndan bir an önce orduya katılması istenmiş⁹⁴⁴ fakat Rusların Hırsova ve Maçın'e hücumu üzerine Satioğlu'nun topladığı askerlerle birlikte Silistre seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetine katılması emredilmişti.⁹⁴⁵ Müşteki Ali ve katledilen yeğeni hakkında ne karar verildiği konusunda arşiv cimri davranmakla birlikte Satioğlu Ali Ağustos 1799'daki bir belgede halen Çardak kazası âyanı olarak görülmekteydi. İsmi yine şikâyete konu olan Satioğlu'nun İsmihan Sultan vakfına ait Kadı köyü reâyasına zulmettiğinden şikâyet edilmişti.⁹⁴⁶ Bu örneklere benzer olarak Mahmud Ağa'nın Rahova'ya doğru seyahat ederken yolu kesilerek katledilmesi ve üzerindeki gasp edilmesi sonucunda eşi ve oğlu Divan'a başvurmuştu.⁹⁴⁷

Eşkryanın elinden kurtulan şanslı kişiler de vardı. Örneğin Tüccar Yanaki gasp edilmekle birlikte eşkryanın elinden kurtulabilmişti. Rusçuk sakinlerinden Yanaki ticaret amacıyla

⁹⁴¹ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.112, h.746. (1205 RA Evasıt), Derkenar, 1205 Ş 15

⁹⁴² "...idda-i din üzerine memur Kalas serdarı sabık Yakub Apa ve Satioğlu Ali Ağa Manastır civarında Moskov küffarı üzerlerine hücum ve lede'l-muharebe ... Moskovlunun ber-muteber Polkovniki ve sair kefereden malumu'l-eşhas melain ... ahz ve meşta-yı ordu-yı hümâyunua irsal olunmağla..." BOA. HAT. 1411/57359. (1203.07.05)

⁹⁴³ "Yakub ve Ali'ye sair teşvik için ikram lazım olmağla tarafımdan olarak akçe ve ... ikram eyleyesin". BOA. HAT. 1411/57359. (1203.07.05)

⁹⁴⁴ "Moskovlunun Tolci ve İsakçı taraflarına su-i kasdı inha ve ihbar olduğuna binaen miktar-ı kifaye süvari asker...". BOA. AE.SSLM.III. 366/20926. (1205 Ş Evail)

⁹⁴⁵ BOA. AE.SSLM.III. 366/20927. (1205 Ş Evail)

⁹⁴⁶ "...Çardak kazası âyanı Satioğlu Ali Ağa nam kimesne karye-i vakfi zabt ve taraf-ı vakfdan rabt ettirmeyüb canib-i vakf-ı şerife ve vücûh-ı reâyaya müceb gadr eylediği malum-ı samileri buyruldukda..." BOA. C.EV. 396/20098. (1214 RA 24)

⁹⁴⁷ Zeyneb hatun ile oğlu İbrahim ordu-yı hümâyun'a takdim ettikleri arzuhallerinde Zeyneb Hatun'un eşi Mahmud Ağa Rahova'ya doğru seyahat ederken önü kesilerek üzerindeki 800 kuruşu alıp katledilmişti. Mîr-i mirân-ı kiramdan Rahova Muhafızı Ahmed ve Rahova kadısına hitaben Ağustos 1790 tarihinde yazılan hükümde mübaşir mârifetiyle maktul Mahmud'un nasıl katledildiği ve katilinin kim olduğunun ortaya çıkarılması ve gasp edilen nakit, eşya ve malının tahsil edilmesi sonucun orduya arz ve ilam olarak bildirilmesi istenmişti. 17 Aralık 1790'da Rahova kadısının ilamı gereğince kaydedilen derkenarda Mahmud Ağa'nın katilinin Rahova Muhafızı Ahmed'in celb-i mal sevdasında olan kethüdası olduğu ordu-yı hümâyun'a bildirilmişti. "...mezbur Mahmud'u muhafız mümaileyh kethüdası mârifetiyle katl olunduğu...", BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.9, h.35. (1204 Z Evasıt), Derkenar, 1205 R 10

Ruşuk'tan Silistre'ye, buradan da Varna'ya geçerken Umur Fakih kazası Topçular köyüne tabi Dere bölgesinde iki eşkıya yolunu kesip kendisini Topçular köyüne götürmüş burada bahanelerle eşya ve sermayesi olan 360 kuruşu alıp idam kastıyla hapsedmişlerdi. Bir yolunu bulup kaçmayı başaran Yanaki soluğu Divan'da almıştı. Haziran/ Temmuz 1791 tarihinde kaydedilen hükümde gasp edilen eşya ve nakdin eşkıyadan alınıp mârifet-i şer'le Yanaki'ye teslim edilmesi için mîr-i mîrândan Silistre mütesellimine ve Umurfakih kadısına emir yollanmıştır.⁹⁴⁸

Yeterli gücün elinde olduğuna inanan eşkıya seyahat halindeki memur veya reâya yerine doğrudan yerleşim birimlerine saldırabilirdi. Temmuz/Ağustos 1789 tarihinde kaydedilen hükümde Yenişehir Fener'e bağlı köylerden reâyalar divana gönderdikleri arzuhalde eşkıyadan Ali ve kardeşi Reis, Hızır ve kardeşi Hüseyin'in köylerine gelerek zorla 10.000 kuruşlarını aldıklarından şikâyetçi olmuşlardı.⁹⁴⁹ Bu gibi büyük eşkıyalık faaliyetlerinin kadının çözümede yetersiz kalması ahalinin İstanbul'dan yardım almasına neden olmaktadır. Kesriye Kadısı aracılığıyla Divan'a şikâyetlerini ulaştıran köylüler bu konuda örnek teşkil eder. Köylüler şikâyetlerinde kazada ikâmet eden eşkıyadan Hasan Sipahi ve yeğenleri Hasan ve Ahmed *kendü hallerinde olmayub* Kesriye köylülerine zulmettiklerinden köylülerin emniyet ve rahatları olmadığı reâya ve berâyanın perakende ve perişan olacağından Kesriye'de oturmalarına müsaade edilmeyip defedilmelerini istemekteydiler. Divan, *fukara-yı raiyyete taaddi ve tecavüzlerine ruhsat gösterilmeyüb men' ve defleri* için Kesriye Kadısı, âyanı ve zabitanını görevlendirilmişti.⁹⁵⁰ Ahalinin topluca mustarip olduğu şikâyetlerin yanı sıra; mal ve eşyası gasp edilerek katledilen İbrahim'in oğulları,⁹⁵¹ veya çiftliği basılarak hayvanları, eşyaları Babaalioğlu Ömer tarafından gasp edilen Şumnulu Abdullah gibi Divan'a gönderilen kişisel şikâyetler de âyanlara aksettirilmekteydi.⁹⁵²

⁹⁴⁸ BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.48, h.197. (1205 L Evahir)

⁹⁴⁹ Divan davanın mahalinde şer'le görülüp gasp edilenlerin geri verilmesi için Yenişehir Fener mollasına ve mubâyaa tahsiline memur olan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Mir Musa'ya hüküm göndermiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 196, s.52, h.232. (1203 ZA Evail)

⁹⁵⁰ BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.55, h.218. (1205 Z Evail)

⁹⁵¹ Tırnova sakinlerinden Ahmed ve Mehmed divana arzuhal göndererek babaları İbrahim'in Tırnova sakinlerinden Selim, İsmail Ağa ve Ahmed Bey tarafından katledilip mal ve eşyasını gasp ettiklerinden bahsetmekteydiler. Divan bu kişilerin mahkemeye çıkarılıp gasp ettikleri mallarında geri verilmesi için Tırnova kadısına, Aydoslu Mehmed Paşa'ya ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Tırnova mübaşirine hüküm göndermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.55, h.205. (1204 RA Evasıt), DMKB

⁹⁵² Şumnulu Abdullah divana gelerek sunduğu şikâyetinde Prevadi kazası sakinlerinden Babaalioğlu Ömer avaneleriyle Şumnu'ya gelerek beygir, at, takım gibi bin kuruştan fazla eşyasını daha sonra çiftliğini basmış

Eşkîyanın cezalandırılması geride bıraktıkları için yeni bir bahane üretebilirdi. Örneğin Kızılhisar kazası sakinlerinden olan ve su-i hallerinden dolayı şaki diye bahsedilerek malları müsadere olunan Hacıoğlu Yusuf'un⁹⁵³ oğulları Mustafa, Ömer, Mehmed ve İsmail başlarına topladıkları eşkıya ile babalarının alacağı bahanesiyle kaza ahalisine musallat olmuş *emval-i sairesini sizlerden tahsil ederiz deyu* ahaliyi rencide etmiş, hatta üç kişiyi de katletmişlerdi. Divan, maktullerin mallarının tamamen tahsil edilerek varislerine verilmesi için mübaşir görevlendirmiştir. Mîr-i mîrândan Eğriboz sancağı mütesellimine ve Kızılhisar kadısına gönderilen hükümde *reâya fukarasına hilaf-ı şer'-i şerif ve mugayır-ı rıza zulm ve taadi olduğuna kat'a rıza-yı alıyyem olmadığı* hatırlatılarak eşkıyanın eylemlerinin durdurulması için hüküm gönderilmiştir.⁹⁵⁴ Yine Haremeyn-i muhteremeyne bağlı Argalasti ve tevabii mukâtaası ahalileri Divan'a başvurup Veli Ahmed adlı eşkıyanın reâya fukarasına hücum ettiği hanelerini basıp mallarını gasp ettiği için merhamet dilemekteydiler.⁹⁵⁵

Reâyanın başvurularında, bir gelenek halini almış perakende ve perişan olma kalıbını sonuna kadar kullandığı görülmektedir. Faroqhi'nin bahsettiği üstü kapalı bir meydan okuma⁹⁵⁶ olan bu söylem, şikâyetle ilgilenilmediği takdirde idarenin de çekindiği bazı sıkıntıların ortaya çıkabileceğini imâ etmektedir. İncelenen şikâyetlerin onunda bu kalıbın kullanıldığı görülmektedir.⁹⁵⁷ Örneğin dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Zihneli Hasan Paşazâde Abdulfettah Bey'e ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşı payesiyle Sirozi İsmail Bey'e gönderilen hükümde eşkıyalık yapan Çorbacı Hüseyin'in topladığı diğer eşkıya elebaşlarıyla Kavala ve Bereketli kazalarında tüccardan birini ve daha sonra Sarışabanlı Ali Ağa'yı katlederek mal ve eşyalarını gasp ettiği, fukara ahaliye zulmettikleri, bu

hayvanlarını gasp etmiştir. Divan mahalinde şer'le görülmesi için Aralık 1791'de Mîr-i mîrândan Prevadi'de ikamet eden İsmail Paşa'ya ve Prevadi kadısına hüküm göndermiştir. BOA, DVNSSKT. d, 198, s.167, h.512. (1206 R Evail), Prevadi reâyasının 4 Haziran 1789 tarihinde Babaalioğlu Ömer ve Alipaşaoğlu'nun zulümlerinden korunmak için arzuhal gönderdikleri görülmektedir. BOA, AE.SABH.I. 71-4891. (10.09.1203)

⁹⁵³ “Kızılhisar sakinlerinden iken sû-i ef'âlîne binaen cezası tertib olunan Hacıoğlu Yusuf nam şakinin emval ve eşyasının canib-i miriden zabt ve zahire ihraç birle...cem'an yetmiş iki bin dört buçuk gurusu baliğ olduğu muhtevi olub...”, BOA, C.ML. 757/30804. (11.06.1199)

⁹⁵⁴ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.96, h.381. (1205 S Evahir)

⁹⁵⁵ Divan geçen sene yolladığı emr-i âliye yenisini ekleyerek Yenişehir Fener Mollasına, Çatalca ve Ermiye kadı, âyan, zabitanına ve Argalasti mukâtaası voyvodasına hitaben hüküm çıkarmıştı. BOA, DVNSSKT. d, 195, s.60, h.241. (1203 ZA Evahir),

⁹⁵⁶ Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek...*, s.302.

⁹⁵⁷ DVNSAHKR. d, 42, s.282. h.773, 44, s.103, h.414, s.119, h.479., s.100, h.411., DVNSSKT. d, 195, s.40, h.161, s.122, h.497., 197, s.135, h.462, 198, s.108, h.327, s.124, h.376., 199, s.100, h.422.

eylemlerine devam etmeleri halinde ahalinin perişan ve perakende olacağı aşikar olacağından Hüseyin ve avanelerinin mübaşir mârifetiyle yakalanması emredilmişti.⁹⁵⁸

İlgili yıllarda evlâd-ı fâtiyhân ile alakalı şikâyetler de âyanlara aksettirilmiştir. Rumeli'nin fethiyle Anadolu'dan göç ettirilerek iskân ettirilen Türklerin oluşturduğu evlâd-ı fâtiyhân tabiri 17.yy'dan sonra kurulan özel bir teşkilatı ifade etmeye başlar.⁹⁵⁹ Bazıları sefer için eşkinci veya piyade olarak kayıt altına alınan yürükler, 1691 yılında Defter-i Piyâdegân-ı Evlâd-ı Fâtiyhân adındaki defterde 16.582 nefer, 1116 hane ve bunlara ait 10.552 koyun kayda geçirilmişti.⁹⁶⁰ 1691 sayımında Siroz'da 466 nefer olduğu görülmektedir.⁹⁶¹ Siroz kadısının İstanbul'a gönderdiği ilam da kazada iskân edilen evlâd-ı fâtiyhân karyelerinden kişiler hâkim ve zabıtana itaatsizlik edip gerekli ödemeleri yapmayıp, tahsildarlar üzerine saldırmışlardı. Altı tahsildarı ve bir reâyayı öldürüp gasp etmişler ve cesetlerini mahvetmişlerdi. Konuyla ilgili İstanbul'dan mübaşir tayin edilmiş saldırganların yakalanması ve gasp edilenlerin geri verilmesi için vücûh-ı âyandan İsmail Bey ve Siroz kadısına hüküm gönderilmişti.⁹⁶² Emir yerine getirilmemiş olacak ki olaydan iki sene sonra Eylül 1791'de Siroz nâibinin mektubuyla divana ulaşan şikâyette iki sene önce evladı Ahmed'in katledildiğini söyleyen maktulün babası Halil gereğinin yapılması için talepte bulunmuştu. Divan, Serezli İsmail'e ve Siroz nâibine mübaşir mârifetiyle davanın mahallinde görülmesi için emir göndermiştir.⁹⁶³

Eşkîyalık faaliyetlerine zimmilerde katılmaktaydı. Daha önce (Beykoz'da) Tekfurdağlı Hacıbekiroğlu Mehmed'in hanesini,⁹⁶⁴ şimdi de yine Beykoz'da Bogos'un hanesini basarak mal ve eşyalarını çalıp kaçan ve altı kişilik Rum kayıkçı çetesi oldukları anlaşılan Marko, Kayıkçı Tano, Bevan, Gano, Papazoğlu Garit, Merok'un kardeşi Zad isimli haydutların yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için tayin edilen haseki mübaşiriyle Rumeli'de buldukları yerlerin kadı, nâib, zabıt ve âyanına hüküm gönderilmişti.⁹⁶⁵

⁹⁵⁸ Hükümden bir ay sonra kaydedilen derkenarda konuyla ilgili derbent nazırına emr-i âli gönderildiği görülmektedir. BOA, DVNSSKT. d, 198, s.124, h.376. (1206 M Evahir),

⁹⁵⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Evlâd-ı Fâtiyhân", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.11, İstanbul, s.524.

⁹⁶⁰ "a.g.m.", s.526.

⁹⁶¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İ.Ü.E.F.Y, İstanbul, 1957, s.268.

⁹⁶² BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.76, h.289. (1204 R Evahir)

⁹⁶³ BOA, DVNSSKT.d, 199, s.70. h.288. (1206 M Evasıt) derkenar; 1206 C 3

⁹⁶⁴ Hacıbekiroğlu Mehmed'in evini bastıktan sonra Balta Limanı'ndan ordunun bulunduğu yere doğru kaçmışlar yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri için hüküm emir verilmişti. BOA, C.ZB. 77-3822. (1205 CA 23)

⁹⁶⁵ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s. 70, h.627.

Buna benzer biçimde Tüccar İsmail'in savaş yıllarında ticaret için mallarını Silistre tarafına götürdüğü sırada Hezargrad sakinlerinden Vlad ve Kırsalos? yanlarındaki dört kişiyle yolunu kesmiş ve bin kuruşluk malını gasp etmişlerdi. Divan konuyla ilgili Hezargrad kadısı ve âyanına hüküm göndermiştir.⁹⁶⁶

Hatice Hatun'un şikâyetine göre oğlu dergâh-ı âlî yeniçerileri ortalarından 42. cemaatin neferlerinden İbrahim kendi halinde iken Resmo kazası sakinlerinden 88. cemaatin neferlerinden şaki Osman yanına topladığı 3-4 kişi refikleriyle birlikte İbrahim'i *piştov kurşunuyla* darp ve katletmişti. Divan ocaktan mübaşir marifetiyle davanın mahalinde şer'an görülmesi için Resmo muhafızına ve Resmo kadısına hüküm göndermiştir.⁹⁶⁷

Divan şikâyetlerin çözümünde mahallinde şer'le, mübaşir mârifetiyle, İstanbul'a veya meşraya çağırarak yolunda hükümler göndermekteydi. Örneğin Selanik Sancağı sakinlerinden Ali, Divan'a gelerek yaptığı şikâyetine göre aynı köyden *mütegallibe ve cebabireden* Rıza Bey H.1204 senesinde kardeşi İbrahim'i katletmişti. Ali, şikâyetini bölgesinde çözmeye çalışmışsa da Rıza'nın mütegallibeden olması hasbiyle muvaffak olamamıştı. Divan, hassa hasekilerinden tayin edilen mübaşir ile birlikte davanın mahalinde şer'le görülmesi ve eğer bu mümkün olmazsa İstanbul'a gönderilmeleri için emir yollamıştı. Bu konuda ayrıca Selanik Sancağı mütesellimine ve Yenice Vardar kadısına Eylül 1790 tarihinde de hüküm gönderilmiştir.⁹⁶⁸

Defterlerden anlaşıldığı kadarıyla mahallinde görülen şikâyetlerin asılsız olduğu ortaya çıkabilirdi. Örneğin Badracık nâibinin Divan'a gönderdiği ilamında kaza sakinlerinden İbrahim ve yeğeni Mehmed, Ağazâde Hasan ve Kara Mahmudoğlu Hafız Mehmed fukara ahaliye zulmetmekte mallarını ele geçirmekteydiler. Ahali mahkemeye çağrıldıklarında itaatsizlik eden bu kişilerin zulmünden korunmak için emr-i âlî istemekteydi. Divan mübaşir mârifetiyle konunun araştırılması için İnebahtı muhafızı ve Badracık kazasındaki kadı ve nâiblere hitaben Temmuz 1791'de hüküm göndermişti. Aynı ay hükme eklenen derkenarda yer alan İzdin Kadısının gönderdiği ilamda, ahali kendi hallerinde olduklarını,

⁹⁶⁶ BOA, DVNSSKT. d, 198, s.195, h.605. (1206 CA Evail)

⁹⁶⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.137, h.568. (1206 RA Evahir)

⁹⁶⁸ *Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik Sancağı Mütesellimi zide-mecduhuya ve Yenice Vardar Kadısına hüküm ki...* BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.66, h.258. (1205 M Evasıt)

zulm ve taaddiye kudretlerinin olmadığını belirterek isnat edilen suçlardan haberimiz yoktur diyerek cevap vermiştir.⁹⁶⁹

3.2.2. Gasp

Hükümlerde eşkıyalık faaliyetleriyle de iç içe geçmiş bir fiil olarak karşımıza çıkan gasp eylemi eşkıyalık örneklerinin çoğunda yol kesme ve cinayetlerle birlikte gerçekleşmiştir. Başkasına ait bir malı zorla almak anlamına gelen gasp,⁹⁷⁰ ta'zir suçlarından sayıldığı için cezai sorumlulukta devlet başkanına veya hâkime bırakılmıştır. Gasp suçlarında suçlunun zorla almış olduğu nesnenin iade edilmesi eğer mümkün değilse (tüketilmiş, zayi edilmiş ise) tazmin mecburiyeti yüklenir.⁹⁷¹ Gasp edilen malda eksilme veya bozulma olmamışsa gasp iade yerine bedelini ödemeyi talep edemez.⁹⁷² Şikâyet defterlerinde gasp konularında (eşkıyalık kapsamı haricinde) doğrudan âyan unvanına atıfta bulunularak hüküm gönderilmemiştir. Merkeze yansıyan şikâyetlerde Divan konunun araştırılması için sadece mahallinde şer'le görülmesini⁹⁷³ emrettiği gibi bazı durumlarda gasp edilenlerin iadesi içinde hüküm göndermekteydi.⁹⁷⁴

Eylül 1791'de kaydedilen Aişe Hanım'ın Siroz kadısı aracılığıyla yaptığı şikâyetinde Karaferye'de azeban ağası peşine taktığı yirmi beş sekban ile kardeşi Osman'ı durdurarak kırk beş kese akçesini gasp etmişti. Şikâyetin mübaşir mârifetiyle mahallinde şer'le görülmesi için Selanik mütesellimi ve Karaferye kadısına hüküm gönderilmişti. Hükmün 8 Ocak 1792 tarihli derkenarında mübaşirin bölgeye vardığı fakat Aişe Hanım'ın mahkemeye gelmeye imtina ettiği için mübaşir geri dönmüştü.⁹⁷⁵ Bir başka örnekte Aişe Hatun, rikâb-ı Hümâyun'a gelerek yaptığı şikâyetinde zevci Molla Ahmed'in kendi halinde olduğunu belirterek köy sakinlerinden Paşaoğlu Hasan ve Abdioğlu Murad vs. eşkıya, mal ve hissesini zapt etmişlerdi. Divan, davanın şer'le görülmesi için dergâh-ı

⁹⁶⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.52, h.204. (1205 ZA Evail)

⁹⁷⁰ Mehmet Akif Aydın, "Gasp", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c,13, İstanbul, 1996, s.387.

⁹⁷¹ "a.g.m.", s.388.

⁹⁷² "a.g.m.", s.389.

⁹⁷³ Mîr-i mirândan Eğriboz mütesellimine ve Eğriboz kadısına gönderilen hükümde Ülündürük sakinlerinden Ali'nin akçe ve eşyasını gasp eden İzdinli Osman Bey hakkında Divan ihkak-ı hak olunmak için şer'le görülmesi yönünde karar vermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.160, h.634. (1205 CA Evahir) diğer bir örnekte Ömer divana gelerek mutasarrıf olduğu kırk re's bargir, yirmi inek ve on re's buzağı vs. kaza sakinlerinden Ahmed'in gasp ettiği mârifet-i şer'le görülmesi için Mîr-i mirândan Boğazhisarı muhafızına ve ine nâibine hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.118, h.358. (1205 L Evail)

⁹⁷⁴ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.156, h.640. (1206 CA Evail)

⁹⁷⁵ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.125, h.383. (1206 M Evahir), derkenar, H.1206 CA 13.

muallâ kapıcıbaşı ve Bergos Mübayaasına memur olan Mustafa'ya ve Bergos kazasına tabi olan kadı ve nâiblere Temmuz 1789'da hüküm göndermiştir.⁹⁷⁶

Bir diğer örnek de Çorum sancağı alaybeyi Mirza'nın Meşta-yı Ordu-yı Hümâyun'a takdim ettiği arzuhalidir. Memur olduğu Yergöğü muhafazasında hizmet ederken ve *üzerinde şer'an bir nesne sabit ve zahir değil iken* eski alaybeyi Bekir benim iznim ile *alaybeyi oldun deyu* 36 kuruşunu talep etmişti. Başına topladığı on beş-yirmi kişi ile bunlara *tımar ver yohsa seni katl ittirürüm deyu katl ile tahrik ve alet-i harb ile üzerine hücum* etmişlerdi. Divan, mîr-i mîrândan Yergöğü muhafızına ve nâibine gönderdiği hükümde çavuş mübaşiriyle alaybeyine müdahale eylemeyip kendi halinde olmak üzere çıkarılan ferman gereği Bekir'in aldığı her neyse tamamen tahsil edilip Mirza'ya teslimi için hüküm göndermiştir.⁹⁷⁷

Eşkîyalık faaliyetleri içerisinde cinayet olsa da eşkıya, şaki ve yol kesme gibi ayırt edici özellikler barındırmayan öldürme fiillerini ayrı tutmaktadır. Örneğin Livadiye sakinlerinden Ahmed Divan'a gelip kardeşi Ali kendi halinde iken aynı köyden Salih ve oğlu Bekir ve civar köyden Mustafa'nın oğulları kendi hallerinde olmadıkları ve birbirleriyle ittifak halinde Ali'nin hanesini basarak darp ve katletmişlerini bildirmiştir. Divan, Livadiye mutasarrıfı mârifetiyle katillerin bulunup mahkemeye çıkarılmaları ve meselenin Livadiye kadısının huzunda şer'an görülmesi için hüküm yollamıştır.⁹⁷⁸ Buna benzer Saadet Taht Giray Han'ın Baba-yı Atik'te bulunduğu sırada askerlerinin ihtiyaçları ve hayvan tedariki için görevlendirdiği adamlarının Armudlu köyü yakınlarında katledilmesi,⁹⁷⁹ ve Hacıoğlupazarı ahalisinden zimmilerin Kalyoncuoğlu ve adamları tarafından öldürülen ve malları gasp edilen kardeşleri için şikâyetçi oldukları⁹⁸⁰ örnekler bu kategoride değerlendirilmiştir.

⁹⁷⁶ 7 Ağustos 1789'da konuyla ilgili derkenar yazılmıştı. BOA, DVNSŞKT. d, 195, s.21, h.78.(1203 L Evasıt),

⁹⁷⁷ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.33, h.91. (1205 CA Evahir)

⁹⁷⁸ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.113, h.466. (1206 S Evasıt)

⁹⁷⁹ Bu görev için 1.170 kuruş alan Ali Şah'a ve Bekir Armudlu köyü yakınlarında katledilmişti. Divan Silistre mütesellimine, Silistre âyanı Battal Bey'e, zabitan ve Silistre ve Hacıoğlupazarı kadılarına gönderilen hükümde mübaşir ile beraber katillerin bulunup gasp edilen paranın memur mütesellime teslim edilmesi istenmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.75, h.312. (1205 Z Evail)

⁹⁸⁰ Haziran/Temmuz 1790'da Hacıoğlupazarı'ndan zimmiler divana gelip kardeşlerinin kendi halinde olmasına rağmen Kalyoncuoğlu'nun ve yanındaki zimmiler ile kardeşlerini kazanın taşrasına çıkarıp katlederek üzerindeki nakit ve eşyasını yağmalamışlardı. Divan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşı Veyis'e ve Hacıoğlupazarı kadısına mübaşir mârifetiyle mahalinde mârifet-i şer'le görülmesi için hüküm yollamıştır. 14 Temmuz'da eklenen derkenarda Kalyoncuoğlu ve yanındakilerin karara muhalefet edip olay

3.2.3. Zulüm

Şikâyet mekanizması temel olarak padişahın otoritesini temsil edenlerin reâyaya karşı zulümlerini engellemeyi amaçladığından yukarıda bahsetmiştik. Bu suç kısaca askerilerin reâyaya karşı işlediği suçları tanımlar. Fakat klasik dönemin aksine 18. yüzyılın sonunda askeri ve reâya arasındaki çizgi oldukça belirsizleşmişti. Bu sebeple ayırım daha çok belirgin görevleri olan kişiler ve reâya/ ahali şikâyetlerinde tasniflendi. Zulüm suçlarına verilen cezalar arasında uyarı eşliğinde hakların sahiplerine iadesi, dayak, görev yerinin değiştirilmesi ve azil ve örfi hukuka dayanılarak hapis, küreğe koyma, sürgün, idam ve mallarının müsadere edilmesi yer almaktadır.⁹⁸¹ Mumcu, işlenen suç ve cezalar hakkında belirsizliğin ve hangi eylemin ağır ceza gerektireceğinin bilinmemesinin idarecilerin rahat davranmasına neden olduğunu belirtir. Zulüm suçlarına idam verilebildiği gibi suçlular af da edilebilmekteydi.⁹⁸²

Temmuz/Ağustos 1789'da Babüssaade ağası idaresinde olan vakıflardan Tırnova kazası köylülerinden zimmiler Rikâb-ı Hümâyün'a takdim ettikleri arzuhallerinde kendi hallerinde oldukları ve defter gereğince ödemeleri gereken öşür ve resimlerini köy zabıtine ödemelerine rağmen köyü ilzam eden Tırnova sakinlerinden Yeniçeri Selim Ağa kendi halinde olmayıp kendilerine zulmettiğinden şikâyetçi olmuşlardı. Cürm namıyla 2.450 kuruşları cebren gasp edilmişti. Şikâyetçiler, Selim Ağa'nın mahkemeye getirilip zulmen aldığı hakları olan paranın iadesini talep etmekteydiler. Divan, dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Tırnova voyvodası ve ocak tarafından tayin olunan mübaşir mârifetiyle mahallinde şer'le görülmesi için Tırnova nâibine hüküm göndermişti.⁹⁸³ Yine arzuhalle rikâba yapılan başka bir başvuruda defter gereğince vergilerini ödemelerine rağmen bir şekilde mütesellim olan Eğriboz sakinlerinden Mustafa, avaneleri Seyyidoğlu Ahmed gibi eşkıyaları başına toplayarak ahaliye musallat olmuş, isimleri cinayet ve gasp olaylarına karışmış ayrıca kendileri için tevzi defterlerine 80 keseden fazla akçe yazarak ahaliyi perişan etmişlerdi. Divan, mübaşir mârifetiyle katl meselesinin araştırılması, defterlerin şer'le hesaplanıp fazladan akçe eklendiği ortaya çıkarsa hakkı olana geri verilmesi için Haziran 1791'de Kızıllıhisarı Kadısına ve dergâh-ı muallâ

çıkardıklarını Hacıoğlupazarı kadısı ilamıyla divana bildirmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.164, h.564. (1204 L Evasıt), Derkenar, 1204 ZA 2

⁹⁸¹ Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s.28-32.

⁹⁸² Kanunu bilmediğinden fazla akçe toplayan Mir Hüseyin hakkında bkz. *a.g.e.*, s.53.

⁹⁸³ BOA, DVNSŞKT. d, 195, s.38, h.153. (1203 ZA Evail)

kapıcıbaşlarından Eğriboz Mütessellimine hüküm göndermiştir. Aralık 1791’de kaydedilen derkenarda konuyla ilgili Eğriboz muhafızına hitaben yeni bir emr-i âlî yazıldığı görülmektedir.⁹⁸⁴

*Defter mucibince üzerlerine lazım gelen rüsumları ödemelerine rağmen kalıbı zulüm şikâyetlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Ohri, Manastır, Pirlepe ve Köprülü kadılarının İstanbul’a ulaşan ilamlarında ve Ohri ahalisinin sunduğu arzuhallerinde kaza ahalisi vermeleri defterde yazılı olan avarız, imdâd-ı seferiyye ve hazariyyeyi gibi vergilerini ödemelerine rağmen liva mutasarrıfı imdâd-ı hazariyye ve seferiyyesini *kâh yigirmi kâh yigirmi beş bin guruş* tahsil ettiğinden, ikramiye namıyla akçeler aldığından şikâyet etmekteydiler. Divan mezalim ve taaddiden korunması için daha önce gönderilen emr-i şerif gereğince fazladan toplanan verginin *yerlü yerine* tahsil edilmesi ve masraf olarak deftere bir akçe yazılmaması için mîr-i mîrândan Ohri mutasarrıfı Mustafa’ya ve Ohri kadısına Ağustos 1789’da hüküm gönderilmiştir.⁹⁸⁵*

İstanbul’a gönderilen şikâyetlerin ardı arkası kesilmediği için kaldırılan âyanlığın yerine ihdas edilen şehir kethüdarları da mezalim şikâyetlerine konu olmaktadır.⁹⁸⁶ Esmâ Sultan malikanelerinden Argalasti ve Golos mukâtaaları köylülerinden muhafızım denilerek muhafızlık adıyla iki defa altı-yedi yüz kuruş ve mahya adıyla para toplanmış ve *reâya fukarasının ıstırap halleri derkar ve perişanîyetleri* olan bu durum şikâyet konusu olmuştu. Reâyadan mahya ve cerime namıyla hiçbir haneden bir akçe bile alınmaması ve reâyanın korunmasına dikkat edilmesi için çıkarılan emr-i şerif, Esmâ Sultan’ın kethüdası dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Darphane-i Amire Nazırı Yusuf’a verilmişti. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşısı Golos muhafazasına memur Mir-Seyyid Mehmed’e, Golos nâibine

⁹⁸⁴ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.37, h.136. (1205 L Evasıt), Derkenar; “*Mukaddema tayin olunan mübaşir mârifetiyle derkenarı mucibince Eğriboz muhafızına hitaben emr-i âlî yazılmıştır.*”, 1206 R Evail

⁹⁸⁵ 16 Eylül 1789 tarihli derkenarda mutasarrıf Mustafa Paşa ve kadının ilamında reâya ve ahalinin ihbarı gereğince şerh yazılmıştı. BOA, DVNSŞKT. d, 196, s.47, h.211. (1203 Z Evail), Derkenar; 1203 Z 25.

⁹⁸⁶ Siroz ve Timurhisar şehir kethüdarları *zümre-i müteğallibe ve cebabireden* Abdullah Paşa? kendi halinde olmadığından subaşıya köyleri zapt ettirmeyip kendisi senetsiz kendisi zapt etmekteydi. Arnavud eşkıyalarından Numan ve Hasan ile birlikte yanlarına topladıkları bin neferden fazla eşkıya ile kaza ahalilerinden ve fukaradan 2-3 bin kese akçeyi gasp etmişler reâyanın perişan olmasına sebep olmuşlardı. Defalarca tembih edilmesine rağmen itibar etmedikleri Siroz ve Timurhisar kadılarının ses çıkaramadıkları bildirilmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 195, s.40, h.161. (1203 ZA Evail), şehir kethüdası Abdullah ile ilgili başka bir hükümde kapıcıbaşı Ahmed mutasarrıf olduğu Kurşova köyündeki zeametinin öşrüne musallat olan Abdullah’tan şikâyetçiydi. Divan mübaşir mârifetiyle ele geçirilen mahsulün tahsil edilmesi mümkün olmazsa Abdullah’ın Selanik’e gönderilmesi için Selanik ve Timurhisar Kadılarına, Selanik Mütessellimine hüküm gönderilmişti. Yaklaşık bir sene sonra eklenen derkenarda konuyla ilgili yeni bir hüküm gönderildiği görülmektedir. BOA, DVNSŞKT. d, 195, s.42, h.166. (1203 ZA Evail), Derkenar; 1205 RA Evahir.

ve Argalasti mukâtaasının tabi olduğu kazanın kadısına *ahali ve reâyanın mezelim ve taaddiden men' ve def'i* için Ekim 1789'da hüküm gönderilmiştir.⁹⁸⁷ Köylüler daha önce de mahya namıyla akçe toplandığından şikâyetçi olmuşlardı.⁹⁸⁸

Vize kazasındaki Örtülü köyünde sakin Saadet Giray Sultan kendi halinde olmadığından vakıf köylerinden şikâyet gelmekteydi. Söz konusu şikâyette Saadet Giray'ın köylülerden birine değnek attığı, iki köylüden de bin beş yüz kuruş gasp ettiği, Bergos kazasına tabi bir köyden beş bin, Hatice Sultan vakfı karyelerinden bir bahane ile bir kez yüz bir kez de üç yüz kuruş aldığı, Samakocuk Köyünden iki yüz koyun gasp ettiği, eşkıyadan on beş kişiyi köylülere bela ettiği ve üç gün mahsur tutup üç yüz koyun gasp ederek fukara reâyayı perişan ettiğini aktarılmaktaydı. Haseki mübaşiriyle Sultan'ın aldığı ve *hilaf-ı şer'-i şerif gasb ve garet eylediği* fukaranın malının tahsil edilip sahiplerine teslim edilmesi için eski Kuban Hanı'nın İstanbul'a gönderdiği tahrirat ve Vize nâibinin gönderdiği ilamı gereğince hüküm çıkarılmıştır. Divan, Edirne Bostancıbaşı İsmail'e ve Vize nâibine Sultan'ın mübaşir mârifetiyle gasp ettiği malların mârifet-i şer'le tahsil edilmesi ve Kıbrıs adasına nakledilerek hapsedilmesi, bu iş sırasında (yeni mağduriyetler yaşanmaması için) *bi-cürm mazluma* dokunulmaması için emir göndermiştir.⁹⁸⁹ Yine Selatin-i Cengiz'den Sahib Giray'ın, Bergos nahiyesinde babasından kalma çiftliğinde ikamete yetinmeyerek Umurgazi Köyünde dükkanlar ve çiftlik inşa ettiği ve *esir misüllü istihdam ve taadiyata cesaret* ettiği öğrenilmişti. Ahyolu nâibine, hassa hasekilerinden Bergoslu Mehmed hasekiye ve Ahyolu âyanı Çilesizzâde Ahmed Haseki'ye gönderilen hükümde Sahib Giray'ın bu dükkanlar ve çiftlik inşasından ve zulümlerinden men' edilmesi için emir gönderilmişti.⁹⁹⁰

Şikâyetlerin çoğu zulüm yoluyla alınan malların veya paranın geri verilmesi yönündeki emirle biterken bazıları bu kadar şanslı olamayabilirdi. Halkın şikâyetleri İstanbul'un görüşlerini değiştirirse de çoğu zaman başka birtakım nedenlerin yanında ahalinin şikâyeti değerlendirilmekteydi. Balçık Muhafızı Corazâde Ahmed Paşa bu meseleye örnek olabilir.

⁹⁸⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.6, h.14. (1204 M Evasıt)

⁹⁸⁸ Argalasti mukâtaası köylerinden her ay 460, diğer karyelerden 400'er kuruş Golos mukâtaasından nefsi Golos köyündem 100'er kuruş cebren ve zulmen tahsil edildiği reâyanın perişan olduğu bildirilmişti. Mukâtaanın serbest olduğu voyvodalarından başka kimesnenin karışmaması gerektiği daha önce gönderilen emr-i âli gereğince tamamen emine teslim edilmesi ve mukâtaa ve köylerden mahya namıyla bir akçe bile alınmaması için darphane-i amire nazırı kapıcıbaşı Yusuf'un dilekçesine uygun olarak hareket edilmesi için ferman çıkarılmıştı. BOA, DVNSŞKT. d, 193, s.78, h.328. (1203 C Evahir)

⁹⁸⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.70, h.272. (1204 M Evahir)

⁹⁹⁰ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.212, h.729. (1205 S Evasıt)

Paşa hakkında Balçık kazası ve etrafındaki köylülere zulmedip mallarını yağma ettiğinden şikâyet edilmekteydi. Divan, mübaşir mârifetiyle araştırılıp kendisinin ve avanesinin aldığı her neyse mârifet-i şer'le fukaraya geri verilmesi için Kasım 1791'de Balçık kadısına ve vücûh-ı ahaliye hüküm göndermişti. 10 Aralık 1791'de kaydedilen derkenarda konunun araştırıldığı ve Corazâde Ahmed Paşa ve avanesinin fukara malının bi-gayr-i hak gasp edildiği Balçık kadısının gönderdiği ilamla kesinleşmişti.⁹⁹¹ Bu hükümden aylar sonra Corazâde Ahmed Paşa 29 Mart 1792 tarihinde idam edilerek mal ve eşyasının tespit edildiği görülmektedir. Paşa'nın idam cezasının sebepleri sayılırken Hotin Muharebelerindeki kusuru ve Babadağı Muharebelerinde herkesten önce geri çekilerek askerin perişan olmasına sebep olduğu belirtilirken, bunların yanında nereye memur olsa fakir ve zayıfların mal ve eşyalarını almasının, mezalime cesaret etmesinin ve Balçık kazasında fukaraya zulmetmesinin etkili olduğu sıralanmaktadır. Sultan Selim nizam-ı devlet, asayiş-i raiyyet ve imar-ı memleketin bu gibi zalimlerin ibret olunmasıyla gerçekleşir diyerek görüşünü dile getirmişti.⁹⁹² Paşa'nın muhalledâtinin tahriri için hassa hasekilerinden Mehmed Seyid Ağa tayin olmuştu. Mübaşir muhalledâti tamamen teslim ve Varna cephanesinde korumaya almıştı.⁹⁹³

Savaş sırasında ordunun güzergahı üzerindeki köy ve kasabalarda belirlenmiş konak varken mülk menzillerin rızasız biçimde konak olarak kullanılması, asker ve ehl-i örf mensuplarının hanlarda ücretsiz kalmaya çalışmaları, haksız yere reâyanın yiyeceklerini almaları, askerin geçtiği yoldaki araziye tahrip etmesi ve reâyanın zulme uğraması yüzyıllardır savaş yıllarında şikâyet konusu olan meseleler arasındadır.⁹⁹⁴ Mayıs/Haziran 1791'de kaydedilen hükümde Şumnu kazasına tabi Sofular Köyü ahalişi orduya arzuhal gönderip köyleri yol üzerinde bulunduğundan konak sevdasında olan gelip geçen askerlerin zulmünden şikâyet etmekteydiler. Divan, ahalinin mezalimden korunmaları

⁹⁹¹ BOA, DVNSSKT. d, 198, s.198, h.506. (1206 RA Evahir), derkenar, H.1206 R 13.

⁹⁹² "...memur olduğu Hotin muhafazasında kusuru zuhurundan kat-ı nazar sonralarda dahi her ne mahale memur olundu ise işe yaramadığı ve Tolci ve hususa Babadağı muharebesinde cümleden mukaddem a'dâdan yüz çevirüb asakirin perişan olmasına bâdi olmakdan naşi tertib-i cezası muktezi olduğundan maada memur olduğu mahallerde cümlesinde fukara ve züefanın emval ve eşyaları ahz misüllü enva' küne mezalime cesaret ve Balçık kazasında ikameti esnada ol-havali fukarasına dahi itale-i dest taarruz ile taadiden hali olduğu..." III. Selim'in hattında idamı ve eşya ve mallarının müsaderesi hakkında görüşü açıktır. "Benim vekil-i mutlakım ispat olmuş nizam-ı devlet ve asayiş-i raiyyet ve imar-ı memleket bu makule zalimenin saire ibret kılınmasıyla olur emval eşyası telif olunmasına dikkat ittiresün" BOA, TS.MA.e, 7016/15. (05.08.1206)

⁹⁹³ BOA, D.BŞM.MHF. 95/150. (09.08.1206)

⁹⁹⁴ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.116-117.

için Şumnu kadısına ve Şumnu Âyanı Çavuşzâde es-Seyyid İsmail'e hüküm göndermişti.⁹⁹⁵ Benzer şikâyet Şumnu Kalesindeki askerler için de şikâyet konusu olmuştu. Köylülerin perişan ve perakende olduğu ve tarlalarında ziraat edemedikleri bildirilmişti. Divan, askerlerin dikkat etmesi zulüm ve taaddi olunmaması için Şumnu kadısına, âyanına ve zabitanına hüküm göndermişti.⁹⁹⁶

3.2.4. Vergi Meseleleri

Âyanlara vergi toplama, fazla vergi salma gibi uygulamalardan kaynaklı şikâyetlerin çözümü için de emirler gönderilmiştir. Bunlardan birisi nüzûl ile ilgili şikâyetlerdir. Seferdeki ordunun hububat ihtiyacını karşılamak için uygulanan nüzûl, buğday/arpa gibi ürünlerden alınan vergiyi ifade eder.⁹⁹⁷ Avarız türü bir vergi olan nüzûl genellikle hesaplanarak kazaya tevzi edilmesine rağmen bazı durumlarda hem aynı hem de nakdi olarak tahsil edilebilirdi. Nüzûl zahiresi memurlar tarafından nüzûl eminine teslim edilir veya ordunun geçeceği güzergahtaki ambarlarda depolanırdı.⁹⁹⁸ Savaş yıllarında nüzûl emini hakkında şikâyetler de vardı. Bunlardan biri Yergöğü sakinlerinden ser-turna Abdi, voyvoda çelebi ile Yergöğü ahalesinin şikâyetidir. Ahalinin gönderdiği arzuhale göre H.1200 senesinde Yergöğü nüzûl emini Tekfurdağı sakinlerinden Hacı İbrahim, nüzul emaneti sırasında Yergöğü'nden topladığı 3.500 kuruşun 2.500 kuruşunu zimmetine geçirip vilayeti olan Tekfurdağı'na firar etmiştir. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Tekfurdağı Âyanı Çelebi Mehmed'e ve Tekfurdağı nâibine *ihkak-ı hakk olunması* için gönderilen Aralık 1791/Ocak 1792 tarihli hükümde İbrahim'in muhalefet etmesi halinde ordu-yı Hümâyun'a gönderilmesi emredilmiştir. 24 Şubat 1792'de Tekfurdağı nâibinin ilamı gereğince kaydedilen derkenarda İbrahim'in borcunu ikrar ettiği ve iki bin kuruşu tamamen tahsil edilip sadrazam çuhadarlarından Hüseyin Ağa'ya teslim edildiği görülmektedir.⁹⁹⁹

Toplanan vergilerin bu işe memur olanların zimmetinde kalması bir başka şikâyet konusudur. İbrail Muhafızı Mahmud Paşa'nın uhdesinde olan Eğriboz sancağı,

⁹⁹⁵ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.110, h.333. (1205 N Evahir)

⁹⁹⁶ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.108, h.327. (1205 N Evahir)

⁹⁹⁷ Ömer İşbilir, "Nüzûl", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.33, İstanbul, 2007, s.311.

⁹⁹⁸ "a.g.m.", s.312.

⁹⁹⁹ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.195, h.603. (1206 CA Evail). "*iş bu emr-i âlî lede'l-vurud deyn olan meblağ-i mezburu mezbur el-Hac İbrahim ikrar ve meblağ-i mezbur iki bin guruş merkumdan tamamen tahsil olunub...mübaşir sadrazam çukadarlarından Hüseyin Ağa'ya tamamen teslim olunmuş olduğu...*", Derkenar, 1206 B 1.

mütesellimi olan İzdinli Mehmed Bey sefere memur olduğundan mütesellim vekili olarak mîr-i mîrândan Ahmed idaresindedir. Toplanan mütesellimlik şehriyesi ve diğer aidatlar kimin zimmetinde ise mârifet-i şer'le tahsil edilip Mahmud Paşa'nın memuruna teslim edilmesi için Eğriboz mütesellimi Mir Seyyid Osman'a ve Eğriboz kadısına hüküm gönderilmiştir.¹⁰⁰⁰ Buna benzer olarak Silistre Valisi ve İbrail Başbuğu olan Abdi Paşa'nın seferiyye akçesi ve mütesellimlik şehriyesi eski Silistre mütesellimi dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Battal Mustafa'nın zimmetinde kalmıştı. Mîr-i mîrândan Silistre mütesellimine ve kadısına gönderilen hükümde seferiye ve mütesellimlik şehriyesinin tahsil edilip Abdi Paşa'nın memuruna teslim edilmesi istenmekteydi.¹⁰⁰¹ Diğer bir örnek de Siroz esnafının şikâyetidir. Eski Siroz Âyanı kapıcıbaşı Ali Bey'in memuriyet için esnaftan aldığı zahirenin parası mahkemede hesaplanıp 16.018 kuruş deftere eklenerek tahsil edilmişti. Fakat Ali Bey'in önce âyanlıktan azledilmesi ve daha sonra da vefat etmesi sonucunda esnaf parasını geri alamamışlardı. Bunun üzerine esnaf Ali Bey'in zimmetinde kalan bedeli, terekesinden talep etmiş, fakat mirasçıları vermeye razı olmamıştı. Divan, davanın mübaşir mârifetiyle mahalinde şer'le görülmesi için Siroz Âyanı İsmail Bey'e ve Siroz kadısına hüküm göndermiştir. Yaklaşık üç ay sonra Siroz kadısının ilamı gereğince kaydedilen derkenarda bedelin tahsil edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁰²

İstanbul'a kasaplık hayvan tedarikiyle memur olan celepler¹⁰⁰³ ile ilgili şikâyetlerin bazıları hakkında da âyanlara başvurulmaktaydı. Özellikle koyunların kasaplara satılması için sevk eden celepler İstanbul'un nüfusunun artmasıyla paralel olarak yükselen et ihtiyacına karşı giderek önemli hale gelmişlerdi. Fatih devrinden 1590'lara kadar Celebkeşan sistemiyle teşkilatlandırılan sistem içerisinde Rumeli'den İstanbul'a canlı koyun tedariki, ticaretin maliyetini üstlenebilecek güçte kişilerle sağlanmaktaydı. Bu tarihten sonra çoğu hizmet gibi koyun tedariki de koyun emini ve kasapbaşı organizasyonunda iltizama bağlandı. 1783'ten sonra oluşturulan ondalık ağnam sistemiyle koyunlar

¹⁰⁰⁰ BOA, DVNSSKT. d, 199, s.54, h.218. (1205 ZA Evail)

¹⁰⁰¹ BOA, DVNSSKT. d, 199, s.24, h.179. (1205 L Evasıt)

¹⁰⁰² BOA, DVNSSKT. d, 199, s.68, h.277. (1206 M Evasıt), Derkenar, 1206 C.

¹⁰⁰³ Ahmet Kal'a, "19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s.37-38, 1992, s.111.

piyasadan temin edilmeye başlandı.¹⁰⁰⁴ Bu sistemde de celeplerin varlıklı kişiler, en az yüz bin akçe sermayeli kişiler, arasından seçilmesine özen gösterilmekteydi. Sistem dahilinde koyunlar yerel kadının belirlediği narh fiyatıyla satın alınırdı.¹⁰⁰⁵

1787-92 yıllarında bazıları kasapbaşının sunduğu takrirlerle bazıları ise doğrudan celep veya koyun sevkine memurlar tarafından şikâyetler Divan'a getirilmiştir. Divan, celeplerin eşkıyalık, cinayet, gasp gibi şikâyetlerinin yanında ağnam sevkinde yerel idarecilerin fazla vergi talebi gibi zulümlerin engellenmesi için gönderdiği hükümlerde âyanları muhatap almaktaydı. Hassa kasapbaşısı Hasan'ın Divan'a gönderdiği takririnde mubâyaaaya memur sayıcılardan muhasipler ağnam toplayarak İstanbul'a gelirken Pazarcık kazasındaki Beylikova bölgesinde Nevrekop Kazası Konak Karyesi sakinlerinden 40-50 eşkıya bunların çadırlarını basıp üzerlerindeki silah, eşya, hayvanat ve nakitlerini gasp etmişlerdi.¹⁰⁰⁶ Olayın ardından Nevrekop'a gelen muhasipler eşkıyadan dokuz kişiyi mahkemeye getirmeyi başarmışlardı. Eşkıyalar tüfek, piştov, kürek gibi silah ve eşyaların bir kısmını ve on beş kuruşu gasp ettiklerini kabul ediyor fakat sekiz Mısır altını, bin elli kuruşluk beyaz akçeyi ve diğer eşkıyaların aldıkları 465 kuruş, 780 res koyun vs. hayvanları inkâr ediyorlardı. Nevrekop ve Tatarpazarı kadılarına, kapıcıbaşı Siroz Âyanı İsmail ve iş erlerine gönderilen hükümde gasp edilen eşya, mal, hayvanat ve paranın mübaşir mârifetiyle tamamen tahsil edilerek İstanbul'a yollanmasını istenmiştir.¹⁰⁰⁷

Bir başka eşkıyalık faaliyeti celep Bayram tarafından bildirilmişti. Divan'a gelen Bayram H.1203 yılında 1.770 ağnamıyla İstanbul'a gelirken yolda kendi halinde olmayan zimmiler tarafından gasp edilip birkaç adamı da katledilmişti. Filibe kazasındaki bir köyde oldukları ihbar edilen eşkıyanın yakalanıp gasp edilen malların tahsil edilerek Bayram'a teslim edilmesi ve davanın mahallinde şer'le görülmesi için Filibe Mollasına ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Filibe nazırına hüküm gönderilmiştir.¹⁰⁰⁸ Eylül

¹⁰⁰⁴ M. Sait Türkhan, "Celep", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, Ankara, 2020, s.253; Ondalık Ağnam Sistemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, TTK, Ankara, 2006.

¹⁰⁰⁵ Türkhan, "Celep", s.253.

¹⁰⁰⁶ Nevrekop kazası ondalık ağnam sisteminde Samoko kolu güzergahında olup genellikle dağlarda yetişen koyunların sıcak havaya uyum sağlayamamasından kış dönemi tayinatına mahsustur. 1785'te bu kol üzerinden yüz bin baş koyun tahsil edilmişti. Bunlar için miri fiyat kart-erkek için 200, Keçi, Kısır ve Toklu için 120, Marya ve Şişek için 150 olarak belirlenmişti. Uzun, *İstanbul'un İaşesinde...*, s.77.

¹⁰⁰⁷ BOA, DVNS.AHK.R. d, 45, s.156, h.641 (1206 CA Evail)

¹⁰⁰⁸ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.124, h.393. (1204 Ş Evası)

ayında kaydedilen diğerk bir hükümde ise ocaktan Ali'nin Divan'a gelerek aktardığı şikâyetinde ordu kasapbaşısı tarafından ağnam sevki sırasında Silistre kazasına bağlı köyler ahalilerinden kişiler yolunu kesip kendisini gasp etmişlerdi. Divan, gasp edilenlerin tamamen tahsil edilip Ali'ye teslim edilmesi için mübaşir mârifetiyle kapıcıbaşı İsmail'e ve Silistre kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁰⁹

Bu dönemde Osmanlı yönetimi İstanbul'a koyun sağlamak için teşvik edici yöntemler devreye sokmuştu. Bunlardan en önemlisi tüccarın İstanbul'a getirecekleri koyunlar için geçtikleri bölgelerde yerel yönetici ve vergi memurları tarafından herhangi bir bedel talebiyle müdahale edilmemelerinin garanti altına alınmasıydı.¹⁰¹⁰ Bosna ve Rumeli eyaletlerinden ağnam tedariki için memurların gelip geçtikleri ve uğradıkları mahallerin şehir kethüdaları, zabitan, voyvodalar vs. ehl-i örf tarafından toprakbastı ve müruriye akçesi, koyunları dinlendirmek için iki gün ikamet için otlak rüsumu ve bac adıyla akçe istendiği celep İbrahim ve Yusuf tarafından arzuhalle bildirilmişti. Esasında kanun, celeplerin üç gün boyunca vergi ödemeksizin bir yerde kalmalarına izin veriyordu.¹⁰¹¹ Divan, adı geçen taleplerle *taaddi ve rencide ettirilmemek* için 1776'da verilen emr-i şerif gereğince hareket edilmesini istemişti. Bu emir 1777 ve Mayıs 1789'da tekrarlanmıştı. Şimdi de İbrahim, Yusuf, Abdulkadir, Kasım ve İsmail adlı celepler ayrıntılı olarak sundukları arzuhallerinde daha önce verilen emr-i şerifin tekrar kendilerine verilmesi istemekteydi. Nisan/Mayıs 1790 tarihinde Bosna valisine, Saraybosna mollasına, Köstendil mütesellimine ve Bosna'dan İstanbul'a gelinceye kadar kadılara, nâiblere, mütesellimlere, voyvodalara, şehir kethüdalarına konu hakkında hüküm gönderilmiştir.¹⁰¹²

Yerel yöneticilerin zulmünden yakınan bir diğerk şikâyet de celep tüccarından Davud ve Yorgi'nin şikâyetidir. Mora'dan emr-i âli ile tahsil ettikleri keçilerle İstanbul'a gelirken Malkara voyvodası ve kocabaşısı tarafından yirmi gün alıkonularak 294 keçileri gasp edilmişti. Celepler mübaşir mârifetiyle gasp edilen keçilerin kendilerine geri verilmesi ve *ihkak-ı hak olunması* için divana başvurmuşlardı. Divan Ekim/Kasım 1790'da Edirne bostancıbaşısına ve Malkara nâibine hitaben gönderdiği hükümde mübaşir mârifetiyle

¹⁰⁰⁹ BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.14, h.49-50. (1204 Z Evahir)

¹⁰¹⁰ Uzun, *İstanbul'un İaşesinde...*, s.17-18.

¹⁰¹¹ *A.g.e.*, s.18.

¹⁰¹² BOA, DVNS.AHK.R. d, 43, s.163, h.650. (1204 Ş Evasıt)

mahallinde görülerek ihkak-ı hak olunması, keçilerin kocabaşından tahsili, celeplere müdahale edilmemesi hakkındaki daha önce çıkarılan emir gereğince hareket edilmesini istemişti.¹⁰¹³

3.2.5. Borç-Alacak

1787-92 yılları arasında Balkan coğrafyasına gönderilen borç-alacak şikâyetlerinde 26 hüküm dergâh-ı muallâ kapıcılarına, 15 hüküm mîr-i mîrân-ı kirama, 10 hüküm derbendat nazırı/başbuğuna 1 hüküm hasekiye gönderilmiştir. Hükümler arasında borç-alacak şikâyetleri 53 hükümle ikinci sırada yer almaktadır. Borç "...tarafardan yalnız birisinin diğerine karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu şeyi yani edimi ifade eder."¹⁰¹⁴ Bir alacak 15 yıl boyunca özürsüz olarak istenmediyse bu süreden sonra artık talep edilemez.¹⁰¹⁵ Kişi borçlu olarak ölürse borç terekeye intikal eder ve varisler mirasın içinden borcu ödemekle sorumlu tutulurlar.¹⁰¹⁶

Çalışma konusu dahilinde muhataplara gönderilen hükümlerin 9'u sarraflarla ilgilidir. Bu bağlamda Osmanlı sarraflarıyla ilgili kısa bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda değişik isim ve ayarda yerli ve yabancı paraların tedavülde olduğundan dolaşımda olan paraların arasındaki farklardan yararlanan sarraflar grubu ortaya çıkarmıştır. Fatih döneminden 18.yy'a kadar Rum ve Yahudiler bu meslekte ön planda olmuştur. 18 ve 19. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların neredeyse tamamı gayrimüslim ve %85'i de Ermeni idi. Sarraflar paranın nakli, gayrimenkul alım satımına aracılık, devlet erkanının ve çeşitli kurumların finans işlerinin yürütülmesi, mukâtaaların işletilmesi ve iltizam işleri ile ilgilenmekteydiler.¹⁰¹⁷ Yayıcıoğlu'na göre Osmanlı nizamının asli unsurları olarak sarraflar oluşturdukları *borç-kredi ve finans ağlarıyla nizamın devamını ve işlevselliğini sağlamaktaydılar*.¹⁰¹⁸ Emanet yöntemiyle işletilen mukâtaaların her biri için sarraf tayin edilmesi mecburiydi. İltizam sisteminde hazineye ödenen peşinat ve taksitler genelde sarraflar tarafından halledilirdi.¹⁰¹⁹ 1695 yılında geçilen Malikane sistemi ile sarrafların rolü daha da arttı. Mültezim ve malikaneciler bir

¹⁰¹³ BOA, DVNS.AHK.R. d, 43, s., h.373. (1204 S Evahir)

¹⁰¹⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Borç", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.6, İstanbul, 1992, s.285.

¹⁰¹⁵ "a.g.m.", s.289.

¹⁰¹⁶ "a.g.m.", s.290.

¹⁰¹⁷ Ali Akyıldız, "Sarraf" *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.36, İstanbul, 2009, s.163.

¹⁰¹⁸ Ali Yayıcıoğlu, "Perdenin Ardındakiler: Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme", *Journal of Turkish Studies*, c.52, Boston: Harvard University Press, 2019, s.378.

¹⁰¹⁹ Akyıldız, "Sarraf", s.163.

sarrafi kefil göstermek zorundalardı. Sadece devlet adamlarının değil padişah ve valide sultan gibi hanedan mensuplarının da sarrafları bulunmaktaydı. Sarraflar şahsi ya da resmi ihtiyaç duyulan nakdi karşılamak, para transferini gerçekleştirmek ve alacakları takip gibi parayla alakalı işlerle meşgul olurdu.¹⁰²⁰ Sarraflar padişah beratıyla ve gedik usulüne göre çalışırlardı. 17.yy'ın sonlarından itibaren sarraflar loncaya sahip olarak hareket etmeye başlamışlardı. Örneğin 1761'de İstanbul'da 72'si gedikli¹⁰²¹ olmak üzere toplam 137 sarraf vardı.¹⁰²² 18. yüzyıla girildiğinde sarrafların faaliyetleri devlet erkanı veya yüksek kurumlardan taşarak *Osmanlı nizamının* her katmanına sirayet etmişti. Sarraflar 1775 yılında çıkarılan ve iç borçlanma senetleri olan sehimlerin pazarlanmasında da ön plana çıktılar.¹⁰²³ Yerel yöneticilerin kaza masraflarını karşılaması ve daha sonra faiziyle birlikte ahaliden toplanması olarak ifade edilen Tevzi uygulamasında sarraflar yerel yöneticilerle çalışırken aynı zamanda ahaliye küçük miktarlarda kredi sağladı. Yayıoğlu, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına değin oluşan borç ve ortaklık üzerine kurulan bu nizamın içinde barındırdığı kırılma, risk ve krizlerin sarraflar aracılığıyla yönetildiğine işaret etmektedir.¹⁰²⁴ Sarraflar devlet maliyesinin ve iltizam sisteminin finansmanını sağladıkları için askeri zümreden sayılır ve piyasada belirlenen %15 faizden biraz fazla faiz almalarına müsaade edilirdi. 18.yy'ın son çeyreğindeki savaşlar sırasında cephede ölenlere ve devlete verilen kredilerin geri alınamaması nedeniyle birçok sarraf iflas etmişti. Bunun yanında görevini kötüye kullananlar da meslekten çıkarılma, sürgün, hapis, muhalefât zaptı ve idam gibi cezalar alabilmekteydiler.¹⁰²⁵

1787-92 sürecinde sarrafların şikâyetleri genellikle borçlarını tahsil edememeleriyle alakalıydı. Örneğin Hacı Ali Paşazâde Mir İsmail'in¹⁰²⁶ zimmetinde H.119() senesinden beri 29.016 kuruş alacağı olan Yahudi sarraf defalarca alacağını talep etmesine rağmen Mir İsmail zorbalıkla ödeme yapmamıştı. Divan, Golos Mubâyaacısına ve Çatalca nâibine gönderdiği Ocak/Şubat 1789 tarihli hükümde mübaşir mârifetiyle İsmail'in

¹⁰²⁰ "a.g.m.", s.164.

¹⁰²¹ Yayıoğlu, "Perdenin Ardındakiler...", s.383.

¹⁰²² Akyıldız, "Sarraf", s.164.

¹⁰²³ Yayıoğlu, "Perdenin Ardındakiler...", s.384.

¹⁰²⁴ "A.g.m.", s.385.

¹⁰²⁵ Akyıldız, "Sarraf", s.164., detaylı bilgi için bkz. Ertan Ünlü "18. Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel" in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları*, c.52, s.52, 2018, s.99-133.

¹⁰²⁶ 13 Temmuz 1800 tarihindeki ilamda yine bir borç davasında suçsuzluğu ispatlanmıştı. AE.SSLM.III. 237-13782. (20.02.1215)

zimmesinde kalan meblağın tahsil edilmesini eğer bu defa da ödemezse alacağını mülklerinden, mallarından ve eşyasından tahsil edilmesi emretmişti.¹⁰²⁷ Mayıs ayında kaydedilen ikinci hükümde Sarrafın yeni bir arzuhal göndermesinden borcun tahsil edilemediği anlaşılmaktadır. Divan, daha önce gönderilen emir gereğince kalan meblağın İsmail'in mal, mülk ve eşyalarından elde edilmesi yönünde aynı muhataplara hüküm göndermiştir.¹⁰²⁸

Bir başka hükümde Siroz ahalilerinden el-Hac İbrahim Divan'a gelip İskeçe'de sakin Hacıvelioğlu Mehmed zimmesinde H.1202 senesinden beri 12.481 kuruş alacağını talep etmesine rağmen Mehmed'in gadr sevdasında olduğunu bildirmişti. Divan, mübaşir mârifetiyle mahalinde şer'le görülüp borcun tamamen tahsil ettirilip İbrahim'e teslim edilmesi ve eğer mümkün olmazsa İstanbul'a gönderilmeleri için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından İskeçe voyvodası Topuzluzâde el-Hac Mustafa ve Yenice Karasu kadısına Ocak 1789'da hüküm göndermişti. Mayıs 1790 tarihli derkenarda mübaşire yeni bir emr-i âlî yazıldığı görülmektedir.¹⁰²⁹ Derkenara eklenen emir Rumeli Ahkâm defterinde karşımıza çıkmaktadır. Siroz âyanlarından olduğu ifade edilen Hacıvelioğlu Mehmed *sefere memurum deyu* mübaşiri oyalamış sonunda tekrar mütalebe olduğunda borcun 3.000 kuruşunu ödememişti. Zimmesinde kalan 9.481 kuruşun ödenmesi için mübaşir mârifetiyle daha önce gönderilen emr-i şerif gereğince hareket edilmesi için aynı muhataplara hüküm gönderilmişti.¹⁰³⁰

Sarraflar ellerindeki belgelerle alacaklarını güvence altına almakta ve bunları Divan'a sunarak tahsilatı kolaylaştırmaktaydılar. Örneğin İstanbul sakinlerinden zimmi sarraflar Rikâb-ı Hümâyün'a arzuhal sunarak Kızılhisar'da mültezim taifesinden Mustafa Ağa'nın zimmesinde ba-temessük ve ilam-ı şerif 30.000 kuruş alacaklarını oğlu Mir Mahmud ve diğer oğullarından talep etmiş fakat taaddi ve muhalefet ettiklerini bildirmişlerdi. Divan mîr-i mîrândan Eğriboz Muhafızı ve Mütessellimi Ahmed'e ve Kızılhisar kadısına mübaşir mârifetiyle davanın mahallinde şer'le görülmesi ve eğer mümkün olmazsa Mir Mahmud'un İstanbul'a gönderilmesi için hüküm yazmıştır.¹⁰³¹

¹⁰²⁷ BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.29, h.128. (1203 CA Evail)

¹⁰²⁸ BOA, DVNSŞKT. d, 193, s.132, h.575. (1203 Ş Evahir)

¹⁰²⁹ BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.11, h.41. (1203 R Evast), Derkenar; 1204 Ş Evahir.

¹⁰³⁰ BOA, DVNSAHK.R, d, 43, s.161, h.643. (1204 Ş Evahir).

¹⁰³¹ "...mezbur Mir Mahmud der-aliyyeme ihzar olunmak babında...", BOA, DVNS.AHK.R. d, 43, s.37, h.133. (1204 S Evahir)

Sarraflar kefaletleri nedeniyle de davalara konu olmuşlardır. İstanbul sakinlerinden Mehmed, Rikâb-ı Hümâyün'a gönderdiği arzuhalinde Edirne'de vefat eden dayısı Çirmen sancağı mütesellimi el-Hac Kürd Mustafa'nın defter-i kassam, temessük ve hüccet-i şer'iyeye ile Çirmen ve Hasköy kazalarında sakin belli kişilerin zimmetlerinde H.1200 senesinden beri 16.500 kuruştan fazla alacak hakkı bulunduğunu belirtmekteydi. İki zimmi sarrafın kefil olduğu borcun defalarca istenmesine rağmen *muhalefet ve gadr sevdasında* oldukları bildirmişti. Divan, davanın mahallinde şer'le görülüp meblağın tahsil edilip vekile teslimi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan Edirne bostancıbaşısına ve Hasköy nâibine hüküm göndermiştir.¹⁰³²

Kefalet, alacaklılar için teminat anlamına gelmekteydi. Örneğin sadrazam çuhadarlarından el-Hac İsmail, Babadağı kazasında Serdar Mustafa, İbrahim ve Seyyid Mehmed'e birbirlerinin kefaletiyle mahkemeden temessük ile 300 kuruş borç vermişti. İsmail alacağını defalarca talep etmesine rağmen *muhalefet ve gadr sevdasına* düştüklerinden şikâyetçiydi.¹⁰³³ Bir başka örnekte Hassa Hasekilerinden el-Hac Mehmed Haseki'dir. Divan'a gelip Berkofça sakinlerinden İbrahim Ağa kefaletiyle Seyyid Mehmed zimmetinde H.1195 senesinden beri ba-temessük 2.500 kuruş ve Selim Bey zimmetinde 500 kuruş ve yine kaza sakinlerinden 100 kuruş alacağını defalarca talep etmesine rağmen muhalefet ettiklerinden ve gadr sevdasında olduklarından şikâyetçi olmuştu. Divan, daha önce gönderdiği emr-i şerif gereğince mübaşir mârifetiyle davanın mahallinde şer'le görülmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan Sofya mütesellimine ve Berkofça kadısına Aralık 1791'de hüküm göndermiştir.¹⁰³⁴

18. yüzyılın son çeyreğinde menzil sisteminin değişmesiyle ortaya çıkan kiracıbaşılarda borç-alacak meseleleri için divana başvurmuşlardır. Edirne kiracıbaşısı Seyyid Ali divana gelip H.120() senesinde kaza sakinlerinden birisi için *kefil-i bi'l-mal* olarak yine kaza sakinlerinden olan zimmiden deyn temessüküyle 1400 kuruş borçlanmıştı. Borç talep edildiğinde borçlunun *vermem deyu cevab ve gadr iradesinde olduğu* belirtilmişti. Divan Aydoslu vezir Seyyid Mehmed Paşa ve mübaşir marifetiyle, borç mahkemede şer'an sabit olursa tamamen tahsil edilip alacaklıya teslim edilmesi için hüküm göndermiştir. Asıl

¹⁰³² BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.89, h.348. (1205 S Evasıt)

¹⁰³³ Divan Edirne bostancıbaşı mârifetiyle mahalinde şer'le görülüp paranın kendisine geri verilmesi için hüküm göndermişti. BOA, DVNSAHK.R, d, 44, s.45, h.167. (1204 Z Evasıt)

¹⁰³⁴ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.147, h.610.(1206 R Evasıt)

borçlunun kim olduğu açık olarak yazılmasa da hükümde yer alan *mîr-i mîrân-ı mumailleihin zimmetinde şer'an sabit olursa kabzına* ifadesiyle hüküm başlığında bulunan *mîr-i mîrân-ı kiramdan Hasanpaşazâde Şaban'ın bulunduğu mahalın kadısına* ifadesinden borçlunun Hasan Paşazâde olduğu çıkarılmaktadır.¹⁰³⁵ Bir başka hükümde Edirne Kiracıbaşısının, *mîr-i mîrân-ı kiramdan Yusuf'un bargir ücretleri ile birlikte borçlandığı 764 kuruş için divana başvurduğu* görülmektedir.¹⁰³⁶

Borçlarını ödemeyen köylü veya reâya için mültezimler tarafından şikâyetler divana gönderilmekteydi. Örneğin el-Hac Mahmud Divan'a gelerek İstifa mukâtaası iltizamı uhdesindeyken kaza sakinlerinden Mustafa, Ahmed Ağa ve Derviş Bekir Ağa ile Dimitraki, Kostaki vs. zimmilerin 15.500 kuruş deynleri olduğu temessük ve hüccet-i şer'iyeye ile sabit olduğu halde borcun vadesi geldiğinde talep ettiğini fakat alamadığını belirtmişti. Mahmud davasının şer'le görülmesi ve alacağın vekiline teslimi için divana başvurmuştu. Temmuz 1789'da bu yönde verilen emr-i şerife rağmen davalıların *taaddi ve gadr iradesinde oldukları* anlaşılmaktaydı. Divan daha önce verilen emr-i şerif gereğince taksitlendirilen borcun ödenmesi için *mîr-i mîrân-ı kiramdan Eğriboz Mütesellimi Ahmed'e, İstifa kadısına ve mübaşir tayin olan Osman'a hüküm göndermiştir.*¹⁰³⁷ Benzer şekilde es-Seyyid Mehmed Sadullah,¹⁰³⁸ Hasköy Mütesellimi Süleyman Ağa,¹⁰³⁹ ve İslam Ağa'nın¹⁰⁴⁰ oğlu Mir Mustafa'da¹⁰⁴¹ alacakları için Divan'a başvuranlar arasındaydı.

¹⁰³⁵ BOA, DVNSŞKT. d, 197, s.12, h.48. (1204 R Evasıt)

¹⁰³⁶ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.24, h.63. (1205 CA Evail)

¹⁰³⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.165, h.690. (1204 N Evahir)

¹⁰³⁸ Sadat-ı kiramdan es-Seyyid Mehmed Sadullah Rikâb-ı Hümâyun'a sunduğu arzuhalinde Dalanda kazasında sakin zimmilerin H.1200 senesinden beri temessükle 1300 kuruş alacağı olduğunu ve defalarca talep etmesine rağmen *hilaf-ı şer'i şerif edada taaaluk ve muhalefet ve gadr sevdasında* olduklarından şikâyetçi olmuştu. Mehmed mübaşir mârifetiyle mahalinde şer'le görülüp alacağının kendisine verilmesini talep etmişti. Divan mübaşir mârifetiyle mahalinde görülmesi için *mîr-i mîrândan Eğriboz muhafızı ve mütesellimine ve Dalanda kadısına hüküm göndermiştir.* BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.43, h.159. (1204 S Evahir)

¹⁰³⁹ Ahmed divana gelip Hasköy köylülerinin mütesellim Süleyman Ağa'ya borçlarını ikrar edip sen öde *daha sonra bizler sana veririz deyu* söz vermişler fakat tüm borcu Süleyman Ağa'ya ödemesine rağmen talep ettiği 943,5 kuruşu ödemekte *taallul ve muhalefet ve gadr sevdasında* olduklarından şikâyetçiydi. Divan mahalinde şer'le görülmesi için *mîr-i mîrân-ı kiramdan Çirmen sancağı mutasarrıfına ve Uzuncaabad-ı Hasköy nâibine hüküm göndermiştir.* BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.168, h.676. (1206 CA Evasıt)

¹⁰⁴⁰ Paşa sancağında Patiska mukâtaasına mutasarrıf olduğu vefatından sonra mukâtaanın iki evladına devredildiği görülmektedir. "...*mukâtaa-i merkum müteveffa-yı mümaileyhin evladlarına ihsan buyrulmuş...*". BOA. HAT. 1395/55916. (29.12.1204)

¹⁰⁴¹ Mir Mustafa ordu-yı hümâyun'a arzuhal gönderip babası İslam Ağa H.1193 senesinden beri ba-temessük Vodina kazasındaki beş köyün ahalileri zimmetinde 3.919 kuruş, 36 para ve 20 akçe alacağını

Emine Hanım arzuhalinde Eğriboz toprağında mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu Limni çiftliği sakinlerinden zimmiler zimmetinde H.120() senesinden beri bir defa 3.000 bir defa da 4.000 kuruş olarak toplam 7.000 kuruş alacağını defalarca talep etmesine rağmen borçlular *hilaf-ı şer'-i şerif edada taallül ve muhalefet ve gadr sevdasında* olduklarından şikâyetçi olmuştu. Tayin ettiği vekil ile alacağını talep eden Emine Hanım'ın şikâyeti sonucunda Divan, davanın mahallinde şer'le görülmesi için mîr-i mîrândan Eğriboz Muhafızı ve Mütessellimi olan Ahmed'e ve Eğriboz kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁴²

Hulumiç kazası Gaston nahiyesi sakinlerinden Havva Hatun ise H.1190 senesinden beri sözleşmesiz 11 sene hizmet ettiği kaza sakinlerinden Seydi Ağa'nın hizmet ücretini vermediğinden şikâyetçiydi. Mağduriyetini Divan'a arz eden Havva Hatun'a emr-i şerif verilmişti. Bu emr-i şerifle mahkemeye çağrılan Seydi Ağa ise gelmemişti. Bunun sonucunda Divan, mübaşir mârifetiyle *mahalinde mürâfaa-i şer'* olunması için Mora valisine, Hulumiç nâibine ve hassa hasekilerinden Mirahor Hüseyin hasekiye hüküm göndermişti.¹⁰⁴³

Ticaret sonucu oluşan borçlar da Divan'a aksettirilmekteydi. Tüccar taifesinden Çelebi Seyyid Hasan ve Abdülaziz ile Mihail vs. zimmiler Rikâb-ı Hümâyün'a arzuhal verip Edirne sakini kişilerden H.1200 senesinden beri emval ve emtia bahasından beş bin kuruştan fazla alacakları olmasına ve defalarca talep etmelerine rağmen muhalefet ettiklerinden şikâyetçilerdi. Divan, borçluların mahkemeye getirilmeleri ve davanın şer'an görülmesi için Edirne Mollasına ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Edirne bostancıbaşısına için hüküm göndermiştir.¹⁰⁴⁴

babasının vefatından istifade ederek ödemeyerek gadr iradesinde olduklarından şikâyetçiydi. Divan *reâya fukarası beher hal zulümden siyanet olarak mahallinde şer'le* görülmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik mütessellimine ve Vodina kadısına Ağustos 1791 tarihinde hüküm göndermiştir. BOA, DVNSSKT. d, 195, s.64, h.256. (1205 Z Evahir), Mir Mustafa Nisan 1792 tarihinde konuyla alakalı tekrar divana başvurarak emr-i şerif almıştır. BOA, DVNSSKT. d, 199, s.73, h.300. (1206 N Evasıt), Babasından miras kalan alacaklar için Divan'a başvuran bir diğer müştekî Yenice-i Vardar sakinlerinden reâya zimmetinde ba-temessük H.1196 senesinden beri 1.901 kuruş alacağını talep etmekteydi. Borçlular defaten *verebilecekken ta'allül ve muhalefet ve iptal-i hak ve gadr sevdasında* olmaları nedeniyle Divan, davanın mahallinde şer'le görülüp temessük gereği babalarının alacakları olan haklarını tahsil ve alacaklılara teslim edilmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik mütessellimine ve Yenice-i Vardar nâibine hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSAHK.R, d, 44, s.58, h.226. (1205 M Evasıt)

¹⁰⁴² BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.165, h.659. (1204 Ş Evahir)

¹⁰⁴³ BOA, DVNS.AHK.R. d, 43, s.116, h.453. (1204 C Evasıt)

¹⁰⁴⁴ BOA, DVNSSKT. d, 195, s.66, h.262. (1203 ZA Evahir)

Bunların yanında Raşid Ağa'nın çiftliğinde müşterek ziraat ettiği ortağı tarafından mahsulün çalınması,¹⁰⁴⁵ Hafız Selim'in Seyyid Ali'nin hastalığını fırsat bilerek çiftliğinin kıymetinden ucuza ele geçirmesi,¹⁰⁴⁶ menziline kiraya veren Mehmed'in Divan'a yaptığı şikâyetler âyanlara havale edilmişti.¹⁰⁴⁷

Vakıf bünyesinden verilen borçlarla ilgili de Divan'a hükümler gelmiş ve bunların çözümü için kapıcıbaşılar görevlendirilmiştir. Ebubekir Ağa vakfının mütevellisi Sadat-ı kiramdan es-Seyyid Muhammed Haşim¹⁰⁴⁸ Rikâb-ı Hümâyün'a sunduğu arzuhalinde vakfın nakdinden Okkalızâde Hacı Ahmed Efendi kefaletiyle Ermiye kazası Gevre köyünden *malumu'l-esami* zimmiler zimmetinde H.120() senesinden beri 1.000 kuruş alacağını defalarca talep etmesine ve almaya çalışmasına rağmen *muhalefet ve vakf-ı şerife gadr iradesinde* olduklarından şikâyetçiydi. Divan, davanın mahallinde şer'le görülüp alacağın borçlulardan tahsil edilerek Muhammed Haşim'e verilmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan İzdinli Beyzâde Osman Bey'e ve Ermiye kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁴⁹ Bu örneğin aksi durumlarda, vakıf yöneticilerinin borçları için de

¹⁰⁴⁵ Baba-yı Atik sakinlerinden Raşid Ağa şikâyetinde Veli ve oğulları Ahmed ve Memiş ile mutasarrıf olduğu çiftlik arazisinde iki sene müşterek olarak ziraat etmiş fakat ortakları kendi hissesine düşen ekin mahsulünü de alıp kaçmışlardı. Divan, davanın mübaşir mârifetiyle buldukları mahalde şer'le görülmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan Edirne bostancıbaşısına, Edirne mollasına ve kaçakların buldukları mahallerin kadılarına hüküm göndermiştir. Şikâyeti Baba-yı Atik Kadısı Şabanzâde Fezzullah Rasim Divan'a gelerek aktarmıştı. Hükümün derkenarında yer alan "Tashih olunduğu üzere tebdil olunmuştur." İbaresini başlığa sonradan eklenen "*Dergah-ı mualla kapıcıbaşılardan Edirne Bostancıbaşısına...*" ve hükümde yer alan "...sen ki bostancıbaşı mümaileyhsin sana hitaben..." bölümleri tarih olmadan eklenen derkenar nedeniyle basit bir kâtip hatasından dolayı unutulmuş muhatap olabileceği gibi meselenin çözümü için Edirne Bostancıbaşısına ihtiyaç duyulmuş olabileceği akla getirmektedir. BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.6, h.5. (1204 L Evasıt)

¹⁰⁴⁶ Seyyid Ali Rikâb-ı Hümâyün'a sunduğu arzuhalinde Çirmen Kazasındaki Kulaklı Köyünde mutasarrıf olduğu çiftliği 1.500 kuruş kıymetinde iken kaza sakinlerinden el-Hac Hafız Selim H.120() senesinde hastalığını fırsat bilerek 500 kuruşa geri almış, istendiğinde muhalefet etmiş, Ali konuyla ilgili aldığı fetvasıyla divana başvurmuştu. Divan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan Edirne Bostancıbaşısına ve Çirmen nâibine davanın mahalinde şer'le görülmesi için hüküm göndermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.65, h.252. (1205 M Evasıt)

¹⁰⁴⁷ Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan ve hassa silahşörlerinden Mir el-Hac Mehmed Rikâb-ı Hümâyün'a gönderdiği arzuhalde Eğriboz adasında mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu çiftliği reâyalarından kişilere kiraladığı menzil ile ilgili aldığı fetva ile divana başvurmuştu. Divan fetva gereğince icra-yı şer' olunması için mîr-i mîrândan Eğriboz muhafızına ve Eğriboz kadısına hüküm göndermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.197, h.555. (1205 R Evahir)

¹⁰⁴⁸ "...mütevellisi olduğu el-Hac Ebubekir Ağa zevcesi Aişe binti Ali Beğ nam sahibü'l-hayrat vakfının..."

¹⁰⁴⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.96, h.379. (1205 S Evahir), Ocak 1792'de İzdin Voyvodasına gönderilen hükümde Badracık sakinlerinden Ahmed zimmetinde H.1200 senesinden beri 5.000 kuruş alacağını defalarca talep etmesine rağmen Ahmed'in gadr sevdasında olduğundan şikâyetçi olan İbrahim aldığı fetva ile divana başvurmuştu. Divan fetva gereğince mahalinde şer'le görülüp alacağının kendisine verilmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılardan İzdin Voyvodasına ve Badracık kadısına hüküm göndermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.170, h.681.(1206 CA Evasıt). Benzer bir diğer örnek; BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.152, h.604. (1205 CA Evail)

Divan'a gelinmiştir. Baba-yı Atik sakinlerinden Mustafa Ağa Hayrabolu Karakarye-i Kebir köyü ahalilerinden Timurtaş ve Daye Hatun vakfının evlâdiyet ve meşrutiyet mütevellileri olan es-Seyyid Mehmed ve Kaimmakam mütevellisi İbrahim Ağa'nın zimmetinde H.120() senesinden beri ba-temessük 2.300 kuruş alacağını alamadığından şikâyetçi olmuştu. Mahkemede *ihkak-ı hak* mümkün olamadığından Divan, Enderun Ağalarından Süleyman'ı mübaşir olarak borçluların Baba-yı Atik mahkemesine çıkarılması için görevlendirmişti. Davanın şer'le görülmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Edirne Bostancıbaşısına ve Baba-yı Atik kadısına hüküm gönderilmiştir. Yaklaşık 5 ay sonra kaydedilen derkenarda davanın mahkemede görüldüğü ve şer'an 1.050 kuruş olduğu ortaya çıkan borcun tamamen tahsil edilerek Mustafa Ağa'ya teslim edildiği görülmektedir.¹⁰⁵⁰

Bazı durumlarda alacaklı borcun bir kısmını teslim alabilse de kalanı için zorluk çıkarılmaktaydı. Örneğin Hâcegan-ı Divan-ı Hümâyun'dan es-Seyyid el-Hac Mustafa Kemal'in Rikâb-ı Hümâyun'a sunduğu arzuhaline göre Tekfurdağı'nda sakin Yeniçeri zabiti zimmetinde H.1203 senesinden beri 5.000 kuruş alacağını deyn temessükü verildikten sonra bin kuruşunu teslim etmiş fakat kalan 4.000 kuruşunu şimdiye kadar vermemiştir. Divan temessük gereğince borcun tahsil edilip Mustafa'nın vekiline teslim edilmesi ve davanın mahallinde şer'le görülmesi için Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Tekfurdağı'nda mukim Çelebi'ye ve Tekfurdağı nâibine hüküm göndermiştir.¹⁰⁵¹

Borç-alacak meselelerinde zümre-i kuğattan kişilerden de şikâyetçi olunmuştu. El-Hac Ebubekir Divan'a gelerek sunduğu şikâyetinde Ohri sakinlerinden ve zümre-i kuğattan Mustafa Fehmi Efendi zimmetinde H.1202 senesinden beri ba-temessük 2.056 kuruş alacağını defalarca talep etmesine rağmen vermekte *muhalefet ve gadr sevdasında* olduğundan şikâyetçiydi. Divan, mârifet-i şer'le tahsil olunması için mîr-i mîrân-ı kiramdan Ohri Sancağı mutasarrıfına ve Ohri kadısına hüküm göndermişti.¹⁰⁵²

Gayr-i müslimler kendi aralarındaki borç ilişkilerinde olduğu gibi Müslüman ve askeri grup içerisindeki kişilerle olan borçları için de divana başvurmaktaydılar. Örneğin Nikola divana gelip Vodine sakinlerinden zimmiler zimmetinde H. 1190 senesinden beri

¹⁰⁵⁰ "...şer'an bin elli guruş hakkı zahir olmağla mübaşir-i mumailiyh mârifetiyle tamamen tahsil ve ... Mustafa Ağa'ya teslim...", BOA, DVNSAHK.R.d, 44, s.135, h.546. (1205 R Evahir), Derkenar; 1205 N 23

¹⁰⁵¹ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.5, h.6. (1205 Ş Evail)

¹⁰⁵² BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.182, h.725. (1205 B Evail)

temessükle 1.000 kuruş alacağını talep etmesine rağmen *muhalefet ve gadr iradesinde* olduğundan şikâyetçi olmuştu.¹⁰⁵³ Yahudi Şantu Rikâb-ı Hümâyun'a gelip Golos nahiyesinde sakin zimmide H.1190 senesinden beri alacağı olan 1.160 kuruşu talep ettiğinde *gadr sevdasında* olduğundan şikâyetçiydi.¹⁰⁵⁴ Bir başka örnekte birkaç zimmi divana gönderdikleri arzuhallerinde Selanik kazasında subaşı İsmail Alemdar zimmetinde H.1197 senesinden beri ba-temessük 1.500 kuruş alacağı defalarca talep etmesine rağmen muhalefet ettiğinden şikâyetçilerdi. Divan, davanın mahallinde şer' ile görülmesi için Selanik mollasına ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik mütesellimine hüküm göndermiştir.¹⁰⁵⁵

Alacaklıların borcun ödenmesi için ısrarları baskı ve zulme varabilmekteydi. Bu durumda borçlular tarafından Divan'a başvurular gelmekteydi. Kızılhisar sakinlerinden zimmi Divan'a gelip kaza sakinlerinden Hacıoğlu Ahmed'den istikraz¹⁰⁵⁶ ettiği kırk kuruşu Ahmed zamanı gelmeden talep etmiş ve borca karşılık 590 kuruşluk mal ve eşyasını cebren aldığını ifade etmişti. Zimmi, borcu haricindeki eşya ve mallarını talep etmesine rağmen geri alamamıştı. Ahmed'in ölümüyle oğulları İsmail ve Mustafa'dan talep etse de sonuç alamamış konuyla ilgili aldığı fetva ile Divan'a başvurmuştu. Divan, davanın mahallinde şer'le görülmesi için mîr-i mîrândan Eğriboz muhafızına ve Kızılhisar kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁵⁷

3.2.6. Miras

Vefat eden kişilerin mal varlığının düzenlenmesi olan miras, merkeze aktarılan şikâyetler arasındadır. 1687-98 yılları arasında imparatorluğun genelinden gelen şikâyetlerin %40 adli yargı konusunda¹⁰⁵⁸ iken bunun %28'i miras ile ilgili hükümleri içermekteydi.¹⁰⁵⁹ 112 numaralı atik şikâyet defterine 1727 yılında¹⁰⁶⁰ konuyla ilgili 63 şikâyet

¹⁰⁵³ Divan mahallinde şer'le görülmesi ve ihak-ı hak olunması eğer mümkün olmazsa Selanik'e gönderilmesi için Selanik mollasına ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Selanik mütesellimine ve Vodine kadısına hüküm göndermiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 193, s.41, h.172. (1203 CA Evasıt)

¹⁰⁵⁴ Daha önce verilen emr-i şerif gereğince Golos nâibine ve dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Golos mubâyaaacısına gönderdiği hükümde mübaşir mârifetiyle mahallinde şer' ile görülmesi istenmiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.138, h.643. (1203 N Evasıt)

¹⁰⁵⁵ BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.51, h.181. (1204 S Evahir)

¹⁰⁵⁶ "Ödünç istemek/almak" H. Yunus Apaydın, "Karz", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.24, İstanbul, 2001, s.520.

¹⁰⁵⁷ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.103, h.412. (1205 RA Evail)

¹⁰⁵⁸ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.105.

¹⁰⁵⁹ *A.g.e.*, s.134.

¹⁰⁶⁰ Nisan-Ekim/Kasım ayları.

kaydedilirken¹⁰⁶¹ 1749-1750 yıllarında Selanik'teki şikâyetlerin %10'u,¹⁰⁶² 1649-75 arasında Üsküp'te şikâyetlerin %8'i¹⁰⁶³ ve 1780-1781 yılları arasında Sivas'ta toplam şikâyetin 73'ü miras konusundadır.¹⁰⁶⁴ Balkan coğrafyası özelinde âyanlara gönderilen hükümlerin ikisi derbendat nazırına, biri kapıcıbaşılara ve dördü mîr-i mîrâna olmak üzere yedi hüküm kaydedilmiştir.

Premedi sakinlerinden Mustafa, validesi ve kardeşi Fatıma ile Divan'a gelip babası Osman'ın H.1200 senesinde vefat ettiğini bildirmiş ve meftanın mutasarrıf olduğu emval, emlak ve eşyanın ve zeametinin Osman'ın diğer kızları kendi hisselerine düşen paya razı olmayarak tamamını zimmetlerine geçirdiklerinden şikâyetçi olmuşlardı. Divan, hilaf-ı şer'i-i şerif zapt ettikleri mirasın hak olan hisseleri neyse tahsil edilmesi için mîr-i mîrân-ı kiramdan Avlonya Sancağı mutasarrıfına¹⁰⁶⁵ ve Premedi kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁶⁶

Miras ile ilgili şikâyetlerde görülen diğer bir anlaşmazlık ortaklık durumlarıdır. Livadiye sakinlerinden Ahmed Divan'a gelerek Livadiye toprağında Fatıma hatun ile müşterek kullandığı yerin Fatıma hatunun vefatıyla oğluna intikal ettiğini, fakat Ahmed'in hissesini bu intikal sırasında inkâr edildiğini ve yüz kuruşun alınarak haksızlığa uğradığını beyan etmişti. Ahmed resm-i tapuya muhalefet ettikleri yönünde fetvada almıştı. Divan meselenin şer' ve kanun üzere görülerek alınan meblağın Ahmed'e geri verilmesi ve resm-i tapuya muhalefet ettirilmemesi için mîr-i mîrândan Eğriboz muhafızına ve Livadiye kadısına emr-i şerif göndermiştir.¹⁰⁶⁷

Mirasçılardan haricinde mirasa dışarıda müdahale olmaktaydı. Örneğin Resmo kazası köylülerinden eşinin vefatıyla mirası kendine ve oğluna intikal eden Ali, kaza sakinlerinden Habib'in mirası zapt ettiğinden şikâyetçiydi. Şikâyeti için Divan'a gelen

¹⁰⁶¹ Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum...*, s.227.

¹⁰⁶² Bayram, *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde...*, s.93.

¹⁰⁶³ Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)". *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, c.5, s.9, 2012, s.120.

¹⁰⁶⁴ Bıçakçı, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri...*, s.30.

¹⁰⁶⁵ Avlonya Sancağı H.16 Safer 1193/M.5 Mart 1779 tarihinde Derbendler Başbuğluğu ile Kurd Ahmed Paşa'ya verilmişti. H.4 L 1200/31 Temmuz 1786 tarihinde Kurd Paşazâde Mehmed Bey'e rütbe-i mîr-i mîrânî ile verilmişti. H.8 CA 1202/15 Şubat 1788'de sancağın mutasarrıfı olan Kurd Paşa dâmâdî İbrahim Paşa H.3 L. 1206/25 Mayıs 1792 tarihinde de mutasarrıf olarak görülmektedir. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792*, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2019, s.79.

¹⁰⁶⁶ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.146, h.576. (1205 R Evasıt)

¹⁰⁶⁷ BOA, DVNSSKT. d, 199, s.142, h.583. (1204 M Evasıt)

Ali miras kalan emlak ve eşyayı zapt eden Habib'in *alet-i harb* ile üzerine hücum ettiğini aktarmıştı. Divan, meselenin fetva gereğince mahallinde şer'le görülmesi için mîr-i mîrândan Resmo muhafızına ve Resmo kadısına hüküm göndermiştir.¹⁰⁶⁸

Mirasçılarının küçük yaşta olması veya mirası tasarruf etmeye ehliyeti olmaması durumunda onların adına mirasın yönetilmesi için vasiler tayin edilirdi. Vefat eden kişi daha önce vasi tayini yapmadıysa kadı tarafından vasi tayin edilirdi.¹⁰⁶⁹ Kapan-ı Dakik tüccarı yazıcılarından müteveffa Hüseyin vefatıyla müteveffanın kızı küçük olduğundan vasi tayin edilen Aişe'ye ulaştırılması istenen 4.387,5 kuruşluk terekesi ile alakalı olarak (112,5 kuruşu Karınabad nâibi tarafından resim olarak alınmıştı.) Mehmed Yazıcı hüccet-i şer'iyeye ile görevlendirilmişti. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Bergos iskelesi sürsat zahiresi mübaşiri Mustafa ve Bergos nâibine gönderilen hükümde 4.387,5 kuruşun vekil Mehmed'e teslim edilmesi istenmiştir.¹⁰⁷⁰

Bunların yanında Mehir talebi içinde Divan'a gelinmiştir. Örneğin Müteveffa Çerkes Hasan Paşa'nın terkedilmiş eşi Mehmed-zâde Fatıma Hatun Divan'a gelerek muhallefâtından payını almak istemektedir. Hasan Paşa öldükten sonra muhallefâtı oğlu Abdi Bey'e geçmiştir. Fakat Fatıma Hatun, daha önce Hasan Paşa'nın kendisine hibe ettiği Arab cariye ve bin kuruş mihr-i muaccesini talep etmektedir. Divan'dan davanın mahallinde şer'le görülüp cariye ve mihr-i muaccesini kendisine verilmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Edirne bostancıbaşı ve Edirne Mollasına hüküm çıkmıştır.¹⁰⁷¹

Dirlik sahibi askerilerin ve buralarda ziraat eden reâyanın tasarruf hakları âyanlara aktarılan şikâyet konuları arasındadır.¹⁰⁷² Alaybeyi Mahmud tarafından dirliğine müdahale edilen Sipahi Yusuf'un şikâyeti bu konuda örnek teşkil eder.¹⁰⁷³ Bu anlamda tasarruf hakkının yanı sıra Yenişehir Fener Muhzırbaşılığının hakkı olmayan kimseler tarafından zapt edilmesi¹⁰⁷⁴ ve kendisine tevcih edilen kaza niyabetinin Seyyid Ahmed

¹⁰⁶⁸ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.103, h.424. (1206 S Evail)

¹⁰⁶⁹ Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.43, İstanbul, 2013, s.66.

¹⁰⁷⁰ BOA, DVNSAHK.R. d, 43, s.111, h.431. (1204 C Evail)

¹⁰⁷¹ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.61, h.238. (1205 M Evail)

¹⁰⁷² Tuğluca, *Osmanlı Devleti'nde Şikâyet...*, s.180.

¹⁰⁷³ Yusuf sipahiye 31 Ağustos 1790'da tevcih olunan Divriği'deki dört bin akçelik tımarı berat üzere defter-i hakanide yazılı olmasına rağmen Alaybeyi Mahmud, Yusuf'un tımarından hissesine karışmaktaydı. Divan kayıtlarından bakılması ve gerektiği gibi amel olunması için yazılan bir hükümle Yergöğü muhafızına havale edilmiştir. BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.10, h.24. (1205 R Evail)

¹⁰⁷⁴ Kapıcılar kethüdası Hasan'ın arzında Tırhala muhzırbaşılığı için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılık şartı olduğu halde ve dergâh-ı muallâ ocağından İbrahim'in elinde hatt-ı hümayun olmasına rağmen Yenişehir

tarafından zapt edildiğinden şikâyetçi olan Seyyid Mehmed Emin'in¹⁰⁷⁵ şikâyetleri kişilere tevcih edilen tasarrufun engellenmesi bağlamında burada değerlendirilmiştir.

Bunların yanında bir başka hüküm de mültezim Ali'nin şikâyetidir. Divan'a gelen Ali, uhdesinde olan Ülüdürük kazasına bağlı köylerde kaza sakinlerinden Süleyman öşür mahsulünde alakası olmadığı ve karışması icap etmediği halde mahsulü *tegallüben ahz ve gadrettiğini* belirtmişti. Ali divana şikâyetiyle ilgili fetvayı da sunmuştu. Divan davanın mahallinde şer'le görülerek ihkak-ı hak olunması için mîr-i mîrândan Eğriboz sancağı mütesellimine ve Ülüdürük kadısına emr-i şerif göndermiştir.¹⁰⁷⁶

3.2.7. Kurda Teslim Edilen Sürüler: Şikâyet Mekanizmasında Bir Âyan, Yenipazarlı Osman Ağa

Âyan olarak şikâyetlerin çözümünde en çok başvurulan (18 hüküm) kişilerden biri Osman Ağa'dır. 17 Ekim 1781 tarihli belgeden Gülefçe Âyanı Yusuf'un damadı olduğu anlaşılan ve Mubâyaacı tayin edilen Seyyid Osman Ağa¹⁰⁷⁷ vefat eden kayınpederinin muhallefâtının devlet tarafından zaptı için görevlendirilmişti.¹⁰⁷⁸ Osman Ağa, Şubat 1784'te Varna zahire mubâyaacısı olarak görülmektedir. Ayrıca belgede düzeltilen bilgiler arasında Gedikli kapıcıbaşılık payesiyle bu görevde bulunduğu belirtilmişti.¹⁰⁷⁹ Bu tarihten sonra eşkıyalıkla adı anılmaya başlayan Gülefçeli Osman Haseki'nin

Fener muhızırbaşılığını H.1199-1201 yılları arasında bazı kimseler zapt etmiş ve hasılatını toplamıştı. Mîr-i mîrân-ı kiramdan Tırhala sancağı mutasarrıfına ve Tırhala kadısına gönderilen hükümde hasılatın tahsil edilmesi ve temessük gereği İbrahim'in vekiline teslim edilmesi istenmiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 42, s.268, h.725. (1202 C Evail)

¹⁰⁷⁵ Silistre kadısı es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin divana gönderdiği mektupta H.1205 Z guresinde zapt edilmek üzere uhdesine verilen kaza niyabetini Seyyid Ahmed'in zapt ettiğini bildirmişti. Divan kapı kethüdası Mustafa mübaşiriyle şer'le görülmesi ve niyabet süresince toplanan haracın tahsil edilmesi için dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Silistre Mütesellimi ve Âyanı Battal Bey'e ve Silistre kadısına Ekim/Kasım 1790 tarihinde hüküm göndermiştir. 18 Eylül 1791 tarihli derkenarda talep edilen haracın 560 kuruş olduğu, 200 kuruşunun ödendiği kalan 360 kuruşun nâibin zimmetinde kalmaya devam ettiği belirtilmekteydi. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.73, h.301. (1205 S Evahir), Derkenar, 1206 M 19.

¹⁰⁷⁶ "Mîr-i mîrândan Eğriboz Sancağı mütesellimine ve Ülüdürük kadısına hüküm ki; Mültezim taifesinden Ali nam kimesne gelüb bunun bin iki yüz - senesine mahsuben uhde-i iltizamında olan kaza-i mezbura tabi - nam karyede hasıl (?)(?) itibar olunduğu malum iken öşür mahsulünde aharın alakası olmayub dahli icab etmez iken yine kaza-i mezbur sakinlerinden (?) oğlu Süleyman dimekle meşhur kimesne mahsul ve (?) tegallüben ahz ve gadr eylediği ve bu babda feteva-yı şerife verildiğin bildirüb şer'le görülüp aliverilip ihkak-ı hak olunmak babında emr-i şerifim ica etmeğin mahalinde şerle görülmek için yazılmıştır." BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.149, h.593. (1205 CA Evail)

¹⁰⁷⁷ BOA, AE.SABH.I, 215-14208. (28.10.1195), 05.01.1777 tarihli bir belgede Silahdar Ağalığına Çukadarbaşı Osman Ağa'nın tayin edildiği yazmakla birlikte Yenipazar veyahut Gülfeçe bağlantısı olmadığından aynı kişilerin olup olmadığı belli değildir. BOA, C.SM. 85-4259. (25.11.1190)

¹⁰⁷⁸ BOA, C.ADL. 104-6220. (08.11.1195)

¹⁰⁷⁹ BOA, C.BLD. 38-1875. (12.03.1198)

yakalanması için Haziran 1784'te Sofya Seraskeri, Rumeli Kaimmakamı, mübaşir ve Edirne Bostancıbaşı görevlendirilmişti. Osman'a yardım edenler için de yaklaşık bir ay sonra hüküm gönderilmişti. Şumnulu Acemoğlu İbrahim'in Osman'ı himaye ettiği anlaşıldığından İbrahim'in İnöz kalesine kalebent olunması için Eylül 1784'te emr-i şerif çıkarılmış fakat kısa süre sonra affedilmiş ve Ocak 1785'te serbest bırakılması için yeni bir hüküm gönderilmişti.¹⁰⁸⁰ 7 Temmuz 1785 tarihinde Yenipazar ahalisi ile dava görmek için müsaade aldığı anlaşılan Osman Haseki ahaliden hesap sormak ve kazayı tahrip etmek için Deliorman tarafındaki eşkıyayı davet ederek yol kesip halkı soyduğundan şikâyetçi olunmuştu.¹⁰⁸¹ Fakat Yenipazar ahalisi bu konuya farklı yaklaşıyordu. Âyanların yokluğunu eşkıyanın fırsat bildiğini bildiren halk Osman Ağa'nın affedilmesi için arzuhaller gönderilmiş ve Osman Ağa bunun sonucunda tekrar affedilmişti.¹⁰⁸² Şubat 1789'da orduya 500 nefer temin etmek¹⁰⁸³ ve İsmail bölgesinde Müsahib köyü ve civarını korumakla görevlendirilmişti.¹⁰⁸⁴ Osman Haseki 30 Haziran'da ordunun zahire ihtiyacına müteakip Niğbolu, Silistre ve Rusçuk iskelelerinden zahire sevkine memur edilmişti.¹⁰⁸⁵ Daha sonra orduya un tedarik ettiği görülmektedir.¹⁰⁸⁶ 4 Ekim 1790'da Osman Haseki'nin İbrail tarafına gönderdiği 500 askerin sebat ve metanet gösterdiğinden kendisine bahşis verilmişti.¹⁰⁸⁷ Mübayacılık, zahire tedariki ve muhafızlık görevleriyle savaşa katkıda bulunan Osman Ağa, savaş süresince eşkıya ile ilgili şikâyetlerle de ilgilenmişti.

Defterlere yansıyan ilk şikâyet Ekim 1789 tarihlidir. Sadrazam çukadarlarından Ali'nin Şumnu'ya emr-i şerif götürmeye memurken yolda Şumnu'ya bir saat kala köylerden birinde sekiz dokuz eşkıya üzerine hücum ederek emval ve eşyası gasp edilmişti. Pazar

¹⁰⁸⁰ BOA, C.ZB. 81-4027. (08.02.1199)

¹⁰⁸¹ BOA, C.ZB. 86-4267. (29.08.1199)

¹⁰⁸² "...Osman Ağa'nın *ceraim-i sabıkası avf ve yine Yenipazar Kazasında ikametine müsaade-i âliyye erzân buyrulmasıyla itlakına müsaade-i âliyye buyrulması kazalar ahalileri niyaz üzere olduklarını Şumnu ve Hezargrad ve Eski Cuma ve Prevadi ve Hacıoğlu Kazaları kadıları başka başka ilamlarında tahrir ederler*" BOA, C.DH. 349-17475 (29.12.1200); Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s.255.

¹⁰⁸³ BOA.DVNSMHM.d, 188, s.8; "Bi'n-nefs iktiza iden mahalle ta'yin için Moskova seferi seraskeri ma'iyetine; Yenibazarlı Osman haseki ma'rifetiyle piyâde. Neferân 500." Sinan Çağlar, *188 Numaralı Ordu Mühimmesi Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1203/M. 1788-1789; SAYFA 1-75)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2019, s.141.

¹⁰⁸⁴ BOA.DVNSMHM.d, 188, s.74, h.340. (1203 CA Evasıt); Çağlar, "188 Numaralı Ordu Mühimmesi...", s.112., 16 Kasım 1788 tarihli belgede Yenipazar Muhtarı Silahdar Osman Haseki olarak geçmektedir. C.AS. 657-23844.(16.02.1203), 18 Kasım 1789'da Osman Haseki talep edilen askerleri hastalığından ötürü toplayamadığını belirtmişti. BOA, AE.SSLM.III. 10-546. (29.02.1204)

¹⁰⁸⁵ BOA, AE.SABH.I. 161-10720.(06.10.1203)

¹⁰⁸⁶ BOA, C.AS, 549-23032. (17.08.1204)

¹⁰⁸⁷ BOA, C.AS. 1181-52677. (25.01.1205)

ve Prevadi kadılarının İstanbul'a gönderdiği ilamlar ve Ali'nin arzuhali üzere Şumnu Kadısı ve Osman Haseki'ye gönderilen hükümde eşkıyanın bulunup gasp edilen malların Ali'ye geri verilmesi istenmekteydi.¹⁰⁸⁸ Savaşın ilerleyen zamanlarında sadrazam çukadarlarının şikâyetleri Osman Hasekiye havale edilmiştir. Haziran 1790 tarihli Çukadar Mustafa'nın,¹⁰⁸⁹ Ekim 1790'da Mir Osman ve tatarı Mehmed'in,¹⁰⁹⁰ Kasım 1790'da Sürat Nazırı Mustafa'nın çukadarının,¹⁰⁹¹ Ekim 1791'de Çukadar Mehmed'in,¹⁰⁹² aynı tarihte Çukadar Mustafa'nın,¹⁰⁹³ eşkıyalar tarafından önleri kesilerek gasp edilmeleri sonucu Divan'a getirdikleri şikâyetleri sonucunda Haseki Osman'a hüküm göndermişti. Gasp edilen eşya, mal ve paranın iadesi, eşkıyalığa cesaret edenlerin isim ve resimlerinin orduya bildirilmesi, cinayet vukua gelmiş ise mahal mahkemede görülmesi yönünde hükümler kadı/nâib ile birlikte Osman Haseki'ye gönderilmiştir. Yolu kesilerek gasp edilen yalnızca çukadarlar değildi. Hacıoğlupazarı yakınlarındaki Emirler Köyü civarında eşkıyaya yakalanan Yeniçeri Hüseyin,¹⁰⁹⁴ Prevadi

¹⁰⁸⁸ BOA, DVNSAHK.R.d, 43, s.18, h.57. (1204 M Evahir)

¹⁰⁸⁹ Haziran 1790 tarihindeki hükümde de sadrazam Çukadarına saldırıdan bahsedilmektedir. Çukadar Mustafa ordu-yı hümayun'a gönderdiği arzuhaliinde ordunun yol zahiresi için Hacıoğlupazarından gelirken Varna kazasında üç eşkıya yolunu keserek gasp ettiğini belirtmektedir. Divan gasp edilen malların Mustafa'ya verilmesi için Varna nâibine, Topçular nahiyesi nâibine ve Osman Haseki'ye hüküm göndermiştir. BOA, DVNSŞKT.d, 197, s.152, h.523. (1204 N Evahir)

¹⁰⁹⁰ Ekim 1790 tarihli bir başka hükümde Mir Osman ve tatarı Mehmed ordudan Çorlu'ya giderken Umurfakih kazası köylerinden eşkıyalar önlerini kesip yanlarındaki para ve eşyasını gasp etmişlerdi. Gasp edilenlerin geri verilmesi için Yenipazarlı Osman Haseki ve Umurfakih kadısına hüküm gönderilmişti. Hüküm Edirne bostancıbaşısına hitaben yazılmışken sonradan eklemelerle Osman Haseki olarak düzeltilmişti. BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.35, h.152. (1205 S Evail)

¹⁰⁹¹ Kasım 1790'da sürat nazırı Mustafa'nın çukadarı ordudan İstanbul'a gelirken Şumnu yakınlarındaki köylerden Katırcıoğlu ve avanesi bunun önüne çıkıp 600 kuruşluk eşya ve nakdini gasp etmişti. Eşkıyaların köy sakinlerinden oldukları isimleri ve şöhretleri Şumnu Muhtarı tarafından bilinmekteydi. Fakat Muhtar Hacı Ahmed *ferman-ı âli olmadıkça emval-i mağsubeyi zahire ihraç edemem deyu* cevap verince Çukadar arzuhal ile divana başvurmuştu. Şumnu kadısı, Muhtarı ve Yenipazarlı Osman'a mübaşir marifetiyle davanın mahalinde şer'le görülüp gasp edilen eşyaların geri verilmesi için hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSŞKT.d, 197, s.215, h.744. (1205 RA Evail)

¹⁰⁹² Sadrazam Çukadarlarından Mehmed divana sunduğu arzuhaliinde Balçık ve Mankalya kazalarına giderken Kozluca kazasındaki Karaağaç köyü yakınlarında üç-beş eşkıya silahlarıyla canına kastedip 1.100 kuruşluk mal, eşya ve parasını gasp ettiklerini beyan etmekteydi. Ekim 1791'de yazılan hükümde Kozluca kadısı ve Osman Haseki'ye hitaben gasp edilen eşyaların geri verilmesi için eşkıyalığa cesaret edenlerin isim ve resimleriyle orduya bildirilmesi emredilmişti. Konuyla ilgili bir ay sonra Şumnu kadısına da emr-i âli yazılmıştı. BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.136, h.413. (1206 S Evail)

¹⁰⁹³ Aynı tarihlerde yine Karaağaç köyü yakınlarında diğer Sadrazam çukadarı Mustafa Hacıoğlupazarından gelirken beş eşkıyanın saldırısına uğramış, 400 kuruşluk mal ve eşyası gasp edilmişti. Arzuhal sunarak divana başvuran Mustafa için Divan aynı muhataplara mübaşir eklenerek eşkıyanın bulunup mahkemeye çıkarılmasına ve gasp edilenlerin Mustafa'ya geri verilmesine yönelik hüküm vermişti. Bu hüküm içinde yaklaşık 1 ay sonra Şumnu kadısına emr-i âli yazılmıştır. BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.137, h.419. (1206 S Evail)

¹⁰⁹⁴ Mayıs 1790'da Yeniçeri Hüseyin Hacıoğlupazarı tüccarından 395 kuruşluk çadır bezi alarak yoluna devam ederken Emirler köyü yakınlarında altı eşkıya yolunu kesmiş ve parasını ve 62 top çadır bezini, atını, silahını, bastonunu ve sekiz kuruşunu gasp etmişlerdi. Eşkıyalar Hüseyin'i yanındaki kılavuz ile

yakınlarındaki Akar Köyü sakinlerinden eşkıya Mehmed ve avanelerinin saldırısına uğrayan Yahudi Tüccar Harun¹⁰⁹⁵ ve yirmi süvari eşkiasının saldırısına uğrayarak üzerindeki miri mal dahil gasp edilen Ahmed Bölükbaşı'nın¹⁰⁹⁶ şikâyetlerinin çözümünde de Divan, muhatap olarak Haseki Osman'ı görmüştür.

Eylül 1790 tarihinde Osman hasekiye gönderilen bir başka hükümde Mültezim Şişman Osman'ın iltizamında olan köyün sakinlerinden Zaim Hasan ve avanesi Osman'ın odasını silahlarla basıp üzerine yürüyerek *bu karyeyi ben iltizam eyleyecek idim* diyerek temessükünü ve aşarlarını almıştı. Eşküyadan oldukları anlaşılan bu kişilere Osman'ın tek başına mukavemeti mümkün olmadığından Zaim Hasan ve avanelerini mahkemeye çıkarmak için Yenipazar Zabiti Osman'a ve çavuş mübaşirine görev verilmiş, eşkıyalıkları sabit olursa hapsedilmeleri ve ilam ile bildirilmesi için ferman gönderilmişti. Hükmün 14 Kasım 1790 tarihli derkenarında konuyla ilgili yeni bir ferman gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁷

Osman Haseki'ye gönderilen hükümlerin çoğu seyahat halindeki kişilere saldırarak gasp eden eşkıyalarla ilgili olmakla birlikte eşkıyaların sadece gaspla yetinmedikleri örnekler de görülmektedir. Örneğin Mart 1791'de kaydedilen hükümde el-Hac Mehmed'in yolda on süvari eşkıyası önünü kesip yanındakilerden birini öldürüp üzerindeki kılıç, başlık,

birlikte dağa kaldırmış ve bir süre dolaştırıldıktan sonra salıverilmişti. Kendisinin gadre uğradığını düşünen Hüseyin olayla ilgili olarak Divan'a müracaat etmişti. Şikâyeti üzerine Divan, çavuş mübaşiriyle eşkıyaların bulunup zapt edilmeleri ve gasp ettikleri eşyanın alınması için Hacıoğlupazarı kadısına, Yenipazar zabiti Osman Haseki'ye hüküm göndermişti. Yaklaşık bir ay sonra eklenen derkenarda tekrar bir emr-i şerif yazıldığından bahsedilmektedir.¹⁰⁹⁴ Birkaç gün sonra yazılan diğer bir hükümde ise saldırıyı yapanların Kurtvelioğlu ve avanesi olduğunun anlaşılmıştı. Gasp edilenlerin geri verilmesi ve fukara reâyanın rencide edilmeden çözüme kavuşturulması için bu sefer Kozluca Kadısı, Yenipazarlı Osman, divan çavuşu, zabıt ve vücûh-ı âyana hüküm gönderilmiştir. Haziran'ın 18'inde kaydedilen hükmün derkenarında köylüler mahkemeye çıkarılmış eşkıyanın bu köyden olduğu ve Şumnu kazasında Mihaliç köyü yakınlarında olduğu ilamla bildirilmişti. BOA, DVNSSKT.d, 197, s.76, h.498. (1204 N Evası)

¹⁰⁹⁵ Mart 1790 tarihli hüküme göre Harun adlı Yahudi tüccar Prevadi'den Şumnu'ya gelirken Prevadi yakınlarındaki Akar köyü ahalilerinden Eşküyadan Mehmed ve avanelerinin saldırısına uğramış, üzerindeki dört yüz kuruş para ve altı yüz kuruşluk atı ve silahı gibi eşyaları gasp edilmiş kendisi de öldürülmüştür. Harun'un abisi şikâyetini Şumnu meştasındaki ordu'ya gelerek bildirmişti. Divan mübaşir mârifetiyle gasp edilen malların geri alınması, eşkıyanın mahkemeye çıkarılması ve eğer bu mümkün olmazsa ordu-yı hümâyun'a gönderilmesi için Prevadi kadısına ve Yenipazar zabiti Osman Haseki'ye hüküm göndermişti. Hükmün tarihsiz derkenarında konuyla ilgili yeni bir ferman yazıldığı görülmektedir. BOA, DVNSSKT.d, 197, s.70, h.239. (1204 C Evahir)

¹⁰⁹⁶ Ekim 1791'de Ahmed Bölükbaşı'ya yirmi süvari eşkıyası saldırmış ve üzerindeki 200 kuruş devlet malını ve eşyasını gasp etmişlerdi. Eşyanın geri verilmesi için hüküm yazılmıştı. Fakat eşkıyalar bulunamadığından ikinci bir emir yollanmış ve gasp edilen mal ve eşyanın Ahmed'e geri verilmesi için Şumnu kadısı ve Yenipazarlı Osman'a hüküm yazılmış ayrıca hükmün derkenarında Prevadi kadısı da olaya dahil edilmişti. BOA, DVNSSKT.d, 199, s.84, h.345. (1206 S Evail)

¹⁰⁹⁷ BOA, DVNSSKT.d, 199, s.9, h.32. (1204 Z Evahir), Derkenar; 1205 RA 7

bukra, at, Trablus kuşağı, gömlek, askar vs. bi'l-umum eşyasını ve nakdini zorla almışlardı. Sadece Yenipazar âyanı Osman Ağa'nın muhatap alındığı bu hükümde Divan gasp edilenlerin eşkıyadan alınarak Mehmed'e verilmesi yönünde emir göndermişti.¹⁰⁹⁸ Kasım 1790'da kaydedilen bir başka hükümde dokuz eşkıyanın Silistre, Kozluca, Umurfakih, Varna, Şumnu ve Hacıoğlupazarı kazaları tüccarının yollarını keserek dört kişiyi katlettikleri ve üzerlerindeki nakit ve mallarını gasp ettikleri bildirilmekteydi. Divan, tüccarın mallarını gasp eden şakiler her kimlerse bulunup gasp ettikleri malların sahiplerine iade edilmesini ve *madde-i katl dahi her kimin üzerine şer'an sabit olur ise hapsedilerek durumun bildirilmesi emredilmişti.*¹⁰⁹⁹ Bu örneklerin yanında Prevadi, Kozluca ve Şumnu'ya tabi köy ahalisinden yirmi süvarinin saldırısına uğrayan Numan Beyzâde'nin¹¹⁰⁰ ve eşkıyadan Maraşlıoğlu tarafından iki beygiri gasp edilen Bekir Usta'nın¹¹⁰¹ şikâyetleri Yenipazar âyanı Osman Haseki'ye gönderilmiştir.

Savaş yıllarında Osman Haseki'ye eşkıyalık, gasp ve cinayet gibi şikâyetlerinin haricinde zulüm¹¹⁰² ve borç-alacak¹¹⁰³ konularında şikâyetlerin çözümü için hükümler gönderilmiştir.

¹⁰⁹⁸ BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.60, h.168 (1205 B Evail), Aynı tarihte Osman Haseki vezîriâzam huzurunda 380 kuruş değerinde kürk giydirilmişti. C.DH. 282-14068.(20.07.1205)

¹⁰⁹⁹ BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.43, h.171. (1205 S Evahir)

¹¹⁰⁰ Numan Beyzâde Prevadi, Kozluca ve Şumnu kazalarına tabi köy ahalisinden yirmi süvari eşkıyasının saldırısına uğradığını 500 kuruş miri malının gasp edildiğini bildirmektedir. Gasp edilen eşya ve paranın geri verilmesi için gönderilen emr-i şerif gereğince Şumnu kadısı ve Güleçeli Osman Haseki'ye hitaben de bir emr-i şerif gönderilmişti. Gasp edilen eşyanın alınması için Prevadi kadısı ve âyan-ı vücûha hitaben Şubat 1792'de yeni bir emir yazıldı. Mart 1792'de kaydedilen derkenarda kaza ahalisinin mahkeme edildiği anlaşılmaktadır. BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.108, h.452. (1206 RA Evasıt), Derkenar 1206 B 15

¹¹⁰¹ Aralık 1791 tarihli hükümde Bekir Usta orduya gönderdiği arzuhalinde eşkıyadan Maraşlıoğullarından kişiler iki beygirini gasp ederek firar etmelerinden şikâyetçidir. Divan Güleçeli Osman Haseki ve Prevadi kadısına beygirlerin eşkıyadan alınması için emir göndermişti. BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.115, h.480. (1206 R Evasıt)

¹¹⁰² Prevadi'deki tımar karyeleri zulümden şikâyetçi olmuş reâya fukarasına zulüm ve taaddiye cesaret edenlerin tedip olacaklarını ve daha önce ve şimdi gönderilen emr-i şerifin infaz ve icrasına ihtimam ve dikkat edilmesi yönünde Yenipazar nâibi ve Yenipazarlı Osman'a hitaben hüküm yazılmıştı. BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.42, h.169 (1205 S Evasıt)., Zulüm konusunda bir diğer örnek Mirho'nun şikâyetidir. Mirho adlı zimmi orduya gelip Prevadi voyvodasının mübaşiriyye namıyla 114 kuruşunu zorla aldığıından şikâyetçiydi. Divan çavuşlarından İsmail'i de görevlendirerek davanın mahalinde şer'le görülmesi ve *ihkak-ı hak* olmazsa orduya gönderilmesi yönünde hüküm göndermiştir. BOA, DVNSŞKT.d, 198, s.135, h.411. (1206 S Evail)

¹¹⁰³ Ekim 1791'de Halil orduya gelerek Prevadi kazasında mutasarrıf olduğu vakıf dükkanının aynı kazadan Ahmed'e emaneten verip zamamı geldiğinde geri almak için gittiğinde Ahmed'in muhalefet ettiğini bildirmişti. Meselenin mahallinde şer'le görülmesi için Prevadi kadısına ve Haseki Osman'a emir gönderildi. BOA, DVNSŞKT.d, 199, s.88, h.365. (1206 S Evail)

Osman Ağa'nın eşkıyaların zaptı ile nasıl ilgilendiğini bilmiyoruz fakat bu süreçte eşkıya ile kurduğu ilişkinin daha sonra idamına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Temmuz¹¹⁰⁴ ve Ağustos¹¹⁰⁵ 1792'de mühimme defterindeki hükümlerinden bu tarihlerde hala makbul olduğu anlaşılmaktadır. Osman Yenipazar âyanı olarak 1208 (1793/94) tarihli altı aylık (ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra) tevzi' defterinde 8.935 kuruş tutarındaki masrafa âyaniyye olarak toplam masrafın %20'sine tekabül eden 1.453 kuruş eklemiş ve kayıdı onay için İstanbul'a göndermişti.¹¹⁰⁶ Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra Osman Haseki'nin cinayet ve eşkıyalıkla suçlandığı görülmektedir. İlgili kayıtlardan Osman Haseki'nin Hazergrad Âyanı Ömer Ağa ile arasının iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

21 Mart 1795'te Divan'a gönderilen bir ilamda Yenipazar ahalisinin âyanlarını korumaya aldıkları görülmektedir. Çalikoğlu'nu katletmekle suçlanan Osman Haseki'den memnun olduklarını ve bu iftirayı atan Hezargrad Âyanı el-Hac Ömer Ağa'nın Osman Haseki'ye kin ve düşmanlığından dolayı başına âyanları ve Deliorman eşkıyasından adamlar topladığını iddia etmekteydiler. Ahali Ömer Ağa'nın etrafa zarar vereceğinden endişeleniyordu. Yenipazar nâibi bu olayların defedilmesi için ilam göndermişti.¹¹⁰⁷ Fakat diğer kazalardan İstanbul'a gelen ilamlar Yenipazar ahalisini yalanlayacaktır. 10 Mayıs'ta Şumnu kadısının gönderdiği ilam Balkanların tümünden başına eşkıya toplayan, otuz kırk kişilik gruplar oluşturup her bir grubun başına serdar tayin ederek yol keserek ve köy basarak ahalinin mal ve parasını gasp ettiren ve Şumnu Kır Serdarı Mehmed Ağa'yı öldürten Osman Ağa ve adamlarının cezalandırılması için ahalinin talebini aktarmaktadır.¹¹⁰⁸ Bundan 3 gün sonra Hezargrad ve Hacıoğlupazarı kadıları, 4 gün sonra da Kozluca Kadısı benzer bir ilam göndermişti.¹¹⁰⁹ Olayların soruşturulması için memur edilen kapıcıbaşı tarafından gönderilen tarihsiz bir belgede Şumnu, Kozluca ve Hacıoğlupazarı bloğuna karşı Prevadi ahali âyanlarını kurtarmaya çalışmaktaydı.

¹¹⁰⁴ BOA, A.DVN.MKM.MHM.d. s.109, h.324; Hatice Çelik, *Mühimme-i Mektûme Defteri nr. 1 (1203-1207/1788-1793) İnceleme – Çeviriyazı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.375.

¹¹⁰⁵ BOA, A.DVN.MKM.MHM.d. s.110; h.331., Çelik, *Mühimme-i Mektûme...*, s.378.

¹¹⁰⁶ “Kaza-i mezburda kadimden mutad olan âyaniye on gurusda iki gurus olmağla yine olcümle deftere idhal olunan âyaniye bir mutad-ı kadim: 1.453” BOA, D.BŞM.d, 6276. (28.05.1208)

¹¹⁰⁷ BOA, AE.SSLM.III. 163-9766. (20.08.1209)

¹¹⁰⁸ BOA, AE.SSLM.III. 157-9395. (20.10.1209), Yine Mayıs ayında Şumnu kadısının gönderdiği ilamda Osman Haseki'nin bir Yeniçeri zabitanı öldürdüğü ve yanına topladığı eşkıyalarla köyler basıp eşkıyalık yaptığı ve böyle giderse bu bölgelerde nüfus kalmayacağından gerekenin yapılması istenmekteydi. BOA, AE.SSLM.III, 168-10030. (29.10.1209)

¹¹⁰⁹ BOA, AE.SSLM.III. 157-9396. (23.10.1209), AE.SSLM.III. (23.10.1209), AE.SSLM.III. 157-9397. (24.10.1209),

Osman Haseki'nin kendilerini koruyup kolladığından bahsederek kendisinden hoşnut olduklarını belirtmişlerdi. Mahzar ve ilamlarla İstanbul'u iknaya çalışan ahaliye göre şikâyetler diğer kazaların düşmanlıklarından kaynaklanmaktaydı. Bundan dolayı Osman Haseki'nin etraftaki çiftliklerini zapt, hayvanları ve hububatlarını gasp etmişlerdi. Bunun yanında köy ahalisine de musallat olmuş mal ve eşyalarına da el koymuşlardı. Osman'ın destekçileri diğer kazaların kendi kabahatlerini örtmek için ilamlar alarak İstanbul'a gönderdiklerini söylemekteydiler.¹¹¹⁰ Mesele III. Selim'e sunulduğunda Prevadi cenahı kendini padişaha inandıramamış görünmektedir. Selim belgeye yazdığı hatta

“Benim vezirim Hâkk Teâla bu makulelerin karîben belasını virsün bunlar idam ve izaleleriyle reâyâ ve fukaranın istida hakkı matlubumdur lakin bilmem kim ... mübaşir tayini münasib ise olsun lakin herifler tevahhuş eylemezler mi ne vechle mümkün ise temin ibadullahın taifine bakasun.” diyerek Osman Haseki'nin idamını istemiştir. Daha sonra eklediği yazıda Sultanın katl meselesini atladığı fark ediliyor. *“Bu esnada bir herif katl eylemiş nasıl şeydir niçün herif siyaset olunmuyor.”*

18 Haziran'da 1795 tarihine gelindiğinde artık Yenipazar Âyanı Gülefceli Osman Haseki kanunsuz uygulamalarla ahaliyi bezdiren kişi olarak tanınmaktadır. Osman Haseki ve adamlarının Şumnu, Hacıoğlupazarı, Hezargrad ve Kozluca'da etrafına topladığı eşkıyalarla yağmalarda bulunup adam öldürdükleri ve ahaliyi korku ve dehşete düşürdüklerinden bahsedilmektedir. Osman Ağa'nın bulunduğu yerde yakalanıp idam edilmesi için el-Hac İsmail'e ve kazaların kadı, nâib, âyan ve zabitlerine hüküm gönderilmişti.¹¹¹¹ On gün sonra yazılan diğer bir hükümde ahaliye musallat olan yol kesip halka zulmeden Osman Haseki ve yardımcılarının görüldükleri yerde tutuklanarak cezalandırılması bu hususta gevşeklik gösterenlerin işbirlikçi kabul edileceği

¹¹¹⁰ “...Şumnu ve Kozluca ve Hacıoğlupazarı vesair etraf kazaların hakim ve âyan ve ahilileri başka başka ilam ve mahzarlarıyla inha ve fakat prevadi kazası ahilileri salifü'l-beyan ilam ve mahzar meşhumlarına mugayır olarak haseki-i merkumun müddet-i vafiredeniz ve kazaları ahalisini hıfz ve himayetle mukayyid olduğuna mebni ahali kendüden hoşnud ve şakir iken bazı kazaların âyanları silahdar-ı merkuma izhar-ı adavet veetrafta olan çiftliklerini zabt ve derununda bulunan hayvanat ve hububatı gasb ve garet eylediklerinden başka ahali-i kuranın dahi emval ve eşyalarını beraberce garet iderek avdret eylediklerinden kendü kabahatlerini setr için etraf kazalardan ilamat ahz ve dersaadete irsal eylemiş olduklarını...”, BOA, HAT, 178-7940. (Belge 29.12.1212 olarak kaydedilmiş fakat bu tarihlerde Osman Haseki'nin çoktan idam edildiği bilinmektedir. Belge tarihi Mayıs-Haziran 1795 civarı olmalıdır.)

¹¹¹¹ “...ba'zı erâzil ve eşkıyâ makûlesini başına cem' ve ihzâr ve otuzar kırkar nefer ile herbirini zikr olunan kazalara taslît ve katl-i nüfûs ve yağma-yı emvâl misillü hâlât-ı kerihiyeye ibtidâr ederek...”, BOA, A.DVN.MKM.MHM.d, 2, s.70, h.263. (30.12.1209); Songül Yılmaz Derin, 2 Numaralı Mühimme-i Mektume Defteri 61-90 Sf. (H.1208-1211/M.1793-1797), (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2016, s.62., BOA, C.DH. 119-5926. (20.12.1209)

bildirilmişti.¹¹¹² Osman Haseki'nin yakalanması için alınan önlemler arasında Yenipazar ahalisini nezre bağlamak da vardı. 18 Temmuz 1795'te Osman Haseki kazaya gelirse tutulup teslim edilmesi için kaza ahalisi on bin kuruş nezre bağlanmıştı.¹¹¹³ Tedbirler sadece Yenipazar ile sınırlı değildi. Osman Haseki kazaya dahil olursa derdest edilmesi için gönderilen fermanın Yanbolu mahkemesinde okunduğu 14 Temmuz 1795'te kadı tarafından bildirilmişti.¹¹¹⁴ Aynı tarihte Hacıoğlupazarı mahkemesine toplanan reâya ve beraya Osman Haseki ve avanesinin eşkıyalık ve cinayete bulaştığı bu sebeple idam edilmesi için arzuhal göndermişti.¹¹¹⁵ Osman Haseki'ye yardım edenler de hedefe konmuştu. Aydos kazasındaki Odacıoğlu Seyfullah, Aşarlı Boşnakoğlu Kara Feyyaz ve Arabacıoğlu eşkıya taifesinden olduklarından ahaliye zarar vermelerinin engellenmesi için Silistre valisine hüküm yazılmıştı.¹¹¹⁶

Temmuz ayında Osman Haseki'nin bostancıbaşı tarafından yakalandığı ve cezası için emir beklendiği İstanbul'a haber verilmişti. III. Selim gelen taktirin üzerine “*bu makulaleleri tahkik eyleyüb hatıra ve gönle bakmayarak cezalarını tertib eylesün ve bu herifin kaffe-i emvalini ve emlakını zahire ihraç ve canib-i miriden zabt ittiresün*” diyerek yazdığı hatt-ı hümayunla idamı ve müsadereyi onaylamış oldu.¹¹¹⁷ 1 Ağustos tarihinde artık idam edildiği anlaşılan Osman Haseki'nin mal ve eşyasının tetkiki için Şumnu kadısı¹¹¹⁸ ve Yenipazar nâibi¹¹¹⁹ görevlendirilmişti.

Osman Haseki'nin müsadere süreci çok geniş bir coğrafyaya yayılan mülkleri, çiftlikleri, malları ve alacaklarını tespit etmek ve tahsil etmek büyük bir zahmet ve aslında bir servet aktarım sürecini de içine alan bir meseleydi. Tahsilat işi bitse bile Osman Haseki'nin alacaklı olduğu kadar borçlu olduğu kişiler de vardı. Bunlara ödeme yapılıp kalanının hazineye aktarılabilmesi büyük bir çalışma gerektiriyordu. Örneğin Osman Haseki'nin muhalefâtının çıkarılması için görevlendirilen dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından

¹¹¹² BOA, *A.DVN.MKM.MHM.d*, 2, s.70, h.261, h.62. (10.12.1209); Derin, 2 *Numaralı Mühimme-i Mektume...*, s.61-62

¹¹¹³ Diğer kaza âyanlarının nezri onayladıkları görülmektedir. “*el-Hac İsmail Ağa Âyan-ı Şumnu, el-Hac Ömer Ağa Âyan-ı Hezargrad, es-Seyyid el-Hac Âyan-ı Cuma-i Atik*” BOA, C.ZB. 64-3151. (01.01.1210),

¹¹¹⁴ BOA, C.DH. 11-527. (26.12.1209)

¹¹¹⁵ “Bulunduğu mahalde tertib-i ceza olunmasıyçün evâmir-i şerif ısdarına inayet ve merhamet-i şehinşahi taalluk buyrulması rica ve niyazlarımızı ... ilam edivir deyu...” BOA, C.ZB, 58-2869. (01.01.1210)

¹¹¹⁶ BOA, *A.DVN.MKM.MHM.d*, 2, s.64, h.250. (10.05.1210); Derin, 2 *Numaralı Mühimme-i Mektume...*, s.46.

¹¹¹⁷ BOA, HAT, 1386-55045. (29.12.1209)

¹¹¹⁸ BOA, HAT, 1459-5. (15.01.1210)

¹¹¹⁹ BOA, HAT, 1458-14. (29.12.1209)

Ahmed Ağa 6,5 ay bu işle uğraşmıştı. Ahmed Ağa Osman Haseki'nin muhalledâtından günlük 22 kuruştan 4.290 kuruş alacaklı hale gelmişti. Bunun yanında muhalledât Osman Haseki'nin bağlantılarını da ortaya çıkarmaktadır. Borçlu ve alacaklılarının Osman Haseki'nin ortadan kaldırılması veya kaldırılmaması için çalıştıkları ve karar vericileri yanılmak üzere arzuhal gönderebildiklerini görmek de mümkündür.¹¹²⁰ Yenipazar'ın yeni Âyanı dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarından Mehmed Arif Osman Haseki'nin Yenipazar kazasındaki konak, çiftlik, dükkanları ve diğer mülklerini 4.860 kuruşa 3 taksitle satın almıştı.¹¹²¹

3.2.8. Derbendat Nazırı Tepedelenli Ali Paşa ve Vekili Alipaşazâde Veliüddin

18. yüzyılın ikinci yarısında Balkanların özellikle dağlık bölgelerindeki asayiş sorunu devleti epey meşgul etmişti. Derbendat nazırlığı öncesinde Arnavut ve Rumların bulunduğu bölgelerde Bizans'tan beri var olduğu bilinen Armatol teşkilatı; Epir ile Teselya arasındaki Pindus geçitlerini, Draç-Selanik arası Kastoria geçidi gibi yerleri kontrol ve muhafaza etmekteydiler.¹¹²² 1740'tan sonra Bab-ı Ali Armatolların nüfuz ve sayılarını azaltmaya çalıştı. Derbentçi paşası olarak atanan Arnavut Süleyman Paşa'nın faaliyetleri Armatolların görevlerini tamamen terk ederek eşkıya kleflere dönüşmelerine neden oldu.¹¹²³ 1761'deki düzenleme ile İslam ahalisi arasından kefilli bekçi ve bölükbaşılar tayin edilerek derbentçi yapıldılar. 1761-64'te Mustafa Paşa, 1764'te Mehmed Paşa-zâde Mir Ali ve derbentlerin zaptı, Arnavut eşkıyasının def'i, sadık bölükbaşılarının tayin edilmesi gibi görevlerle 1775'te Kurd Ahmed Paşa derbentler başbuğu olmuştu.¹¹²⁴ Başbuğluğa ilk atananların aksine Kurd Ahmed Paşa (1774-87) ve Tepedelenli Ali Paşa (1787-1820) devirlerinde başbuğluk bölgenin en yaygın ve etkili askeri-siyasi gücü haline geldi.¹¹²⁵

¹¹²⁰ Örneğin sadece Prevadi kazasından 39.257 kuruş toplamda 215.257 kuruş alacağı olduğu görülmektedir. BOA, C.ML. 280-27930. (29.09.1210)

¹¹²¹ 13 Kasım 1796'da taksitin ödenmesi için hüküm gönderilmişti. BOA, C.ML. 85-3912. (12.05.1211)

¹¹²² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.140., Martoloslar için detaylı bilgi için bkz. Bilge Keser; "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı". *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 12, 1999, ss. 267-75; Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında". *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, 1942, ss. 281-320. Ve

¹¹²³ *A.g.e.*, s.141-142.

¹¹²⁴ *A.g.e.*, s.143.

¹¹²⁵ Dennis N. Skiotis, "From Bandit to Pasha...", s.234.

Derbendler Başbuğlarının faaliyet alanları merkezi Tırhala olmak üzere Yenişehir, Selanik, Livadiye, Dömeke, İzdin ve civarlarıdır.¹¹²⁶ Tırhala merkezli derbendat nazırlığından başka Filibe, Drama ve Üsküp'te de nazırlık mevcuttu. Sorumluluğu altındaki bölgelerde kanuna aykırı bir olay olursa hükmün icrası için derbendler başbuğuna hitaben hüküm gönderilmekteydi. Başbuğların masrafları hazine tarafından karşılanmaktadır.¹¹²⁷ Başlarda sefer zamanı cepheye çağrılan başbuğların yokluğunda bölgelerindeki eşkıyalar bunu fırsat bilerek ortaya çıkmaktaydı. Halkın bu konudaki şikâyetleri hükümeti, başbuğların sefere katılma uygulamasından vazgeçirdi. Derbentlerde kullanılan Arnavut sekbanlar, eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle yasaklandı. Yerlerine bölükbaşı idaresinde “memleket sekbanı” getirildi. Bu emre uymayarak Arnavut sekban kullanmaya devam eden derbendat başbuğu Veli Paşa hükümet tarafından uyarılmıştı.¹¹²⁸

Derbendat başbuğluğu, Skiotis'in ifadesiyle Arnavutluk ve Rumeli'de iktidarın anahtarını elinde tutuyordu. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1787-1820 yılları arasında bu makamı elinde tutması, bölgede sağlam temeller kurmasını sağladı.¹¹²⁹ Öneminin fark edilmesiyle başbuğluk rekabete neden oldu. Geniş bir bölgede kontrol imkanı sunan başbuğluk Tepedelenli Ali Paşa'ya akranlarına karşı büyük bir üstünlük sağlamaktaydı.¹¹³⁰ Bu makam yasal-yasadışı yollarla servet biriktirmesine, rakiplerine göre daha fazla asker temin etmesine ve kalıcı mevkiler için rüşvet vermesine imkân sağlayacaktı.¹¹³¹

Tepedelenli'nin derbendat başbuğluğunun ilk ayları iktidarını güçlendirdiği bir dönem oldu. Skiotis, Paşa'nın neredeyse anarşik bir toplumu disipline ettiği ve örgütlediğinden bahseder. Halk ise kanunsuz bir şiddetin aksine tek bir adamın resmi ve öngörülebilir tiranlığını kabul etmişti.¹¹³²

İncelen defterlerde Tepedelenli Ali Paşa ve oğlu Veli Paşa'ya “Derbendat Nazırına”, “Yanya Mutasarrıfı ve Derbend Başbuğu Ali dâme ikbaluhuya”, Derbendat Nazırı olan

¹¹²⁶ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.143.

¹¹²⁷ *A.g.e.*, s.144.

¹¹²⁸ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.145.

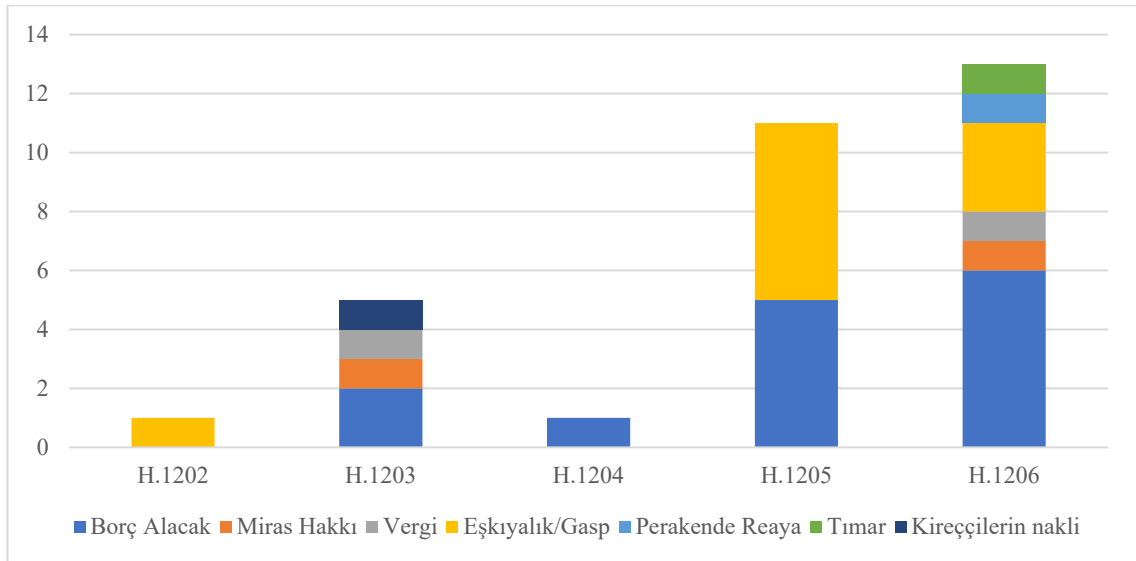
¹¹²⁹ Skiotis, “From Bandit to Pasha...”, s.232., Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.146.

¹¹³⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.145-146. Tepedelenli'nin Başbuğ olduğu dönemde Kurd Ahmed Paşa'nın damadı İbrahim Paşa ile anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştu. Orhonlu, *a.g.e.*, s.147.

¹¹³¹ Skiotis, “From Bandit to Pasha...”, s.234.

¹¹³² “a.g.m.”, s.235.

Depedelenli Ali Paşazâde Mir Veliyüddin zide-mecduhuya”, Derbendat Nazırı Vekili Ali Paşazâde Mir Veli zide-mecduhuya”, “Derbendat Nazırı Vekili Ali Paşazâde Mir Veli Beğ’e”, “Derbendat Nazırı Vekiline”, “Mîr-i Mîrân-ı Kiram’dan Yanya Sancağı Mutasarrıfı Derbendat Başbuğu dame ikbalehuya” şeklinde hükümler gönderilmiştir. Burada hükümlerin derbendler veya derbendat ile nazır, başbuğu veya bunların vekili olarak kayda geçirildiği görülmektedir. Nazır veya başbuğ makamlarının aynı şey mi yoksa ayrı bir makamını temsil ettiği kesin değildir. Bu konuda Cengiz Orhonlu, başbuğluk veya nezaret şeklinde yapılan tevcihatın mahiyetini aynı görmekte birlikte bazı dönemlerde ikisinin ayrıldığı belirtir. Derbendlerin idaresiyle uğraşan başbuğ normal zamanlarda nezareti de uhdesine almaktaydı. Fakat nezaret işi başka birine de tevcih edilebilirdi. “Derbendat nâzırlığı veya başbuğluğu, her yıl padişah tarafından ya aynı şahsa veya bir diğerine tevcih edilirdi.” Derbend kazaları olarak bilinen 13 kazada faaliyet gösteren başbuğluk, bir dönem kaldırılarak işler nezarete devredilse de eşkıyanın türemesiyle tekrar ihdas edilmişti.¹¹³³

Grafik XXXIV: Derbendler Nazırlığına Gönderilen Hükümler

Tepedelenli Ali ve oğlu Veli Paşa'ya gönderilen 36 hükmün sadece 10'u Yanya mutasarrıfı başlığıyla gönderilirken 26 hüküm Derbendat Nazırı/Başbuğu unvanı ile gönderilmiştir. Bu durum şikâyetlerin çözümünde Derbendat Nazırlığının önemini göstermektedir. Savaş yıllarında Tepedelenlilere gönderilen 36 hükmün 14'ü borç-

¹¹³³ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, s.146.

alacak,¹¹³⁴ 9'u eşkıyalık,¹¹³⁵ 3'er hüküm gasp¹¹³⁶ ve miras hakkı,¹¹³⁷ 2'si vergi¹¹³⁸ ile ilgiliyken birer hüküm de tımar,¹¹³⁹ vergi, zulüm,¹¹⁴⁰ yol hükmü¹¹⁴¹, kireççi taifesinin İstanbul'a nakli¹¹⁴² ve reâyanın perakende¹¹⁴³ olmasıyla ilgilidir.

Savaş yıllarında Derbendat Başbuğu Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderilen ilk hüküm Grebene nahiyesine bağlı tımar köylülerinin şikâyetiyle ilgilidir. Nisan 1788 tarihli hükümde kaza sakinlerinden Hüseyin Ağazâde Mehmed köyleri *kendüye çiftlik etmek sevdasında* olduğundan şikâyet edilmişti. Mehmed *karye-i mezbureye hücum ve çiftlik olmak üzere mustakilen zapt eyledim deyu* ahali ve reâyanın perişan olmasına neden olmuştu. Konuyla ilgili ahali ve reâyanın daha önce gönderdiği arzlar ve Grebene nâibinin ilamı neticesinde davanın mahallinde şer'le görülüp gasp edilenlerin geri verilmesi yönünde Ali Paşa'ya hüküm gönderilmişti. Paşa orduya gönderdiği takirde köylerin çiftlik edilip reâyanın perakende ve perişan olduğunu teyit etmişti. Çiftlikten menedilmesi için Divan-ı Hümâyün'a soruldu. Meselenin defter-i hakaniye ve kanuna aykırı olduğu belirtilerek mahsulü ve vergileri defter gereğince toplanması yönünde reisülküttâb ilam göndermişti. Bu minvalde hareket edilmesi için Derbendat Başbuğu Tepedelenli Ali Paşa'ya ve Grebene nâibine hüküm göndermişti.¹¹⁴⁴

Reâyanın perakende olması şikâyetlerde bir tehdit tınısı olarak yer alsa da bu durumun gerçekleşmesi başka bir şikâyet meselesi haline gelmekteydi. Özellikle idarecilerin gelirlerinden mahrum kalması Divan'ın yolunu tutmaları demektir. Bu gibi durumlarda da derbendat nezaretine hüküm gönderilmiştir. Örneğin Ocak 1792'de Ülündürük reâyasının perakende olduğu ve İnebahtı, Badracık, Kerpiniş vs. kazalarına dağıldığı, geri döndürülmek istediklerinde ise reddettikleri mutasarrıf Süleyman tarafından Divan'a bildirilmişti. Divan reâyanın bulunduğu *mahallerden kaldırılıp kadim kasabalara nakl ve*

¹¹³⁴ DVNSAHKR. d, 45, s.10, h.22, s.50, h.197, s.100, h.411, s.114, h.469, s.128, h.537, s.155, h.637, s.170, h.637., DVNSŞKT. d, 194, s.96, h.449, DVNSŞKT. d, 195, s.133, h.540, DVNSŞKT. d, 196, s.23, h.97, DVNSŞKT. d, 199, s.59, h.233

¹¹³⁵ DVNSAHKR. d, 45, s.35, h.133, s.105, h.433, s.29, h.104, s.24, h.86, s.33 h.119

¹¹³⁶ DVNSAHKR. d, 42, s.282, h.773., 45, s.132, h.549, s.153, h.628.

¹¹³⁷ DVNSŞKT. d, 194, s.79, h.363, DVNSAHKR. d, 45, s.105, h.432.

¹¹³⁸ DVNSŞKT. d, 196, s.83, h.357, DVNSAHKR. d, 45, s.101, h.413.

¹¹³⁹ DVNSŞKT. d, 198, s.153, h.481

¹¹⁴⁰ DVNSAHKR. d, 44, s.103, h.414.

¹¹⁴¹ DVNSAHKR. d, 43, s.27, h.91.

¹¹⁴² DVNSŞKT. d, 196, s.58, h.260

¹¹⁴³ DVNSAHKR. d, 45, s.155, h.638.

¹¹⁴⁴ BOA, DVNAHK.R. d, 42, s.282, h.773. (1202 B Evasıt)

iskân ettirmek için reâyanın buldukları kazaların kadı ve nâiblerinin yanında derbendat nazırına hüküm göndermiştir.¹¹⁴⁵

Reâyanın perakende olmasında en büyük etmenlerden birisi hiç şüphesiz bölgelerindeki eşkıyaların varlığıdır. Tepedelenli'ye gönderilen Haziran 1791 tarihli hükümde Esmâ Sultan'ın malikanelerinden Alasonya mukâtaasına Arnavud eşkıyası musallat olmuş Alasonya kazasını basıp ahali ve esnaftan kırk-elli bin kuruşluk mal ve eşyalarını gasp edip hanelerini işgal etmişlerdi. Ayrıca kaza dahilindeki köylerin bazılarını basan eşkıyalar kocabaşığı katletmiş ve hanesini ele geçirmişlerdi. Tahammülü kalmayan halk divana başvurmuştu. Divan konuyla ilgili Alasonya ve eşkıyanın bulunduğu bölgelerin kadılarına, Alasonya voyvodasına ve derbendat nazırı vekiline hüküm göndermiştir.¹¹⁴⁶ Tepedelenli Ali Paşa'ya aktarılan eşkıya ile ilgili şikâyetlerden bir diğeri Ahmed Nazif'in şikâyetidir. Nazif Divan'a gönderdiği arzuhalinde kardeşi Süleyman çocuklarıyla asli vatanlarına dönerken 23 Nisan 1791'de¹¹⁴⁷ Nasliç ahalilerinden eşkıyaların saldırısına uğramış yanındaki adamlarla birlikte katledilmişlerdi. Eşkıyalar Süleyman'ın on beş bin kuruşluk mal ve eşyalarını da gasp etmişlerdi. Eşkıyalar Süleyman'ın kızı ve cariyelerini yanlarına almışlar oğlunu ise emaneten Ser-sekban Nasliçli Osman Bey'e bırakmışlardı. Mübaşir tayin olan Rumeli kaimmakamı silahtarına, Nasliç kadısına, Rumeli kaimmakamına ve derbendler nazırına davanın mahallinde şer'le görülüp gasp edilenlerin mal, eşya ve cariyelerin kimin zimmetindeyse tamamen tahsil edilmesi ve katili bulunursa mahkeme görülmesi yönünde hüküm gönderilmişti. Hükümün üst kısmında yer alan "*tebdil olduğu vechle başka kayd olunmuştur*" ibaresi hükümün değiştirildiği anlamına geldiğinden anlatılan hikâyeyi yeni hükme bakarak teyit etmek gerekmektedir.¹¹⁴⁸ İlk hükümden kısa süre sonra kaydedilen diğer kayda gittiğimizde bazı bilgiler değişmişti. Öncelikle arzuhali Ahmed Nazif ve diğer kardeşi Yusuf ile birlikte göndermişti. On beş bin kuruş olarak bahsedilen mallar otuz bin kuruş, Süleyman'ın oğlunun emanet edildiği kişi ise Ser-sekban Ali bey olarak değişmişti. Şikâyetin çözümü daha geniş bir sahaya yayılmış ve Nasliç, Kesriye, Alasonya, Serfiçe kadılarına, Rumeli kaimmakamına ve derbendler nazırına hüküm gönderilmişti. Yaklaşık iki buçuk ay sonra kaydedilen Nasliç

¹¹⁴⁵ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.155, h.638. (1206 CA Evail)

¹¹⁴⁶ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.35, h.133. (1205 L Evast)

¹¹⁴⁷ H.1205 Ş 19

¹¹⁴⁸ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.24, h.86. (1205 N Evahir)

nâibinin ilamında kaza ahâlisinin mahkeme edilmesiyle eşkıyanın kimliği belirlenmiş ve başka kazalarda haydutluğa devam ettiği bildirilmişti.¹¹⁴⁹

Eşkîyalık ile ilgili benzer şikâyet Hububat nazırından gelmiş Yenişehir Fener'e musallat olmuş 80 kişilik eşkıya grubunun yakalanması ve şekavetlerinin engellenmesi için haydutların bulunduğu bölgelerin kadılarına, Derbendat Nazırı Tepedelenli Alipaşazâde Veli Bey'e hüküm gönderilmişti.¹¹⁵⁰ Bir diğer şikâyet haydut kaptanlarından Andreyo ve avaneleri hakkındaydı. Yanlarına topladıkları haydutlarla reâyâ fukarasını taciz ve tahrip etmekteydiler. Buldukları yerde tutulup haber verilmesi için Derbendat nazırı ve Yanya Sancağı Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa'ya, Bergama, Kerpiniş, Badracık, Karlili, Alasonya, Serfiçe, Ketrin kadı ve nâib, âyan, voyvoda ve zabıtana hüküm gönderilmişti.¹¹⁵¹

Tepedelenli'den istenen sadece eşkıyanın faaliyetlerinin engellenmesi değildi. Zulüm türü şikâyetler için de Tepedelenli'ye hüküm gönderiliyordu. Örneğin Turhan Bey Vakfi reâyâlarından zimmiler icap etmezken kendilerinden avarız türü vergiler talep edildiğinden şikâyet edilmekteydi. Divan kanunsuz müdahalelerin engellenmesi için Tepedelenli Ali'ye hüküm göndermişti.¹¹⁵² Buna benzer şekilde Divan-ı Hümâyun Mektupçusu Mustafa arzuhalinde İnebahtı sancağında Resmo nahiyesindeki mutasarrıf olduğu köylerde H.1204 senesine mahsuben gelirlerine kazadan Mehmed'in müdahalesinden şikâyetçiydi. Mustafa Mehmed'in müdahalelerinin engellenmesi ve defter gereğince gelirlerinin memura verilmesi için Divan'dan hüküm talep etmişti. Konu ile ilgili Kravari kadısı ve derbendat nazırına hüküm gönderilmiştir.¹¹⁵³ Tımar anlaşmazlıklarının çözümü için de Tepedelenli Ali'ye hüküm gönderilmiştir. Hâcegan-ı Divan-ı Hümâyun'dan es-Seyyid Mehmed Rüşdü Meşta-yı Ordu-yı Hümâyun'a gelip Karlili sancağındaki 6.500 akçelik zeametine Yusuf'un müdahale etmesinden şikâyetçiydi. Divan mîr-i mîrân-ı kiramdan Yanya Sancağı Mutasarrıfı Tepedelenli Ali'ye ve İnöz kadısına gönderdiği hükümde defter-i hakani gereğince amel olunmasını emretmişti.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.29, h.104. (1205 L Evail), Derkenar 1206 M 25

¹¹⁵⁰ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.33, h.119. (1205 L Evasıt)

¹¹⁵¹ BOA, DVNSŞKT. d, 199, s.64, h.257. (1205 Z Evahir)

¹¹⁵² BOA, DVNSŞKT. d, 196, s.83, h.357. (1203 Z Evail)

¹¹⁵³ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.101, h.413. (1206 S Evail)

¹¹⁵⁴ BOA, DVNSŞKT. d, 198, s.153, h.481. (1206 RA Evail)

Hristiyanların ileri gelenlerinden oluşan kocabaşılar âyanlara benzer biçimde kaza işleriyle ve vergi toplama işleriyle uğraşmaktaydılar.¹¹⁵⁵ Böylece âyanlara benzer şikâyetlere de konu olmuşlardı. Mîr-i mîrân-ı kiramdan Mehmed Tahir Rikâb-ı Hümâyün'a gönderdiği arzuhalinde berat-ı şerifle mütevellisi olduğu İstanbul'daki Mustafa Atıf Efendi Kütüphanesi vakfına ait Grebene kazasına tabi köy ahalilerinden bazı kişiler kimseye borç ve kefaletleri olmamasına rağmen Grebene Kocabaşısı ve yanına topladığı zimmilerle birlikte *celb-i mal sevdasıyla* otuz-kırk Arnavud eşkıyasını köylerine getirip üçer kese akçeden üç seneden beri dört bin beş yüz kuruş ele geçirdiğini belirtmektedir. Reâyanın perişan ve perakende olduğundan bahseden Yenişehir Fener kadısının ilamı gereğince davanın mahallinde şer'le görülmesi için Ağustos 1790'da Rumeli valisine ve Grebene kadısına gönderilen emr-i şerif uygulanamamıştı. Kasım 1790 tarihinde Yanya mutasarrıfı ve kadısına gönderilen hükümde adı geçen kişilerin Yanya'ya getirilerek *ihkak-ı hak* olunması ve zimmelerinde sabit olan fukaranın haklarını tahsil ve her birine teslimi için emir gönderilmiştir.¹¹⁵⁶ Bunun benzeri bir diğer faaliyet Ülündürük mukâtaası mültezimi Ali'nin şikâyetidir. Divan'a gelerek sunduğu şikâyetinde Tırhala sancağı mutasarrıfının¹¹⁵⁷ bölükbaşılardan Veliyüddin Bey bunun memuru Mehmed'i katlederek mukâtaa malından 3,500 kuruşunu, 4 bin kuruştan fazla mal ve eşyasını ve hazineye ait 5 bin kuruşu yağmalamıştı. Divan haseki mübaşiriyle Veliyüddin'in Yanya'ya getirilerek mahkemeye çıkarılmasını, eğer mümkün değilse İstanbul'a gönderilmesi için mîr-i mîrândan Yanya Sancağı mutasarrıfına ve Yanya kadısına hüküm yollamıştır.¹¹⁵⁸

Tepedelenli'ye gönderilen hükümlerde yapılan tahkikat sonucu şikâyetlerin asılsız çıktığıda olmaktadır. Serfiçe sakinlerinden Mustafa Divan'a gelerek sunduğu şikâyetinde Hacı Halil ve kardeşleri Ahmed, Veli ve Osman'ın kendi hallerinde olmadıkları, başlarına Arnavud eşkıyasını topladıklarını ve bunun altı kese akçesini cebren aldıktan sonra

¹¹⁵⁵ Yayıcıoğlu, *a.g.e.*, s.149., "Kocabaşı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.26, Ankara, 2002, s.140-141. Özcan Mert, "Keşan Âyanlığına ve Kocabaşılığına Giriş", *Keşan Sempozyumu*, 15-16 Mayıs 2003, s.166-67.

¹¹⁵⁶ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.103, h.414. (1206 RA Evail)

¹¹⁵⁷ Tırhala sancağı H.15 Safer 1205'te Kili muhafazası şartıyla Karahisarizâde Vezîr Ahmed Paşa'ya tevcih edilmişken tam 9 gün sonra eski sadrazam Şerif Hasan Paşa'nın kethüdası hâcegândan Mehmed Emin Efendi'ye vezirlik rütbesiyle verilmişti. 2 Şevval 1205'te Babadağı Seraskeri Moravî Vezîr Ahmed Paşa'ya tevcih edilmişti. Hükümün kaydedildiği tarihte Mehmed Emin Efendi'nin bölükbaşısı olabilir fakat hükümde sabıka Tırhala Sancağı Mutasarrıfı bölümü Karahisarzâde Vezir Ahmed'e veya daha öncesine götürmektedir. Tırhala Sancağı savaş yıllarında 2'si aynı kişiye tevcih olmakla birlikte 12 kez el değiştirmişti. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi*, s.59-60.

¹¹⁵⁸ BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.153, h.605. (1205 CA Evasıt)

Divan-ı Rumeli'ye gönderileceksin diyerek Arnavud Vilayetine götürüp katletmekle tehdit etmişler ve kazadaki hanesini basıp mal ve eşyasını alıp zulmettiklerinden şikâyet etmişti. Ekim 1791'de mübaşir mârifetiyle adı geçenlerin Yenişehir Fener'e götürülüp davanın şer'le görülmesi için Yenişehir Fener kadısına, Rumeli kaimmakamı ve derbendat nazırına hüküm gönderilmişti. 17 Aralık'ta Serfiçe nâibinin gönderdiği ilamda işin aslının Mustafa'nın anlattığı gibi olmadığı anlaşılmıştı. Nâibin gönderdiği ilamda el-Hac Halil'in kendi halinde olduğu kardeşleri Ahmed'in 12, Veli'nin 10 yaşında oldukları Osman'ın ise kendi halinde hanesinde oturduğu ve haklarında iftira olduğu konusunda divan bilgilendirilmekteydi.¹¹⁵⁹

Tepedelenli'nin muhatap olduğu şikâyetler hakkında da ona hükümler gönderilmiştir. Örneğin Yanya Süleyman Paşa'nın zevcesi Aişe Hanım divana gönderdiği arzuhalinde oğlu Mehmed Bey'in mutasarrıf olduğu Yanya'da 22, Tarda'da 14, Ganya'da? 10 ve Argiri'de 4 parça çiftliğin, ihsan olduğu defterde yazılı iken derbendat vekilinin zorbalıkla (tegallüben) dört seneden beri zapt ettiğini, haslar ve Yanya'daki Cedid Han'ın dört yıldır kirasını aldığından şikâyetçiydi. Divan, çiftliklerin, hasların ve Cedid Han'ın kira gelirleriyle birlikte geri verilmesi için Kasım 1791'de Tepedelenli Ali Paşa'ya emri şerif yollamıştır.¹¹⁶⁰ Emrin yerine getirilmediği Aralık ayında kaydedilen hükümden anlaşılmaktadır. Aişe hatun bu sebeple mübaşir mârifetiyle yeni bir emri şerif istemektedir. Divan daha önce yollana hükmün geçerli olduğunu *bir akçesi geriye kalmaksızın tamamen ve kemalen* teslim edilmesi için Tepedelenli Ali Paşa'ya hüküm göndermişti.¹¹⁶¹ Ocak 1792 başlarında mübaşire tekrar bir emri âli gönderildiği hükmün derkenarından anlaşılmaktadır.¹¹⁶² Ocak'ın 23'ünde kaydedilen derkenarda Yanya ahalileri, reâyaları, kocabaşları ve çiftliklerinin reâyaları mahkemeye çağrılarak Aişe hanımın iddiaları soruşturulmuştur. Mahkeme sonucunda bazı çiftliklerin bizzat Süleyman Paşa tarafından Tepedelenli Ali Paşa'ya satıldığı anlaşılmıştı.¹¹⁶³

Savaş yıllarında Tepedelenli'ye borç-alacak konularında 14 hüküm gönderilmiştir. Bu hükümlerde alacaklıların şikâyetleri olduğu gibi borçlularında taksitlendirme vb. istekleri

¹¹⁵⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.105, h.433. (1206 S Evail)

¹¹⁶⁰ "...dört senelik hasılatlarıyla han-ı merkurum icaresi dahi her ne ise bir akçesi kendüye kalmadan tamamen ve kemalen yedine...", BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.132, h.549. (1206 RA Evasıt), derkenar; 1206 CA Evail

¹¹⁶¹ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.153, h.628. (1206 R Evahir)

¹¹⁶² BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.132, h.549. (1206 RA Evasıt), derkenar; 1206 CA Evail

¹¹⁶³ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.153, h.628. (1206 R Evahir); Derkenar, 1206 CA 28

de yer almaktadır. Kasım 1791’de Golos Mübayaacısı İzdinli Beyzâde Osman Bey’in iltizamı olan Ülündürük mukâtaasının voyvodası Velibekiroğlu Ali’nin zimmetinde H.1205 senesinden beri ba-temessük 4,500 kuruş ve Ülündürük reâyasında 2,500 kuruş alacağı vardı. Velibekiroğlu Ali’nin ölmesiyle oğluna geçen mallardan ve reâyadan kalan borcun mârifet-i şer’le tahsil edilmesi ve memura teslim edilmesi için Ülündürük kadısı ve derbendat nazırına Kasım 1791’de hüküm gönderilmiştir.¹¹⁶⁴ Ülündürük reâyasının Osman Bey’e borcu olan 2.500 kuruştan daha önemli sorunları olduğu Divan’ın bilgisi dahilindeydi. Yaklaşık bir ay önce Divan’a ulaşan Ülündürük nâibinin mektubunda kocabaşılar ve fukara reâyanın mahkemeye gelip birkaç senedir Arnavud ve haydud eşkıyalarının zulmünden ve askerlerin masraflarından dolayı mürabahacılara 106,000 akçeyi aşan borçlarını tek seferde ödemeye kudretleri olmadığı ve taksitle ödemek istediklerini belirtmelerine rağmen bu teklif kabul edilmemişti. Ahali perişan ve perakende halinden dolayı Divan’dan taksitlendirme için emr-i şerif talep etmişti. Borçlandıkları akçe senede 10/11.5’tan fazla murabaha olmaması şartıyla *taksit-i şer’ ile eda-yı deyn ettirilmesi* için Ülündürük nâibi ve derbendat nazırı vekiline Ekim 1791’de hüküm gönderilmiştir.¹¹⁶⁵ 3 ay sonra kaydedilen diğer bir hükümde kaza kocabaşıları ve reâyasının mahkemeye gelerek eşkıyanın zulümleri ve askerlerin masraflarından dolayı 150,000 kuruştan fazla borca giren ve ödemeye güçleri olmadığından daha önce taksitlendirme istedikleri hatırlatılmıştı. Divan, borcun 7 senede ödenmesi için aynı muhataplara hüküm göndermiştir.¹¹⁶⁶

Taksitlendirme talebi hariç Tepedelenli’ye gönderilen hükümlerin çoğu alacaklılar tarafından oluşturulan şikâyetlerdir. Yanya sakinlerinden İbrahim Alasonya Kazası Kozan köyü ahalilerinden ba-temessük 6,000 kuruş alacağı,¹¹⁶⁷ Dimitri’nin ba-temessük

¹¹⁶⁴ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.128, h.537. (1206 RA Evail)

¹¹⁶⁵ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.100, h.411. (1206 S Evail)

¹¹⁶⁶ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.155, h.637. (1206 CA Evail)

¹¹⁶⁷ İbrahim alacağı defaatle talep etmesine rağmen borçluların *gadr sevdasında olduklarını* bildirmişti. Davanın mahallinde şer’le görülmesi ve alacağın temessük gereğince tahsil edilip İbrahim’e teslimi için Alasonya kadısına ve derbendat nazırına hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.59, h.233. (1205 Z Evast)

400 kuruş alacağı,¹¹⁶⁸ Vasil'in yine ba-temessük 1.700 kuruş borcu¹¹⁶⁹ ve İstanbul Sakinlerinden Sait'in Tepedelenli'nin tatarlarından Uzun İbrahim ve Molla İbrahim'den ba-temessük 1.040 kuruşluk alacağı¹¹⁷⁰ kişisel borç alacak meselelerine örnek gösterilebilir. Bunların yanında vekilleri tarafından zarara uğratılanlar da vardı. Fatıma Sultan'ın mutasarrıf olduğu vakfa ait H.1200 ve 1201 tarihlerinde 600 kuruşluk kiralarn tahsili ve kendisine teslimi için temessük ile vekil tayin ettiği Süleyman Bey kiralarnı toplayarak kayıplara karışmıştı. Fatıma Sultan tarafından kethüdası Yusuf vekil tayin edilmişti. Mahallinde şerle görülmesi ve Süleyman Bey'in zimmetindeki kiralarn tahsili ve vekil Yusuf'a teslim edilmesi için rica edilmiş Divan, davanın mahalinde şerle görülmesi için Yanya Mutasarrıfı ve Derbendat Başbuğu Ali'ye ve Yanya nâibine hüküm göndermiştir.¹¹⁷¹

Sarrafların alacakları için yaptıkları şikâyetlerde de Tepedelenli Ali Paşa muhatap alınmıştır. İstanbul'daki Yenihan'da oturan iki Yahudi sarraf Rikâb-ı Hümâyun'a gelerek sundukları arzuhallerinde Karlılı eski mütesellimi Ömer Bey'in, öteden beri temessük üzere borcu olan 18,301 kuruşun 1.970 kuruşunu vekili Ali üzerinden teslim ettiği fakat kalan paranın defalarca hatırlatılmasına rağmen teslim etmeyerek muhalefet etmişti. Sarraflar kalan borcun ödenmesi için divandan hüküm talebinde bulunmuşlardı. Divan temessük gereğince borcun ödenmesini eğer ödenmezse Ömer'in İstanbul'a getirilmesi için Karlılı kadısı ve mütesellimine hüküm gönderilmiş fakat hükümden 5 ay sonra

¹¹⁶⁸ Dimitri Rikâb-ı Hümâyun'a gelip İstanbul sakınlerinden biri zimmetinde temessükle 400 kuruş alacağını talep ettiğinde muhalefet etmişti. Ekim 1789'da arpalık olarak verilen Niğbolu Sancağı mutasarrıflığı ile beraber vezirlik alan Tepedelenli'ye ve Tırnova kadısına mahallinde şerle görülmesi ve alacağı olan 400 kuruşun geri verilmesi için hüküm gönderilmişti. BOA, DVNSŞKT. d, 196, s.133, h.540. (1204 M Evasıt)

¹¹⁶⁹ İstanbul sakınlerinden zimmi divana gelip Yanya kazasına bağlı nahiye sakınlerinden Vasil zimmetinde mahkemede kayıtlı olarak 1.700 kuruş alacağı vardır. Vasilin kardeşi Dimitri Üsküdar'da iken ilam-ı şer' verilmişti. Kuzguncuk subaşı Dimitri'nin nahiyede sakın olduğu bildirmişti. Divan mahalinde şer'le görülmesi için mîr-i mîrân-ı kiramdan Yanya mutasarrıfı ve Yanya nâibine hüküm göndermiştir. BOA, DVNSAHK.R. d, 44, s.129, h.522. (1205 R Evasıt)

¹¹⁷⁰ "İstanbul sakınlerinden Sait nam kimesne gelüb bunun sen ki mîr-i mîrân-ı mümaileyhsin tatarlarından Uzun İbrahim ve diğer tatar Molla İbrahim demekle maruf kimesneler zimmetlerinde birbirleri kefaletleriyle bin iki yüz iki senesinden berü ba-temessük...bin kırk gurus alacak hakkı olub meblağ-ı mezburu mezkurlardan biddafaat mütalebe ve almak murad eyledikten hilaf-ı şer'i şerif edada taallül ve muhalefet ve gadr davasında oldukları ve tarafından nam kimesneyi vekil eyledikte bildirip sen ki mîr-i mîrân-ı mümaileyhsin aher hususa memur mübaşir mârifetiyle mahallinde şerle görölüp merkumların zimmetlerinde olan ba-temessük alacak hakkı tamamen tahsil ve vekil-i merkum alıvermek babında sana hitaben emr-i şerifim rica etmekle sen ki Yanya Sancağı Mutasarrıfı mümaileyhsin aher hususa memur mübaşir marifeitiyle mahalinde şerle görölmek babında." BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.170, h.684. (1206 CA Evasıt)

¹¹⁷¹ BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.23, h.97. (1203 L Evahir)

mütesellimin üzeri silinerek ve *Tashîh olduğu vechle tebdil olundu* kaydı düşülerek Derbendat Başbuğu Vekili Ali Paşazâde Veli Bey görevlendirilmişti.¹¹⁷² Benzer bir hüküm Temmuz 1791’de kayda geçirilmiş sarraf taifesinden Yahudiler Yenişehir Fener’e bağlı Golos nahiyesi sakinlerinden Yusuf Ağazâde Hasan Ağa ve İbrahim Ağa üzerinde ba-temessük 2,700 kuruş alacaklarını alamamaktaydılar. Divan benzer şekilde mahalinde şer’le görülmesi için Yenişehir Fener Kadısı ve Derbentler Nazırı Vekili Ali Paşazâde Mir Veli’ye hüküm göndermişti.¹¹⁷³

Bir başka hüküm İstanbul’da sakin sarraflar kethüdası Manas’ın şikâyetidir. Divan’a gelerek şikâyetini aktaran Manas, Yanya sakinlerinden Ali Paşazâde Hüseyin Bey’in narda ve nevahi mukâtaasıbı iltizam etmek için H.1201 senesinde Mir Mehmed kefaletiyle borç aldığını belirtmekteydi. Manas, borcu defalarca talep edilmesine rağmen Hüseyin Bey’den alamamıştı. Divan mübaşir mârifetiyle borcun tahsil edilmesi ve Manas’ın vekiline teslim edilmesi, eğer bu mümkün olmazsa İstanbul’a gönderilmesi için mîr-i mîrândan Yanya Sancağı Mutasarrıfı Tepedelenli Ali’ye ve Yanya kadısına hüküm göndermiştir.¹¹⁷⁴ Yaklaşık bir ay sonra kaydedilen ikinci hükümde 11.150 kuruş alacağın ödenmediği anlaşılmaktadır. Rikâb-ı Müstetab Başdefterdarı Osman’ın ilamı gereğince borcun ödenmesinde muhalefet etmesi halinde mübaşir mârifetiyle İstanbul’a gönderilmesi için aynı muhataplara hüküm gönderilmiştir.¹¹⁷⁵

Tepedelenli’ye miras anlaşmazlıklarından doğan şikâyet hükümleri de gönderilmiştir. Mehmed, Mustafa ve Fatıma’nın vefat eden babalarının 1.400 kuruşluk alacağı için,¹¹⁷⁶ Serfiçe sakinlerinden Emine’nin anne ve babasını küçük yaşta kaybettiği için vasi tayin edilen Aişe’den şikâyeti¹¹⁷⁷ ve mültezimi oldukları arsa ve mülkере miras iddiasıyla

¹¹⁷² BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.10, h.22. (1205 Ş Evasıt), Derkenar; 1206 M Evail

¹¹⁷³ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.50, h.197. (1205 ZA Evail)

¹¹⁷⁴ BOA, DVNS.AHK.R. d, 44, s.120, h.482. (1205 R Evail)

¹¹⁷⁵ BOA, DVNS.AHK.R. d, 45, s.152, h.643. (1206 CA Evasıt)

¹¹⁷⁶ Mehmed, Mustafa ve Fatıma divana gelip bunların babaları Ahmed’in Mehmed ve Ahmed’de birkaç seneden beri 1.400 kuruş alacağı vardı. Babaları vefat ettiğinden sonra borcu talep ettiklerinde *muhalefet edip gadr sevdasında oldukları* anlaşılmıştı. Divan mahalinde şerle görülmesi için hüküm göndermişti. BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.96, h.449. (1203 B Evahir)

¹¹⁷⁷ Serfiçe sakinlerinden Emine divana gelip daha önce anne ve babasının vefatı sırasında küçük bulunduğuandan kendisine miras kalan eşya, mal ve nakdin korunması için mahkeme tarafından vasi tayin edilen Aişe’den şikâyetçi olmuştur. Emine artık yetişkin olduğundan dolayı mirasını talep etmesine rağmen Aişe muhalefet etmiştir. Divan mübaşir mârifetiyle mirasın Emine’ye geri verilmesi için Serfiçe kadısı ve Rumeli Kaimmakamı ve derbendat nazırına Ekim 1791 tarihinde hüküm göndermiştir. 17 Aralık 1791 tarihli derkenarda Emine ve Aişe’nin davası vekilleri aracılığıyla görüldüğü masrafların hesap edildikten sonra Aişe’in suçsuzluğu kanıtlanmış ve Serfiçe nâibinin ilamıyla *üzerine şer’an nesne lazım* gelmediği

dışarıdan müdahale edilen Dömenik kazası zimmileri¹¹⁷⁸ bu kategoride ki örnekler arasında zikredilebilir. Ekim 1791 tarihli Tırhala sakinlerinden Salime Hanım'ın şikâyeti ise mehir konusundadır. H.1199 senesinde boşandığı zevcesi Alasonya sakinlerinden Hasanağazâde Emin Ağa'nın zimmetinde kalan mehrini ve nafakası olan 5,500 kuruşu defalarca talep etmesine rağmen ödememiş, mütegalibeden olduğu ve başına topladığı eşkiyaya güvenerek çağrıldığı mahkemeye gelmemiş ve Tırhala sancağındaki kazalara firar etmişti. Divan Emin Ağa'nın bulunduğu yerde tutulup mahkemeye çıkarılması eğer mümkün olmazsa İstanbul'a gönderilmesi için Alasonya ve Emin Ağa'nın bulunduğu yerin kadılarına, Tırhala Mütesellimi ve Derbendat Nazırı Tepedelenli Ali paşazâde Mir Veliyüddin'e hüküm gönderilmişti.¹¹⁷⁹

Osmanlı yönetimine entegre olmuş taşralı seçkinlerin merkezi hükümetten bağımsız kendilerine ait bürokratik yapıları ve müstensih kurumları vardı. Yaycıoğlu'na göre bu bürolardan çıkan ve Yunanca, Arapça vb. olarak yerel dillerde üretilen belgeler taşra elitlerince yönetilen ve oluşturdukları yapıların iç çalışmalarını aydınlatan alternatif arşivlerdir.¹¹⁸⁰ 1790'lardan itibaren Adiyatik kıyısı, Epir ve Avlonya Valisi olarak Kuzey'e doğru genişleyen, 1799'da Teselya'yı daha sonra da tüm Rumeli'nin valisi olacak olan Tepedelenli'nin arşivi bu genişlemenin sadece merkezi hükümetle değil ayrıca stratejik olarak önemli çeşitli bölgesel liderler, ağlar ve topluluklarla yaptığı anlaşmalarla mümkün olduğuna işaret edilmektedir.¹¹⁸¹ Merkezi hükümet ve memurları ile yazışmalar Türkçe olurken yerel topluluk ve ağının üyeleri ile yazışmalarında Yunanca kullanılmaktaydı. Elde ettiği bölgelere temsilci veya mütesellim atayarak

ortaya çıkarılmıştı. Şubat 1792'de ilam gereğince müdahalelerden men olunması için yeni bir emr-i âli yazılmıştır.

BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.105, h.432. (1206 S Evail)

¹¹⁷⁸ Dömenik kazası köylerinden zimmiler divana gelip mütezimi oldukları arsa ve mülklerin Grebene kazasından Fatıma, Zeynep ve Zeliha adında hatunlar ortaya çıkıp arsa ve mülkler için *bizim babamız Mehmed Efendi kimesnenin çiftliği emlak imiş kayd olundukda bize intikal eyledi deyu* iddia ederek müdahalelerde bulunmuşlardı. Şer'-i şerif'e, hüccete ve ilama aykırı olarak mülkleri zapt etmişlerdi. Divan hüccet gereğince hareket edilmesi için Yanya mutasarrıfı derbendat başbuğu'na ve Grebene kadısına hüküm göndermiştir.

BOA, DVNSŞKT. d, 194, s.79, h.363. (1203 B Evail)

¹¹⁷⁹ BOA, DVNSAHK.R. d, 45, s.114, h.469. (1206 S Evasıt)

¹¹⁸⁰ Yaycıoğlu, *a.g.e.*, s.89., G. Stavros'un *İpirotika Hronika (Ηπειρωτικά Χρονικά)* dergisinde yayınlanan makalesi ve Atina'dan Gennadios Kütüphanesi'nde 1499 adet belgeler Vasilis Panagiotopoulos, Dimitris Dimitropoulos ve Panagiotis Mihailaris'in *Ali Paşa Arşivi (Arxeio Ali Pasa)*, adıyla dört ciltte yayımlanmıştır. Arzu Erman, "Yunan Kaynaklarına Göre Tepedelenli Ali Paşa ve Yönetimindeki Yunanlar", *HÜTAD*, 34, Bahar 2021, s.332.

¹¹⁸¹ Yaycıoğlu, *a.g.e.*, s.89-90.

buraları yöneten Tepedelenli, âyan, kocabaşı ve muhtarlarla birlikte karmaşık mali işler ve gelir tahsilini sağlamak için bölgelere temsilciler göndermekteydi. Gönderilen temsilciler halkla iletişim kurdular ve dilekçe topladılar.

1794 Kokosi Köyünden gönderilen dilekçede Tepedelenli'den şükran ve hürmetle bahsediliyordu.¹¹⁸² Yayıcıoğlu ahalinin sadakat gösterip haraç ödeyerek Ali'nin güvenlik şemsiyesi altına girdiğinden bahseder. Kendi himayesindeki topluluklar için hapis ve başka türlü cezalandırmaların olmaması için çevredeki önemli kişilerle anlaşmalar imzaladı.¹¹⁸³ Bunun aksine sadakat göstermeyip Tepedelenli'nin himayesini reddedenler için hayat kabusu dönebileceği gibi 1802'de topraklarını terk etme, Tepedelenliye isyan etme veya İstanbul'a şikâyet gibi kozlar önesüren Chebelovo'nun ileri gelenleri örneğinde de gözlemlendiği üzere ahali çeşitli araçlarla muktedir ayanlara direniş gösterebilmekteydi.¹¹⁸⁴ Tepedelenli'nin arşivi aynı zamanda İstanbul'a akan şikâyetlerin öncesindeki pazarlık sürecini de aydınlatmaktadır. Ali'nin İstanbul'daki bağlantıları ona iltizam vb. sözleşmeler hakkında bilgi aktarırken hakkındaki şikâyetler konusunda da bilgi sağlamaktaydı. Ortaklarından Fenerli Rum olan Stefanos Misios rakibi tarafından fazla teklif getirilen bir sözleşme için Ali'yi uyardığı gibi, yerel topluluklarla iyi ilişkiler kurmasını yoksa İstanbul'a gönderilen şikâyetler sonucunda hükümetin derbentlerdeki görevini rakibine verebileceği hakkında bilgi aktarmıştı.¹¹⁸⁵

¹¹⁸² Yayıcıoğlu, *a.g.e.*, s.91.

¹¹⁸³ *a.g.e.*, s.92.

¹¹⁸⁴ *a.g.e.*, s.92.

¹¹⁸⁵ Yayıcıoğlu, *a.g.e.*, s.92.

SONUÇ

18. yüzyılın sonunda şikâyet mekanizmasının konu edildiği bu çalışmada mesele iki temel üzerine kurgulanmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'nda şikâyet hakkının kullanımı ve savaş yıllarında şikâyet mekanizmasının işleyişidir. Diğeri ise özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar imparatorluğun en önemli aktörleri olan âyanların şikâyet mekanizmasındaki rolleridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun her bir ferdinin kendi aralarındaki veya devletle ilişkilerinde uğradıkları haksızlıkların giderilmesi için doğrudan padişaha veya onun divanı olan Divan-ı Hümâyun'a başvurabilmesi anlamına gelen şikâyet hakkı, özellikle sultanın temsilcilerinin reâyaya zulmünün engellenmesi amacı taşımaktadır. Genellikle daire-i adliye bağlamında değerlendirilen şikâyet hakkı, toplumun adaletle yönetilmesi halinde reâyanın itaatinin sağlanacağı fikriyle temellendirilir.

Mekanizma herkesin kullanımına açık olsa da 1787-92 harbi kapsamında incelediğimiz defterlerde şikâyetçi profillerini daraltan birtakım etmenlerden bahsetmek gerekir. Bunlardan en önemlisi İstanbul'a uzaklıktır. Mesafe, şikâyetçi profili üzerinde en büyük avantaj ve dezavantajlardan birini oluşturmaktadır. İnceleme konusu olan defterlerde yer alan ve imparatorluğun genelinden gelen şikâyetleri ihtiva eden atik, ordu ve rikâb şikâyet defterlerindeki toplam 5.027 hükmün %26,84'ü Anadolu'dan, %19,73'ü Rumeli'den %16,73'ü Özi'den, %11'i Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinden gelmiştir. Böylece defterlerde yer alan şikâyetlerin %74,22'si İstanbul'a yakın eyaletlerden gelmiştir. Bu durum daha önce yapılan çalışmalarla mukayese edildiğinde benzer sonuçların varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin Murat Tuğluca'nın 1686-98 yıllarını ihtiva eden çalışmasında şikâyetlerin %72'si (%31 Rumeli, %19 Anadolu, %13'ü İstanbul, %6'sı Cezayir-i Bahr-i Sefid, %3'ü Özi)¹¹⁸⁶, Gül Yörük'ün 1727 yılını ihtiva eden 112 numaralı şikâyet defterini konu alan çalışmasında ise ilgili eyaletlerin toplam şikâyetin %60'ını kapladığı görülmektedir.¹¹⁸⁷ 1787-92 yıllarını kapsayan çalışmamızda diğer çalışmalardaki verilere benzer şekilde Sivas'ta %5, Erzurum, Mora ve Adana'da %2, Trabzon, Haleb, Mısır, Şam ve Diyarbekir'de %1'dir.

¹¹⁸⁶ Tuğluca, *Osmanlı Devlet Toplum...*, s.51.

¹¹⁸⁷ Yörük, *Osmanlı'da Devlet-Toplum...*, s.68

Şikâyetin İstanbul'a ulaştırılabilmesi için harcanan masraf gibi yol güvenliği yine müştekîlerin önüne çıkan engellerden bazılardır. Savaş yıllarında Rusçuk'a gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere yol kesen eşkıyalar toplumdaki huzursuzluğu arttıran en önemli meselelerden biridir. Bu durum âyanlara gönderilen hükümlerde de en çok karşılaşılan şikâyet konularındandır. Savaş yıllarında özellikle dağlı eşkıyalarından kaynaklanan şikâyetlerin âyanlara havale edildiği görülmektedir. Bunların yanında âyanların da kendileri hakkındaki şikâyetleri kadı, nâib gibi diğer idarecilerle anlaşarak engellemeye çalıştıkları örnekler karşımıza çıkmaktadır.

Şikâyetlerin çözümü için muhatap alınan görevlilere bakıldığında %66'sı ehl-i şer'e, %4'ü ehl-i örf'e, %30'u ise her iki gruba birlikte gönderilmiştir. Hükümlerin 1.733'i yalnızca nâibe gönderilirken diğer ehl-i şer' ve örf unsurlarıyla beraber görevlendirildiği hükümlerle bu rakam 2.196'ya çıkmaktadır. Kadılar ise 1.709 hükümde tek başına görevlendirilirken diğer unsurlarla birlikte 2.881 hükme muhatap olmuşlardır. Kadıların içerisinde molla olarak hüküm gönderilen mevleviyet kadıları da bulunmaktadır. Ehl-i örf grubunda ise mütesellim, vali, voyvoda, bostancıbaşı, âyan vb. görevliler şikâyetlerin çözümünde rol oynamıştır. Bu grupta değerlendirilen âyanların şikâyetlerin çözümünde rol aldığı hükümler ayrı bir değerlendirme konusunu oluşturmaktadır.

Âyanlar, bölgesel itibar ve bağlantıları sayesinde mütesellimlik, voyvodalık, muhassıllık gibi pozisyonları elde etmişlerdi. Devletten aldıkları idari pozisyonların yanında 18. yüzyılda vergilendirme sisteminin büyük bir bölümünü oluşturan mukâtaa sisteminde emin, mültezim ve malikaneci olarak yer edindiler. Tevzi' defterlerindeki hakimiyetleri hem ekonomik hem de bölgesel üstünlük kurmalarını sağladı. Bunların haricinde çiftlikler elde edip mahsulünü pazarlamak dahil olmak üzere ticaret faaliyetlerinde bulundular ve tüccarla yakın ilişkiler geliştirdiler. Hem kredi bulma hem de kaza ahalilerine kredi sağlamak için çift yönlü finans işine girdiler. Bu bağlamda âyanlık kapsamı itibariyle genellemeye pek müsait olmayan bir alanı ifade etmektedir. İmparatorluğun her bölgesinden farklı bir geçmişe sahip âyan, farklı bir konuma yükselebilmekteydi. Bunların yanında toplum üzerinde büyük bir meşruiyet sağladığı düşünülen şikâyet mekanizmasında âyanların rolü çalışmanın üçüncü bölümünde incelenmiştir. Âyanlar şikâyet mekanizmasını başta kazalarındaki âyan seçimlerinde rakiplerini İstanbul'un gözünden düşürmek için sahte arzlar göndererek kullanmaktaydı.

Bu sahte arzların âyan seçimlerinin İstanbul tarafından onaylanacağını ilan edildiği düzenlemeden sonra artması muhtemeldir. Seçimlerin tasdiki meselesinde İstanbul'un öncelik verdiği konu kaza ahalisinin (veya ileri gelenlerinin) tek aday üzerinde ittifak sağlamalarıydı. Bu durumda rakip âyan adayları taraftarlarından gönderilen bu arzlar İstanbul'un olaya müdahil olmasına neden olmaktadır. Böylece âyanların rakiplerini saf dışı bırakmak için gönderdiği arzların haricinde kaza ahalisinin şikâyet mekanizması sınırları içerisinde yöneticilerinin seçiminde aktif bir rol üstlendikleri ve bu rollerini İstanbul'a gönderdikleri sayısız arzla fazlasıyla ciddiye aldıkları görülmektedir. Âyanlar mekanizmayı İstanbul'un verdiği vazifelerden kaçınmak için de araçsallaştırmışlardır. Bu, hem kendilerine gönderilen emirleri yerine getirmekten kurtulmak için sahte arzlar düzenlettirmelerini hem de kaza ahali ile ittifak halinde vergi veya sefer için kullanılacak bilumum hammadde ve hizmet talebinin geri çevirebilmelerini sağlamaktaydı. Mekanizma ayrıca âyanların yargılama ve cezalandırılmalarında da olduğu gibi cezalandırılmamalarında da merkezi bir yer işgal etmiştir.¹¹⁸⁸ Âyanlar cezadan ehl-i örfün veya ileri gelenlerin ricasıyla kurtulabilmekteydiler. Özellikle savaş gibi olağanüstü durumlarda merkez, artan taleplerin karşılanabilmesi ve sefere asker sevkini sağlanabilmesi gibi önceliklerinden ötürü dışlanmış olan bu unsurları sisteme tekrar entegre etme yolunu seçmekteydi. Bunun yanında ahalinin ricası da merkezi eşkıyalıkla suçlanan âyanları affettirebilirdi. Örneğin Yenipazarlı Osman Ağa bu gibi bir suçtan dolayı kaçak haldeyken kaza ahalisinin rica mektupları üzerine affedilmişti. Bu arzların gerçekten ahali tarafından mı yoksa Osman Ağa'nın mekanizmayı kendi affi için mi kullandığı kesin değildir. Daha sonraki süreçte Pazvantoğlu Osman, Tepedelenli Ali Paşa'da aynı yöntemle başvurmuştu. Tepedelenli'nin affi için İstanbul'a gelen yüz kişinin Paşa tarafından tehdit edildiği ortaya çıkmıştı.

Âyanların şikâyet mekanizmasında en önemli işlevlerinden biri de kolluk kuvveti olarak kullanılmalarıdır. Çalışmada bununla ilgili hükümler incelendiğinde âyanlarla birlikte dergâh-ı muallâ kapıcıbaşı, haseki, mîr-i mîrân-ı kiram, şehir kethüdası ve derbendat

¹¹⁸⁸ Örneğin 1743-55 yılları arası Saruhan mütesellimi olan Mustafa Ağa'nın ahalinin İstanbul'a peş peşe şikâyetler göndermesi üzerine mütesellimlikten azledilip daha sonra idam edilmişti. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s. 26-27., 18. yüzyılın başında Kudüs Sancağı üzerine yaptığı incelemesinde Abdalqader Steih, âyanlara çizilen sınırın aşılması durumunda çeşitli cezalar düzenlediğinden bahseder. Abdalqader Steih, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs Sancağında Merkez ve Çevre İlişkisi Bağlamında Osmanlı Devleti ve Yerel Güçler" *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, s.8, Güz, 2016. s. 245.

nazırı Tepedelenli Ali ve oğlu Veli Paşa'ya gönderilen hükümler incelendiğinde eşkıyalık, gasp ve cinayet şikâyetlerin en büyük kısmı oluşturmaktadır. Bunları borç-alacak meselesi ve imdâd-ı seferiye ve hazariyenin toplanamamasından doğan şikâyetler takip etmektedir.

Âyan, âyan-ı vücûh, âyan-ı memleket vs. olarak âyanlara gönderilen hükümlerin büyük çoğunluğu şehir kethüdalarına benzer biçimde imdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerin toplanması, yol izinleri ve kalebent hükümlerinden oluşmaktadır. Bu hükümler %56'lık bir yer işgal etmektedir. Bunların yanında %26 oranında eşkıyalık ve gasp, %8 oranında ise vergi ve zulüm şikâyetlerinin çözümünde âyanlar muhatap alınmıştır. İmdâdiyelerin toplanması, yol hükmü ve kalebent cezalarıyla ilgili hükümler şehir kethüdalarına gönderilen şikâyetlerin %81'ini oluşturmaktadır. Bunların yanında âyanların yerine getirilmelerine rağmen şehir kethüdalarına gönderilen hükümlerin arasında eşkıyalık sadece %10'luk yer kaplamaktadır. Savaş yıllarında derbendler nazırı/vekili olarak Tepedelenli Ali ve oğlu Veli Paşa'nın muhatap olduğu hükümlere bakıldığında büyük oranda borç-alacak şikâyetlerinin yer tuttuğu görülmektedir. Borç-alacak şikâyetlerinin ardından eşkıyalık, gasp, vergi ve miras gibi şikâyetler gönderilmiştir. Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşlarına gönderilen hükümlerin %35'i borç-alacak, %41'i eşkıyalık, zulüm, gasp ve cinayet hükümleri oluştururken kalan bölüm vakıf, miras, tasarruf hakkı, imdâdiyeler ile ilgili şikâyetlerden oluşmaktadır. Büyük çoğunluğu Yenipazar Âyanı Osman Haseki'nin muhatap olduğu hasekilere gönderilen hükümlerin neredeyse tamamına yakını eşkıyalık şikâyetleriyle alakalıdır. Bunların yanında tasarruf hakkı, borç-alacak ve vakıf ile alakalı hükümler gönderilmiştir. Mîr-i mîrâna gönderilen hükümlerde ise %33 borç-alacak, %35 eşkıyalık, gasp, cinayet, zulüm, vergi, %17 tasarruf hakkı, %10 mirastan doğan anlaşmazlıklarla ilgili hükümler gönderilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan birisi de şikâyet defterlerin bürokraside olduğu gibi savaş zamanı farklılaştığıdır. Bu farklılaşmanın ilki sefere götürülen defterlerde karşımıza çıkar. 1787-92 harbinde sefere götürülen eyalet ahkâm defterlerinin şikâyet kaydedilmek için kullanılmadığı ve sefer zamanı hükümlerin bu defterlere kaydedilmediği tespit edilmiştir. Bu durum Rumeli ve Anadolu hariç tüm eyalet ahkâm defterlerinde teyit edilmiştir. Divan-ı Hümâyun'dan çıkan hükümlerin kaydedildiği eyalet defterlerine ordu veya veziriazam divanlarından çıkan hükümlerin yazılamayacağı gibi teorik bir açıklamanın yanında defterlerin korunma iç güdüsüyle cepheye götürülmemeleri akla

gelmektedir. İlgili yıllarda arşivde bulunan kayıtlarda defterlerin cepheye götürüldükleri görülse de bunlar için özel izin, başlarına da katip ve muhafız koyularak yapıldığı bilinmektedir. Yeni şikâyet hükümlerinin yazılmaması defterlerin çözümlenemeyen şikâyetler için yeni hükümler gönderileceği zamanlarda kaynak olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Defterlerde sefer yıllarındaki boşlukların hemen ardından Mart 1792 tarihinde hükümler kaydedilmeye devam etmiştir.

Diğer eyalet ahkâm defterlerinden ayırdığımız Rumeli ve Anadolu defterlerinde de farklılıklar görülmektedir. İlgili yılları kapsayan ilk Rumeli defteri 42 numaralı defter olarak karşımıza çıkar. Bu defterin başlığında “*hâzâ kuyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyat eyalat-ı Rumili fî zaman...*” başlığı bulunurken 43, 44 ve 45 numaralı defterler “*hâzâ kuyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyat mecmu’ Rumili ve Cezayir rikâb-ı müstetab...*” olarak kaydedilmiştir. Bu durumda bu defterler de Rumeli eyalet ahkâm defterleri olarak değil Rumeli ve Cezayir defterleri olarak görülmelidir. Defterlerin içeriğine bakıldığında da bu durum teyit edilir. İlgili defterlerdeki hükümlerin yalnızca %36’sı Rumeli Eyaletine gönderilirken %26’sı Cezayir-i Bahr-i Sefid’e, kalan şikâyetler ise Özi, Mora, İstanbul, Girid ve Bosna’ya gönderilmiştir. Benzer bir durum Anadolu eyalet ahkâm olarak tasniflenen defterlerde de görülmektedir. Özellikle 95 ve 96 numaralı Anadolu rikâb defteri olarak tasniflenen defterlerin başlığına bakıldığında Anadolu ve eyalet lafzı geçmeyerek “*hazâ kuyûd-ı ahkâmü’ş-şikâyat der-rikâb-ı müstetâb ve der-zaman...*” şeklinde başlamaktadır. Bu durumda bunlar tipik bir rikâb defteridir. Fakat içeriğine bakıldığında Balkan eyaletlerine dair hükümlerin yazılmadığı *sehven* yazılanlarında silinip *mahalline nakledildiği* görülmektedir. Rumeli defterleriyle birlikte değerlendirildiklerinde bu defterler Asya ve Avrupa olarak ayrılmış izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Şikâyet Defterleri

BOA, DVNS.ŞKT.d, 1-22 ve 192-199.

BOA. DVNS.ŞKT.d, 981-986.

BOA. DVNS.ŞKT.d, 2/1, 13/1.

Eyalet Ahkâm Defterleri

Rumeli Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.R.d, 42-45.

Anadolu Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.A.d, 93-101.

Adana Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.ADN.d, 5.

Bosna Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.BN.d, 6.

Cezâir ve Rakka Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, 8.

Diyarbakir Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.DB.d, 4.

Erzurum Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.ER.d, 8.

Halep Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.H.d, 5.

Karaman Ahkâm; BOA, DVNS.AHK.KR.d, 20.

Mora Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.MR.d, 14.

Özi ve Silistre Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.ÖZSİ.d, 30.

Sivas Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.SS.d, 18.

Şâm-ı Şerîf Ahkâm; BOA, A.DVNS.ŞM.d, 4.

Trabzon Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.TZ.d, 2.

İstanbul Ahkâm; BOA, A.DVNS.AHK.İS.d, 11.

Mühimme Defterleri; A.DVNS.MHM.d; 86-103, 187-188, 209.

Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri; BOA, DVN.d, 842.

Name-i Hümâyun Defterleri; BOA, A.DVNS.NMH.d, 1.

Cevdet Tasnifi

Cevdet Maliye; BOA, C.ML 22-1047, 693-28376., 110-4896, 757-30804, 280-27930, 85-3912.

Cevdet Askeriye; BOA, C.AS., 1173-52256, 130-5785, 951-41293, 494-20624, 1181-52677

Cevdet Zabtiye; BOA, C.ZB. 37-1819, 10-456, 10-488, 81-4007, 7-345, 15-748, 51-2549, 4-172, 77-3822, 81-4027, 86-4267, 64-3151, 58-2869

Cevdet Dahiliye; BOA, C.DH. 276-13771, 36-1784, 283-14130, 349-17475, 282-14068, 119-5926, 11-527.

Cevdet Hariciye; BOA, C.HR, 29-1443

Cevdet Evkaf; BOA, C. EV, 31-1548, 222-11056, 396-20098.

Cevdet Nafia; BOA, C.NF, 44-2193.

Cevdet Adliye; BOA, C.ADL. 104-6220.

Cevdet Belediye; BOA, C.BLD. 38-1875.

Cevdet Saray; BOA, C.SM. 85-4259.

Ali Emiri

BOA, AE.SMST.III; 286/22979.

BOA, AE. SABH.I; 24-1947, 23-1925, 56-3979, 84-5811, 248-16616, 71-4891, 215-14208, 161-10720.

BOA. AE.SSLM.III; 433-24680, 366-20926, 366-20927, 237-13782, 10-546, 10-546, 163-9766, 157-9395, 168-10030, 157-9396, 157-9397, 366-20917, 245-16341.

Hatt-ı Hümâyun; BOA. HAT. 1463-60, 1411-57359, 1411-57359, 1395-55916, 178-7940, 1386-55045, 1459-5, 1458-14.

Reisülküttâblık Kalemi; BOA, A.RST. 5-57.

Mühimme Kalemi Evrakı; BOA, A.DVN.MKM.MHM.d, 1-2.

Başmuhasebe; BOA, D.BŞM.d, 05672, 6276

Başmuhasebe, Muhallefât Halifesi; BOA, D.BŞM.MHF. 95-150, 80-22.

Maliyeden Müdevver; BOA,MAD.d. 8531

Topkapı Müzesi Arşivi; BOA, TS.MA.e, 7016-15.

Araştırma ve İncelemeler

Afyoncu, Erhan. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*. TTK Yayınları, 2014.

---. "Rûznâmçe". *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 2008, ss. 276-78.

Ahıshalı, Recep. "Divan-ı Hümayun Teşkilatı". *Osmanlı*, c. 6, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 24-33.

---. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

---. "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler". *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, c. 17, sy 34, 2016, ss. 1-40.

Ahmed Cevded Paşa. *Târih-i Cevdet IV*. Editör Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, 2020.

Akçıl, Nesrin Çiçek. "Sarây-ı Cedîd". *İslam Ansiklopedisi*, c. 36, TDV, 2009, ss. 126-28.

Akdağ, Mustafa. "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy 14, 1963, ss. 51-61.

Akyıldız, Ali. "Muhtar". *İslam Ansiklopedisi*, c. 31, TDV, 2020, ss. 51-53.

- . "Sarraf". *İslam Ansiklopedisi*, c. 36, TDV, 2009, ss. 163-65.
- Altunç, Nihal. *8 Numaralı Bosna Ahkam Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Anderson, M. S. "The Great Powers and the Russian Annexation of the Crimea 1783-4". *The Slavonic and East European Review*, c. 37, sy 88, 1958, ss. 17-41.
- Anhegger, Robert. "Martoloslar Hakkında". *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, 1942, ss. 281-320.
- Anscombe, Frederick F. "Albanians and "Mountain Bandits"". *The Ottoman Balkans 1750-1830.*, 2006, ss. 87-113.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, TDV, 2001, ss. 520-25.
- Atçıl, Abdurrahman. *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge University Press, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif. "Borç". *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, TDV, 1992, ss. 285-91.
- . "Gasp". *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, TDV, 1996, ss. 387-92.
- . "Mahkeme". *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, TDV, 2003, ss. 341-334.
- . "Mehir". *İslam Ansiklopedisi*, c. 28, TDV, 2003, ss. 389-91.
- Bağış, A. İ. *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776-1794*. 1st edition, Isis, 1984.
- Bardakoğlu, Ali. "Eşkîya". *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV, 1995, ss. 463-66.
- . "Vesâyet". *İslam Ansiklopedisi*, c. 43, TDV, 2013, ss. 66-70.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I (Kanunlar)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- Barkley, Karen. *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Kronik, 2021.

Başarır, Özlem. “Diyarbakir Voyvodaları Aklama Malikânecileri Örneğinde XVIII. Yüzyılda Yatırımcıların Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 15, 2011, ss. 39-61.

---. “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”. *Bilig*, sy 65, 2013, ss. 23-46.

Başoğlu, Tuncay. “Ta'zır”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 40, TDV, 2011, ss. 198-202.

Batıslam, H. Dilek. “Divandaki Manzum Arz-ı Hâller”. *Turkish Studies*, c. 1, sy 3, 2008, ss. 209-18.

Bayram, Zelal. *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği*. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017.

Beydilli, Kemal. *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984.

---. “Tepedelenli Ali Paşa”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 40, TDV, 2011, ss. 476-79.

---. “Ziştovi Antlaşması”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 44, TDV, 2013, ss. 467-72.

Bıçakçı, Feray. *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Bozan, Muhammet Fatih. *R-39 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1204-1205/M.1789-1791)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Buzpınar, Ş. Tufan, ve Mustafa Sabri Küçükaşçı. “Haremeyn”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 16, TDV, 1997, ss. 153-57.

Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. Çeviren Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, 2009.

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. TTK Yayınları, 2003.

- Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a kadar Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, 1986.
- Çağlar, Sinan. *188 Numaralı Ordu Mühimmesi Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Çakır, İbrahim Ethem. "Osmanlı-Rus/Avusturya Savaşları'nda (1787-1792) Rusçuk Kazasının Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı". *XVI. Türk Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, 2014, ss. 859-91.
- Çelik, Hatice. *Mühimme-i Mektûme Defteri nr. 1 (1203-1207/1788-1793) İnceleme – Çeviriyazı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Çiftçi, Cafer. "18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzi Edilen Şehir Masrafları". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 6, 2004, ss. 67-86.
- Çolak, Kamil, ve Numan Elibol. "Balkanlarda Birlikte Yaşama Tecrübesi: Rusçuk Örneği (1650-1700)". *Balkanlar'da İslam Medeniyeti III. Uluslararası Kongresi (1-5 Kasım 2006)*, IRCICA, 2006, ss. 313-31.
- Darling, Linda T. *Ortadoğu'da Sosyal Adalet ve Siyasal İktidarın Tarihi: Mezopotamya'dan Küreselleşmeye Adalet Çemberi*. Çeviren Hakan Erdagöz, Alfa Kitap, 2022.
- Demir, Serkan. *1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşlarında Rusçuk Kazası*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2020.
- Demir, Tanju, ve Bülent Çelik. "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Muhassıllık Uygulaması". *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Kronik, 2019, ss. 73-82.
- DİA. "Kocabaşı". *İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV, 2002, ss. 140-41.

- Djuvara, Trandafir G. *Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*. Çeviren Pulat Tacar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Doğan, Muzaffer. “Sadâret Kethüdâsı”. *İslam Ansiklopedisi*, c. EK-2, TDV, 2019, ss. 437-38.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Murâbaha*. TDV, 2006, ss. 148-52.
- Durgun, Hatice Çetin. *197 No’lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Emecen, Feridun. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkam-ı Miri, Ahkam-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikâyet”. *TALİD*, c. 3, sy 5, 2005, ss. 107-39.
- . “Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme”. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Kapı Yayınları, 2018, ss. 371-96.
- . “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”. *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İ.Ü.E.F., 1991, ss. 241-68.
- . “Şehzade Divanında Suç ve Ceza”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 21, sy 2, 2016, ss. 55-92.
- Erdoğan, Meryem Kaçan. “1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer’iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”. *Vakıflar Dergisi*, sy 35, 2011, ss. 155-76.
- . *Rusçuk Ayanı: Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*. Yeditepe Yayınevi, 2009.
- . *Rusçuk’ta Mihrimah Sultan Külliyesi’ne (Üsküdar) Bağlı Vakıf Köyler (XVI.-XVIII. Yüzyıldaki Durumu)*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2018, ss. 297-320.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘Eşraf ve A‘yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”.

Osmanlı Araştırmaları Dergisi, sy 3, 1982, ss. 105-18.

---. *Şehir, Toplum ve Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ergene, Boğaç. "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)". *Islamic Law and Society*, c. 8, sy 1, ss. 52-87.

Erman, Arzu. "Yunan Kaynaklarına Göre Tepedelenli Ali Paşa ve Yönetimindeki Yunanlar". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 34, Bahar 2021, ss. 329-51.

Eyice, Semavi. "Adalet Kasrı". *İslam Ansiklopedisi*, c. 1, TDV, 1988, s. 345.

---. *Ayazma*. TDV, 1991, ss. 229-30.

---. "Bâb-ı Hümayun". *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, TDV, 1991, ss. 359-61.

Faroqhi, Suraiya. *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*. Alfa Kitap, 2016.

---. "İktisat Tarihi (1500-1600)". *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınları, 2013, ss. 145-205.

---. "Krizler ve Değişim 1590-1699". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, Eren Yayınları, 2006, ss. 543-757.

---. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Yapı Kredi Yayınları, 2018.

---. "Osmanlı Vergi Mükellefleri Arasındaki Siyasi Faaliyetler ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)". *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Alfa Kitap, 2016, ss. 45-82.

---. "Siyaset ve 'Ekonomi' Arasındaki Yönetici Seçkinler". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, Eren Yayınları, 2006, ss. 669-98.

---. *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu imgenin*

Algılanması. Çeviren Gül Çağalı Güven, Alfa Kitap, 2011.

Fidan, Fadimana. “18. Yüzyıl Tekirdağ’ında Sirozî Mustafa Ağa’nın Damadı Veli ve Kızı Hatice Örneğinde Statü-Servet Ediniminde Aile Bağlarının Rolü”.

Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, c. 7, sy 2, 2021, ss. 195-227.

Findley, Carter Voughn. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıali, 1789-1922*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

---. “Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk”. *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, ss. 491-502.

Genç, Füsün Gülsüm. “Evliya Çelebi Tuna Kıyısında: 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu”. *Balkan Tarihi I*, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2016, ss. 41-56.

Genç, Mehmet. “İltizam”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 22, TDV, 2000, ss. 154-58.

---. “Malikane”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, TDV, 2003, ss. 516-18.

---. “Mukātaa”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 31, TDV, 2020, ss. 129-32.

---. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Neşriyat, 2018.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*. İ.Ü.E.F. Yayınları, 1957.

Gönel, Hüseyin. “Bir Zarif Âşık: Rusçuklu Zarîfi ve Dîvânı”. *Turkish Studies*, c. 8, sy 1, 2013, ss. 1449-83.

Gümrükçüoğlu. “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb‘asının Şikâyetleri”. *AUHFD*, c. 61, sy 1, 2012, ss. 175-206.

Günay, Hacı Mehmed. “Vakıf”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 42, TDV, 2012, ss. 475-79.

Halaçoğlu, Yusuf. “Derbend”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 9, TDV, 1994, ss. 162-64.

- . “Evlâd-ı Fâtihân”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV, 1995, ss. 524-25.
- . “Menzil”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, TDV, 2004, ss. 159-61.
- . “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”.
Osmanlı Araştırmaları, c. 2, sy 2, 1981, ss. 123-32.
- Hobsbawm, Eric J. *Eşkîyalar*. Agora, 2011.
- İlgürel, Mücteba. “Eşkîya”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV, 1995, ss. 466-69.
- İnalçık, Halil. “Adaletnameler”. *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik, 2018, ss.
93-234.
- . “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”. *Studies in
Eighteenth Century Islamic History*, editör Thomas Naff ve Roger Owen,
Southern Illinois University Press, 1977, ss. 27-52.
- . “Çiftlik”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, TDV, 1993, ss. 313-14.
- . *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar,
Tanzimat, Meşrutiyet*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- . “Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih’ in Kanunları”. *Ankara
Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 13, sy 2, 1958, ss. 102-26.
- . *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*,. Çeviren Ruşen Sezer, Yapı Kredi
Yayınları, 2016.
- . “Osmanlı Padişahı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 13, sy 4, 1958, ss. 68-79.
- . *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- . *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. Kronik, 2017.
- . “Şeri’at ve Kanun, Din ve Devlet”. *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet.*, Kronik,
ss. 47-60.
- . “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar”. *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve*

Adalet, Kronik, 2018, ss. 61-93.

İnalçık, Halil, ve Donald Quataert, editörler. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*. Eren Yayınları, 2006.

İpşirli, Mehmet. "Mansıb". *Mansıb*, c. 28, TDV, 2003, s. 4.

İslamoğlu, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İletişim Yayınları, 2018.

İşbilir, Ömer. "Nüzül". *İslam Ansiklopedisi*, c. 33, TDV, 2007, ss. 311-12.

Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken? Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. Metis Yayınları, 2009.

---. "On the Purity and Corruption of the Janissaries". *Turkish Studies Association Bulletin*, c. 15, sy 2, 1991, ss. 273-80.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, 1997.

Kal'a, Ahmet. "19. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İstanbul Kasap Esnafının Organizasyonu". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sy 37-38, 1992, ss. 111-17.

Kara, Ahmet Sinan. *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzylında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Kara, Süleyman. "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy 3, 2007, ss. 13-41.

Karademir, Zafer. "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)". *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy 2, 2018, ss. 15-43.

Karagöz, Rıza. *Canikli Ali Paşa*. TTK Yayınları, 2003.

- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. TTK Yayınları, 1999.
- Karasu, Hamit. *Osmanlı Devleti'nde Ayanlık: Kayseri Sancağı Örneği (1730-1774)*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Karpat, H. Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. Çeviren Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyetleri Tarihi*. Kayıhan Yayınevi, 1999.
- Kazıyev, Shapi. "Ekonomik Çekişmenin Neticesi Olarak Türk-Rus Savaşları". *Osmanlı*, c. 1, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 550-55.
- Keser, Bilge. "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı". *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 12, 1999, ss. 267-75.
- Khoury, Dina Rızk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları: Musul 1540-1834*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Kızıltoprak, Süleyman. *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri*. TTK Yayınları, 2015.
- Koyuncu, Aşkın. "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sy 16, 2014, ss. 35-87.
- Köse, Osman. "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri". *Osmanlı*, c. 1, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 536-49.
- Kurt, İbrahim Metin. "Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: a Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice". *Turcica*, c. 9, sy 1, 1977, ss. 197-214.
- Kuru, Levent. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadınlıkları". *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 8, sy 2, 2019, ss. 261-94.

- Kuzucu, Serhat. *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Küçükkalay, Mesud. “Osmanlı İmparatorluğu’na Avrupa’dan Karayolu ile Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy 2, 2003, ss. 152-76.
- Küçüköğlü, Sevinç. “New Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century”. *The Journal of Ottoman Studies*, sy 54, 2019, ss. 241-76.
- Küpeli, Özer. “Bir Voyvodanın Serencamı: Atina Voyvodası Haseki Ali Ağa”. *Osmanlı İdaresinde Balkanlar I*, Palet Yayınları, 2020, ss. 461-84.
- Kütükoğlu, S. Mübahat. “Buyruldu”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, TDV, 1992, ss. 478-80.
- . “Mühimme Defteri”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 31, TDV, 2020, ss. 519-22.
- Majer, Hans Georg. *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Verlag Akademie der Wissenschaften, 1984.
- McGowan, Bruce. “Âyanlar Çağı, 1699-1812”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, c. 2, Eren Yayınları, 2006, ss. 759-867.
- Mert, Özcan. “Ayan”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, TDV, 1991, ss. 195-98.
- . *Keşan Ayanlığına ve Kocabaşılığına Giriş*. 2003, ss. 159-75.
- Mumcu, Ahmet. *Divan-ı Hümayun*. Phoenix, 2017.
- . *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Phoenix, 2007.
- Mutaşçieva, Vera P. “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”. *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, sy 31, 1977, ss. 63-182.
- Nagata, Yuzo. “Karaosmanoğulları”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 24, TDV, 2001, ss. 468-70.
- . *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*. Akademi Kitabevi, 1999.
- . *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. TTK Yayınları, 1997.

Necipoglu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*.

Çeviren Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Nedkoff, Boris Christoff. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye”. *Belleten*, çeviren Şinasi

Altındağ, c. 8, sy 32, 1944, ss. 599-652.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam: Bir İmparatorluk Bir Din*. Alfa

Kitap, 2021.

Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 9, TDV, 1994, ss. 480-81.

Oktay, Özel. *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*. İletişim Yayınları, 2013.

Oreshkova, Svetlana. “Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar”.

Osmanlı, c. 1, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 556-60.

Orhonlu, Cengiz. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı”. *Bülent Ecevit*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 3, sy 1, 2016, ss. 243-54.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. Kronik, 2017.

Osman, Rıfat. *Edirne Sarayı*. Editör Semavi Eyice, TTK Yayınları, 1989.

Öğreten, Ahmet. *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. TTK Yayınları, 2014.

Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 31, TDV, 2020, ss. 377-79.

Öz, Mehmet. *Kanun-i Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi*

Yorumcuları. Dergah Yayınları, 2015.

---. “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi”. *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş,*

Kimlik ve Siyasi Düşünce, Cedit Neşriyat, 2019, ss. 162-82.

---. “Kutadgu Bilig’de Toplum ve Ahlak Anlayışı”. *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş*

Kimlik ve Siyasi Düşünce, Cedit Neşriyat, 2019, ss. 107-24.

---. “Osmanlı Çözülme Literatüründe İktisat Boyutu”. *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş,*

Kimlik ve Siyasi Düşünce, Cedit Neşriyat, 2019, ss. 200-14.

- . *Osmanlı Tarihi Üzerine; Kuruluş, Kimlik ve Siyasi Düşünce*. Cedit Neşriyat, 2019.
- . “Reâyâ”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, TDV, 2007, ss. 490-93.
- Özcan, Abdülkadir. “Haseki”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 16, TDV, 1997, ss. 368-69.
- Özdeğer, Mehtap. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Üretimine Devletin Himaye Edici Müdahalesi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 51, sy 1, 2001, ss. 25-47.
- Özgişi, Tunca. “Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4, sy 8, 2015, ss. 52-66.
- Özkaya, Yücel. “III. Selim’in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy 1, 1990, ss. 333-54.
- . “Mütesellim”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, TDV, 203M.S., ss. 203-04.
- . *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*. TTK Yayınları, 2014.
- . “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiyenin İç Durumu”. *Bellekten*, c. 38, sy 151, 1974.
- . “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 1, 1981, ss. 135-55.
- Özkaya, Yücel, ve Ali Akyıldız. “Muhassıl”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 31, TDV, 2020, ss. 18-20.
- Öztürk, Emrullah. *R-8 numaralı Rusçuk kadı sicili transkripsiyon ve tahlili (H.1192–1193 M. 1778–1779)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Öztürk, Nazif. “Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV, 1995, ss. 521-24.
- Özünü, Emine. “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde İktidar-İtaat İlişmesine Dair Bir

- Araştırma: Amasya Örneği”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c. 14, sy 1, 2006, ss. 217-26.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. Kitabevi, 2018.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İletişim Yayınları, 2011.
- Sadat, Deena R. “Âyân and Ağa: The Transformation Of The Bektashi Corps In The Eighteenth Century”. *The Muslim Word*, c. 63, sy 4, 1973, ss. 206-19.
- . “Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century”. *The Journal of Modern History*, c. 44, sy 3, ss. 346-63.
- Sakaoğlu, Necdet. *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*. Alfa Kitap, 2018.
- Salihlioğlu, Emin. “Emin”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, TDV, 1995, ss. 111-12.
- Salzmann, Ariel. *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime’i*. İletişim Yayınları, 2017.
- Saricaoğlu, Fikret. “Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler”. *BELLETTEN*, c. 64, sy 241, 2000, ss. 901-20.
- Sezer Feyzioğlu, Hamiyet. *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Sezer, Hamiyet. “Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftliği ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 18, 2005, ss. 336-61.
- Sınmaz, Serap. *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe’ye Dair Hükümler (1742-1745)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- Skotis, Dennis. N. “From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784”. *International Journal of Middle East Studies*, c. 3, sy 2,

1971, ss. 219-44.

Soyer, Emel. *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi 'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Steih, Abdalqader. "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs Sancağında Merkez ve Çevre İlişkisi Bağlamında Osmanlı Devleti ve Yerel Güçler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy 8, 2016, ss. 241-57.

Sülün, Murat. "Osmanlı Mimarisinde Akidevî ve Siyasî Hat Uygulamaları". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları- I*, 2010, ss. 161-85.

Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergâh Yayınları, 1985.

---. "İmdâdiyye". *İslam Ansiklopedisi*, c. 22, TDV, 2000, ss. 221-22.

---. *Osmanlı Mali Tarihi*. Dergâh Yayınları, 2016.

---. "Tekâlîf". *İslam Ansiklopedisi*, c. 40, TDV, 2011, ss. 336-37.

Tamer, Güven. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik". *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, c. 3, sy 1, 2016, ss. 63-88.

Tanıdı, Duygu. *Şer'îyye Sicilleri 'ne Göre XVIII. Yüzyıl Rusçuk'ta Suç ve Ceza*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Taş, Hülya. "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki 'Şühûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?" *Bilig*, sy 44, 2008, ss. 25-44.

---. "Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine". *Memleket, Siyaset, Yönetim*, c. 2, sy 3, 2007, ss. 187-205.

Tataroğlu, Yasemin. *4 Numaralı Atık Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi Türkiyat

Araştırmaları Enstitüsü, 2015.

Tezcan, Baki. *II. Osman Örneğinde “İlerlemeci” Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı*.

Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 658-68.

Topal, Mehmet. “Balkanlarda Bir Modernleşme Örneği: Rusçuk”. *Mavi Atlas*, sy 4, 2015, ss. 1-25.

---. “Rusçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler”. *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Rusçuk*, editör Meral Bayrak (Feribaş), Yeditepe Yayınevi, 2011.

Tuğluca, Murat. “Balkan Tarihi Araştırmalarında Şikâyet-Ahkam Defterleri: 1 Numaralı Rumeli Ahkam Defteri Örneğinde (1742-1743)”. *Balkan Tarihi Araştırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, editör Abidin Temizer, Libra Kitap, 2014, ss. 229-57.

---. “Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)”. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, c. 5, sy 9, 2012, ss. 107-28.

---. *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. TTK Yayınları, 2016.

Tunç, Gizem. *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2017.

Türkhan, M. Sait. “Celep”. *İslam Ansiklopedisi*, c. EK-1, TDV, 2020, ss. 253-55.

Ulaş, Tayfun. “Osmanlı Mâliyesinde İmdâdiyye Vergilerinin ortaya Çıkışı”. *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, Kronik, 2019, ss. 57-72.

Unan, Fahri. “Mevleviyet”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, TDV, 2004, ss. 467-68.

---. “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”. *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayınları, 2007, ss. 105-21.

- Uyar, Mesut, ve E. J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Uzun, Ahmet. *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*. TTK Yayınları, 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair". *Türkiyat Mecmuası*, sy 7, 2007, ss. 17-40.
- . *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. TTK Yayınları, 1988.
- . *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. TTK Yayınları, 1984.
- . "Vezir Hakkı Mehmed Paşa 1747-1811". *Türkiyat Mecmuası*, c. 6, 1939, ss. 177-284.
- Ünal, Uğur. "İdari ve Sosyal Alanda Nizam-ı Cedid Çabaları". *OTAM*, c. 14, sy 14, 2003, ss. 273-89.
- Ünlü, Ertan. "18. Yüzyılda Sarraf Katlleri: 'Devlet Malına Halel'in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?" *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. 52, sy 52, 2018, ss. 99-133.
- Ürünsal, İsmail. E. "Tâcîzâde Câfer Çelebi". *İslam Ansiklopedisi*, c. 39, TDV, 2010, ss. 353-56.
- Üstündağ, Nagehan. "Osmanlı'da 'Şehir' ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl)". *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 2, 2005, ss. 149-68.
- Virginia, H. Aksan. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk; Osmanlı Harpleri 1700-1870*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Woodhead, Christine. "Murat III and The Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography". *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, editör H. Karateke ve M.

Reinkowski, Koninklijke Brill NV, 2005, ss. 85-98.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019.

Yaran, Rahmi. “Bid’at”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, TDV, 199M.S., ss. 129-31.

Yaycıoğlu, Ali. “Geç Dönem Osmanlı Dünyasında Taşradaki İktidar Sahipleri ve

İmparatorluk: Çatışma mı, Ortaklık mı?” *Osmanlı Dünyası*, Alfa Kitap, 2018, ss. 557-78.

---. “Perdenin Ardındakiler: Osmanlı İmparatorluğunda Sarraflar ve Finans Ağları Üzerine Bir Deneme”. *Journal of Turkish Studies*, c. 52, 2019, ss. 375-96.

---. *The Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*. Stanford University Press, 2016.

Yeniçeri, Celal. “Mezalim”. *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, TDV, 2004, ss. 515-18.

Yeşil, Fatih. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebûbekir Râtib Efendi (1750-1799)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

---. “III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar”. *Bellekten*, c. 76, sy 275, 2012, ss. 75-146.

Yeşil, Fatih. “Osmanlı-Rus Harplerini (1710-1829) Etkileyen Faktörler Üzerine”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, c. 2, sy 2, 2, Ekim 2021, ss. 99-116.

dergipark.org.tr, <https://doi.org/10.52792/tws.988590>.

Yeşil, Fatih, ve Yunus Koç. *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*. TTK Yayınları, 2012.

Yıldırım, Filiz. *Tuna Nehri Donanması'nın Kaptan Paşaları (18. yüzyıl)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Yıldırım, Hacı Osman, vd., editörler. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Devlet

Arşivleri Genel Müdürlüğü., 2000.

Yıldız, Aysel. “Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar”. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy 2, 2016, ss. 123-62.

Yıldız, Murat. “15.-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayışı Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”. *History Studies*, c. 3, sy 3, 2011, ss. 383-94.

---. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Bostancı Ocağı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

Yılmaz Derin, Songül. *2 Numaralı Mühimme-i Mektume Defteri 61-90 Sf. (H.1208-1211/M.1793-1797)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Yörük, Gül. *Osmanlı’da devlet-toplum ilişkilerine bir örnek 112 numaralı atik şikâyet defteri (1727)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

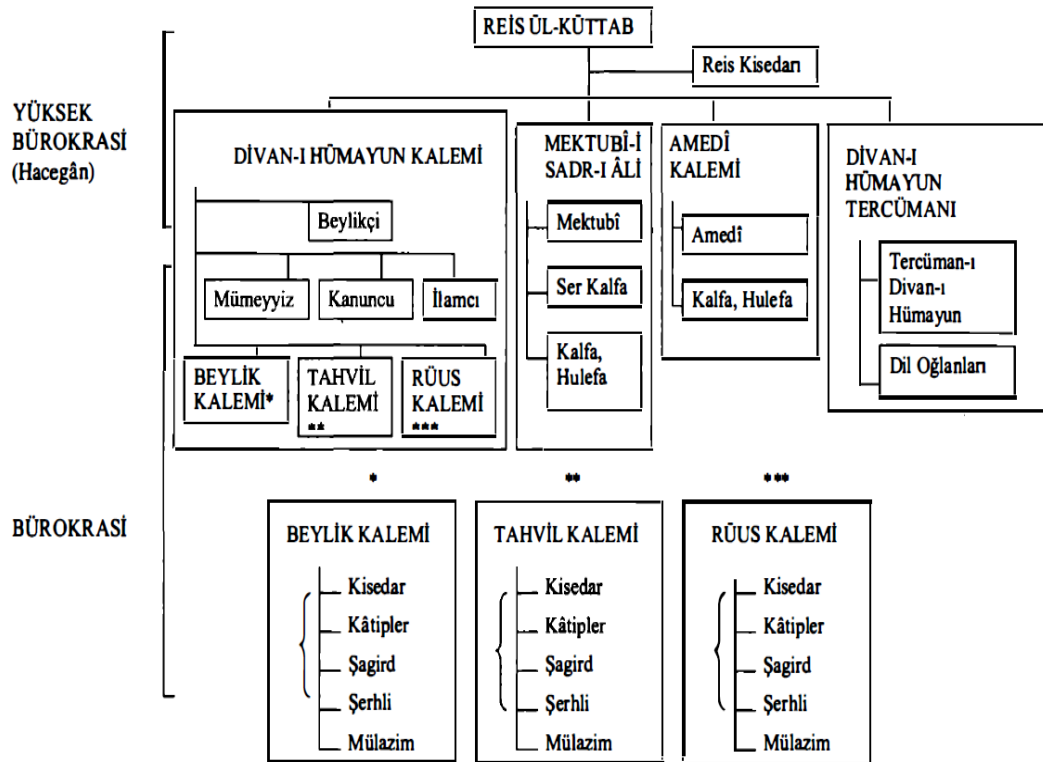
Yücel, Yaşar. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb - Kitabu Mesâlihi’l Müslimîn ve Menafî’i’l-Mü’minîn - Hirzü’l-Mülûk*. TTK Yayınları, 1988.

Yüksel, Sinan. “Rusya’nın Kırım’ı İlhakı (1783)”. *Asya Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy 2, 2019, ss. 217-26.

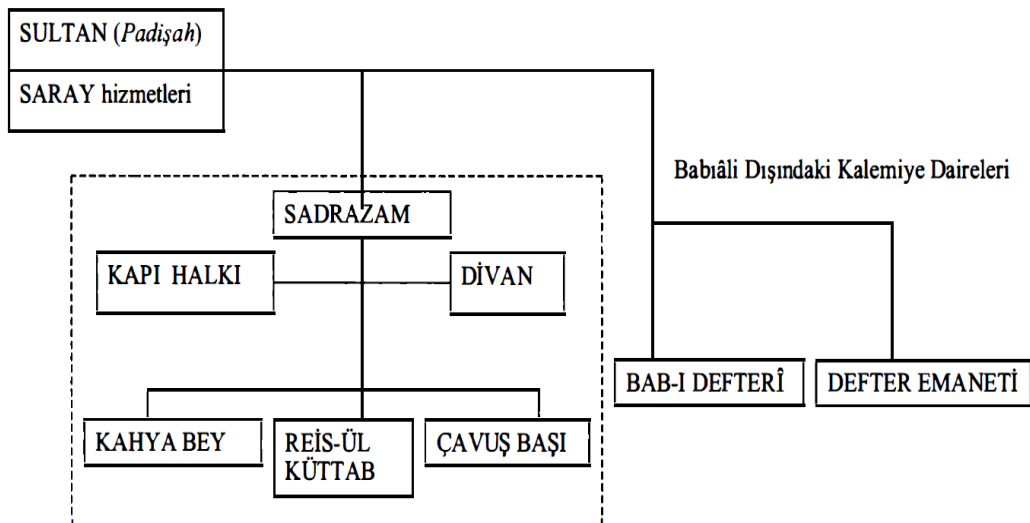
Zülfikar, F. Cangüzel. *Mihrimah Sultan’ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bulunan Vakfiyelerinin Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.

Zürcher, E. J. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İletişim Yayınları, 2000.

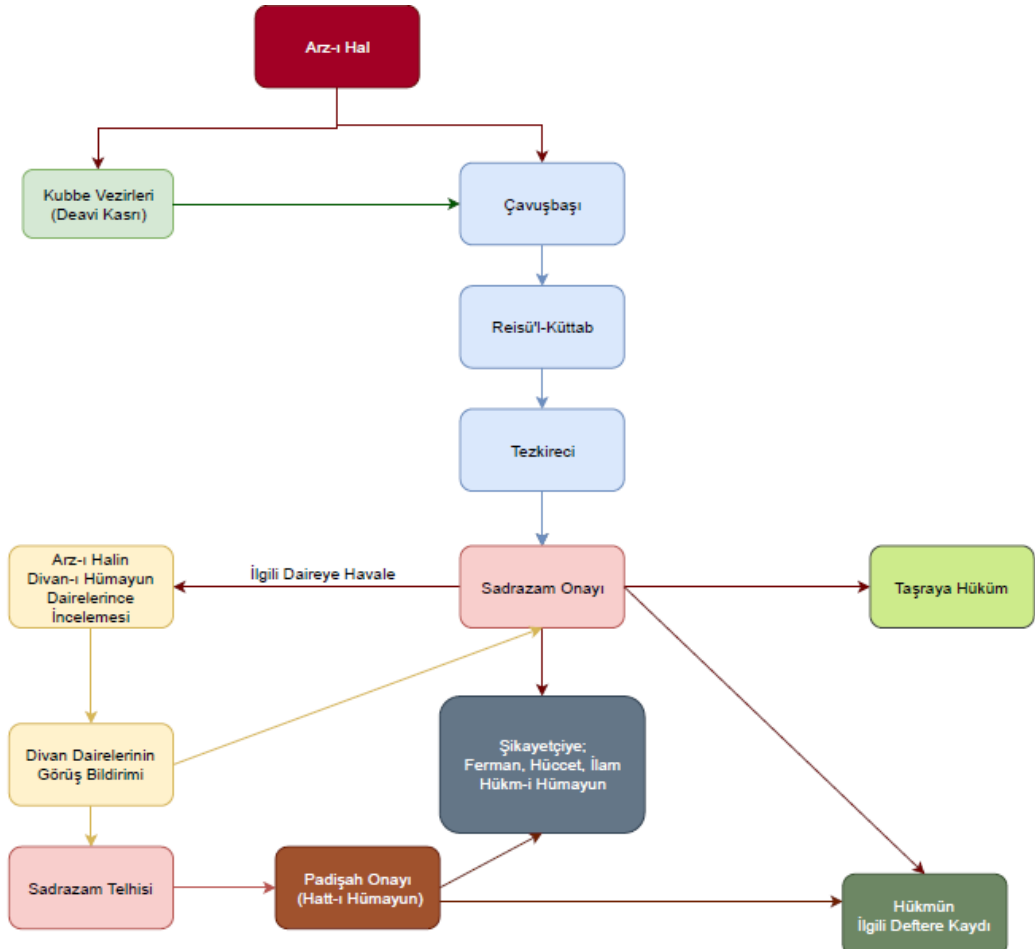
EKLER

EK 1: Reisi'l-Küttab ve Kadrosu 1789

EK 2: Babiâli Teşkilatı 1789.

EK 3: Divan'a Gelen Şikâyetlerin Aşamaları

ونعالم
 باسمه سبحانه
 هذا فيور الحكمة شكيات در ركاب
 مستطاب در زمان قمره حضرت
 السيد الحاج مصطفى
 ميرزا ميرزا محمد باقر
 ايان رئيس الكتاب
 محل الشرافة
 نالنا في التوق
 فواخر ربيع
 الاول
 سنة
 ثمان مائة
 و...

EK 4: 193 Numaralı Şikâyet Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ
hâzâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat der-rikâb-ı müstetâb
ve der-zaman kaim-makam âli-mekân Hazretü's
Seyyid el-hac Mustafa Paşa
yecerallâhu mâ yurîd ve mâ yeşâ' ve fî
eyyân Reîsül'l-küttâb
Muhammed Raşid Efendi
nâle mâ-yetemennâhü el-vakî'
fî evahir Rebiü'l
Evveli
sene
salis ve mieteyn
ve elf

ونعالم
 باسمه سبحانه
 هذا فيور الحكمة شكيات در ركاب
 مستطاب در زمان قمره
 عاليه حضرت السيد
 مصطفى ميرزا محمد باقر
 و باشا في ايان رئيس
 محل الشرافة
 نالنا في التوق
 فواخر ربيع
 الاول
 سنة
 ثمان مائة
 و...

EK 5: 194 Numaralı Şikâyet Defteri

Bi- ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ
hâzâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat der-rikâb-ı müstetâb
ve der-zaman kaim-makam âli-mekân Hazretü's
Seyyid el-hac Mustafa Paşa
Yecerallâhu mâ yurîd ve mâ yeşâ' ve fî
eyyân Reîsül'l-küttâb
Muhammed Raşid Efendi
nâle mâ-yetemennâhü el-vakî'
fî evahir Rebiü'l
Evveli
sene
salis ve mieteyn
ve elf

ونعالمه
 باسمه سبحانه
 هذا قبور احكام شكايات در ركاب خطاب و در زمان قاسمقام
 عالمقام حضرت الحاج صالح باشا بسرا لله ما يريد
 وما يشا وفي بيان رئيس الكتاب محمد راشدي
 قال ما بيننا الواقع في اول شهر
 شوال المكرم سنة ثلث
 وما بين
 والفظ

EK 6: 195 Numaralı Şikâyet Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

hâzâ kuyud-ı ahkâm-ı şikayat der-rikâb-ı müstetâb ve der-zaman kaim-makam

âli-mekân Hazret-i el-hac Salih Paşa yesserallâhu mâ yurid

ve mâ yeşâ' ve fi eyyân Reîsül'l-küttâb Mehmed Raşid Efendi

nâle mâ-yetemennâhü el-vaki' fi evail Şehr-i

Şevvalü'l-Mükerrem sene salis

ve mieteyn

ve elf

وتعالى
 باسمه سبحانه
 هذا قبول الحكم على شكايات وركاب مستطاب ودر زمانه قائم
 عالينقام حضرت الحاج صالح پاشا سیر الله ما يريد وما يشا
 وفي رئيس الكتاب محمد راشد افندي ناله ما يتناه
 الواقع في اربيل شهر المكرم
 سنة ثلث
 وماتين
 ولف

EK 7: 196 Numaralı Şikâyet Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

hâzâ kuyud-ı ahkâm-ı şikâyat der-rikâb-ı müstetâb ve der-zaman kaim-makam

alî-mekân hâzret-i el-hac Salih Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ'

ve fi Reîsül'l-küttâb Mehmed Raşid Efendi nâle mâ-yetemennâhü

el-vaki' fi Evail Şevvalü'l-Mükerrem

sene salis

ve mieteyn

ve elf

ارود Ordu.

EK 8: 197 Numaralı Şikâyet Defteri

دفتر ارود Defter-i Ordu.

EK 9: 198 Numaralı Şikâyet Defteri

ارود Ordu.

EK 10: 199 Numaralı Şikâyet Defteri

باسمہٴ جمائے

Bi-ismihî Sübhânehû (Te'âlâ)

هذه قیود احکام الشکایات ابالت وومر الجئی زمان صدر

hâzâ kuyud-ı ahkâmü 'ş-
şikâyat eyalat-ı Rumili fî-
zaman sadr-ı

صدور الوزاره حضرت یوسف باشا بیدالله

sudûrü'l vüzerâ hâzret-i Yusuf
Paşa yesarallâhu

ما بنیاء و رغایان و سئل کتاب

mâ yeşâ' ve fî âyan Reîsül'l-
küttâb

سیدان فیضی اقدی

Süleyman Feyzi Efendi

نال ما بنیاء

nale mâ-yetemennâhü

محرر ۱۲۰۱

Sene 1201 C gurre

EK 11: 42 Numaralı Rumeli Eyalet Ahkâm Defteri

و تعالی
باسمہ سبحانہ

3
ہذا قیود احکام شکایات مجموع روم ایلی و صریر و رکاب
مستطاب و در زمان قائم مقام بمقام حضرت مصطفی پاشا
بیر اللہ ما برید و ما پاشا و فی ابان رئیس الکتاب محمد راشد
افندی نال ما بتناہ الواقع فی اواخر
محرم الحرام سنہ اربع و اربعین
والف

EK 12: 43 Numaralı Rumeli Eyalet Ahkâm Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

*hâzâ kuyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyat mecmu' Rumeli ve Cezayir Rikâb-ı
müstetâb ve der-zaman kaim-makam alî-mekan Hâzret-i Mustafa Paşa
yesserallâhu mâ-yurid ve mâ yeşâ' ve fi eyyân Reîsül'l-küttâb Mehmed Reis
Efendi nâle mâ-yetemennâhü el-vaki' fi evahir
Muharremü'l-Haram sene erba' ve mieteyn
ve elf*

و تقالی
باسمہ جانہ

هذا قبول احكام شكايات مجموع روم ايلى وجزاير و در كتاب
منسزطبا و در زمان قائم مقام عالم مقام حضرت
مطفي پاشا يستر الله ما يريد و ما يشاء
و في آيات رئيس الكتاب محمد راشد
افندي ناله ما يتمناه الواقع في
اواسط شهر شوال المذرم
سنة اربع و اربعين
والف

EK 13: 44 Numaralı Rumeli Eyalet Ahkâm Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

hâzâ kuyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyat mecmu' Rumeli ve Cezayir der-rikâb-ı

müstetâb ve der-zaman kaim-makam alî-mekân hazret-i

Mustafa Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ'

ve fi eyyân Reîsül'l-küttâb Muhammed Raşid

Efendi nâle mâ-yetemennâhü el-vaki' fi

evasıt Şehr-i Şevvalü'l Mükerrerem

sene erba' ve mieteyn

ve elf

باسمہ سبحانہ و تعالیٰ

هذا قبو احكام شكايات مجموع روم ايلي وجزاير در زكاتب
 مستطاب ودر زمان قائم مقام عالي مقام حضرت
 مصطفی پاشا بسزا ندر ما يريد وما يشاء وفي
 ايان رئيس الكتاب محمد راشد افندي
 نال ما يتمناه الواقع في اول شهر
 شعبان المعظم سنة
 خمس و مائتين
 و الف

EK 14: 45 Numaralı Rumeli Eyalet Ahkâm Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

*hâzâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat mecmu' Rumeli ve Cezayir der-rikâb-ı
 müstetâb ve der-zaman kaim-makam alî-mekân Hâzret-i
 Mustafa Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ' ve fi
 eyyân Reîsül'l-küttâb Muhammed Raşid Efendi
 nâle ma-yetemennâhü el-vaki' fi evail Şehr-i
 Şa'banü'l-Muazzam sene
 hamsin ve mieteyn
 ve elf
 M*

باسمہ تعالیٰ

Bi-ismihî Te'âlâ

ہذا قبور احکام الشکایات اور قریباً نا مولیٰ در زمان

*hâzâ kuyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyat der-
defter-i Anadolu ve der-zaman*

صدر صدور الوزر حضرت یوسف باشا

*sadr-ı sudûrî'l vüzerâ Hâzret-i Yusuf
Paşa*

بسم الله ما بنسا و فی ابان و فی

*yesserallâhu mâ yeşa ve fi mâ yeşâ'
ve fi eyyân Reîsül'l-küttâb*

سیدنا فیضی قندی نال ما بنسا

*Süleyman Feyzi Efendi nale mâ-
yetemennâhü*

۱۲۰۱
عرب

*sene 1202
B gurre*

EK 15: 94 Numaralı Anadolu Eyalet Ahkâm Defteri

باسمہ تعالیٰ

ہذا قبور احکام شکایات و در کتاب مستطاب و در زمان قانقار مقام
حضرت سلحدار مصطفیٰ باشا بنیر اللہ ما یرید و ما بنسا
و فی ابان رئیس کتاب محمد راشد قندی نال ما بنسا
الواقع فی اوائل شهر ربیع الاول
سنة اربع و مائتین
والف

EK 16: 95 Numaralı Anadolu Eyaleti Ahkâm Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

*hâzâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat der-rikâb-ı müstetâb ve der-zaman kaim-makam alî-
mekân*

hâzret-i Silahdar Mustafa Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ'

ve fi eyyân Reîsül'l-küttâb Mehmed Raşid Efendi nale ma-yetemennâhü

el-vaki' fi evail Şehr-i Rebüü'l-Evvel

sene erba' ve mieteyn

ve elf

ونحل
 باسمه بجانده
 هذا قبول احكام شكايات و در ركاب خطاب و در زمان قائم مقام عاليجده
 حضرت سلحدار مصطفى باشا سير الله ما يريد وما يشاء في ايام
 رئيس الكتاب محمد راشد افندي نال ما يتناه الواقع
 في وائل شهر ربيع الاول
 سنة اربع ومانين
 والاض

EK 17: 96 Numaralı Anadolu Eyalet Ahkâm Defteri

Bi-ismihî Sübhânehû ve Te'âlâ

*hâzâ kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyat der-rikâb-ı müstetâb ve der-zaman kaim-makam alî-
mekân*

hâzret-i Silahdar Mustafa Paşa yesserallâhu mâ yurid ve mâ yeşâ' ve fi eyyân

Reîsül'l-küttâb Mehmed Raşid Efendi nâle ma-yetemennâhü el-vaki'

fi evail Şehr-i Rebiü'l-Evvel

sene erba' ve mieteyn

ve elf

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01 Haziran 2022

Tez Başlığı : 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 239 sayfalık kısmına ilişkin, 01/06/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01 Haziran 2022

Adı Soyadı: Ziya Aşçıoğlu

Öğrenci No: N19131364

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Fatih Yeşil

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 01 June 2022

Thesis Title : Mechanism of complaint in the 1787-1792 Ottoman-Russian War

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 01/06/2022 for the total of 239 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

01 June 2022

Name Surname: Ziya Aşçıoğlu
Student No: N19131364
Department: History
Program: History

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Fatih Yeşil

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01 Haziran 2022

Tez Başlığı: 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi'nde Şikâyet Mekanizması

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01 Haziran 2022

Adı Soyadı: Ziya Aşçıoğlu
Öğrenci No: N19131364
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tarih
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Fatih Yeşil

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 01 June 2022

Thesis Title: Mechanism of Complaint in the 1787-1792 Ottoman-Russian War

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

01 June 2022

Name Surname: Ziya Aşçıoğlu
Student No: N19131364
Department: History
Program: History
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Fatih Yeşil